

*Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, директор
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Сучасна місія аграрної економічної науки

Економічна наука, без перебільшення, стала центром сучасного суспільного розвитку. Саме від неї чекають оцінок найближчих і більш віддалених перспектив економічного розвитку держави, ситуації на ключових ринках, насамперед валютно-грошовому та споживчому, шляхів і механізмів розв'язання найгостріших проблем та протиріч суспільного буття, відповідей на важливі для громадян країни питання щодо зайнятості, добробуту, умов життя, економічної і продовольчої безпеки тощо.

Не менш важливі проблеми ставить життя перед аграрною економічною наукою, яка в Україні завжди була і залишається однією з провідних і найбільш затребуваних. І це не випадково. Адже наша країна утверджується серед основних виробників продовольства у світі, впевнено наповнюючи світовий ринок зерном, олійною продукцією, що дало можливість нашій державі зайняти лідируючі позиції і впевнено утримувати їх. Разом з тим має місце цілий ряд проблем, розв'язання яких на науковій основі забезпечить ще вагоміші результати діяльності

аграрного бізнесу й високий соціальний ефект.

Світова спільнота добре знає імена і праці таких відомих українських вчених, як Михайло Туган-Барановський, Володимир Вернадський, Іван Лукінов, Сергій Подолинський, Микола Хрипливий та інших, які свого часу збагатили світову аграрну економічну науку розробками з питань кооперації, ефективності використання земельних та інших ресурсів, ціноутворення, перерозподілу вартостей тощо.

Не менш вагомими є здобутки і нинішнього покоління аграрних економістів. Саме вони стояли у витоках формування засад економіки перехідного періоду, відродження приватної власності на засоби виробництва, становлення ринкових відносин в аграрній сфері.

Орієнтуючись на першочергові запити суспільства, аграрна економічна наука в стислі терміни обґрунтувала напрями економічних перетворень вітчизняного сільськогосподарства, за якими воно розвивається вже близько 20 років. Ці напрями сьогодні по-різному оцінюються в суспільстві, а перші результати їх реалізації далеко неоднозначні. І те, що в негараздах сучасного українського села часто звинувачують вітчизняну аграрну економічну науку, є підтвердженням її важливої ролі в суспільному розвитку.

Проте життя висуває все нові й нові вимоги до цієї науки, вимагаючи відповіді на ключові питання сьогодення, які дедалі більше відрізняються прагматизмом, максимальною наближеністю до власне економічного змісту. Оцінюючи нинішній стан аграрної економічної науки, можна констатувати, що вона стає більш затребуваною в частині наукового передбачення та прогнозування.

Як відомо, передбачення та прогнозування – одна з основних функцій будь-якої науки. В нинішніх умовах наукове передбачення є основою прийняття ефективних управлінських рішень на всіх рівнях управлінської вертикалі. У нестабільних умовах перехідного періоду виконання цієї функції наукою значно ускладнилося. Наукові передбачення та прогнози подекуди обмежувалися простою екстраполяцією умов і тенденцій, поверхневими, а часом й упередженими висновками.

Нинішня економіка України впевнено набуває ознак стабільності та передбачуваності. Особливо це стосується інфляції, значний рівень якої часто перекреслював, здавалося б, найнадійніші прогнози. У ситуації, коли динаміка інфляції в Україні вимірюється в однопорядкових цифрах, зростає довіра до прогнозів і передбачень та, відповідно, потреба в них. У цьому контексті роль науки як джерела науково обґрунтованих прогнозів стає більш значущою.

Причому наукові прогнози є більш надійними, оскільки базуються на результатах фундаментальних досліджень проблем економічного розвитку і формуються з використанням різноманітних методів наукового прогнозування і комплексних розрахунків.

Стабілізація розвитку вітчизняної економіки дозволяє розширити використання довго- та середньострокового прогнозування на основі балансового й інших методів, що дозволить проводити більш зважену та ефективну аграрну політику.

Разом з тим від аграрної економічної науки очікують адекватної відповіді на найбільш гострі виклики сьогодення. В першу чергу це стосується питань завершення земельної реформи, реального задіяння земель сільськогосподарського призначення в практику сільськогосподарського виробництва. Насамперед, йдеться про започаткування ринку земель сільськогосподарського призначення, покликаною не тільки остаточно утвердити реальну власність селян на землю, а й забезпечити використання ресурсу землі для ведення ефективної сільськогосподарської діяльності. Цьому перешкоджають чимало проблем, у розв'язанні яких має допомогти аграрна економічна наука. Зок-

рема, це стосується наукового забезпечення формування та функціонування ринку сільськогосподарських земель, удосконалення системи їх оцінки та включення вартості землі до економічного обороту, раціонального використання й охорони земель, збереження і відтворення родючості ґрунтів та ін.

Запровадження ринку сільськогосподарських земель відкриває можливості для розвитку іпотечного кредитування сільського господарства, залучення кредитів під заставу земельних ділянок та прав на них. За мінімальними розрахунками, ресурс землі дозволяє вже найближчим часом повністю забезпечити потребу сільськогосподарського виробництва у кредитах, яка оцінюється близько 150 млрд грн на рік. Земельний ресурс є найбільш реальним і потужним для залучення кредитів, причому кредитів довгострокових, спроможних забезпечити розв'язання стратегічних завдань розвитку сільського господарства. У світовій практиці за рахунок кредитів під заставу землі фермери забезпечують до 95% потреби в інвестиційних ресурсах.

Економічна наука має обґрунтувати механізми, які б забезпечили відповідні обсяги залучення кредитів, доступних для сільськогосподарських товаровиробників за вартістю та строками.

Світова економічна криза наприкінці першої декади ХХІ століття змусила суттєво переглянути чимало усталених постулатів економічної теорії і практики господарювання, особливо в частині накопичення та використання фінансових ресурсів. Серед фінансових проблем наукового забезпечення потребують питання вдосконалення бюджетного фінансування галузі та розвитку сільських територій, оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, управління фінансовими потоками, залучення ресурсів на фінансових ринках, страхування ризиків і фінансової безпеки, розвитку фінансово-інвестиційної інфраструктури та ін.

В умовах глобалізації дедалі більшого значення набувають дослідження щодо підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва, в першу чергу за рахунок оптимізації його структури, використання сучасних високоефективних технологій, за-

безпечення нормативної потреби в ресурсах та оптимальної дохідності тощо. Наукового обґрунтування вже сьогодні вимагає перспективна модель організаційної структури сільського господарства, оптимального розміщення виробництва, засад розвитку тваринництва та нових перспективних галузей, зокрема пов'язаних із залученням альтернативних джерел енергії, екологічно чистих продуктів, екологозахисних ландшафтів.

Зазначені напрями повинні враховувати необхідність суттєвого підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства, забезпечення прогнозованих потреб світового та вітчизняного ринку, зростання частки галузі у створенні валового національного продукту та доданої вартості при неодмінному збереженні для прийдешніх поколінь унікального природного ландшафту та ресурсів, кращих споконвічних традицій і уподобань українського населення.

Суспільство очікує від аграрної економіки оцінки результатів експансії крупного капіталу в сільське господарство, перспектив розвитку малих форм господарювання, передусім фермерства, можливостей розширення участі сільськогосподарських товаровиробників в управлінні розвитком галузі, формуванні та використанні механізмів регулювання аграрного ринку та ін.

Аграрна економіка є ключовою ланкою наукового забезпечення сталого розвитку сільських територій, що передбачає гармонійний поступальний розвиток їх виробничого, демографічного та природно-екологічного потенціалу. У цьому аспекті важливим є обґрунтування оптимальних (з урахуванням усіх складових сталого розвитку) напрямів, форм і розмірів господарської діяльності на селі, формування та використання інвестиційного потенціалу розвитку сільських територій, ефективного використання й охорони земельних угідь, корисних копалин, лісових, водних та інших природних ресурсів, якісного розвитку соціальної інфраструктури села, спроможної забезпечити сучасні умови проживання для сільського населення.

Безумовно, найбільш чутливою ланкою наукових досліджень стосовно сільського

розвитку є наукове обґрунтування механізмів підвищення доходів сільських сімей та сільських громад, що на сьогодні значно нижчі від міських. Тут потрібно знайти механізми забезпечення гарантованої мінімальної заробітної плати, розширення зайнятості сільського населення, ресурсної бази місцевих бюджетів. Причому основою нових підходів має стати визнання сільської громади як базової, системоутворюючої ланки сільського розвитку, тоді як інші, у тому числі й сільськогосподарське виробництво – похідними від неї.

Нинішній етап аграрної реформи вимагає прискорення остаточного формування аграрного ринку як ключового елемента забезпечення високої ефективності галузі та продовольчої безпеки держави, задоволення споживчого попиту, підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників. Передусім важливим є наукове обґрунтування саморегулювальних механізмів, які потребують мінімального втручання адміністративних інституцій. Пошук цих механізмів здійснюється в процесі вдосконалення вже існуючих, таких як, наприклад, ціноутворення, система моніторингу та прогнозування аграрного ринку; розробки та запровадження нових (наприклад, аграрні розписки, ф'ючерсні контракти); відновлення на новій основі вже дещо забутих (створення оптоворозподільних продуктових ринків, заготівельно-збутових ланок споживчої кооперації та ін.).

В умовах постійного нарощування виробництва сільськогосподарської продукції в Україні дедалі більшого значення набуває зовнішній вектор агроекономічної науки. Причому йдеться не лише про маркетингові дослідження, а й про форми і напрями інтеграції вітчизняного сільського господарства зі світовою економікою, просування продукції на зовнішні ринки, наукове обґрунтування механізмів стимулювання експорту та зміни його структури на користь продукції з більш високою доданою вартістю, використання можливостей зовнішньоекономічної діяльності для розвитку аграрної економіки держави та ін. Важливими є дослідження глобальних ринків агропродовольчої проду-

кції для оперативного реагування на зміни на них.

Досягнення вагомих наукових результатів в агроекономічній науці має значно більше перспектив за умови посилення її координації та інтеграції з іншими суміжними науками. В першу чергу це стосується математичних і соціологічних наук, можливості яких дають змогу визначати перспективні параметри розвитку аграрної економіки, результативність та суспільне сприйняття результатів досліджень. З іншого боку, важливим є посилення економічної складової сільськогосподарських наук, зокрема агрономічної, зоотехнічної, ветеринарної та ін., в напрямі поширення досліджень останніх на відповідні ринки: продукції, технологій, засобів тощо. Йдеться про те, що сформовані аграрною економікою методологічні засади і методичні підходи створення та функціонування ринків мають продовжуватися (поглиблюватися, конкретизуватися) у маркетингових й інших дослідженнях відповідної галузевої науки, включаючи оцінку споживчих якостей та ефективності розробок. Такий підхід вимагає посилення координації наукових досліджень, що має цілком реальні перспективи в межах існуючих галузевих академій наук, зокрема Національної академії аграрних наук.

Перспективність зазначеного підходу чітко простежується на прикладі наукового забезпечення формування та використання інноваційного потенціалу аграрної науки, коли інноваційні вузько прикладні розробки, наприклад сорти рослин, стають значно конкурентнішими на ринку після їх «умонтування» у відповідні технології, продуктові ланцюги з виходом на кінцевого споживача, системні організаційні формування тощо.

До речі, аграрна економічна наука має забезпечити формування та функціонування інноваційної моделі розвитку аграрної сфери в цілому, без чого неможливе конкурентоспроможне вітчизняне сільське господарство на світовому рівні. Ця сфера має вагомий інноваційний потенціал, спроможний забезпечити суттєві кількісні та якісні зміни на ринку аграрної продукції, а наукове обґрунтування та практична реалізація відповідної моделі однозначно стане важливим елементом прискореного розвитку. Крім того, як і інші науки, аграрна економічна наука виконує особливу місію у консолідації необхідного конструктиву для створення й поширення знань і має стати інтелектуальним локомотивом переходу галузі до нового циклу економічного зростання.

Таким чином, аграрна економіка є важливою сферою прикладної економічної науки, покликаної забезпечити теоретичне обґрунтування та методичне супроводження високоєфективного поступального розвитку сільського господарства та суміжних з ним галузей. В умовах завершення перехідного періоду до ринкової економіки її роль зростає, передусім щодо наукового передбачення перспектив аграрної сфери та формування ефективного економічного механізму її розвитку. Консолідація зусиль агроекономічної науки для забезпечення потреб сучасного етапу розвитку країни є необхідною умовою розв'язання існуючих проблем, своєчасного реагування на ключові виклики сьогодення, формування в Україні високоєфективного, конкурентоспроможного на світовому ринку аграрного сектору, спроможного забезпечити постійно зростаючий розвиток вітчизняної економіки та українського села.

Розкрито теоретико-концептуальні положення щодо ролі аграрної науки у розбудові конкурентоспроможного аграрного виробництва і забезпечення інноваційної спрямованості його розвитку.

Раскрыты теоретико-концептуальные положения относительно роли аграрной науки в развитии конкурентоспособного аграрного производства и обеспечения инновационной направленности его развития.

Teoretiko is exposed are conceptual positions in relation to the role of agrarian science in development of competitive agrarian production and providing of innovative orientation of his development.

*

Формування сучасної парадигми досліджень в аграрній економіці

Одна з провідних особливостей сучасного суспільного життя полягає в тому, що у побудові механізмів управління його розвитком особливого значення набувають теорії, які з необхідною повнотою та, що не менш важливо, адекватністю відображають істотні риси і проблеми функціонування суспільства на конкретних етапах розвитку. Як вихідну базу при цьому логічно прийняти положення, що суспільний, у тому числі економічний, розвиток являє собою динамічний процес, у ході якого відбуваються істотні зміни в системах різного рівня та складу. Саме під таким кутом зору слід трактувати появу спочатку поняття, а потім і відповідної теорії, яка одержала назву «нова економіка». У пошуках відповіді на запитання, а в чому ж власне полягає сутність такої економіки, було висунуто гіпотезу, згідно з якою це економіка, «заснована на знаннях»¹. Зазначивши, що у тлумаченні феномена нової економіки у науковій літературі відсутня однозначність, Т. Артёмова також констатує, що на пострадянському просторі її зміст пояснюють переважно через призму концепції економіки, заснованої на знаннях². На думку академіка А. Чухна, нова економіка пов'язана з виникненням і дією якісно нового фактора, яким є інформація та знання³. Дедалі більшого значення в поясненні суті нової економіки набула еволюційна теорія, яка орієнтується на виявлення особливостей технологічно прогресуючої економіки⁴. На нашу думку, можливі інші варіанти визначення провідної характеристики нової економіки. Зокрема, її можна визначити як еко-

номіку, яка забезпечує стаке економічне зростання,⁵ або ж у ще більш узагальнюючому вигляді – економіка, що відповідає концепції постіндустріального суспільства. Але незаперечно одне – нова економіка принципово змінює економічну систему. Неодноразово підкреслювалося, коли відбуваються корінні зміни в економічній системі, то, як результат цього, змінюється і предмет досліджень. Тож логічно, що в публікаціях останнього часу при обговоренні проблем, пов'язаних з організацією економічних досліджень, наголошується на необхідності формування нової парадигми, причому з різних позицій: як наукового, так і практичного плану. На необхідність формування нової соціально-економічної парадигми, як складової теоретичної основи стратегії економічного розвитку в період ринкових трансформацій, вказував І. Лукінов⁶.

Велика увага обґрунтуванню парадигми, яка б відповідала сучасним реаліям, приділяється в аграрній економіці. Свідченням цього є те, що до числа особливо вагомих внесків академіка П. Саблука в розвиток аграрної економічної науки віднесено розвиток ним особисто і очолюваного ним наукового колективу сучасної парадигми розвитку сучасного аграрного сектору економіки і, зокрема, особливостей реалізації в ній концепції сталого розвитку⁷.

Як свідчать численні публікації, значно зріс інтерес до подальшого вдосконалення методології економічних досліджень. Причому якщо раніше до її рівня пред'являлися серйозні претензії на підставі того, що інтенсивність опрацювання методологічних

¹ Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри / за ред. С.І. Юрія, Е.В. Савельєва. – К.: Знання, 2007. – С. 28.

² Артёмова Т.І. Методологічна анатомія глобальної фінансово-економічної кризи / Т.І.Артёмова // Економічна теорія. -2011.- №2. – С.16-33.

³ Чухно А. Нова економічна політика / А. Чухно // Економіка України. – 2005. – №6. – С.4-11.

⁴ Маевский В. Эволюционная теория и технологический прогресс / В. Маевский // Вопросы экономики. – 2001. – №11. – С.6.

⁵ Радаєв В.В. Умови розвитку економічної теорії / В.В. Радаєв // Економічна теорія. – 2004. – №1. – С.28.

⁶ Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці XX сторіччя) / І.І. Лукінов. – К., 1997. – 416 с.

⁷ Лузан Ю. Я. Формування наукової парадигми сучасного розвитку аграрного сектору України / Ю.Я.Лузан // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С.22-29; Гесць В.М. Видатний дослідник / В.М. Гесць, Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 9-11.

проблем була недостатня, то останнім часом констатується наявність своєрідного методологічного буму. Обговоренням проблем розвитку методології займалися як науковці, які спеціалізувалися в цій галузі, так і найбільш видатні представники власне економічної науки. Причому, одну з фундаментальних праць, автори якої ставили перед собою завдання створити панораму економічної думки кінця ХХ ст., відкриває розділ, присвячений обговоренню проблем методології¹. Але поняття парадигми в цій праці відсутнє. Немає його у виданих останнім часом підручниках з економічної теорії та економіки, які з необхідною повнотою віддзеркалюють досягнення певних галузей економічної науки².

Відтак стає очевидною необхідність, перш ніж перейти до розгляду питань формування сучасної парадигми наукових досліджень у сфері аграрної економіки, розглянути співвідношення понять «методологія» і «парадигма», а також визначити чинники, під впливом яких відбувається формування сучасної парадигми аграрної економічної науки.

Поняття парадигми було введено в науковий обіг американським істориком науки Т. Куном у його книзі «Структура наукових революцій» (1962). Причому воно було відмінне від того розуміння терміна, яке вкладалось у нього раніше. Згідно з Т. Куном створення парадигми є свідченням того, що досягнута узгодженість щодо зразків дослідницької методології, яка знаходить свій вираз у виборі проблем дослідження, а також у сукупності теоретичних і методологічних передумов, які визначають напрям конкретних досліджень³. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне відзначити наступні обставини. По-перше, парадигма трактується як сукупність методологічних передумов дослідження. По-друге, термін «парадигма» вживався набагато раніше появи праці

Т. Куна. По-третє, до нього зверталися не так часто. Ситуація істотно змінилася в період економічних трансформацій, а публікації, в яких аналізувалося співвідношення понять «методологія» і «парадигма», взагалі з'явилися останнім часом. З'ясувалося, що відповіді на це питання не просто відмінні, а навіть протилежні за змістом. Так, Е. Ніколаєв висловив припущення, згідно з яким термін «парадигма» тотожне поняттю «методологія»⁴. Протилежної думки дотримуються автори іншої публікації⁵.

На наш погляд і перше, і друге пов'язане з методологічною організацією досліджень. Але це зовсім не означає відсутність потреби у двох поняттях, як вважає Е. Ніколаєв, бо вони висвітлюють вказану організацію з різних боків. І справа не тільки в тому, що методологія як поняття може означати окрему галузь наукового знання, а парадигма в нашому розумінні – це система методологічних орієнтирів на певному етапі розвитку науки, яка відповідно до визначення її суті віддзеркалює особливості цього етапу, причому, як уже зазначалося, із різних сторін. Вона визначає методологічні орієнтири до розв'язання конкретних проблем, а також окреслення кола наукових проблем, які підлягають опрацюванню, і визначення найбільш раціональних шляхів їх розв'язання.

При дослідженні сучасної парадигми економічних досліджень певного поширення набула думка, що в основу її слід покласти теорію постіндустріального суспільства. Відомий російський економіст В. Іноземцев вважає, що на початку ХХІ ст. теорія постіндустріального суспільства сприймається як визначна методологічна основа не тільки економічних, а всього спектру проблем, що об'єднують соціологів, філософів, економістів, а також учених інших спеціальностей, які розмірковують про долю цивілізації⁶. Таким чином, мається на увазі, що формування постіндустріального суспільства сто-

¹ Гринуэй Д. Панорама экономической мысли конца XX столетия. В 2-х т. / Д. Гринуэй, М. Блины, И. Стюарт. – СПб: Экономическая школа, 2002. – 744 с.

² История экономических учений: учебник. Ч.1; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 582 с.; Економіка підприємств: підручник / [Горбонос В.Ф., Черевко Г.Д. Павленчик Н.Д. та ін.]. – К.: Знання, 2010. – 464 с.

³ Философский словарь; под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1986. – 590 с.

⁴ Ніколаєв Е.Б. Теорія інформаційної економіки як парадигма економічної теорії: приклад методологічно сумнівного аналізу / Е.Б. Ніколаєв // Економічна теорія. – 2008. – №4. – С.19-30.

⁵ Рач В. Побудова термінологічної системи організації наукового знання / В. Рач, О. Россошанська, О. Медведєва // Науковий світ. – 2011. – №4. – С. 13-16.

⁶ Іноземцев В.Л. Социология Даниила Белла и контуры современной постиндустриальной цивилизации / В.Л.Иноземцев // Вопросы философии. – 2002. – №5. – С.3-12.

сується всіх країн. Не можна не відзначити, що серед науковців України висловлювалися й інші думки, зокрема такого плану: можливість постіндустріальних трансформацій української економіки на нинішньому етапі її розвитку слід розглядати як чистої води романтизм. Ми повною мірою поділяємо оцінку такої позиції академіком А. Чухном як абсолютно неприйнятної¹. Причина цього пов'язана з тим, що за визначенням одного із провідних творців теорії постіндустріального суспільства Д. Белла, якщо головні структурні елементи індустріального соціуму капітал і праця, то інформація та знання – основа суспільства постіндустріального². На сучасному етапі особлива роль знання в постіндустріальному суспільстві знайшла своє втілення в теорії економіки знань. Не можна залишати поза увагою й ту обставину, що принципи економічної політики, які впливають з концепції економіки знань, у сучасних умовах стають необхідністю і для країн-аутсайдерів. Підстав для того, щоб погодитися з такою концептуальною установкою, більше ніж достатньо. Але знову виникає питання, а як бути з тим, що на роль парадигми сучасної економічної науки пропонується теорія інформаційного суспільства. У розгорнутому вигляді її принципи було наведено Е. Маймінасом на сторінках провідного економічного журналу Росії «Вопросы экономики»³. Ним підкреслюється та обставина, що послідовно зростає інтерес до інформації з огляду на зростання її впливу на соціально-економічні процеси, а також організацію наукових досліджень. Висловлюється також думка про те, що відбувається процес переходу світової співдружності до інформаційної стадії розвитку⁴. Очевидно, виникає потреба не тільки розмежувати поняття суспільства, побудованого на знаннях, та інформаційного суспільства, а також визначити їхню субординацію. Відповідаючи на це питання, В. Геєць наголошує на то-

му, що основою сучасного модернізаційного проекту економіки й суспільства слід розглядати економіку знань⁵. Зокрема, особливістю економіки знань є те, що вона не може вже існувати, а тим більше розвиватися без інформації. На підставі цього робиться висновок: «Виник принципово новий об'єкт як за формою, так і за змістом – синтез економіки та інформації».

Підкреслюючи особливе значення інформації для розвитку економічної науки та суспільства в цілому, не слід перебільшувати масштаби її впливу на визначення напрямів розвитку суспільства. Е. Маймінас вважав, що, по-перше, у світі відбувається перехід від «матеріального» до «інформаційного» суспільства, а по-друге, що увага до видобутку нафти й випуску сталі, виробництва взуття і м'яса є наслідком того, що людство ще не повною мірою опанувало можливості інформаційного суспільства, й по-третє, про необхідність зміни парадигми економічної теорії та суспільства в цілому. Але як би далеко людство не зайшло в розвитку послуг і духовного виробництва, в оглядовій перспективі забезпечення повноцінного харчування всього людства буде нерозв'язаною проблемою першочергового значення. А тому абсолютно логічно виглядає той факт, що основні положення нової парадигми аграрної економіки П. Саблук пов'язував із формуванням продовольчої безпеки⁶. Причому для України нарощування обсягів виробництва продукції сільського господарства необхідно ще з позицій зміцнення положення на світових ринках продовольства. Так, за оцінками Міністерства сільського господарства США, очікується зростання ролі України на ключових агропродовольчих ринках⁷. Цей напрям формування економічної парадигми представляє ту її складову, яка пов'язана з обранням методологічних орієнтирів при розв'язанні проблем виробничої діяльності.

¹ Чухно А. Нова економічна політика / А. Чухно // Економіка України. – 2005. – № 6. – С. 4–11.

² Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования; пер. с англ. / Д. Белл. – М.: Academia, 1999. – 324 с.

³ Майминас Э. Информационное общество и парадигма экономической теории / Э. Майминас // Вопросы экономики. – 1997. – № 11. – С. 86–95.

⁴ Дементьев В.В. Информация и экономика / В.В. Дементьев // Экономическая теория. – 2006. – № 3. – С. 92–103.

⁵ Економіка знань – модернізаційний проект України; за ред. В. М. Гейця, В.П. Семиноженка, Б. Квасюка. – К.: Фенікс, 2007. – С. 33.

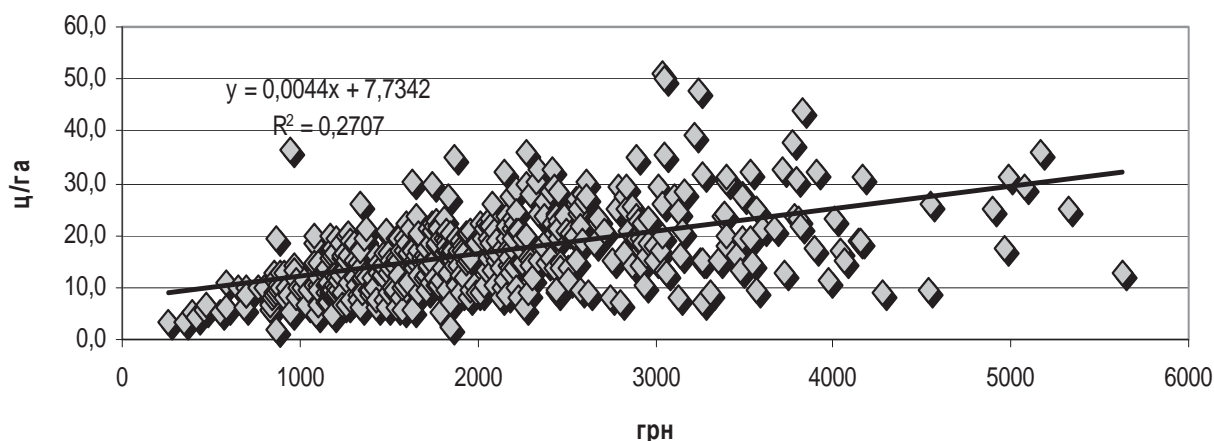
⁶ Саблук П. Основні положення нової економічної парадигми національної продовольчої безпеки України в XXI столітті / П. Саблук // Економіка України. – 2002. – № 12. – С. 54–60.

⁷ Шубравська О.В. Розвиток аграрного ринку України в умовах дії інноваційних факторів / О.В. Шубравська, К.О. Прокопенко // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 2. – С. 118–129.

Якщо ж аналізувати сучасні підходи до формування парадигми саме наукових досліджень, то треба виділити два напрями: 1) визначення кола проблем, на розв'язання яких слід спрямовувати зусилля; 2) удосконалення методологічного апарату відповідно до тих тенденцій, які набули поширення у світі й визнання науковою спільнотою. Щодо першої проблеми, то особливого значення набуває обґрунтування механізму реалізації концепції сталого розвитку в умовах глобалізації та циклічності економічної динаміки з урахуванням наявності аграрних циклів. При визначенні змісту другого напрямку слід зауважити, що, на думку У. Баумоля, найбільші досягнення економічної науки впродовж ХХ ст. пов'язані зі створенням дійових інструментів для емпіричних досліджень та їх застосуванням для опису функціонування реальної економіки, підвищення змістовності самої теорії, а також

поширення використання економетричного аналізу в прикладних цілях¹. Наявна статистична звітність і що не менш важливо – відпрацьовані комп'ютерні технології, які відкривають широкі можливості для подальшого розвитку вказаних напрямів дослідження. Слушною є думка В. Леонтьєва, який відзначає, що створюється підґрунтя для переходу від обмеженого емпіризму, який домінував у більшості сучасних економетричних робіт, до систематичного масштабного аналізу фактичного матеріалу².

Для практичної реалізації такої установки було обрано шлях, пов'язаний з обробкою масових даних. Спочатку визначалася залежність між витратами на гектар посіву зернових культур і рівнем урожайності. Одержані результати за даними статистичної звітності підприємств Харківської області за 2010 рік представлено на рисунку.

Залежність урожайності зернових від рівня витрат на 1 га посівної площі зернових культур у Харківській області, 2010 р.

Дані є переконливим свідченням наявності такої залежності. Однак у межах загальної тенденції мають місце значні відхилення показників окремих підприємств від лінії тренду. Щоб зрозуміти як саме величина витрат впливає на основні показники ефективності виробництва зернових, у кількісному вимірі було вирішено здійснити групування підприємств за даним критерієм (табл. 1).

Під час аналізу результатів групування привертає увагу той факт, що навіть на рівні

середньогрупових даних мають місце значні відмінності у величині витрат на гектар посіву, а також урожайності. Не менш суттєвим є чітка тенденція до підвищення врожайності в міру зростання витрат на гектар посіву. Коефіцієнт парної кореляції між ними дорівнює 0,521. Важливе значення також має виявлення ще однієї тенденції – послідовне підвищення виробничої собівартості за умов зростання витрат на гектар посіву. Найвищою вона виявилась у групі з най-

¹ Баумоль У. Чего не знал Альфред Маршалл: вклад ХХ столетия в экономическую теорию / У. Баумоль // Вопросы экономики. – 2001. – № 2. – С.73-99.

² Леонтьев В.В. Избранные произведения: в 3 т. – Т. 3: Избранные статьи / В.В. Леонтьев. – М.: ЗАО Изд-во «Экономика», 2007. – 414 с.

більшою величиною витрат на гектар, причому незважаючи на те, що в цій групі була найвища врожайність. Відповідно окупність витрат як урожаєм (урожайність по відно-

шенню до величини витрат на гектар), так і виручкою від реалізації мала також чітку тенденцію до зменшення.

1. Вплив розміру витрат на гектар посіву зернових на врожайність та окупність витрат у сільськогосподарських підприємствах Харківської області, 2010 р.

Групи підприємств	Кількість підприємств у групі	Середня величина витрат на 1 га, грн	Урожайність, ц/га	Виробнича собівартість, грн/ц	Окупність витрат	
					урожаєм, ц/100 грн	доходом
До 750	14	592,0	7,6	77,5	1,291	1,042
750,1- 1000	27	901,8	12,2	74,0	1,352	1,243
1250,1-1500	49	1381,3	13,8	100,3	0,997	1,105
1500,1-1750	55	1620,8	16,4	98,8	1,012	1,124
1750,1-2000	66	1870,2	16,6	112,7	0,887	0,976
2000,1-2250	52	2113,2	18,8	112,5	0,889	0,920
2250,1-2500	41	2364,8	22,6	104,7	0,955	1,036
2500,1-2750	20	2582,4	21,5	119,9	0,834	0,900
2750,1-3000	27	2868,3	21,1	135,8	0,736	0,896
3000,1-3500	34	3267,5	27,0	120,8	0,828	0,762
3500,1-4000	17	3781,0	23,4	161,5	0,619	0,717
Понад 4000	17	4617,2	24,1	191,9	0,521	0,751
По області	471	2237,8	19,3	115,7	0,864	0,921

Очевидно, що одержані результати мають незаперечне практичне значення. Але вони не менш важливі з погляду теорії, оскільки є прямим підтвердженням можливості прояву закону спадної віддачі, який був сформульований фізіократом А. Тюрго. Щодо того, наскільки важливий цей закон для економічної науки, свідчить позиція з цього приводу видатного економіста Й. Шумпетера, який навіть тільки на підставі формулювання закону, без підтвердження його з використанням фактичних даних, поставив А. Тюрго як теоретика вище А. Сміта¹.

На основі результатів власних досліджень, а також даних, оприлюднених іншими дослідниками, вважаємо за можливе зробити такий висновок: прояв дії закону спадної ефективності додаткових витрат у галузі сільського господарства можливий. Більше

того, саме дія цього закону стає на заваді сільському господарству країн, які вже досягли високого рівня інтенсивності в цій галузі, піднімати й надалі його рівень. Але є підстави поставити питання і в такій площині. Якщо прояв закону спадної ефективності додаткових витрат можливий, й до того ж установлено на основі фактичних даних, що воно має місце, то чи не є в сучасних умовах засобів нейтралізації його дії. Пошук відповіді на поставлене питання нами здійснювався знову таки на підставі використання масових статистичних даних. Причому, як не парадоксально, на перший погляд, за тією самою сукупністю підприємств, що й у першому випадку. Відмінність полягала в тому, що ознакою, на підставі якої створювалися групи підприємств, виступала врожайність (табл. 2).

2. Вплив урожайності зернових на окупність витрат у сільськогосподарських підприємствах Харківської області, 2010 р.

Групи підприємств	Кількість підприємств у групі	Середня величина витрат на 1 га, грн	Урожайність, ц/га	Виробнича собівартість, грн/ц	Окупність витрат	
					урожаєм, ц/100 грн	доходом
До 7,5	35	1488,1	6,3	235,6	0,424	0,577
7,5-10,0	61	1542,3	9,0	171,8	0,582	0,708
10,1-12,5	59	1569,0	11,2	139,6	0,717	0,870

¹ Шумпетер Й. История экономического анализа [Електронний ресурс] / Й. Шумпетер. – Режим доступу: www.ek-lit.agava.ru/books.htm.

12,6-15,0	62	2049,3	14,0	146,1	0,684	0,766
15,1-17,5	66	2270,3	16,2	140,0	0,714	0,724
17,6-20,0	58	2117,6	19,1	111,0	0,901	0,938
20,1-22,5	46	2205,5	21,3	103,7	0,964	1,019
22,6-25,0	24	2726,1	23,8	114,5	0,873	0,986
25,1-30,0	19	3026,9	31,5	96,1	1,041	1,086
Понад 30,0	8	3163,2	45,3	69,8	1,433	1,226
По області	471	2237,8	19,3	115,7	0,864	0,921

Одержані результати є доказом того, що і в даному випадку в основі підвищення врожайності лежить зростання витрат на одиницю площі. Так, у групі підприємств із рівнем урожайності до 7,5 ц/га середня величина витрат становила 1488,1 грн/га, у групі з урожайністю 15,1-17,5 – 2270,3 грн/га, а в групі з урожайністю понад 30,0 ц/га – 3163,2 грн/га. Одночасно окупність витрат доходом у цих групах дорівнювала відповідно 0,577, 0,724 та 1,226. Маємо ситуацію, коли зростання витрат зумовило до підвищення врожайності, одночасно зі збільшенням ефекти-

вності витрат. Таким чином, є підстави припустити, що витрати здійснювалися з використанням новаторських підходів, тобто з орієнтацією на інвестиційно-інноваційний шлях.

Отже, сучасна парадигма аграрної економіки знаходить своє відображення в системі методологічних орієнтирів, які віддзеркалюють закономірності сталого розвитку аграрного сектору в умовах глобалізації. Її важливою складовою повинно бути широке використання емпіричних даних як критерію перевірки теоретичних положень.

Розглянуто проблеми формування парадигми досліджень в аграрній економіці в умовах постіндустріального суспільства. Підкреслюється, що одним з її важливих елементів є створення дійових інструментів емпіричних досліджень для опису функціонування реальної економіки. Для практичної реалізації цієї установки було обрано шлях масової обробки даних на прикладі сільськогосподарських підприємств Харківської області.

Рассмотрены проблемы формирования парадигмы исследований в аграрной экономике в условиях постиндустриального общества. Подчеркивается, что одним из ее важных элементов является создание действенных инструментов эмпирических исследований для описания функционирования реальной экономики. Для практической реализации этой установки был избран путь массовой обработки данных на примере сельскохозяйственных предприятий Харьковской области.

The problems of research paradigm formation in agrarian economy in postindustrial society are considered. It is emphasized that one of its basic elements is the creation of effective instruments in empirical researches economy. The way of data mass treatment based on the example of agricultural enterprises in Kharkiv region was chosen to realize this aim practically.

* * *

*В.Я. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
завідувач відділу форм господарювання,
завідувач відділення організації виробництва та земельних відносин,
заступник директора
Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”*

Форми господарювання в сільському господарстві України /результати, проблеми, вирішення/

Нині в наукових і виробничих колах існують різні трактування щодо стратегії розвитку різних форм господарювання в сільському господарстві: одні наполягають лише на розвитку великих підприємств, інші – на середніх та дрібних виробничих структурах.

У ННЦ „Інститут аграрної економіки” було відпрацьовано методологію реформування сільського господарства, підготовлено необхідні проекти Законів України, Указів Президента України, Декретів Кабінету Міністрів України та інших нормативних документів, видано методичні рекомендації й посібники, а також надано практичну допомогу регіонам у його здійсненні.

У сільському господарстві запроваджено приватну власність на землю, проведено роздержавлення земель із передачею їх у власність колективних сільськогосподарських підприємств і громадян, розпайовано землі колективних сільськогосподарських

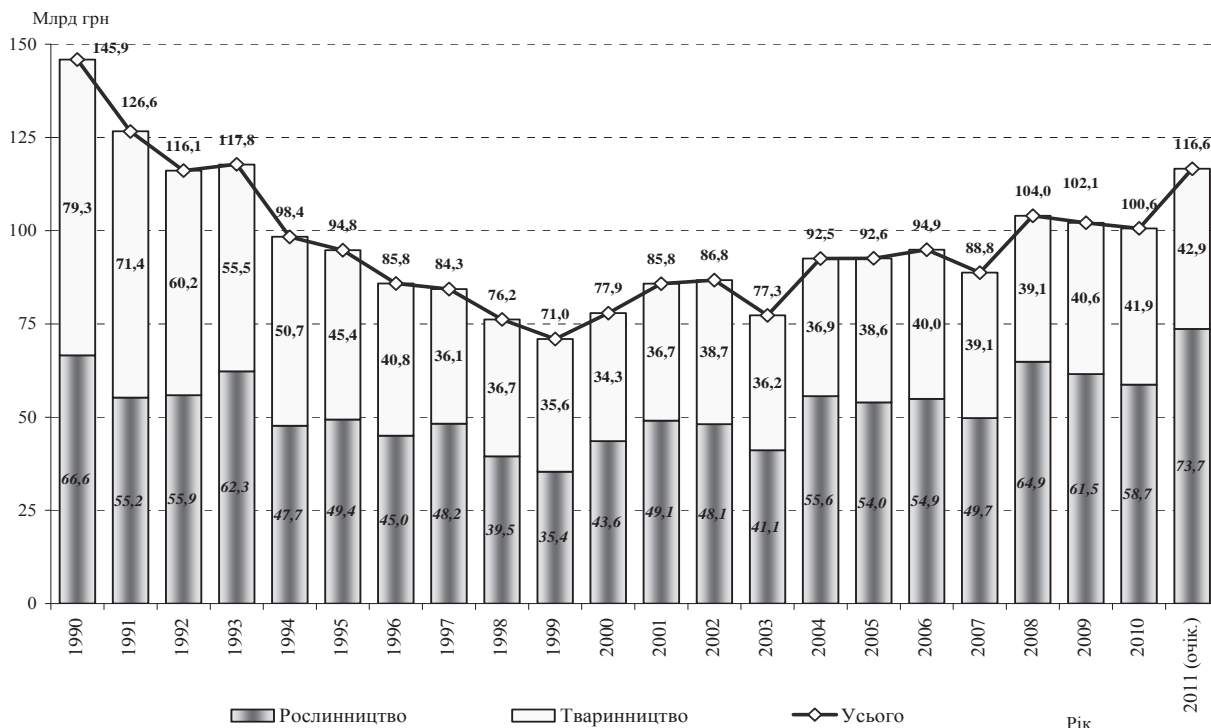
підприємств між працівниками й пенсіонерами з їх числа. Замість домінуючої колгоспно-радгоспної форми господарювання на рівноправній основі створені та розвиваються різні форми господарювання. Подальший розвиток одержали побудовані на приватній власності на землю й індивідуальній або сімейній формах організації праці особисті селянські господарства (господарства населення), створено нову форму господарювання – фермерство, яке в усьому світі довело свою ефективність. Колективні сільськогосподарські підприємства і значну частину радгоспів реформовано в різні господарські структури ринкового спрямування, які побудовані на приватній власності на землю у поєднанні з колективними формами організації праці.

Усі законодавчі акти з питань реформування аграрного сектору економіки були прийняті з урахуванням відповідних пропозицій вчених ННЦ “Інститут аграрної економіки” (Саблука П.Т., Месель-Веселяка В.Я., Федорова М.М., Маліка М.Й.). Крім пропозицій до законів України і указів Президента України підготовлено ряд науково-методичних положень і практичних рекомендацій до впровадження, видано низку наукових праць. Розроблено оригінальну методичку грошової оцінки земель (Федорова М.М., Месель-Веселяка В.Я.), яка була затверджена Постановою Кабінету Міністрів України (23.03.1995 р.). В усіх областях і багатьох районах проведено науково-практичні конференції та семінари з питань реформування аграрного сектору економіки.

Ідеологія реформування сільського господарства спрямовувалася на досягнення най-

вищих цінностей для селян, за яких вільний громадянин вільної України був би власником землі й мав право вільно вибирати сферу своєї трудової діяльності: самому працювати на власній землі, передати її в оренду новоствореному підприємству і працювати в ньому, або в інших сферах економіки країни.

Реформування сільськогосподарського виробництва проведено у два етапи: перший – з 1991 по 1999 рік – формування нормативно-правової бази та затягування реформ і другий (з 2000 р.) – після реального проведення реформ та одержання від них певних позитивних результатів (рис.).

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства в Україні у порівнянних цінах 2005 року

Як бачимо, ще задовго до паювання земель сільськогосподарського призначення (1991–1996 рр.) виробництво сільськогосподарської продукції зменшилося на 41,2%. Отже, причиною спаду було не паювання земель, як на цьому наполягають окремі політичні сили, а, навпаки, стримування цього процесу та несприятлива для сільського господарства цінова політика. Після паювання земель спад виробництва продовжувався і його апогей припадав на 1999 рік, у якому порівняно з 1990-м виробництво валової продукції зменшилося на 51,3 %, у тому числі рослинництва – на 46,8 % і тваринництва – на 55,1 %. Після реформування колгоспів та радгоспів у сільськогосподарські підприємства ринкового типу, розширення землекористування фермерських і господарств населення, виробництво почало стабільно зростати й у 2008 році порівняно з 1999-м приріст валової продукції становив 41,7 %, у тому числі рослинництва – 65,8, а тварин-

ництва – 17,7%. Одержано найвищий за всю історію сільськогосподарського виробництва України врожай зернових культур – 53,3 млн т проти 50,1млн – у 1990 році. Такі тенденції збереглися в подальшому: у 2011 році очікується виробництво валової продукції на рівні 116,6 млрд грн, що більше ніж у 2008 році на 12,1%, а валовий збір зернових і зернобобових перевищить 57-мільйонний рубіж.

За даними Державного агентства земельних ресурсів України, станом на 1 січня 2011 року реформовано 11,9 тис. недержавних сільськогосподарських підприємств, на базі яких створено 34,7 тис. нових господарських формувань ринкового спрямування, у тому числі: 7,9 тис. товариств з обмеженою відповідальністю, 5,3 – приватних (приватно-орендних) підприємств, 0,7 – акціонерних товариств, 1,0 – сільськогосподарських кооперативів, 11,9 – фермерських господарств і 7,8 тис. інших суб'єктів господарювання.

Останніми роками активно розвиваються нові господарські формування, що створюються на основі оренди землі потужними промисловими підприємствами, фінансовими й сервісними структурами – так званими „холдинговими формуваннями”. Вони організуються за ініціативою знизу великими компаніями несільськогосподарського спрямування. Таку форму господарювання можна вважати позитивною, особливо за умов, коли існує дефіцит коштів для інвестування сільського господарства. За розрізненими даними (офіційна статистика по агрохолдингах не ведеться), на початок 2011 року господарську діяльність здійснювали близько 96 таких формувань із розмірами землекористування 10 тис. га і більше (середня площа – 98 тис.га). Вони організують свою діяльність на близько 10,5 млн га землі, тобто на третині сільськогосподарських угідь усіх категорій господарств і дві третини – сільськогосподарських підприємств. Кількість та розміри таких об'єднань з року в рік збільшуються.

Позитивними сторонами таких формувань є те, що вони:

залучають інвестиції з інших галузей вітчизняної економіки й зарубіжних країн;

мають змогу організувати переробку сільськогосподарської сировини й уникати монопольного економічного впливу переробних підприємств, раціональніше використовувати вітчизняну й іноземну потужну техніку;

використовують ефект масштабу для зменшення виробничих витрат та підвищення продуктивності земельних угідь;

підвищують фондоозброєність та продуктивність праці й впроваджують інноваційні технології;

підвищують дохідність за рахунок створення замкнених маркетингових ланцюгів із виходом на зовнішні ринки;

збільшують розміри орендної плати за земельні паї (у 2-3 рази).

І як результат – валової продукції рослинництва на 20-25% більше від сільськогосподарських підприємств, які не входять у склад таких формувань.

Негативними сторонами є;

вимивання коштів із сільських територій: стимулювання розвитку монополізації, перерозподілу власності та зниження різноманіття форм господарювання на селі;

загострення соціальних проблем на селі через вивільнення зайвих працівників і зростання безробіття;

не беруть участі в розвитку сільських громад та територій, послаблення суспільного контролю – виробляють значно менше ніж інші сільськогосподарські підприємства продукції тваринництва, отже не використовують свій аграрний потенціал.

В організаційному плані недоліком холдингових формувань є те, що господарські підрозділи цих структур розосереджені по території України й розташовані на значних відстанях один від одного (навіть по 200 – 300 км). Вони не є раціональною організаційною формою господарювання. Перевагу над ними мали б такого типу агропромислові об'єднання, організовані компактно на районному чи міжрайонному рівнях як на основі холдингових формувань, так і на кооперативних засадах об'єднання сільськогосподарських товаровиробників.

У результаті реформування аграрного сектору відбулися зміни у землекористуванні та виробництві продукції різних господарських формувань (табл.1).

1. Зміни в землекористуванні та виробництві продукції по формах господарювання в сільському господарстві України

Форми господарювання	Площа с.-г. угідь		Виробництво валової продукції					
			усього		у т.ч.			
					рослинництва		тваринництва	
млн га	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	
1990 рік								
Усі господарські формування	41,5	100	145,9	100	66,6	100	79,3	100
у т. ч.: с.-г. підприємства	38,9	93,7	101,3	69,4	49,9	74,9	51,4	64,8
господарства населення	2,6	6,3	44,6	30,6	16,7	25,1	27,9	35,2
1999 рік								
Усі господарські формування	40,4	100	71,0	100	35,4	100	35,6	100
у т.ч.: с.-г. підприємства і фермерські господарства	34,3	84,9	27,9	39,3	17,1	48,2	10,8	30,4

Продовження табл. 1

з них: с.-г. підприємства	33,1	82,2	27,2	38,3	16,5	46,6	10,7	30,1
фермерські господарства	1,2	2,7	0,7	1,0	0,6	1,6	0,1	0,3
господарства населення	6,1	15,1	43,1	60,7	18,3	51,8	24,8	69,6
2010 рік								
Усі господарські формування	36,6	100	100,5	100	58,7	100	41,9	100
у т.ч.: с.-г. підприємства і фермерські господарства	20,9	57,5	45,1	46,0	26,5	49,5	18,7	40,2
з них: с.-г. підприємства	16,9	46,6	40,1	40,3	22,2	41,4	17,9	38,5
фермерські господарства	4,0	10,9	5,0	5,7	4,3	8,1	0,8	1,7
господарства населення	15,7	42,5	55,4	54,0	32,2	50,5	23,2	59,7

Якщо у 1990 році сільськогосподарські підприємства використовували 93,7% сільськогосподарських угідь, а населення 6,3%, то у 2010 році – відповідно 46,6 і 42,5% та крім того ще 10,9% освоюють фермерські господарства. Виробили вони відповідно 40,3; 54 і 5,7% валової продукції.

Реформування відіграло позитивну роль у збільшенні виробництва продукції в *сільсь-*

когосподарських підприємствах. Якщо у 1990 році ними на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено валової продукції на 260 тис. грн, а у 1999 році – 82, то в 2010 році – 238 тис. грн, у тому числі продукції рослинництва відповідно 128, 50 і 132 тис. грн, а тваринництва – 132, 32 й 106 тис. грн (табл. 2).

2. Виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь за категоріями господарств, тис. грн

Рік	Продукція сільського господарства				Продукція рослинництва				Продукція тваринництва			
	усі категорії господарств	у т.ч.			усі категорії господарств	у т.ч.			усі категорії господарств	у т.ч.		
		сільськогосподарські підприємства	фермерські господарства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	фермерські господарства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	фермерські господарства	господарства населення
1990	351	260	-	1703	160	128	-	636	191	132	-	1067
1999	176	82	60	709	88	50	51	301	88	32	9	408
2003	205	95	59	454	109	54	52	229	96	41	7	225
2006	257	183	112	380	149	109	100	208	108	74	12	172
2007	241	185	90	341	135	103	75	186	106	82	15	155
2008	284	246	149	358	177	158	132	209	107	88	17	149
2009	279	240	126	360	168	142	109	211	111	98	17	149
2010	275	238	125	353	161	132	106	205	115	106	19	148
2011 очік.	318				201				117			

Таким чином, реформування аграрних підприємств забезпечило позитивні організаційні зрушення, що дало значний приріст продукції рослинництва і прискорення розвитку тваринництва.

Стабілізації виробництва *сприяли й особисті селянські господарства (господарства населення)*. Площа сільськогосподарських угідь у них зросла з 2,6 млн га в 1990 році до 6,1 – у 1999-му й і 15,7 млн га у 2010 році, а виробництво валової продукції становило – відповідно 44,6; 43,1 і 55,4 млрд грн. За часи реформування аграрного сектору, коли в сільськогосподарських підприємствах спостерігався значний спад виробництва, вони забезпечили відносну його

стабільність, компенсувавши значною мірою зменшення виробництва в сільськогосподарських підприємствах та в усіх категоріях господарств.

Так, у 2000 році на 100 га сільськогосподарських угідь господарства населення виробили 90,2% валової продукції від зіставної бази виробництва 1990 року¹, розрахованої за опрацьованою нами методикою, то сільськогосподарські підприємства – лише 32%, а фермерські господарства – 28,9%. У 2010 році різниця у виробництві зменшилася й ці

¹ Зіставна база 1990 року визначається виробництвом на 100 га сільськогосподарських угідь за питомою вагою площ, якими користувалися господарства населення у 1990 році та сільськогосподарські підприємства, землі яких були передані господарствам населення.

показники виробництва становили – відповідно 70,5; 91,6 і 48%, у тому числі рослин-

ництва відповідно 96,6; 102,9 і 82,8, а тваринництва – 51,2; 80,7 і 14,3 % (табл. 3).

3. Розрахунок зміни виробництва валової продукції, % до базових даних 1990 року

Рік	Продукція сільського господарства				Продукція рослинництва				Продукція тваринництва			
	Усі категорії господарств	у тому числі			Усі категорії господарств	у тому числі			Усі категорії господарств	у тому числі		
		с.-г. підприємства	фермерські господарства	господарства населення		с.-г. підприємства	фермерські господарства	господарства населення		с.-г. підприємства	фермерські господарства	господарства населення
1990	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1991	88,5	85,8	0,0	93,0	84,5	81,5	0	91,9	91,8	90,0	0	93,6
1992	81,2	73,2	33,2	95,9	85,7	74,0	48,4	114,0	77,5	72,4	18,4	84,7
1993	82,1	72,5	40,9	99,7	95,2	81,8	69,8	126,4	71,1	63,5	12,8	82,9
1994	69,0	58,6	27,9	87,7	73,3	61,9	44,6	99,4	65,3	55,5	11,7	80,2
1995	66,2	53,5	28,7	88,8	75,6	60,7	45,3	108,9	58,4	46,6	12,6	75,9
1996	60,0	42,5	20,9	90,6	69,0	48,6	31,4	114,1	52,4	36,7	10,7	75,5
1997	59,0	40,6	25,7	90,7	74,0	55,3	40,8	114,8	46,5	26,4	11,2	75,2
1998	53,5	34,5	20,2	85,8	60,8	42,4	30,6	100,3	47,4	26,8	10,2	76,5
1999	50,1	31,6	23,1	80,4	54,7	38,9	40,0	86,8	46,2	24,5	6,8	76,3
2000	56,4	32,0	28,6	90,2	69,1	43,1	51,3	113,2	45,7	21,3	6,6	75,0
2001	63,8	42,7	35,3	87,6	80,0	59,1	66,2	107,2	50,2	26,8	5,4	74,2
2002	65,0	44,4	36,1	85,8	79,0	57,2	67,3	103,5	53,3	31,9	5,8	73,4
2003	58,3	36,4	22,8	78,4	68,0	42,2	40,9	95,4	50,2	30,8	5,3	66,4
2004	70,3	54,8	36,8	82,4	92,7	73,8	69,4	108,8	51,6	36,4	5,2	63,3
2005	70,9	60,5	37,6	78,2	90,6	75,4	69,2	101,7	54,4	46,1	7,0	61,1
2006	73,2	70,4	43,0	74,7	92,8	84,8	78,0	96,6	56,7	56,3	9,0	58,7
2007	68,7	71,1	34,8	68,0	84,4	80,3	58,7	87,2	55,6	62,2	11,7	53,8
2008	80,7	94,6	57,2	71,5	110,4	123,1	103,3	98,3	55,8	67,0	12,5	51,7
2009	79,5	92,5	48,6	71,8	105,0	111,3	85,5	99,2	58,1	74,3	12,9	51,6
2010	78,3	91,6	48,0	70,5	100,2	102,9	82,8	96,6	60,0	80,7	14,3	51,2

Отже, виконавши у 1991-2006 роках свою роль стабілізатора виробництва, у наступні роки за темпами приросту *особисті селянські господарства (господарства населення)* поступалися позиціями сільськогосподарським підприємствам.

Проте слід відзначити, що ці господарства, використовуючи 42,5% сільськогосподарських угідь, виробили у 2010 році 54% валової продукції (при коефіцієнті використання землі 1,27), у тому числі рослинництва – 50,5 (коєф. 1,19) і тваринництва – 59,7% (коєф. 1,4). Коефіцієнт використання землі в сільськогосподарських підприємствах становить відповідно 0,86; 0,89 і 0,83. Господарства населення мають значну питому вагу у виробництві окремих видів продукції: 97,4% – картоплі, 89,4% – овочів відкритого ґрунту, 62,6 – овочів закритого ґрунту, 90,2 – продовольчих баштанних культур, 83,6 – плодово-ягідних культур, 80,3 – молока, 73,0 – м'яса ВРХ, 55,0 – м'яса свиней, 91,4% – вовни і м'яса овець; але – невисока питома вага виробництва м'яса птиці – 18,1% і яєць – 39,9%.

Нами проведені розрахунки забезпеченості населення продовольством за умови, якби не було господарств населення. Так, у 2001 році замість вироблених 1517,4 тис. т м'яса (у забійній масі), або на 100 га сільськогосподарських угідь 39,6 ц, а на одну особу 31,2 кг, було б вироблено відповідно 463 тис. т, 12,1 ц і 7,2 кг, що у 3,3 раза менше. У 2010 році було б вироблено не 2059 тис. т м'яса, а лише 902,9 тис. т, або у 2,3 раза менше, на одну особу було спожито на 44,9, а лише 24,7 кг. Молока у 2010 році було б одержано не 11248,5, а 1765 тис. т, або на одну особу – відповідно 245,2 і 48,3 кг. При нормі споживання 85 кг м'яса і 380 кг молока це означало б повний провал з продовольчою безпекою.

І ще один аргумент. Для забезпечення виробництва продукції тваринництва на передбачуваний рівень 2020 року за рахунок сільськогосподарських підприємств на будівництво тваринницьких приміщень необхідно в межах 200 млрд грн, а щорічні темпи приросту поголів'я корів мали бути 24%, що нереально як із технологічного, так і фінансового погляду.

При нормальному технологічному забезпеченні 7% середньорічного приросту необхідне до 2020 року поголів'я можна було б по коровах забезпечити у 2042 році, свинях – у 2035, вівцях і козах – у 2045 та птиці – у 2025 році.

І найголовніший аргумент – трудова зайнятість селян. Із розвитком великих сільськогосподарських підприємств, застосуванням потужних технічних засобів потреба в трудових ресурсах зменшується. Що робити селянам? Вони мають особисті селянські господарства (господарства населення), в них вони працюють, виробляють продукцію, забезпечують свою потребу, а решту реалізують. *І, як показують розрахунки, ці господарства працюють не менш ефективно, ніж великі підприємства.*

Отже, ставити питання про те, що треба брати курс лише на розвиток великих господарств ще занадто рано і не потрібно. Таку лінію, спрямовану на ліквідацію тваринництва в господарствах населення, проводив М.С. Хрущов, колишній перший секретар ЦК КПРС, у 60-х роках минулого століття. Ця ідея гучно провалилася. Тому не слід нам ще раз повторювати цей негативний досвід.

В Україні створено й розвивається нова форма господарювання – *фермерство*, яка

притаманна передовим країнам світу. Фермерських господарств налічується 41,5 тисячі, які використовують 4,3 млн га сільськогосподарських угідь, або на одне господарство припадає понад 100 га. Останнє перевищує високоефективну модель ведення фермерства в Європейських країнах, де середній розмір господарства становить 18 га, у Великобританії – 70, Німеччині – 32, у тому числі на нових землях (колишня НДР) – 197 га, з яких 20% землі використовують господарства із середнім розміром 714 га і 50% – 1751 га.

Проте, слід констатувати той факт, що ця форма господарювання в Україні ще недостатньо розвинена. На 100 га сільськогосподарських угідь фермери у 2010 році виробили продукції на 125 тис. грн, що менше ніж сільськогосподарські підприємства в 1,9 раза і особисті селянські господарства – у 2,8 раза.

У рослинництві фермери вийшли на рівень виробництва, який забезпечували колишні колгоспи і радгоспи у 1990 році. Тваринництво вони не розвивають, пояснюючи низькою його ефективністю.

Після реформування колгоспів і радгоспів у *сільськогосподарські підприємства* ринкового типу значно підвищилася їхня ефективність (табл. 4).

4. Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України

Показник	1990 р.*	У середньому за:			у т.ч. 2010 р.
		1996-2000 рр.	2001-2005 рр.	2006-2010 рр.	
Від реалізації сільськогосподарської продукції					
Прибуток – усього, млн грн	10989	-1847	1839	8936	16572
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	28,7	-6,0	9,4	51,3	89,8
у т.ч. без дотацій, млн грн	5461	-1847	1358	6027	12751
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	14,3	-6,0	7,0	34,6	69,1
Рівень рентабельності, %	42,1	-17,5	13,1	22,1	27,4
у т.ч. рентабельності без дотацій, %	20,9	-17,5	9,7	14,9	21,1
Від реалізації продукції рослинництва					
Прибуток – усього, млн грн	6744	762	1907	7197	13442
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	17,6	2,5	9,8	41,3	72,8
у т.ч. без дотацій, млн грн	6254	762	1907	6046	11376
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	16,4	2,5	9,8	34,7	61,6
Рівень рентабельності, %	98,3	16,1	23,0	26,0	31,5
у т.ч. рентабельності без дотацій, %	91,1	16,1	23,0	21,8	26,7
Від реалізації продукції тваринництва					
Прибуток – усього, млн грн	4245	-2610	-69	1739	3130
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	11,1	-8,4	-0,4	10,0	17,0
у т.ч. без дотацій, млн грн	-793	-2610	-550	-20	1375
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	-2,1	-8,4	-2,8	-0,1	7,4
Рівень рентабельності, %	22,1	-45,0	-1,2	13,7	17,7
у т.ч. рентабельності без дотацій, %	-4,1	-45,0	-9,5	-0,2	7,8

* млн крб

Якщо у 1996-2000 роках сільськогосподарські підприємства мали середньорічні збитки на суму 1847 млн грн, то у 2001-2005-х вони одержали 1839 млн грн прибутку, у 2006-2010 – 8936, а у 2010 році – 16572 млн. грн. Прибутковим стало тваринництво. У 1990 році ця галузь у сільськогосподарських підприємствах мала 793 млн крб збитків, при рівні збитковості – 4,1 %, але завдяки державним дотаціям у розмірі 5038 млн крб прибуток становив 4245 млн крб., а рівень рентабельності досяг 22,1 %. У 2010

році без дотацій було одержано 1375 млн грн прибутку при рівні рентабельності 7,4%, а з дотаціями – відповідно 3130 млн грн прибутку при 17-% рівні рентабельності.

Проведений нами аналіз ефективності різних форм господарювання показав, що особисті селянські господарства мають вищий її рівень. Так, у 2010 році вони одержали валової продукції та валового доходу на 100 га сільськогосподарських угідь більше, ніж сільськогосподарські підприємства і фермерські господарства (табл. 5).

5. Порівняльна ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в різних господарських формуваннях України у 2010 році

Показник	Сільськогосподарські підприємства (без фермерських)	Фермерські господарства (усі)	Господарства населення
На 100 га с.-г. угідь, тис. грн:			
валова продукція у порівнянних цінах 2005 року – всього	238,2	124,9	353,0
у т.ч.: рослинництва	131,7	106,0	205,4
тваринництва	106,5	18,9	147,6
умовний валовий дохід (при фактичних цінах)	361,8	127,1	1007,8
у т.ч.: оплата праці	39,6	19,2	350,5
прибуток	323,2	107,9	657,3
на середньорічного працівника	12370	5244	5637
оплата праці на середньорічного працівника	13181	7906	15000

На 100 га сільськогосподарських угідь господарства населення одержали у 2010 році валової продукції на 48% більше, ніж сільськогосподарські підприємства і у 2,8 раза більше за фермерські, умовного валового доходу – як різниці між оцінкою виробленої продукції за фактичними реалізаційними цінами (без використаних вироблених кормів) і витратами виробництва, тобто новоствореної вартості – відповідно у 2,78 і 7,9 рази більше.

Це пояснюється тим, що в господарствах населення виробляється значно більше про-

дукції тваринництва, а також вони виконують власними силами значну частку робіт, що й становить новостворену вартість – валовий внутрішній продукт (ВВП).

Що стосується сільськогосподарських підприємств, то валового доходу на 100 га сільськогосподарських угідь у 2008 році господарські товариства одержали 77,2 тис. грн, приватні підприємства – 59,1, кооперативи – 61,9, колективні підприємства – 82 і державні підприємства – 58,2 тис. грн (табл. 6).

6. Прибутковість і рентабельність сільськогосподарських підприємств України у 2010 році

Показник	Господарські товариства	Приватні підприємства	Фермерські господарства	Сільсько-оперативи (виробничі)	Інші недержавні підприємства	Державні підприємства	Усього в сільськогосподарських підприємствах
Кількість господарств, од.	4956	2268	821	551	305	279	9180
Площа с.-г. угідь, тис. га	11108	3328	1595	941	896	586	18454
на 1 господарство, га	2241	1468	1943	1708	2936	2099	2010
Від реалізації сільськогосподарської продукції							
Валовий дохід на 100 га с.-г. угідь, тис. грн							

Продовження табл. 6

з дотаціями	137,0	111,7	120,8	86,8	140,8	75,7	126,7
без дотацій	114,3	93,5	107,8	71,5	113,5	57,6	106,0
Рівень рентабельності, %							
з дотаціями	26,1	30,4	43,5	19,2	30,8	9,7	27,4
без дотацій	20,0	23,7	37,9	12,5	22,1	1,2	21,1
У тому числі від реалізації продукції рослинництва							
Валовий дохід на 100 га с.-г. угідь, тис. грн							
з дотаціями	100,3	96,8	114,1	67,3	65,2	61,8	96,2
без дотацій	88,3	84,3	103,8	62,3	58,8	53,1	85,0
Рівень рентабельності, %							
з дотаціями	29,2	36,3	47,2	31,4	23,8	21,1	31,5
без дотацій	24,5	30,5	42,3	27,8	20,0	14,1	26,7
Від реалізації продукції тваринництва							
Валовий дохід на 100 га с.-г. угідь, тис. грн							
з дотаціями	36,7	14,9	6,7	19,5	75,5	13,9	30,4
без дотацій	26,0	9,2	4,0	9,1	54,7	4,5	20,9
Рівень рентабельності, %							
з дотаціями	19,2	9,2	11,6	0,1	39,2	-6,4	17,7
без дотацій	9,9	-0,3	0,4	-11,7	24,5	-17,1	7,8

Отже, висновки про переваги тієї чи іншої форми господарювання роботи передчасно, оскільки нетривалим є період їх діяльності, а також не враховано фактор господаря-керівника, від якого значною мірою залежить успіх справи.

За наведеними даними не можна віддати перевагу будь-яким формуванням. Вони не відрізняються одне від одного як за виробництвом валового доходу, так і прибутковістю.

Винятком є державні підприємства, які не мають господарської самостійності, а відповідно – й мобільності у вирішенні виробничо-фінансових питань. Тому показники ефективності в них значно нижчі, ніж у формуваннях, які побудовані на поєднанні приватної власності чи оренді на землю і майно з колективними формами організації праці.

Значним резервом зниження витрат та підвищення ефективності є *дотримання раціональних розмірів виробництва*. Нами визначено оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств. За методичну основу прийнято забезпечення найвищого коефіцієнта використання технічних засобів, які значно дорогі й невпинно дорожчають. Тому слід формувати підприємства, розмір землі в обробітку яких забезпечить найвищий комплексний коефіцієнт використання техніки. Менше господарство – нижчий коефіцієнт використання техніки – вищі аморти-

заційні відрахування на гектар, а отже і висока собівартість одиниці продукції.

Нами визначено розміри блоків ефективного ведення господарства для багатогалузевих господарств у розмірі 1500-2000 га землі в обробітку. Господарство може складатися із 2-3 і більше таких блоків. Отже, оптимальним може бути господарство, розмір ріллі в якому становить від 4 до 10 тис. га.

Такі теоретичні висновки підтверджуються практичним досвідом, про що показують дані групування сільськогосподарських підприємств України (табл. 7).

Дані таблиці 7 дають право стверджувати, що високу ефективність забезпечують невеликі (до 250 га) господарства які розвивають тваринництво, а також багатогалузеві підприємства, сільськогосподарські підприємства розміром 1500-2000 га.

Середній розмір яких становить від 1500 до 2000 га, на 100 га сільськогосподарських угідь одержали у 2009 році 69,1, у 2010-му 109,2 тис. грн прибутку при рівні рентабельності відповідно 26,8 і 38,2%, то при розмірі 1500-2000 га 8000-10000 га – ці показники становлять 51,3 і 63,7 тис. грн та 16,9 і 21,1%, 1000-1500 га – 62,7 і 54,3 тис. грн та 19,1 і 13,9%, 15000-2000 га – 80,2 і 94,6 тис. грн та 24,2 і 26,4%, тобто значно вище від середнього показника. Надто великі господарства, які перевищують 20 000 га, мають показники прибутковості як у рослинництві,

так і в тваринництві значно нижчі, а багато з них є збитковими, особливо в тваринництві.

7. Залежність прибутковості сільськогосподарських підприємств від їх розмірів за 2009 і 2010 роки

Групи за площею сільськогосподарських угідь, га	2009 рік								2010 рік							
	Кількість підприємств у групі	Питома вага с.-г. угідь, %	Припадає с.-г. угідь на 1 підприємство, га	Прибуток від с.-г. діяльності, тис. грн		Рівень рентабельності, %			Кількість підприємств у групі	Питома вага с.-г. угідь, %	Припадає с.-г. угідь на 1 підприємство, га	Прибуток від с.-г. діяльності, тис. грн		Рівень рентабельності, %		
				на 1 підприємство	на 100 га с.-г. угідь	с.-г. продукції	у т.ч.					на 1 підприємство	на 100 га с.-г. угідь	с.-г. продукції	у т.ч.	
							рослинництва	тваринництва							рослинництва	тваринництва
Без землі	258	-	-	-69	-	-2,2	17,0	-5,8	237	-	-	795	-	15,5	25,0	11,4
До 50	364	0,04	19	465	2429,8	8,7	8,8	8,7	318	0,03	18	712	3986,0	10,3	9,3	10,6
51-100	176	0,1	76	1500	1982,7	21,6	2,6	27,9	143	0,1	74	4253	5737,3	41,6	12,0	51,0
101-250	462	0,5	178	622	348,6	23,9	2,4	32,0	518	0,5	188	465	246,6	14,8	20,3	12,9
251-500	936	1,9	379	92	24,3	6,4	10,6	1,5	1121	2,3	372	152	40,8	10,0	14,0	4,7
501-1000	1591	6,4	732	108	14,7	6,9	11,3	-4,6	1520	6,1	737	371	50,3	20,2	27,0	1,4
1001-1500	1549	10,4	1 229	396	32,2	15,9	21,2	-6,2	1455	9,7	1233	768	62,3	25,9	34,3	-7,6
1501-2000	1033	9,8	1 737	1201	69,1	28,6	18,3	59,3	1019	9,6	1734	1893	109,2	38,2	28,8	62,1
2001-3000	1293	17,4	2 448	765	31,3	13,8	18,8	-6,1	1283	17,0	2446	1413	57,8	21,1	29,5	-6,6
3001-4000	655	12,4	3 452	950	27,5	11,0	15,6	-5,9	607	11,3	3425	1933	56,4	20,7	28,7	-5,3
4001-6000	529	14,0	4 814	1247	25,9	9,8	14,9	-5,8	526	13,6	4764	3285	69,0	23,3	32,0	-3,3
6001-8000	176	6,6	6 815	1791	26,3	9,5	11,7	-0,2	173	6,4	6839	2692	39,4	12,7	18,8	-8,1
8001-10000	88	4,3	8 925	4581	51,3	16,9	21,9	0,5	105	5,0	8873	5654	63,7	21,1	26,9	1,6
10001-15000	75	4,9	11 917	7467	62,7	19,1	22,2	7,3	85	5,5	11996	6509	54,3	13,9	18,9	-5,8
15001-20000	27	2,5	17 123	13736	80,2	24,2	27,3	-10,9	29	2,8	17735	16781	94,6	26,4	30,2	-12,0
20001-40000	22	3,0	25 031	14345	57,3	16,5	20,1	-8,7	25	3,6	26680	21614	81,0	22,1	26,8	-0,5
40001-60000	8	2,1	48 309	-7223	-15,0	-5,1	-0,2	-23,8	8	2,1	48596	11682	24,0	8,2	13,5	-7,9
Понад 60000	7	3,6	93 180	18238	19,6	7,4	19,2	-24,8	8	4,4	101821	32353	31,8	11,2	19,0	-16,5
Україна	9249	100,0	1 970	770	39,1	13,8	16,9	5,5	9180	100,0	2010	1389	69,1	21,1	26,7	7,8

Отже, є сенс формувати господарські структури в межах від 4 до 20 тис. га. В них забезпечується високий рівень рентабельності продукції рослинництва, що є базою для розвитку тваринництва. Проте не слід ставити це за самоціль, адже найвища ефективність в господарствах розміром 1500-2000 га.

З огляду на пройдений шлях реформування сільськогосподарських підприємств ринкового типу, стираючись на його оцінку селянами, можна констатувати, що:

аграрна реформа серед інших складових економічної реформи була науково обґрунтованою, теоретично дослідженою, нормативно забезпеченою і практично запровадженою;

в Україні було відпрацьовано власну модель реформування аграрного сектора в цілому і земельних відносин зокрема;

забезпечено багатокладність виробництва на селі, де функціонують різні рівноправ-

ні форми господарювання, побудовані на приватній власності на землю у поєднанні з індивідуальною, сімейною та колективною формами організації праці;

створено нові сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування, які в організаційному плані, в результаті підвищення мотивації праці, мають більші можливості й перспективи ефективного господарювання, ніж колишні колгоспи і радгоспи;

особисті селянські господарства (господарства населення) значною мірою забезпечили трудову зайнятість селян та стали буферним фактором при зменшенні потреби сільського господарства у трудових ресурсах і нерозвиненості інфраструктури на селі;

відбулися позитивні соціальні зрушення. Збулися історичні прагнення селян: земля передана у їхню власність та збережена за ними, власник може вільно розпоряджатися нею, створювати власне господарство, пере-

давати в оренду й одержувати орендну плату, передавати спадкоємцям і нарешті зможе продавати. Земля належить селянам і збережена від процесу привласнення окремими групами підприємств, як це зроблено у промисловості.

Слід зазначити, що у процесі реформування аграрного сектора на практиці виникли певні проблеми, до яких можна віднести:

зволікання у 1995–1999 роках із створенням нових господарських структур ринкового спрямування, що призвело до втрати управління сільськогосподарськими формуваннями та контролю за збереженням у них основних засобів виробництва й іншого майна;

визнання сертифіката на право приватної власності на земельну частку (пай) сертифікатом на право на земельну частку (пай), що не забезпечувало громадянам юридичного права приватної власності та спонукало їх до обміну сертифікатів на державні акти. Це викликало кампанію суцільної заміни документа і призвело до зайвих витрат, а з організаційного погляду створило перешкоди формуванню нових господарських структур і не дає змоги зберегти цілісність земельних масивів у сільськогосподарських підприємствах, що стане додатковою перепоною при формуванні господарських структур за умов купівлі-продажу земельних ділянок у громадян;

нестворення запропонованого нами міграційного фонду землі, що дало б можливість переселення селян у населені пункти, які більш віддалені від районних центрів;

невідповідність індексації грошової оцінки сільськогосподарських угідь змінам в економіці реформованих сільськогосподарських підприємств;

невідповідність орендної плати за земельні ділянки та частки (паї) науково обґрунтованим розмірам. Донедавна Указом Президента України вона була встановлена 1,5%, а нині – 3% від грошової оцінки. Проте на практиці вона була нижчою, і тепер окремі господарі закликають до зменшення орендної плати. Проте слід врахувати й той факт, що у 20-х роках земля орендувалася за половину врожаю;

неможливість власникам земельних ділянок, земельних часток (паїв) безперешкодно

розірвати договір оренди з неефективними господарями – орендарями;

встановлення органами землевпорядної служби необґрунтовано високої плати за видачу державних актів на землю;

невиконання норми Закону України “Про особливості приватизації майна в агропромислому комплексі” в частині залучення сільськогосподарських товаровиробників до процесів приватизації переробних підприємств із наданням їм 51% акцій. Як наслідок, переробники мають прибутки, а сільськогосподарські виробники сировини – збитки. Це змушує селян створювати власні переробні підприємства, що недоцільно з погляду ефективності інвестицій;

нижчу ніж в інших галузях економіки України оплату праці в сільському господарстві;

недостатню увагу щодо забезпечення раціонального рівня концентрації виробництва.

Таким чином, незважаючи на окремі прорахунки, які можуть бути виправлені, створені в результаті реформування господарські формування з теоретичного та практичного погляду є ефективними структурами, які слід удосконалювати в напрямі поєднання інтересів господарів–виробників і селян–власників землі, яку вони передали в оренду, й удосконалення економічних відносин сільського господарства з іншими галузями економіки через науково обґрунтовані ціни, з одного боку, на матеріально-технічні ресурси, а з іншого – на сільськогосподарську продукцію. На цій основі буде досягнуто зростання виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення його ефективності. За таких умов успіх справи буде беззаперечним.

Таким чином, визначаючи стратегію розвитку форм господарювання, враховуючи перспективи розвитку сільського господарства України, можна зробити такі висновки:

досягнення раціональних розмірів виробництва можливо досягти за рахунок кооперування сільськогосподарських підприємств для створення спільного машинно-тракторного підприємства, що дасть можливість використовувати потужні технічні засоби, не втрачати юридичної і господарської самостійності;

усі створені форми господарювання відповідають ринковим умовам та аналогам у

передових країнах світу і тому мають право на рівноправне існування;

розвиток сільськогосподарських підприємств шляхом створення районних, можливо міжрайонних, агропромислових об'єднань, які працюватимуть як на приватних, так і кооперативних засадах;

фермерські господарства, незважаючи на певне відставання від сільськогосподарських підприємств, мають розвиватися в напрямі збільшення розмірів землекористування, для досягнення встановлених нами раціональних їх розмірів – 400-500 га, або кооперування у забезпеченні технічними засобами при обов'язковому розвитку тваринництва;

особисті селянські господарства слід розвивати об'єднанням їхніх зусиль (кооперу-

вання) при створенні пасовищ, заготівельних пунктів по збиранню й і реалізації молока та м'яса. Ця форма була, є й залишиться сферою забезпечення трудової зайнятості та основним джерелом доходів селян. Слід поширювати досвід господарств населення, які утримують 6 – 10 корів, відгодовують 20 – 30 свиней, 8 – 10 голів молодняку великої рогатої худоби, утримують 20 – 30 курей-несучок 800 – 1000 голів птиці бройлерів. У таких господарствах ефективність значно вища. При цьому темпи приросту виробництва в них можуть бути нижчими, ніж у сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах, адже рости від більшого важче ніж від меншого.

Проаналізовано хід аграрної реформи в Україні, яка забезпечила становлення приватної власності селян на землю, створення раціональних господарських структур ринкового типу різних організаційно-правових форм, побудованих на приватній власності на землю у поєднанні з індивідуальними, сімейними та колективними формами організації праці. Проведено аналіз результатів господарювання в ринкових умовах, визначено недоліки та шляхи їх усунення.

Проведен аналіз проводимої в Україні аграрної реформи, забезпечившої введення частної власності крест'ян на землю, створення раціональних господарських структур ринкового напрямку різних організаційно-правових форм, організованих на частині власності на землю в поєднанні з індивідуальними, сімейними та колективними формами організації праці. Проведен аналіз результатів господарювання в ринкових умовах, визначено недоліки та шляхи їх усунення.

The current state of agrarian reform in Ukraine is analysed. This reform has already ensured the implementation of land private property for peasants, creation of rational market-aimed economic models of management and legal forms based on the land private property together with individual, family and collective forms of labour management. The management in the market environment is analysed, its drawbacks and the ways to minimize them are considered.

*

М.М. ОДІНЦОВ, доктор економічних наук
О.М. ОДІНЦОВ, кандидат економічних наук
Черкаський державний технологічний університет

Основні напрями кластерної організації регіонального агропромислового виробництва

Головним завданням на сучасному етапі розвитку економіки є вихід із фінансової кризи, забезпечення високих темпів зростання валового внутрішнього продукту, нарощування ефективності виробництва і на цій основі досягнення високого рівня та якості життя населення. Тому для України, як і для інших країн, виникає необхідність активізації діючих та пошук нових джерел і

факторів позитивної динаміки економічного розвитку.

Процеси глобалізації економіки, посилення міжнародної конкуренції, що характеризують світову економіку, стають об'єктивною передумовою зміни парадигми управління конкурентоспроможністю, що полягає у відмовленні від традиційної економічної політики й переході до нових сис-

передових країнах світу і тому мають право на рівноправне існування;

розвиток сільськогосподарських підприємств шляхом створення районних, можливо міжрайонних, агропромислових об'єднань, які працюватимуть як на приватних, так і кооперативних засадах;

фермерські господарства, незважаючи на певне відставання від сільськогосподарських підприємств, мають розвиватися в напрямі збільшення розмірів землекористування, для досягнення встановлених нами раціональних їх розмірів – 400-500 га, або кооперування у забезпеченні технічними засобами при обов'язковому розвитку тваринництва;

особисті селянські господарства слід розвивати об'єднанням їхніх зусиль (кооперу-

вання) при створенні пасовищ, заготівельних пунктів по збиранню й і реалізації молока та м'яса. Ця форма була, є й залишиться сферою забезпечення трудової зайнятості та основним джерелом доходів селян. Слід поширювати досвід господарств населення, які утримують 6 – 10 корів, відгодовують 20 – 30 свиней, 8 – 10 голів молодняку великої рогатої худоби, утримують 20 – 30 курей-несучок 800 – 1000 голів птиці бройлерів. У таких господарствах ефективність значно вища. При цьому темпи приросту виробництва в них можуть бути нижчими, ніж у сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах, адже рости від більшого важче ніж від меншого.

Проаналізовано хід аграрної реформи в Україні, яка забезпечила становлення приватної власності селян на землю, створення раціональних господарських структур ринкового типу різних організаційно-правових форм, побудованих на приватній власності на землю у поєднанні з індивідуальними, сімейними та колективними формами організації праці. Проведено аналіз результатів господарювання в ринкових умовах, визначено недоліки та шляхи їх усунення.

Проведен аналіз проводимої в Україні аграрної реформи, забезпечившої введення частної власності крест'ян на землю, створення раціональних господарських структур ринкового напрямку різних організаційно-правових форм, організованих на частині власності на землю в поєднанні з індивідуальними, сімейними та колективними формами організації праці. Проведен аналіз результатів господарювання в ринкових умовах, визначено недоліки та шляхи їх усунення.

The current state of agrarian reform in Ukraine is analysed. This reform has already ensured the implementation of land private property for peasants, creation of rational market-aimed economic models of management and legal forms based on the land private property together with individual, family and collective forms of labour management. The management in the market environment is analysed, its drawbacks and the ways to minimize them are considered.

*

М.М. ОДІНЦОВ, доктор економічних наук
О.М. ОДІНЦОВ, кандидат економічних наук
Черкаський державний технологічний університет

Основні напрями кластерної організації регіонального агропромислового виробництва

Головним завданням на сучасному етапі розвитку економіки є вихід із фінансової кризи, забезпечення високих темпів зростання валового внутрішнього продукту, нарощування ефективності виробництва і на цій основі досягнення високого рівня та якості життя населення. Тому для України, як і для інших країн, виникає необхідність активізації діючих та пошук нових джерел і

факторів позитивної динаміки економічного розвитку.

Процеси глобалізації економіки, посилення міжнародної конкуренції, що характеризують світову економіку, стають об'єктивною передумовою зміни парадигми управління конкурентоспроможністю, що полягає у відмовленні від традиційної економічної політики й переході до нових сис-

тем організації виробництва, заснованих на використанні переваг спеціалізації, інтеграції та кооперації.

Швидкий розвиток прогресивних технологій, логістики, засобів транспорту приводять до того, що передача інформації, рух фінансових потоків стають практично миттєвими, а рух вантажів – дешевим і швидким. У зв'язку з цим важливими факторами досягнення й утримання переваги над конкурентами стають не тільки інновації та професіоналізм, освіта і наука, але й організаційно-економічні взаємозв'язки між підприємствами, що забезпечують умови створення сітьових структур – кластерів.

Відповідно до визначення М. Портера, «кластер – це група географічно близьких взаємозв'язаних компаній і пов'язаних із ними організацій, діючих у певній сфері, що характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють одна одну. Територіальне охоплення кластера може варіювати від груп виробників одного міста або регіону до країни й навіть кількох сусідніх країн. Кластери мають різну форму залежно від своєї глибини та складності, але більшість включає в себе: компанії “готового продукту” або сервісу; комплектуючих виробів, механізмів, сервісних послуг; фінансові інститути, фірми у супутніх галузях ... урядові структури, що суттєво впливають на кластер, можуть розглядатися як його частина»¹.

Кластерний підхід застосовується також у розробках шведських теоретиків. Їхня класична теорія формується в основному на структурі національної економіки, а точніше – на вивченні взаємозв'язків великих шведських багатонаціональних корпорацій. Сучасні теорії розвитку конкурентоспроможності на основі кластерів розроблені В. Фельдманом. Переваги даної теорії полягають у тому, що вони засновані на численних емпіричних дослідженнях диверсифікованих фірм у різних країнах².

Ініціатива запровадження в Україні сітьових структур – кластерів належить відомому економісту С.І. Соколенку, який започатку-

вав на Хмельниччині формування нової виробничої системи в аграрній сфері економіки, заснованої на сітьовій моделі управління виробництвом та її адаптації до трансформаційної економіки України³.

Виходячи з даних досліджень, відображаючи динаміку відносних переваг, кластери формуються, розширюються, поглиблюються, але можуть із часом також звужуватися, згортатися, розпадатися. Подібна динамічність і гнучкість кластерів є ще однією перевагою порівняно з іншими формами організації економічної системи. З часом ефективно діючі кластери стають передумовою значних капіталовкладень, тобто кластер стає більшим, ніж проста сума окремих його частин.

Центром кластера найчастіше буває кілька потужних підприємств, при цьому між ними зберігаються конкурентні відносини. Концентрація суперників, їх покупців і постачальників сприяє зростанню ефективної спеціалізації виробництва. При цьому кластер дає роботу й багатьом дрібним фірмам. Крім того, кластерна форма організації приводить до створення особливої форми інновації – «сукупного інноваційного продукту».

Об'єднання в кластер на основі вертикальної інтеграції формує не спонтанну концентрацію різнобічних наукових і технологічних винаходів, а певну систему поширення нових знань та технологій. При цьому важливою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій у конкурентні переваги є формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластера. В середовищі агропромислового комплексу співробітництво основних, підтримувальних і споріднених підприємств стає дедалі необхіднішою умовою їх функціонування на конкурентному ринку (табл. 1).

Зниження обсягів виробництва в аграрному секторі економіки України, низька ефективність багатьох галузей сільського господарства (за даними Держслужби статистики України майже всі галузі тваринництва збиткові) не уможливають вирішувати завдання надійного продовольчого забезпе-

¹ Портер М. Конкуренція / М. Портер; пер. с англ. – М.: “Вільямс”, 2006. – С. 215.

² Feldman V.P., Audresch D.B. Innovation in Gities: Science based Dvesity, Specialization and Localized Competition // European Economic Review. – 1999. – № 43. – Р. 31– 39.

³ Соколенко С.І. Стратегія конкурентоспроможності економіки України на основі інтеграційних систем – кластерів / Соколенко С.І. – Севастополь: Вид-во ТОВ «Рібест», 2006. – 38 с.

чення населення відповідно до рекомендацій медицини. Досвід функціонування аграрних кластерів у ряді країн (Англія, Нідерланди, Швеція й ін.) підтверджують, що сільськогосподарський регіон ефективно

розвивається в умовах, коли система підтримувальних і споріднених галузей АПК певним чином згрупована в регіоні, створюючи кластер.

1. Підтримувальні й споріднені галузі основних кластерів АПК

Підтримувальні галузі	Споріднені галузі
Кормовиробництво	Переробна
Насінництво	Харчова
Ветеринарія	Легка
Комбікормова	Машинобудування для легкої та харчової промисловості
Меліорація	Торгово-посередницькі організації
Виробництво мінеральних добрив і засобів захисту рослин	
Мікробіологія	
Сільськогосподарське машинобудування	
Ремонт сільськогосподарської техніки	
Паливно-енергетичний комплекс	
Фінансово-кредитні установи	
Страхові організації	
Будівництво	
Транспорт	
Освіта і наука	

Взаємодія галузей, їхній синергійний ефект особливо важливі на регіональному рівні, де повинен формуватися кластер. Важливим стає виявлення і підтримка так званих «зон зростання» виробництва основних продуктів харчування населення. «Зонами зростання» на території агропромислових зон можуть бути населені пункти з наявністю підприємств з переробки сільськогосподарської продукції, племінні тваринницькі й насінницькі господарства, репродуктивні свинарські та птахівничі підприємства, наукові, дослідно-виробничі й навчальні господарства. Як зазначає М.Ф. Кропивко¹, високої ефективності можуть досягати об'єднання первинних виробників сільськогосподарської продукції, в структурі валової продукції яких сільськогосподарська продукція власного виробництва становить понад 50%. Агропромислові зони організовуються на територіях із розвиненим сільським господарством і підприємствами інфраструктури або маючих потенціал розвитку на перспективу. На невеликих за розмірами територіях адміністративних районів організація кластерних зон АПК доцільна на міжрайонній основі.

Таким чином, організація кластерів ініціюється за географічним принципом, тобто там, де спостерігається висока концентрація подібних підприємств як за виробленою продукцією, так і за принципами організації. Слідування географічному принципу створення кластерів дає змогу посилити синергійний ефект від присутності подібних підприємств не тільки за участю в основному технологічного ланцюга, але й тих, що обслуговують основне виробництво. Завдяки цьому створюється певна локальна самодостатня інноваційна економіка, спрямована на забезпечення продукцією регіону і гарантованого збуту її надлишків за межі кластера.

Про ефект зниження витрат та підвищення продуктивності виробництва за рахунок об'єднання діяльності фірм, розташованих поблизу, відзначав Й.А. Шумпетер², називавши подібні об'єднання агломератами. Пізніше М. Портер³ увів поняття інноваційного кластера як «географічного об'єднання взаємозв'язаних компаній, які не тільки конкурують між собою, але також співробітничують». Зміст, що вкладається у визначення кластера і який показує його пере-

¹ Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2011. – № 11. – С.3-13.

² Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія; пер. с англ. под ред. В.С. Автономова / Й. А.Шумпетер. – М.: Економіка, 1995. – С. 154.

³ Портер М. Конкуренція / М. Портер; пер. с англ. – М.: "Вільямс", 2006. – С. 154.

ваги перед традиційним сприйняттям організації ринку, полягає в наявності не тільки формальних, але значною мірою неформальних взаємовідносин між підприємствами кластера, який створює благодійний ефект, що охоплює всі підприємства. Крім підприємств у кластер включається місцевий соціум територіального утворення, що сприяє розвитку додаткових взаємовигідних відносин між підприємствами і населенням.

Для виявлення зон, сприятливих для розвитку кластерної організації агропромислового виробництва в регіонах України, нами проведено кореляційно-регресійний аналіз умов і характеру регіональних економічних процесів, взаємозв'язків та взаємозалежностей, що відповідають умовам функціонування кластерів із використанням програмного пакета Mathcad 14¹.

У дослідженні припускалося розв'язати наступні завдання:

1) вивчити вплив виділених основних факторів на виробництво сільськогосподарської продукції в цілому та в областях України за ряд років, протягом яких соціально-економічні закономірності розвитку сільського господарства слід вважати певною мірою сприятливими;

2) вивчити вплив окремих факторів у групах областей відносно однорідних за рівнем економічного розвитку.

За результативний показник у нашому дослідженні прийнято валовий обсяг сільськогосподарської продукції в господарствах усіх категорій, розглянутий в розрізі областей. Як фактори взято існуючі показники, що відображають важливі сторони виробничої діяльності аграрного сектору економіки. Якісний аналіз поставлених завдань і намагання дотримуватися вимог подання в моделі кожного фактора тільки однією, вимірювальною кількісно ознакою, дали змогу відібрати сім рівноправних факторів, що мають певну незалежність один від одного і водночас тісно зв'язані з результативним показником.

У матрицю кореляційно-регресійного аналізу введені показники:

V_1 – валовий збір зерна, тис. т; V_2 – валовий збір картоплі, тис. т; V_3 – валовий збір овочів, тис. т; V_4 – валовий збір цукрових буряків, тис. т; V_5 – валовий збір соняшнику, тис. т; V_6 – поголів'я великої рогатої худоби, тис. гол.; V_7 – поголів'я свиней, тис. гол.; Y – продукція сільського господарства в господарствах усіх категорій, млн грн.

Y є показником, що характеризує тривалий вплив даних факторів на обсяг агропромислового виробництва по адміністративно-територіальній одиниці, яка вивчається.

Побудована по всій сукупності агропромислового комплексу та в розрізі областей України кореляційно-регресійна модель має вигляд:

$$Y = a_1 V_1 + a_2 V_2 + a_3 V_3 + a_4 V_4 + a_5 V_5 + a_6 V_6 + a_7 V_7,$$

де a^1, a^2, \dots, a^7 – коефіцієнти регресії; a^0 – вільний член.

На основі регресійного аналізу, проведеного за 2001–2009 роки за даними виробництва основних сільськогосподарських культур у розрізі областей та по Україні в цілому, встановлено, що виявлені взаємозв'язки між вихідними і результативними показниками мають стійкий об'єктивний характер і відображають вплив виробництва кожної сукупності підприємств однопродуктового характеру на формування обсягу продукції сільського господарства у порівнянних цінах 2005 року. Цей вплив простежується через коефіцієнти регресії по кожній сільськогосподарській культурі в розрізі областей і в цілому по Україні (табл. 2).

За допомогою коефіцієнтів регресії по сільськогосподарських культурах у розрізі областей, що становлять сировинну основу найважливіших продуктів харчування населення, стає можливим виявляти перспективні «точки зростання» важливої для продовольчої безпеки регіонів і країни продукції на основі сітєвих об'єднань виробників – кластерів. Згідно з теорією економіко-статистичного аналізу коефіцієнти регресії в межах від нуля до 0,3 – 0,4 свідчать про незначний, 0,4 – 0,8 – сильний, вище 0,8 – майже прямий вплив змінного фактора (в

¹ Воскобойников Ю.В. Регрессионный анализ данных в пакете Mathcad: учеб. пособие / Ю.В. Воскобойников. – СПб.: Изд-во «Лань», 2011. – 224 с.

нашому випадку – сільськогосподарської (сільськогосподарської сировинної та переробленої сировинної продукції у порівнянних цінах. культури) на постійний фактор – обсяг ва-

2. Факторний вплив сільськогосподарських культур на формування обсягів вартості виробництва продукції у порівнянних цінах 2005 р.

Регіон	Коефіцієнти регресії формування вартості основних видів продукції за регіонами (областями)						
	зерно	картопля	овочі	цукрові буряки	соняшник	яловичина і молоко	свинина
АР Крим	1,14	-3,04	5,81	×	×	-0,38	2,72
Вінницька	0,50	0,67	-1,47	0,25	0,90	3,80	4,94
Волинська	0,60	1,51	5,22	0,18	0,20	2,32	-1,14
Дніпропетровська	0,39	0,39	0,76	-1,69	0,76	0,23	8,21
Донецька	0,52	0,32	-5,02	×	0,24	1,98	6,06
Житомирська	0,75	0,84	1,66	0,39	×	-1,29	2,19
Закарпатська	1,12	-0,67	×	×	×	-0,66	5,56
Запорізька	-0,18	-0,21	-0,69	×	4,85	1,70	2,55
Івано-Франківська	0,40	0,02	0,82	×	×	0,12	0,20
Київська	0,67	1,41	3,41	0,24	×	2,15	3,72
Кіровоградська	0,54	0,45	-4,37	0,77	2,37	12,87	-0,7,43
Луганська	0,49	0,22	1,01	×	0,41	-1,14	1,58
Львівська	0,87	0,89	2,35	0,19	×	0,25	-0,38
Миколаївська	0,40	-4,25	8,23	×	-0,46	5,58	-5,65
Одеська	0,53	0,26	-0,36	0,21	2,45	-0,88	1,64
Полтавська	0,37	2,24	-7,78	0,52	-0,11	-11,78	7,49
Рівненська	0,76	0,75	0,63	0,22	×	0,31	0,28
Сумська	0,33	0,50	-1,50	0,28	0,07	-0,11	0,43
Тернопільська	0,55	0,28	-1,30	0,20	×	0,94	1,13
Харківська	0,47	2,03	-9,08	0,21	0,45	-4,72	3,23
Херсонська	0,50	0,23	1,80	×	0,66	0,95	-0,16
Хмельницька	0,36	2,12	9,82	0,50	×	1,99	1,81
Черкаська	1,97	-5,36	13,68	0,46	-4,30	6,20	-5,70
Чернівецька	0,69	1,58	3,69	×	×	2,30	-1,49
Чернігівська	0,52	0,74	-1,86	1,72	×	-1,60	0,86
Всього по Україні	0,21	-0,27	4,20	0,31	0,07	0,11	-0,30

Після видалення не значущих факторів за рівнем показників регресії в розрізі регіонів України виявляються найбільш перспективні зони зростання окремих видів сільськогосподарської продукції, які стають основою кластерної організації агропромислового виробництва (табл. 3).

У виділених перспективних зонах вирощування основних сільськогосподарських

культур, виробництва молока, яловичини та свинини завдяки збереженню створеної раніше інфраструктури, по якій сировинна продукція рухається від виробників до підприємств переробки і торгівлі, готові продукти харчування поступають до населення, резервних фондів та фондів експорту.

3. Перспективні регіональні зони виробництва сільськогосподарської продукції – основи кластерної організації підприємств АПК

Продукція	Регіональні зони (області)
Зернові культури	Усі області України
Картопля	Вінницька, Волинська, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська
Овочі	АР Крим, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька
Цукрові буряки	Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
Соняшник	Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Одеська, Харківська, Херсонська
Молоко, яловичина	Вінницька, Волинська, Донецька, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька

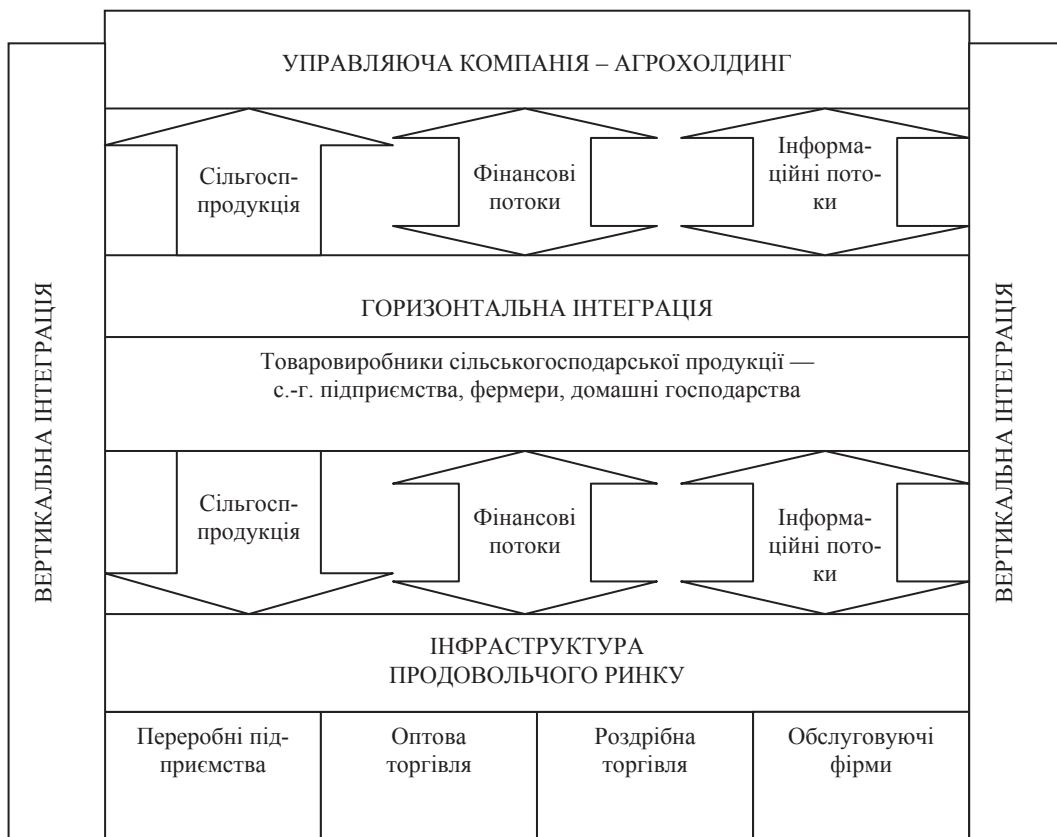
Свинина	АР Крим, Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Луганська, Одеська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Чернігівська
---------	---

Однак нинішня поширена галузева (секторіальна) організація агропромислового виробництва, спрямована на вертикальну інтеграцію в напрямі формування трансрегіональних корпоративних агропромислових об'єднань – агрохолдингів як антипод горизонтальної інтеграції з формуванням сітєвих структур¹, не тільки розриває ланцюг “виробництво, зберігання, переробка, реалізація готового продукту”, а нерідко позбавляє розрізнених виробників можливості розпоряджатися виробленою продукцією і результатами своєї праці. Внаслідок цього роздрібні ціни на основні види сільськогосподарської продукції втричі перевищують закупівельні ціни².

Останніми роками на вітчизняному агропродовольчому ринку посилилася тенденція розвитку інтеграції, при якій ініціаторами виступають підприємства, що контролюють та координують діяльність аграрної сфери. Об'єднуючись в інтегровані формування у вигляді простих товариств, акціонерних товариств, асоціацій, союзів, кооперативів, агрохолдингів, фінансово-промислових груп й

інших форм, вони залежно від форм власності, функцій і місця в інтегрованому ланцюгу створюють два потоки матеріальних, фінансових та інформаційних потоків.

Потік однієї групи підприємств, що в економічній теорії називається горизонтальною інтеграцією, має внутрішньогалузевий характер і полягає у поглибленні спеціалізації й концентрації виробництва, розвитку міжгосподарських технологічних зв'язків взаємодії сільськогосподарських підприємств із метою підвищення конкурентоспроможності та зниження ризику виробництва (рис.). Горизонтальна інтеграція відбувається в умовах, коли одна фірма бере під контроль або поглинає іншу фірму, що функціонує в тій же галузі й на тому ж ланцюзі виробництва як і та фірма, що поглинає іншу. Монополія, створена шляхом горизонтальної інтеграції, називається горизонтальною монополією. Іншими словами, під горизонтальною інтеграцією розуміють налагодження інтеграційних зв'язків із підприємствами, які виробляють аналогічну продукцію.

Модель горизонтальної інтеграції на вертикально інтегрованому ринку

¹ Кропивко М.Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 55-58.

² Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М.Й. Малік, Ю.Я. Лузан. // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3-14.

Вертикальна інтеграція – це форма організації об'єднання сільськогосподарських, промислових підприємств, а також сфер допоміжної діяльності, які забезпечують єдність і безперервність відтворювального й технологічного процесів та використання виробничих ресурсів. Вона будується як процес злиття стадій виробництва, який сприяє зниженню трансакційних витрат і прискоренню всього процесу виробництва, маючи контроль над усіма підприємствами технологічного ланцюга виготовлення кінцевого продукту як управляюча компанія в особі холдингу.

Інший потік, що являє собою вертикальну інтеграцію, є однією з форм об'єднання всіх або групи суміжних ланок процесу виробництва й обігу від засобів виробництва для сільського господарства та вирощування сільськогосподарських культур до реалізації готових товарів і виступає органом всебічного контролю над усіма ланками виробництва з єдиного центру управління.

Поряд із горизонтальною і вертикальною інтеграцією американські вчені Р. Колз і Д. Ул виділяють таку форми інтеграції як конгломерація, коли під єдиним управлінням зведені підприємства або види діяльності, які не мають прямого відношення до основного бізнесу окремо взятої фірми, а також інтеграцію власності і контрактну інтеграцію¹.

Інтеграція власності, яка носить форму корпоративної інтеграції, означає розширення прав власності на кілька стадій виробництва і збуту сільськогосподарської продукції. При цьому фірма-інтегратор привласнює частину активів членів інтегрованих формувань і володіє окремими підприємствами

вами продовольчого ланцюга, зокрема переробними підприємствами і торгівлею.

Контрактна інтеграція передбачає, що фірма-інтегратор укладає довготривалі контракти з виробниками або первинними дилерами, що в українській практиці перелицювалися в агротрейдери, які закупають продукцію безпосередньо у сільськогосподарських виробників. На законтрактовану продукцію фірма-інтегратор диктує технологію виробництва, терміни постачання і ціни. Внаслідок такої інтеграції сільськогосподарські товаровиробники втрачають контроль над власною продукцією й, залишаючись юридично самостійними підприємцями, фактично перетворюються в найманих працівників фірми-інтегратора.

Досвід розвитку кластерних формувань на Поділлі, Прикарпатті, Поліссі, в Криму, на Полтавщині та в інших регіонах свідчать про те, що формування сучасних партнерських відносин між місцевими державними органами, діловими колами, а також підтримуваними виробництвом місцевими науковими й освітніми центрами є складним комплексним процесом. Підвищення конкурентоспроможності на продовольчому ринку численних сільських підприємств – носіїв чистої конкуренції, можливе через об'єднання їх у спілки, асоціації, союзи, інші об'єднання. Співробітництво цих об'єднань з монопольними і олігопольними формуваннями інтеграційного ланцюга ринку доцільно налагоджувати паритетними договірними умовами та застосуванням законодавчих актів антимонопольного характеру. Саме об'єднання підприємств і організацій АПК у кластерні системи сприятиме подоланню негативних факторів, що гальмують відновлення українського села.

📖 Проаналізовано перспективні зони розвитку аграрних кластерів у регіонах України. Запропоновано напрями їх формування в умовах функціонування агрохолдингів.

📖 Проанализированы перспективные зоны развития аграрных кластеров в регионах Украины. Предложены направления их формирования в условиях функционирования агрохолдингов.

📖 An article analyses promising developmental lines of agrarian clusters in the regions of Ukraine and suggests guidelines for clusters formation under the circumstances of agrarian holdings formation.

*

¹ Колз Р. Маркетинг сельскохозяйственной продукции; пер. с англ. В.Г. Долгополова / Р. Колз, Д. Ул. – 8-е изд. – М.: Колос, 2000. – 512 с.

Діагностика в процесі управління розвитком агропромислового виробництва

Наявність економічних ресурсів – необхідна умова забезпечення безперервного процесу відтворення агропромислового виробництва, їхня нестача може практично повністю паралізувати його розвиток, що зумовлює необхідність здійснення постійної діагностики забезпечення АПВ цими ресурсами. Як показує досвід розвинутих країн, активізація економічного потенціалу на мікрорівні залежить від достовірної та об'єктивної діагностики, яка в процесі управління забезпеченістю розвитку агропромислового виробництва дає змогу своєчасно виявляти й розпізнавати стан об'єкта управління за непрямими ознаками, що є особливо актуальним в умовах змінності та невизначеності зовнішнього економічного простору. Такі обставини вимагають удосконалення процесу діагностики забезпечення розвитку агропромислового виробництва.

Питанням удосконалення методів аналізу й діагностики в процесі управління розвитком агропромислового виробництва приділено увагу в працях таких відомих вчених, як: В.Я. Амбросов, А.С. Вартанова, О.Є. Гудзь, П.А. Лайко, В.Ш. Раппопорт, П.Т. Саблук, В.П. Савчук, З.І. Соколовська, П.А. Стецюк, А.В. Чупіс та деяких інших. Вивчення наукових літературних джерел з даної проблеми показало існування значних розбіжностей у визначенні сутності фінансової діагностики й у діагностуванні забезпечення розвитку агропромислового виробництва, що вимагає подальших поглиблених наукових пошуків з метою окреслення шляхів оптимального їх вирішення.

Мета статті – враховуючи зміни у фінансово-економічному механізмі стимулювання розвитку агропромислового виробництва, які викликані динамічним розвитком зовнішнього середовища та потребують пристосування аграрних підприємств до ринкової кон'юнктури, визначити нові підходи до ор-

ганізації й удосконалення процесу прийняття фінансових рішень шляхом запровадження діагностики як важливої складової цього процесу.

Нині існує суперечливе відношення до діагностики. Однією із причин такої ситуації є недостатньо повне теоретичне та методологічне дослідження цих процесів, що визначає актуальність даної статті.

Від стану, динаміки і структури забезпечення агропромислового виробництва, якості економічних рішень, що приймаються, залежать потенційні можливості його розвитку. Ще на етапі підготовки цих рішень одним із чинників успіху є стратегічне бачення ситуації в цілому й уміння прогнозувати можливі варіанти розвитку подій. Тут під стратегічним баченням потрібно розуміти, з одного боку, всеохоплюючу діагностику ситуації, а з іншого – генеральну лінію розвитку агропромислового виробництва, що і визначає його успішність та темпи в нестабільному ринковому середовищі.

Незважаючи на зростання ролі й значення діагностики в розвитку агропромислового виробництва, визначенню сутності цього поняття та її складовим, методичному інструментарію її здійснення вченими приділяється недостатньо уваги. Це пояснюється тим, що в переважній більшості діагностику ототожнюють із поняттям аналізу. У фундаментальних і прикладних наукових дослідженнях і аналіз, і діагностика є методом та засобом пізнання світу. Пізнання предмета чи явища з метою його всебічного вивчення в конкретній цілісності включає попереднє виокремлення його складових частин, ознак, властивостей та розгляд кожної із них. Це завдання виконує аналіз, який вважається універсальним методом пізнання для всіх галузей знань. Однак процес виокремлення тільки тоді стане засобом осягнення предмета, коли він буде не механічною операцією безвідносно місця і значення кожного з еле-

ментів, які утворюють предмет, а виділенням суттєвого, того що становить основу зв'язку всіх сторін досліджуваного об'єкта. Залежно від завдань дослідження та особливостей і складності структури його об'єкта, рівня абстракції процедур та інструментів їх реалізації, аналіз виступає в різних формах. Так, діалектичний аналіз перетворюється на інструмент проникнення в сутність речей. Проте відіграючи велику роль у пізнанні, аналіз не дає пізнання конкретного об'єкта як єдності різноманітних проявів. Він успішно вирішує соціально-економічні завдання на етапі недостатньо розвинутого суспільства для критичного осмислення й оцінки ухвалених рішень.

У перекладі з древньогрецької діагностика означає розпізнавання стану об'єкта, що вивчається, за непрямими ознаками¹. Своє застосування діагностика знайшла, передусім, у медицині, де постановка точного діагнозу є вирішальним чинником досягнення позитивного результату, та в технічній сфері, що пов'язано найчастіше з тестуванням обладнання. Але ж господарська діяльність також потребує встановлення максимально точного її стану з погляду господарських, фінансових й інших аспектів діяльності економічного суб'єкта. Тому всебічна діагностика розвитку агропромислового виробництва може значно спростити та підвищити ефективність підготовки і прийняття фінансових рішень у його діяльності.

Діагностика – це процес ухвалення рішення щодо підтримки об'єкта дослідження в нормально функціонуючому стані, на основі виявлення та ідентифікації проблем і постановки діагнозу щодо їх розв'язання.

Діагностика не тотожна аналізу і якісно від нього відрізняється². Вона встановлює якісні та кількісні параметри і нормативи фінансового стану з урахуванням особливостей, тенденцій та закономірностей його розвитку з метою подальшої їхньої оцінки з оптимальними або домінуючими показниками в даний період. Діагностика набуває особливого значення при управлінні склад-

ними системами, до яких належить й агропромислове виробництво.

На наш погляд, як складовий етап процесу управління діагностика має здійснюватися у часовому вимірі після проведення аналізу, оскільки процес діагностики спирається на певну аналітичну базу, коли при аналізі виявляються видимі ознаки проблеми (симптоми), які самі по собі пояснити ні причину, ні наслідок не можуть³. Це й покликана зробити діагностика. Завдяки її впровадженню в управлінський процес з'являється можливість суттєво поліпшити якість рішень, що приймаються.

Ширший і фундаментальніший підхід щодо діагностики висвітлений у роботах А.С. Вартанова⁴ і З.Н. Соколовської⁵, яку вони розглядають із позицій системного підходу, що дає змогу не тільки всебічно оцінювати стан об'єкта в умовах неповної інформації, але й виявляти проблеми його функціонування, а також окреслювати шляхи їх розв'язання, враховуючи коливання параметрів системи. Крім того, з позицій даного підходу існує можливість вивчати режими функціонування системи в цілому. До того ж, А.С. Вартанов⁶ вказує на суттєві відмінності діагностики від аналізу, які не враховуються багатьма авторами: економічний аналіз направлений на вивчення динаміки економічних показників, а діагностика уможливорює ще й виявляти структуру зв'язків між цими показниками, щільність і динаміку їх. Тому поряд з аналізом та вивченням впливу окремих факторів доцільним є використання фінансової діагностики.

Проте майже всі дослідники погоджуються з тим, що існуючі системи й методи економічного аналізу та діагностики ґрунтуються на визначенні економічних показ-

¹ Вартанов А.С. Экономическая диагностика деятельности предприятия: организация и методология / А.С. Вартанов. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 82 с.

² Гудзь О.Є. Методичні підходи щодо здійснення фінансової діагностики в агроформуваннях / О.Є. Гудзь // Збірник наук. праць Черкаського держ. технологічного ун-ту. Серія: Економічні науки [Текст]: Вип. 23: У 3-х ч. – Черкаси: ЧДТУ, 2009. – Ч. I. – 250 с.

³ Сокиринська І.Г. Концепція економічної діагностики та її роль в управлінні підприємством / І.Г. Сокиринська // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. - №1 (14). – С. 147-151.

⁴ Вартанов А.С. Экономическая диагностика деятельности предприятия: организация и методология / А.С. Вартанов. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 82 с.

⁵ Соколовская З.Н. Диагностика хозяйственных ситуаций в деятельности предприятия: монография / З.Н. Соколовская. – Одесса: ОЦНТ и ЭИ; ОКФА, 1995. – 120 с.; Соколовская З.Н. Экономический анализ и прогнозирование деятельности предприятий и организаций / З.Н. Соколовская. – Одесса: ОЦНТ и ЭИ; ОКФА, 1995. – 144 с.

⁶ Вартанов А.С. Экономическая диагностика деятельности предприятия: организация и методология / А.С. Вартанов. – М.: Финансы и статистика, 1991. – С.9.

ників, які відображають внутрішні господарські процеси і в сукупності можуть давати досить суперечливу інформацію, ускладнюючи процес прийняття рішень.

Для ефективного управління об'єктом передусім необхідне знання його поточного стану, об'єктивної й достовірної інформації про те, як існував і розвивався об'єкт у попередні періоди, які закономірності функціонування йому властиві, а також можливі траєкторії та діапазони коливань його параметрів у майбутньому. В ринкових умовах суттєво розширилися можливості по управлінню агропромисловим виробництвом, що потребує наявності не тільки відповідної аналітичної інформації, але і її певної структуризації для прийняття управлінських рішень у різних сферах управління. При цьому однією з основних задач управління є наявність повної інформації, про стан об'єкта управління. І навіть за умов її надання виникають певні складності, наприклад, визначення того мінімального достатнього обсягу даних, які дають змогу суб'єкту управління мати ясне уявлення про стан об'єкта управління. Одержання повної інформації, по-перше, вимагає суттєвого вкладення коштів, які часто обмежені, а по-друге, надлишкова інформація може призвести до ускладнень при прийнятті обгрунтованого рішення.

Щодо поняття діагностики взагалі й фінансової зокрема, то дане питання порушують чи не одиниці дослідників. Найширше висвітлив поняття фінансової діагностики французький учений Б. Колас у своїй роботі „Управління фінансовою діяльністю підприємства”. На його думку, „...для відповідального фінансиста займатися діагностикою – це означає розглядати фінансовий стан підприємства так, щоб виявити в динаміці симптоми явищ, які можуть затримати досягнення направленої мети і рішення задач, піддаючи небезпеці плановану діяльність. Це припускає вироблення коригуючих рішень та/або перегляд цілей і прогнозів”¹.

Термін „фінансова діагностика” застосовує також В.П. Савчук як складову системи фінансового управління підприємством. Він

зазначає, що „на підставі даних, які поставляються системою фінансового обліку, проводиться фінансова діагностика, задача якої – інформувати керівництво підприємства про ті негативні зміни, які відбулися в підприємстві за останній період часу”². Тобто, у даному випадку термін „діагностика” використовується просто як синонім „аналізу” та за своїм змістом нічим не відрізняється від процесу фінансового аналізу і не містить у собі якихось якісних відмінностей та спеціальних задач, які б вирішувалися саме в межах і за допомогою інструментарію діагностики.

Використовуючи фінансову діагностику, стає можливим не тільки відстежувати стан об'єкта на кожному інтервалі часу, а й ідентифікувати його стан. На нашу думку, фінансова діагностика – це процес оцінки стану та виявлення проблем господарюючого об'єкта, пов'язаний із розробкою шляхів і напрямів їх можливого розв'язання.

В основу діагностики розвитку агропромислового виробництва повинен бути покладений постійний аналіз та контроль за складом, структурою й рухом фінансових ресурсів, для визначення їх раціональної структури і обсягу. Виходячи з цього, діагностика забезпечення розвитку агропромислового виробництва має включати оцінку стану агропромислового виробництва, аналіз економічних активів, а також оцінку структури економічних ресурсів. Особливістю запропонованого підходу щодо проведення діагностики забезпечення розвитку агропромислового виробництва та алгоритму її здійснення є те, що він дає можливість чіткіше визначити позиції агропромислового виробництва щодо забезпечення економічними ресурсами його розвитку й дослідити економічні процеси у взаємозв'язку і взаємозалежності.

На думку С.В. Ільдеменова та інших, „основна мета проведення діагностики – визначення першочергових напрямів поліпшення діяльності підприємства. Перш ніж лікувати

¹ Колас Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: учеб. пособие для вузов / Б. Колас; пер. с франц. под ред. Я.В. Соколова. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – С.550.

² Савчук В.П. Финансовый менеджмент предприятий: прикладные вопросы с анализом деловых ситуаций / В.П. Савчук. – К.: Издательский дом “Максимум”, 2001. – С.9.

хворобу, необхідно поставити правильний діагноз¹.

Завдяки діагностиці відстежується процес забезпечення розвитку агропромислового виробництва, ідентифікується його стан, виявляються проблеми й розробляються і приймаються рішення щодо можливих напрямів їх розв'язання. Підґрунтям діагностики забезпечення розвитку агропромислового виробництва є постійний своєчасний облік, аналіз, оцінка та контроль за обсягами, складом, структурою і рухом економічних ресурсів та їхніх джерел з метою планування, моделювання й прогнозування їхніх оптимальних параметрів. Своєчасне та якісне прогнозування дії фінансово-економічного механізму забезпечення розвитку агропромислового виробництва дає змогу своєчасно узгоджувати обсяги потреби в економічних ресурсах для виробничої діяльності з їхньою наявністю й можливостями формування, приймати рішення щодо оптимізації фінансових потоків і запобігання негативних проявів внутрішніх та зовнішніх чинників тощо.

У ринкових перетвореннях використання інструментарію діагностики уможливорює визначити мінімально необхідну потребу економічних ресурсів, яка кількісно дорівнює їхньому обсягу, достатньому для покриття постійних витрат та поточних фінансових зобов'язань як для окремого аграрного підприємства, так і для їхньої сукупності, в тому числі й для галузевого групування на макрорівні.

Ситуація, що склалася останніми роками в агропромисловому виробництві, не сприяє поліпшенню його розвитку. Загалом, за роки незалежності виробництво валової продукції сільського господарства знизилося на 31,1%, у тому числі рослинництва – на 11,8, тваринництва – на 47,2%. Проте слід відзначити, що з 2000 року відбувалося поступове зростання виробництва валової продукції галузі, приріст якої у 2010 році становив 41,6% порівняно з 1999 роком, у тому числі рослинництва – 65,8, тваринництва – 17,7%².

¹ Реформа предприятия и управление финансами: учебно-методич. пособие для рос. бизнеса [Авт. кол. С.В. Ильдеменов, О.И. Дранко и др.]. – М.: ИСАРИ, 1999. – С. 12.

² Офіційний сайт Державної служби статистики України: www.ukrstat.gov.ua.

При загальній збитковості галузі протягом 1996-2000 років, починаючи з 2001 року, агроформування вже одержують прибутки, передусім за рахунок рослинництва, а з 2008 року прибутковим стає і тваринництво.

За 1990-2010 роки в Україні посівні площі сільськогосподарських культур скоротилися на 16,8%; у 4,6 раза зменшилися посівні площі під кормовими культурами, що негативно вплинуло на розвиток кормової бази тваринницької галузі. Урожайність основних сільськогосподарських культур зростає. Якщо в 2000 році урожайність зернових і зернобобових у середньому становила 19,4 ц/га, то вже у 2009-му – 29,8 ц/га, щоправда вона й досі нижча за 35,1 ц/га, одержаних у 1990 році. По інших культурах урожайність зросла порівняно із 2000-м, так і 1990 роком.

За роки незалежності в Україні значно скоротилося поголів'я тварин: великої рогатої худоби – в 5,1 раза, корів – в 3,2, свиней – в 2,4, овець – в 4,9 раза³. Скорочення поголів'я худоби та птиці призвело до зниження обсягів виробництва продукції тваринництва. Так, у 2010 році порівняно з 1990 роком у 4,6 раза зменшилося виробництво яловичини (у забійній масі), молока – у 2,2 раза, свинини (у забійній масі) – майже в 2,5 раза.

Водночас спостерігається нарощування виробництва продукції птахівництва. Так, у 2010 році, порівняно з 1990-м, виробництво м'яса птиці зросло на 245,1 тис. т, або в 1,3 раза, яєць – на 765,6 млн шт., або майже на 5%, що пов'язано з більш швидкою окупністю витрат через вищий обіг оборотних засобів порівняно з іншими галузями тваринництва.

За кількістю поголів'я великої рогатої худоби і корів на 100 га сільськогосподарських угідь Україна значно поступається іншим країнам. Так, якщо у 2008 році в Україні цей показник по великій рогатій худобі становив 13,3 гол., то в країнах ЄС – 49,3, Німеччині – 76,6, Франції – 68 гол.

Забезпеченість сільського господарства України основними засобами низька, про що свідчить зменшення їхньої вартості у 2009 році відносно 1996 року на 88,9%. В еконо-

³ Офіційний сайт Державного комітету статистики України: www.ukrstat.gov.ua.

міці України в цілому вартість основних засобів за цей період знизилася на 30,9%. На кінець 2009 року капіталооснащеність 1 га сільгоспугідь становила лише 69,8% від рівня 2000 р., а капіталоозброєність одного працівника була на рівні 91,9%. Фактична наявність основних засобів із розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь значно нижча за їхню нормативну потребу, зокрема у рослинництві вона становить лише 14,3%, тваринництві – 14,7%.

Поряд із скороченням вартісних показників забезпеченості сільського господарства основними засобами знижуються й кількісні, зокрема, забезпеченість агроформувань машинно-тракторним парком¹. Так, за 2000-2010 роки кількість тракторів усіх марок знизилася до 47,4%, зернозбиральних комбайнів – на 50,2, сівалок – до 54,8, доільних установок – до 32,4%. Внаслідок цього збільшується навантаженість сільськогосподарської техніки з розрахунку на 1 га ріллі. Якщо у 1991 році на 1000 га ріллі припадало 14 тракторів, то у 2009 році – 9.

Через технічні несправності та фізичне спрацювання в Україні щорічно не використовується 25-35% тракторів, комбайнів й інших машин, що призводить до порушень технологій виробництва продукції та втрат майже третини врожаю².

Чинниками, які негативно впливають на забезпеченість агроформувань основними засобами, є повільне введення в дію нових потужностей для тваринницької галузі; зниження обсягів виробництва техніки у вітчизняному сільськогосподарському машинобудуванні через фінансову кризу; зменшення обсягів внесення органічних добрив.

Нарощування будівництва виробничої інфраструктури сільгоспвиробництва протягом 2000-2008 років майже зупинилося у 2009 році. Нині повільно будуються магістральні водогони сільськогосподарського призначення, автомобільні дороги з твердим покриттям для внутрішньогосподарського призначення, комбикормові підприємства та цехи, тепличні комбінати й механізовані

склади для зберігання мінеральних добрив, агрохімікатів і вапняних матеріалів.

Діагностика структурних трансформацій аграрної сфери України в розрізі її основних видів показує наявність значних диспропорцій, що ставить під загрозу можливість досягнення нею цілей сталого розвитку й паритетної інтеграції в світове господарство. Отже, забезпеченість розвитку агропромислового виробництва визначається багатьма факторами і повинна відповідати певним вимогам: забезпечення достатнього рівня економічних ресурсів, оскільки від цього залежить платоспроможність аграрних підприємств за фінансовими зобов'язаннями; досягнення мінімізації втрат економічних ресурсів у процесі їх використання в умовах інфляції; здійснення раціонального розміщення економічних ресурсів між сферами їх функціонування за рахунок скорочення частки неякісної дебіторської заборгованості у сфері обігу тощо.

Проведення діагностики для визначення потреби економічних ресурсів для розвитку агропромислового виробництва сприяє здійсненню жорсткого контролю за їх раціональним використанням та уникненню застосування необґрунтованих економічних нормативів, що розробляються при плануванні.

Основним завданням діагностики є виявлення зовнішніх і внутрішніх чинників та інтенсивності їхнього впливу на ефективність процесу забезпечення розвитку агропромислового виробництва й розробка планів і прогнозів щодо напрямів та способів забезпечення економічними ресурсами. Відповідно до результатів і висновків діагностики обираються остаточні методи забезпечення розвитку агропромислового виробництва економічними ресурсами, які найбільше відповідають існуючому стану та потенціалу виробництва, ринковим можливостям і впливу зовнішнього середовища, здійснюється оцінка використання позитивної дії чинників, ефективності обмеження негативного їхнього впливу, розробляються необхідні заходи.

Таким чином, проведені дослідження дають змогу зробити висновок, що діагностика – це, з одного боку, суттєва й відповідальна функція управління розвитком агропромис-

¹ Саблук П.Т. Економічні інтереси як основа розвитку аграрного виробництва / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2004. – №8. – С.6.

² Там само.

лового виробництва, реалізація якої може позитивно впливати на вибір найбільш раціональної тактики у прийнятті рішень на всіх етапах їх виконання, а з іншого – окремий етап, який у часовому вимірі передуватиме прийняттю цих рішень. В результаті послідовного виконання всіх етапів діагностики у користувача з'являється можливість одержання досить повної, вірогідної та неупередженої інформації про стан економічного забезпечення розвитку агропромислового виробництва, результати цього розвитку й можливу його динаміку у майбутньому.

Крім того, запропонований підхід дає змогу не тільки своєчасно одержувати до-

сити вичерпну інформацію про зазначені параметри розвитку агропромислового виробництва, а й планувати можливі траєкторії цього розвитку для досягнення запланованих економічних результатів при заданій або наявній структурі джерел фінансування.

Отже, для підвищення ефективності рішень, що приймаються в процесі управління розвитком агропромисловим виробництвом, доцільно запровадити в практику новий важливий етап – діагностику комплексу наявних і можливих у майбутньому господарських ситуацій.

Розглянуто проблеми щодо діагностики забезпечення розвитку агропромислового виробництва, здійснено моніторинг виявлених проблем у контексті реалій сучасного економічного простору, а також запропоновано власні підходи до їх розв'язання.

Рассмотрены проблемы относительно диагностики обеспечения развития агропромышленного производства, проведен мониторинг выявленных проблем в контексте реалий современного экономического пространства, а также предложены собственные подходы к их решению.

The problems of examination of the development of agroindustrial production are considered, these problems are studied within the framework of current economic environment and the guidelines for solving them are suggested.

*

**О.Л. РУДА, асистент
Вінницький національний аграрний університет**

Розвиток і шляхи підвищення економічної стійкості зернової галузі

Стратегія розвитку виробництва зерна в Україні та його експортна орієнтація зумовлюють визначення адекватної позиції з боку кожного регіону України.

Для областей Центрального Лісостепу і, зокрема, Вінницької області з традиційно високим насиченням сівозміни технічними культурами та розвиненим молочним скотарством, виробництво зерна у його кількісному вимірі має нарощуватися адекватно до існуючих прогнозних розрахунків на короткострокову перспективу до 2020 року¹. А це

потребує глибокого і зваженого підходу до визначення подальших шляхів адаптації сільського господарства до нових умов. Значимо, що для сільськогосподарських підприємств області вихід на позиції раціонального використання сприятливих агрокліматичних умов, передусім у галузі землеробства, міг би стати важливим кроком розв'язання соціально-економічних проблем села.

Залишаючись на позиціях багатовекторного впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників на ефективність виробництва наголосимо на тому, що одним із визначальних факторів є раціональна організація ви-

¹ Месель-Веселяк В.Я. Ціновий механізм забезпечення зростання виробництва зерна в Україні (удосконалення науково-методичних підходів) / В.Я. Месель-Веселяк, О.Ю. Грищенко // Економіка АПК. – 2008. – №8. – С. 48-52.

лового виробництва, реалізація якої може позитивно впливати на вибір найбільш раціональної тактики у прийнятті рішень на всіх етапах їх виконання, а з іншого – окремий етап, який у часовому вимірі передує прийняттю цих рішень. В результаті послідовного виконання всіх етапів діагностики у користувача з'являється можливість одержання досить повної, вірогідної та неупередженої інформації про стан економічного забезпечення розвитку агропромислового виробництва, результати цього розвитку й можливу його динаміку у майбутньому.

Крім того, запропонований підхід дає змогу не тільки своєчасно одержувати до-

сити вичерпну інформацію про зазначені параметри розвитку агропромислового виробництва, а й планувати можливі траєкторії цього розвитку для досягнення запланованих економічних результатів при заданій або наявній структурі джерел фінансування.

Отже, для підвищення ефективності рішень, що приймаються в процесі управління розвитком агропромисловим виробництвом, доцільно запровадити в практику новий важливий етап – діагностику комплексу наявних і можливих у майбутньому господарських ситуацій.

Розглянуто проблеми щодо діагностики забезпечення розвитку агропромислового виробництва, здійснено моніторинг виявлених проблем у контексті реалій сучасного економічного простору, а також запропоновано власні підходи до їх розв'язання.

Рассмотрены проблемы относительно диагностики обеспечения развития агропромышленного производства, проведен мониторинг выявленных проблем в контексте реалий современного экономического пространства, а также предложены собственные подходы к их решению.

The problems of examination of the development of agroindustrial production are considered, these problems are studied within the framework of current economic environment and the guidelines for solving them are suggested.

*

**О.Л. РУДА, асистент
Вінницький національний аграрний університет**

Розвиток і шляхи підвищення економічної стійкості зернової галузі

Стратегія розвитку виробництва зерна в Україні та його експортна орієнтація зумовлюють визначення адекватної позиції з боку кожного регіону України.

Для областей Центрального Лісостепу і, зокрема, Вінницької області з традиційно високим насиченням сівозміни технічними культурами та розвиненим молочним скотарством, виробництво зерна у його кількісному вимірі має нарощуватися адекватно до існуючих прогностичних розрахунків на короткострокову перспективу до 2020 року¹. А це

потребує глибокого і зваженого підходу до визначення подальших шляхів адаптації сільського господарства до нових умов. Значимо, що для сільськогосподарських підприємств області вихід на позиції раціонального використання сприятливих агрокліматичних умов, передусім у галузі землеробства, міг би стати важливим кроком розв'язання соціально-економічних проблем села.

Залишаючись на позиціях багатовекторного впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників на ефективність виробництва наголосимо на тому, що одним із визначальних факторів є раціональна організація ви-

¹ Месель-Веселяк В.Я. Ціновий механізм забезпечення зростання виробництва зерна в Україні (удосконалення науково-методичних підходів) / В.Я. Месель-Веселяк, О.Ю. Грищенко // Економіка АПК. – 2008. – №8. – С. 48-52.

робництва й місце кожної галузі в загальній його структурі.

Що стосується зернового господарства, то монографічне обстеження окремих підприємств, проведене групування за часткою зерна в загальній виручці від реалізації продукції, а також за показником частки зернових у площі використаної ріллі дає підстави стверджувати про наявність стійкого процесу розвитку монопродуктового типу виробництва.

У процесі трансформацій галузевих пропорцій товарного виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах втрачено оптимальний рівень збалансованості розвитку господарських структур, як первинних системоутворювальних суб'єктів. Так, у 2010 році частка продукції рослинництва у підприємствах Вінниччини вже становила 85,4%. У групі з 48 підприємств, де частка зернових у структурі реалізованої продукції перевищувала 80%, частка продукції тваринництва дорівнювала лише 1,6%. Причому це стосується як великих за розмірами, так і дрібних сільськогосподарських підприємств. У тих із них, що орієнтовані на глибоку спеціалізацію у зерновій галузі, спостерігається процес зміни співвідношення виробництва зерна за видами як у групі продовольчого, так і фуражного зерна.

Економічне підґрунтя цього процесу закладено характером існуючих земельних відносин між фізичними та юридичними особами (суб'єктами ринку), в результаті чого формується відповідний тип підприємства. А це засвідчує той факт, що зернова галузь все ще знаходиться у стані трансформації, що не сприяє підвищенню її економічної стійкості.

У процесі дослідження було проведено аналіз тих чинників, які тісно пов'язані з формуванням загальних витрат на виробництво, з огляду на те, що витрати – це „сукупність факторів, що застосовуються у процесі продукування товарів, послуг, виражена у вартісному вимірі”¹.

У відповідному форматі проблема розглядається в дослідженнях О.Г. Шпикуляка, Ю.П. Воскобійника, О.М. Шпичака, О.В. Нікітіної, О.В. Захарчука та ін.

Зазначимо, що в 2010 році загальні витрати на виробництво сільськогосподарської продукції у Вінницькій області досягли 4,2 млрд грн і збільшилися у 3 рази порівняно з 2005 роком. Зокрема, витрати на вирощування зернових культур відповідно зросли з 465,7 млн грн у 2005 році до 1588,7 млн грн у 2010 році.

У зерновій галузі, яка найбільшою мірою пов'язана з територіальним розміщенням, важливе місце посідає площа під зерновими культурами. З цією метою було проведено групування 450 підприємств за площею посіву озимої та ярої пшениці (табл. 1).

У результаті з'ясовано, що із загальної кількості підприємств до I і II груп увійшло 339, або 75,3%, до III – 63, або 14,0% і на решту великих 48 підприємств припало 10,7%. Зазначимо, що за показником групування маємо значний відсоток відносно малих площ пшениці у підприємствах. При цьому в першому випадку середня площа посіву пшениці становила 283,5 га, а частка всієї зібраної площі цих же підприємств – 36,3%.

Виходячи з поставленої мети відзначимо, що за показниками 2010 року площа посіву в межах низьких середніх параметрів не має суттєвого впливу на групові результативні показники. Щодо аналізу впливу відносно цього ж чинника на елементи прямих матеріальних витрат, то його результати виявили наступне. Витрати на насіння і посадковий матеріал у I групі підприємств становили 297 грн на 1 га, або стільки ж як і в V групі. По нафтопродуктах – відповідно 401 та 354 грн на 1 га. По мінеральних добривах загальна ситуація суттєво відрізняється, а саме: у I групі витрати на 1 га посіву становили – 468 грн, а в V групі – 906 грн, при середніх витратах на внесені міндобрива 698 грн/га. Водночас було виявлено, що від I до V групи зростає й частка вартості внесених добрив у загальних витратах на вирощуванні пшениці. Можна відзначити, що мінеральні добрива мали певний вплив на врожайність пшениці у IV і V групах порівняно з іншими групами підприємств.

¹Шпикуляк О.Г. Витрати та ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / за ред. О.Г. Шпикуляка, Ю.П. Воскобійника. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – С.5.

1. Групування підприємств за площею пшениці у 2010 р.

Показник	Групи за площею пшениці (озимої та ярої разом), га					Усього
	I – до 300	II – 301-600	III – 601-900	IV – 901-1500	V – понад 1500	
Кількість підприємств у групі	187	152	63	26	22	450
Середня площа, га	163	432	714	1152	4264	589
Урожайність, ц/га	29,6	32,0	30,8	36,3	35,4	33,2
Виробнича собівартість 1 ц, грн	80,83	83,07	84,67	83,45	102,35	90,42
Ціна реалізації, грн за 1 ц	108,60	106,55	105,92	118,40	112,70	110,46
Одержано прибутку на 1 га, грн	457,3	428,7	356,7	438,3	75,2	295,6
Рентабельність, %	20,7	17,7	15,7	14,8	2,2	10,6
Зібрана площа, га	30400	65695	44969	29961	93809	264834
С.-г. угіддя, га	152268	254236	156598	93101	286495	942698
Рілля, га	145291	245369	153429	92553	284242	920884
Виробничі витрати на 1 га, грн	2390	2658	2608	3032	3626	3004
прямі матеріальні витрати	1619	1865	1715	2109	2559	2085
насіння	297	294	292	261	297	291
мінеральні добрива	468	584	560	733	906	698
нафтопродукти	401	395	353	393	354	374
оплата послуг і робіт	159	249	176	356	479	320
решта матеріальних витрат	293	343	333	365	523	402
На оплату праці	230	229	230	132	251	226
інші прямі витрати та загальновиробничі витрати – всього	542	563	663	792	817	693
амортизація необоротних активів	117	128	135	214	184	157
відрахування на соціальні заходи	79	76	79	43	89	78
решта інших прямих та загальновиробничих витрат	346	359	448	534	544	458

Не можна не звернути увагу на досить високий відсоток витрат на оплату послуг і робіт сторонніх організацій з боку великих підприємств, природа яких очевидно пов'язана з проведенням робіт у період збирання врожаю.

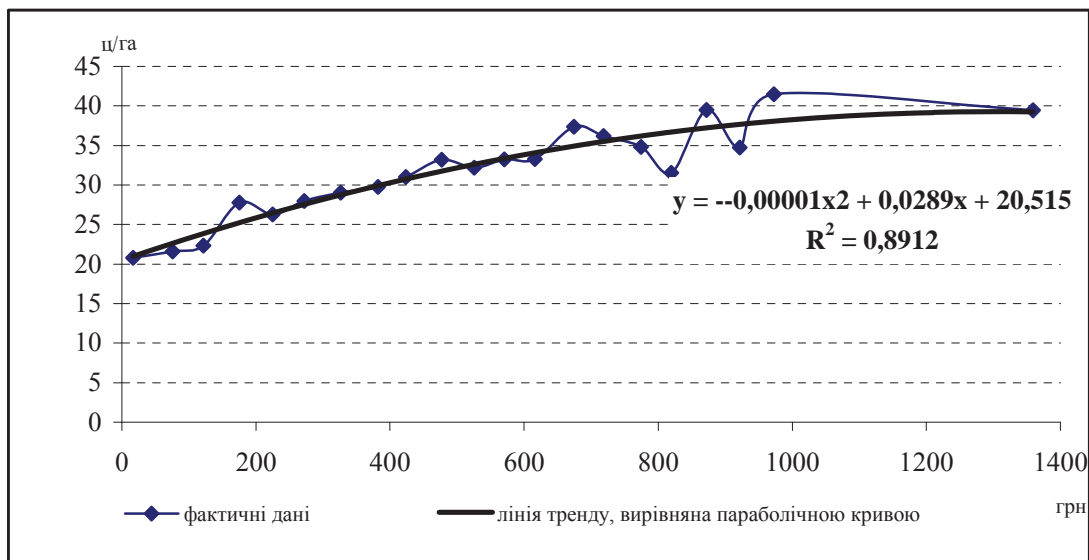
У матеріалах, викладених вище, стосовно використання мінеральних добрив було виявлено певні відмінності витрат відносно їхньої частки та вартості по окремих культурах. Це дало підстави розглянути сукупність відповідних показників під кутом визначення впливу мінеральних добрив як основного чинника на урожайність зернових

культур. Це підтверджує проведене групування підприємств, зокрема на вирощуванні пшениці (табл. 2), а разом із ним і виявлена кореляційна залежність між відповідними показниками (рис.).

Отже, при середніх витратах на мінеральні добрива на 1 га пшениці 698 грн, частина підприємств (26) їх не застосовувала, ще 260 підприємств витратили менше 500 грн (II-IV групи) і лише у 101 підприємстві витрати перевищують 900 грн. За результатами простежується залежність між показником вартості внесених на 1 га площі добрив та урожайністю пшениці.

2. Групування за витратами на добрива на 1 га площі пшениці (озимої та ярої разом), 2010 р.

Групи за витратами на добрива на 1 га площі, грн	Кількість підприємств у групі	Виробничі витрати на 1 га, грн	У т.ч. на мінеральні добрива, грн	Вироблено на 1 підприємство, ц	Середня площа на 1 підприємство, га	Урожайність, ц/га
0	26	1711	0	5229	256	20,7
До 100	23	2186	56	8681	409	21,2
100,1-200	47	1837	150	9571	380	25,2
200,1-400	105	2222	332	13161	456	28,9
400,1-600	85	2636	496	20695	635	32,6
600,1-800	63	2892	694	16030	456	35,1
800,1-1000	49	3208	902	28636	776	36,9
Понад 1000	52	4447	1359	47250	1198	39,4
Усього	450	3004	698	19552	589	33,2

Кореляційна залежність урожайності пшениці від витрат на внесення добрив на 1 га площі у сільськогосподарських підприємствах Вінницької області, 2010 р.

Проведене групування дало змогу виявити факт наявності зв'язку між витратами на внесення добрив та одержаною врожайністю. Що стосується кількісного визначення цього зв'язку, то було використано кореляційно-регресійний аналіз для проведення дослідження залежності врожайності пшениці, ячменю й кукурудзи від витрат на внесення добрив на 1 га площі у сільськогосподарських підприємствах Вінницької області за 2010 рік.

У результаті дослідження встановлено, що для сільськогосподарських підприємств Вінницької області при збільшенні витрат на добрива на 1 га на 1 грн підвищується врожайність пшениці на 0,0086 ц/га, ячменю – на 0,0024 та кукурудзи – на 0,0108 ц/га.

Незважаючи на нераціональне співвідношення NPK, що застосовуються взагалі й під зернові культури зокрема, внесення їх певною мірою сприяє підвищенню врожайності.

Зіставляючи належним чином показники калькуляції витрат на вирощування зернових із наведеними вище даними, можна виявити ту частку мінеральних добрив, яка була використана на вирощування зерна. Виявилось, що вона знаходиться в межах 51,8 % вартості використаних мінеральних добрив. Тобто суть проблеми, яка полягає в нераціональній структурі добрив, високій їх вартості стосується, передусім, зернової галузі та має бути розв'язана на урядовому рівні.

Зауважимо, що це питання загального значення, одне із складових аграрної політики держави, яка стосується еквівалентності товарообміну.

Одним із важливих чинників ефективної організації виробництва в зерновій галузі залишається рівень забезпечення технічними засобами. Так, у 2010 році підприємствами області було закуплено: нової сільськогосподарської техніки на 209 млн грн, яка значною мірою використовується в зерновій галузі. Зокрема, було придбано 51 зернозбиральний комбайн (58,3 млн грн), трактори (всіх видів) – 207 шт. вартістю 74,3 млн грн, зерноочисні машини – 21 од. (1,6 млн грн), сівалки – 141 шт. (23,7 млн грн), культиватори – 146 шт. (11,8 млн грн) та ін.

Якщо розглядати порушену проблему в її практичному аспекті, то за існуючих умов лише кожне дев'яте підприємство області спромоглося придбати зернозбиральний комбайн, кожне друге – трактор, а майже кожне четверте – зернову сівалку.

Отже, нееквівалентність товарообміну є основною причиною обмеженої купівельної спроможності переважної частини сільськогосподарських підприємств при закупівлі сільськогосподарської техніки.

Економічна стійкість сільського господарства, зокрема зернової галузі, є неодмінною умовою розвитку експортно-орієнтованого виробництва. Проблема та її розв'язання прямо чи опосередковано сто-

сується всіх ієрархічних рівнів управління, але основна роль належить господарюючим суб'єктам. Саме в цій ланці виробничого процесу реалізуються основні засади і принципи організації виробництва в цілісній системі ведення господарства.

Дослідження доводять, що існує значна диференціація сільськогосподарських під-

приємств з позицій організації та використання ресурсного потенціалу. Зокрема це стосується регіональних аспектів розміщення й структури виробництва зерна, обсягів витрат за елементами собівартості, що пояснюється характером і рівнем завершеності аграрних реформ, недосконалістю орендних відносин тощо.

Об'єктивна оцінка перспектив підтримки державою потреб сільського господарства дає підстави очікувати підвищення економічної стійкості сільськогосподарського виробництва.

Проведено моніторинг показників сільськогосподарських підприємств за 2001-2010 роки, що стосуються впливу окремих чинників на ефективність виробництва в контексті його трансформації до ринкових умов.

An article provides monitoring of agrarian enterprises within the years 2001-2010 according to such factors as efficiency of production within the framework of its transformation due to the market conditions.

*

**О.Ю. ГРИЩЕНКО, завідувач сектору
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”**

Методичні підходи до визначення регіональних нормативів виробництва продукції тваринництва

Становлення ринкових відносин, за яких в Україні відмовились від державних закупівель сільськогосподарської продукції в цілому і тваринництва зокрема і запровадили вільне ціноутворення, створило умови невідповідності попиту і пропозиції, тобто зменшення реальної заробітної плати і зниження купівельної спроможності громадян України, що призвело до значного зниження обсягів виробництва, а відповідно і споживання продукції тваринництва.

Так, у 1999 році був найвищий спад виробництва і вироблено продукції тваринництва в порівнянних цінах 2005 року на суму 35,7 млрд грн, або в 2,2 раза менше ніж у 1990 році. Після реформування сільськогосподарських підприємств у господарські структури ринкового типу, створення фермерських господарств, розширення землекористування господарств населення спостерігається приріст виробництва. У 2010 році виробництво продукції тваринництва зросло до 40,4 млрд грн, або на 13,2% більше ніж у 1999 році, проте майже удвічі менше ніж у 1990 році.

2010 року споживання м'яса на одну особу вітчизняного виробництва становило 43,7 кг, а з імпортом – 52 кг, молока – відповідно 200 і 206 кг при фізіологічних нормах споживання м'яса від 70 до 101 кг та молока 380 кг.

Питання перспектив розвитку, розміщення та спеціалізації продукції тваринництва висвітлені у працях таких вчених, як П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, В.І. Бойко, П.К. Канінський. Проте потребує детальнішого вивчення регіональне розміщення виробництва тваринницької продукції на перспективу.

Нами¹ опрацьовано потребу виробництва продукції тваринництва (у 2015 р. уточнена відповідно до Національного проекту „Відроджене скотарство”) та програми розвитку свинарства до 2015 р.) (табл. 1).

¹ Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) [за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова]. – К. : ННЦ „ІАЕ”, 2011. – С. 200-260.

сується всіх ієрархічних рівнів управління, але основна роль належить господарюючим суб'єктам. Саме в цій ланці виробничого процесу реалізуються основні засади і принципи організації виробництва в цілісній системі ведення господарства.

Дослідження доводять, що існує значна диференціація сільськогосподарських під-

приємств з позицій організації та використання ресурсного потенціалу. Зокрема це стосується регіональних аспектів розміщення й структури виробництва зерна, обсягів витрат за елементами собівартості, що пояснюється характером і рівнем завершеності аграрних реформ, недосконалістю орендних відносин тощо.

Об'єктивна оцінка перспектив підтримки державою потреб сільського господарства дає підстави очікувати підвищення економічної стійкості сільськогосподарського виробництва.

Проведено моніторинг показників сільськогосподарських підприємств за 2001-2010 роки, що стосуються впливу окремих чинників на ефективність виробництва в контексті його трансформації до ринкових умов.

An article provides monitoring of agrarian enterprises within the years 2001-2010 according to such factors as efficiency of production within the framework of its transformation due to the market conditions.

*

**О.Ю. ГРИЩЕНКО, завідувач сектору
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”**

Методичні підходи до визначення регіональних нормативів виробництва продукції тваринництва

Становлення ринкових відносин, за яких в Україні відмовились від державних закупівель сільськогосподарської продукції в цілому і тваринництва зокрема і запровадили вільне ціноутворення, створило умови невідповідності попиту і пропозиції, тобто зменшення реальної заробітної плати і зниження купівельної спроможності громадян України, що призвело до значного зниження обсягів виробництва, а відповідно і споживання продукції тваринництва.

Так, у 1999 році був найвищий спад виробництва і вироблено продукції тваринництва в порівнянних цінах 2005 року на суму 35,7 млрд грн, або в 2,2 раза менше ніж у 1990 році. Після реформування сільськогосподарських підприємств у господарські структури ринкового типу, створення фермерських господарств, розширення землекористування господарств населення спостерігається приріст виробництва. У 2010 році виробництво продукції тваринництва зросло до 40,4 млрд грн, або на 13,2% більше ніж у 1999 році, проте майже удвічі менше ніж у 1990 році.

2010 року споживання м'яса на одну особу вітчизняного виробництва становило 43,7 кг, а з імпортом – 52 кг, молока – відповідно 200 і 206 кг при фізіологічних нормах споживання м'яса від 70 до 101 кг та молока 380 кг.

Питання перспектив розвитку, розміщення та спеціалізації продукції тваринництва висвітлені у працях таких вчених, як П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, В.І. Бойко, П.К. Канінський. Проте потребує детальнішого вивчення регіональне розміщення виробництва тваринницької продукції на перспективу.

Нами¹ опрацьовано потребу виробництва продукції тваринництва (у 2015 р. уточнена відповідно до Національного проекту „Відроджене скотарство”) та програми розвитку свинарства до 2015 р.) (табл. 1).

¹ Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) [за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова]. – К. : ННЦ „ІАЕ”, 2011. – С. 200-260.

1. Виробництво продукції тваринництва на 100 га сільськогосподарських угідь, ц

Продукція	Усі категорії господарств				У т.ч. с.-г. підприємства			
	1990 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.	1990 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.
М'ясо (вирощування)								
Всього	155,6	80,4	129,2	176,6	108,0	79,0	143,0	195,0
ВРХ	78,2	17,9	28,3	59,8	64,2	8,4	23,2	57,7
свиней	50,5	25,1	50,6	59,5	28,7	19,9	50,7	58,6
птиці	22,6	35,0	46,9	53,0	13,1	50,5	68,5	77,5
овець	2,4	1,1	1,4	2,0	1,5	0,2	0,4	0,6
інші види	1,9	1,3	1,9	2,2	0,5	0,1	0,2	0,2
Молоко	589,9	308,0	427,8	642,0	478,7	106,9	231,8	508,3
Вовна	0,7	0,1	0,2	0,3	0,7	0,0	0,1	0,2
Яйця, тис. шт.	39,2	46,7	47,2	48,0	26,0	49,5	49,3	50,3

Передбачуваний приріст виробництва продукції забезпечить збільшення виробництва м'яса у 2020 році до 90 кг на одну особу, а молока – до 380 кг, тобто забезпечить необхідну норму споживання. Зросте експорт м'яса з 47 до 488 тис. т, а молока – з 956 до 3462 тис. т. Імпорт скоротиться по м'ясу з 378 до 170 тис. т, а молока – з 273 до 150 тис. т.

Досягти таких зрушень можливо за умов державного регулювання формування виробничого потенціалу. Держава самоусунулась від впливу на виробництво продукції, переключивши регулювальні важелі на ринкову систему. Як показала практика, саморегулювальний ринок не спрацює.

Із 9180 сільськогосподарських підприємств 6774 не утримують корів, 5965 – свиней, 8765 – птиці, 8494 – овець. У господарствах населення 71,8 % власників не мають корів. Фермери не розвивають тваринництво, створювані холдингові формування в основному зосереджують увагу на виробництві продукції рослинництва.

Відновлення тваринництва в Україні, крім продукції для харчування населення, забезпечить виробництво органічних добрив, одиниця поживних речовин яких (NPK) у 4-5 разів дешевша за мінеральні добрива.

Державний вплив у ринкових умовах може здійснюватися порівнянням показників виробництва продукції по регіонах і районах, а також через економічні важелі.

Мета статті – опрацювати методичні підходи щодо визначення науково обґрунтованих нормативів поголів'я тварин і виробництва продукції на 100 га сільськогосподарських угідь по областях та природно-економічних зонах країни. Державне регулювання в першу чергу слід здійснювати в сільськогосподарських підприємствах.

Нормативи не можуть бути постійними, адже потрібно щорічно нарощувати поголів'я і продукцію. У 2020 році необхідно перевищити показники виробництва 1990 року по м'ясу на 13,5 %, молока – 8,8 %, яйцях – на 22%. Тому вони можуть визначатися на 5 років у два етапи – до 2015 і до 2020 років. Досягнення обсягів виробництва забезпечить фізіологічні норми харчування та потреби експорту, необхідність державного втручання у формування виробництва продукції зникне. Тоді дійсно будуть працювати ринкові важелі вільного регулювання відповідно до попиту і пропозиції.

Пропонується такий методичний підхід до визначення нормативів виробництва продукції тваринництва, обсяги якого залежать від потенційної можливості галузі рослинництва в забезпеченні кормами.

Обсяги передбачуваного виробництва продукції тваринництва до 2015 року ще не забезпечують рівня 1990 року, а до 2020 р. вже перевищують його. Тому 1990 рік слід вважати базою розрахунку необхідних обсягів виробництва по регіонах країни. Для комплексного визначення потреби виробництва в регіонах слід визначити комплексний його показник в умовній продукції тваринництва, який пропонуємо обчислювати як сумарний умовний показник по всіх видах продукції в умовних одиницях – молоку.

Для визначення виробництва умовної продукції тваринництва нами розроблена наступна методика:

- визначаються нормативи виробництва продукції на 1 голову за рік: для корів – 4000 кг, приріст великої рогатої худоби – 269 кг (при 737 г середньодобового приросту), свиней – 161,4 кг (середньодобовий приріст 442 г), вівці – 19,2 кг, птиця – 11,5 кг, 280 шт. яєць та 4,2 кг вовни;

- розраховується співвідношення виробництва усіх видів продукції до виробництва молока, наприклад, для великої рогатої худоби – 14,9 (4000 : 269), свиней – 24,8 і т.д.;

- коригується коефіцієнт співвідношення на коефіцієнт переведення в умовні голови. Для обчислення умовного поголів'я слід брати коефіцієнти переведення в умовне поголів'я великої рогатої худоби як співвідношення кількості використаних у стійловий період кормів різними видами та статево-віковими групами тварин, тобто за кормовими (або фуражними) коефіцієнтами. Коефіцієнт перерахунку в умовне поголів'я¹: корови – 1, молодняк великої рогатої худоби – 0,6; свині – 0,3; вівці та кози – 0,1, птиця – 0,02. Отже, коефіцієнт виробництва умовної продукції для вирощування великої рогатої

худоби становитиме 8,92 (14,9 · 0,6); свиней – 7,44 (24,8 · 0,3) і т.д.

Центнер молока приймається за умовну одиницю продукції. Тоді приріст великої рогатої худоби становитиме 8,92 ц молока, свиней – 7,44, птиці – 6,94, овець – 20,82, інших видів м'яса – 8, вовни – 95, яєць – 1,316 (за 1 тис. шт.). Оскільки у 2010 році порівняно з 1990 роком м'яса птиці вироблено більше у 3,8, а яєць – в 1,9 раза, розрахунки нормативів слід проводити без врахування продукції птахівництва. Визначаються в цілому по Україні, природно-економічних зонах і регіонах обсяги виробництва продукції тваринництва в умовній продукції на 100 га сільськогосподарських угідь по розрахункових періодах – 2015 і 2020 роки (табл. 2).

2. Виробництво умовної продукції (молока) сільськогосподарськими підприємствами України (без продукції птахівництва), ц

Адміністративно-територіальна одиниця	Умовної продукції на 100 га		2010 до 1990, %	Виробництво умовної продукції у 2015 р.	2015 до 2010, %	Скориговане виробництво умовної продукції у 2015 р.	2015 до 2010, %	2020	2020 до 2015, %
	1990	2010							
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
АРК	1393	232	16,7	854	367,7	659	284,0	1524	231,1
Дніпропетровська	1256	323	25,7	770	238,4	792	245,2	1374	173,5
Донецька	1458	590	40,5	893	151,3	1293	219,1	1594	123,3
Запорізька	1323	221	16,7	811	367,3	627	283,9	1447	231,0
Кіровоградська	1088	112	10,3	667	595,1	395	352,2	1190	301,6
Луганська	1108	159	14,4	679	426,5	480	301,6	1212	252,4
Миколаївська	918	90	9,9	562	621,8	326	360,2	1004	308,1
Одеська	967	143	14,8	593	414,1	426	297,9	1058	248,1
Херсонська	1298	150	11,6	795	528,7	500	332,3	1420	284,0
Степ	1195	228	19,0	732	321,8	615	270,2	1308	212,6
Вінницька	1520	268	17,6	931	347,8	744	278,0	1662	223,3
Київська	2043	677	33,1	1252	184,9	1551	229,1	2234	144,0
Полтавська	1529	451	29,5	937	207,6	1065	236,0	1672	157,0
Сумська	1312	296	22,6	804	271,5	755	255,2	1435	190,0
Тернопільська	1475	283	19,2	904	319,2	763	269,5	1613	211,5
Харківська	1331	347	26,0	816	235,4	847	244,3	1456	172,0
Хмельницька	1403	296	21,1	860	290,0	773	260,7	1535	198,6
Черкаська	1892	572	30,2	1159	202,8	1341	234,5	2069	154,4
Чернівецька	2083	940	45,1	1277	135,9	2015	214,5	2279	113,1
Лісостеп	1562	412	26,4	957	232,4	1002	243,4	1708	170,5
Волинська	1645	826	50,2	1008	122,1	1736	210,3	1800	103,6
Житомирська	1270	385	30,3	778	201,9	903	234,3	1389	153,9
Закарпатська	1415	757	53,5	867	114,5	1576	208,0	1548	98,2
Івано-Франківська	1718	1428	83,2	1052	73,7	2797	195,8	1879	67,2
Львівська	1353	707	52,2	829	117,3	1476	208,9	1480	100,2

¹ Методика проведення розрахунків основних показників обсягів виробництва продукції тваринництва у господарствах усіх категорій. – Наказ Державного комітету статистики України №270 від 05.08.2008 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Рівненська	1624	415	25,5	995	240,0	1019	245,7	1777	174,4
Чернігівська	1348	492	36,5	826	167,9	1102	224,1	1474	133,8
Полісся	1430	565	39,5	876	155,2	1243	220,2	1564	125,8
Україна	1366	337	24,7	837	248,1	837	248,1	1494	178,5

По країні у 1990 році вироблено 1366 ц ум. од. продукції (гр. 2), 2010 – 337 (гр. 3), у 2015 р. необхідно виробити 837 (гр. 5) і у 2020 р. – 1494 (гр. 9). За коефіцієнтом обсягів виробництва до 1990 року у 2015 році 0,61 (837 : 1366) і 2020 року 1,09 (1424 : 1366), який складався по Україні, розраховано потребу у виробництві умовної продукції по регіонах на 2015 і 2020 роки (гр. 5, 9).

При цьому виникає проблема. Щоб забезпечити передбачувані у 2015 році обсяги виробництва по регіонах слід враховувати, що прирости проти 2010 року по одних областях будуть надто високими (300-500 %), а по інших – нижчими (74-300 %). Тому доцільно розділити зростання виробництва на два етапи: перший – до 2015 року, а другий – до 2020 року, знівелювавши приріст для досягнення рівня 2020 року.

Для цього приріст продукції в регіонах з великим зростанням обсягів продукції слід зменшити, а з невеликим – збільшити. У регіонах, де виробництво продукції у 2010 році проти 1990 року нижче середнього показника (24,7%), пропонується приріст зменшити на 30%, а якщо вище, то збільшити на 30%.

Приклад. У зоні Полісся у 2010 році вироблено 39,5 % продукції, або на 14,8 (39,5 % – 24,7 %) пунктів більше ніж в Україні у 1990 році. У цьому разі приріст продукції має бути зменшено на 4,44 пункти (14,8 % · 0,3). Тому приріст в цілому має бути не 39,5, а 35 % (39,4% – 4,4 %), а коефіці-

єнт приросту виробництва проти визначених (гр. 5) 876 ум. од. становитиме 1,42 (35 : 24,7), або 1243 (876 ум. од. · 1,42) умовних одиниць (гр. 7).

В зоні Степу у 2010 р. вироблено 19 % (гр. 4) продукції, або на 5,7 (19 – 24,7) пункти менше ніж в Україні у 1990 році. Приріст має бути збільшено на 1,7 пункти (5,7 · 0,3). Тому приріст в цілому має бути не 19, а 20,7 % (19 + 1,7), а коефіцієнт приросту виробництва проти визначених 732 умовних одиниць (гр. 5) становитиме 0,84 (20,7 : 24,7), або 615 ум. од. (732 · 0,84) (гр. 7). Таким чином визначаються обсяги виробництва умовної продукції тваринництва (без продукції птахівництва) по регіонах країни на 2015 рік. До 2020 року всі регіони мають виробити продукції на рівні з приростом, як і в Україні в цілому – на 9,37% більше проти виробленого в регіоні у 1990 році.

Так, у 2015 році на 100 га сільськогосподарських угідь має бути вироблено 837 ц умовної продукції, з яких: м'яса великої рогатої худоби – 206,7 (умовної продукції), або 23,2 ц приросту живої ваги; м'яса свиней – 377,2 (умовної продукції), або 50,7 ц приросту живої ваги; молока – 231,8 ц. Отже, по природно-економічних зонах на 100 га сільськогосподарських угідь визначається питома вага виробництва окремих видів продукції, за якими розраховують умовну продукцію і продукцію по видах. Потім залежно від продуктивності тварин визначають умовне і натуральне поголів'я по регіонах України.

Наведено методичні підходи щодо переведення виробництва окремих видів продукції тваринництва в умовну продукцію у перерахунку на молоко, обчислення загальної умовної продукції в Україні та її розподілу по регіонах, визначення нормативів виробництва продукції тваринництва і поголів'я тварин на 2015 і 2020 роки.

Приведены методические положения перевода производства отдельных видов продукции животноводства в условную продукцию в пересчете на молоко, расчета общей условной продукции в Украине и ее распределения по регионам, определения нормативов производства продукции животноводства и поголовья животных на 2015 и 2020 годы.

An article suggests methods for launch of exchange of certain types of stock-breeding products into conventional units in milk equivalent and provides ideas for total calculation of conditional products in Ukraine and distribution of them in regions, considers the ways for setting of production norms on stock-breeding products and total number of livestock in years 2015 and 2020.

* * *

*Н.М. СІРЕНКО, доктор економічних наук, доцент,
директор НІ інноваційних технологій та змісту аграрної освіти
Т.О. ЧАЙКА, здобувач
Миколаївський державний аграрний університет*

Органічні продукти харчування у забезпеченні продовольчої безпеки України

Складна ситуація, що склалася на світовому та вітчизняному продовольчих ринках через нестабільні природно-кліматичні умови ведення сільського господарства, вичерпаність природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, низьку якість продуктів харчування і збільшення чисельності населення, вимагають від урядів країн прийняття заходів для забезпечення продовольчої безпеки населення. Це підтверджується оцінками експертів ВОЗ, які визначають центральну проблему глобального розвитку в потенційному обсязі й межах можливостей нашої планети стосовно забезпечення безперервного та стійкого виробництва продуктів харчування.

Водночас повноцінне й безпечне харчування є одним із найважливіших чинників, які визначають здоров'я населення. Воно забезпечує нормальний ріст і розвиток дітей, сприяє профілактиці захворювань, продовженню життя людей, підвищенню працездатності та створює умови для адекватної адаптації людини до навколишнього середовища. Успішне розв'язання проблеми харчування залежить від створення стійкої бази виробництва якісної сільськогосподарської сировини, сучасної харчової індустрії й доступних продуктів харчування для всіх верств населення. При цьому в центрі уваги повинні бути якість харчових продуктів і продовольча безпека, яка базується на надійному самозабезпеченні країни основними видами вітчизняного продовольства¹.

Питання продовольчої безпеки були розглянуті такими вітчизняними науковцями, як: О.Л. Кардаш, Є.М. Кирилюк, Д.Ф. Крисанов, Т.М. Лозинська, П.П. Руснак, П.Т. Саблук та ін. Теоретичні й практичні аспекти розвитку ринку органічної продукції в Україні ґрунтовно розкриті у працях таких науковців, як: Г.Я. Антонюк, В.І. Артиш, Р.М. Безус, В.В. Вовк, Є.В. Милованов та ін. Однак подальшого дослідження вимагають проблеми та перспективи розвитку ринку органічної продукції в Україні з метою поліпшення продовольчого забезпечення населення.

Мета статті – виявити проблеми й перспективи розвитку вітчизняного ринку органічної продукції з урахуванням продовольчого забезпечення населення України, визначити напрями збільшення виробництва цих видів продукції вітчизняними виробниками на базі територіально-виробничих кластерів.

На державному рівні питання забезпечення продовольчої безпеки населення України регулюється²: Законами України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР та «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ, Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379, Наказом Служби безпеки України «Про затвердження Положення про продовольче забезпечення в системі Служби безпеки України на мирний час» від 22.12.2006 р. № 809. Відповідні законодавчо-нормативні акти було підписано

¹ Басюркіна Н.Й. Дослідження проблем забезпечення продовольчої безпеки держави / Н.Й. Басюркіна: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. „Розвиток наукових досліджень 2008”. Економіка. – Полтава: ПДПУ, 2008. – С. 34-39.

² <http://zakon.rada.gov.ua/>.

між державами-учасницями СНД: Постанова «Про затвердження Рішення Ради глав урядів Співдружності Незалежних Держав про Комплекс спільних заходів з підвищення продовольчої безпеки держав-учасниць СНД» від 29.07.2009 р. № 781, Рішення про Комплекс спільних заходів щодо підвищення продовольчої безпеки держав-учасниць СНД (Кишинів, 14 листопада 2008 р.), Протокольне рішення про підвищення продовольчої безпеки держав-учасниць СНД (Ашхабад, 22 листопада 2007 р.).

На нинішньому етапі оцінку рівня споживання продуктів харчування й продовольчої безпеки здійснюють Державна служба статистики України та Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особливо впродовж року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці (табл. 1).

1. Споживання продуктів харчування*

(на одну особу за рік, кг)

Продукти харчування	Раціональні норми споживання**	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Індикатор достатності споживання, 2009
М'ясо і м'ясні продукти	80,0	33	35	39	39	42	46	51	50	0,63
Молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко)	380,0	199	226	226	226	235	225	214	213	0,56
Яйця, шт.	290	166	214	220	238	251	252	280	280	0,97
Риба і рибні продукти	20,0	8,4	12	12,3	14,4	14,1	15,3	17,5	16,0	0,80
Цукор	38,0	37	36	38	38	40	40	41	39	1,03
Олія	13,0	9,4	11,3	13	13,5	13,6	14,3	15,0	15,0	1,15
Картопля	124,0	135	138	141	136	134	130	132	131	1,06
Овочі й баштанні культури	161,0	102	114	115	120	127	118	129	135	0,84
Фрукти, ягоди та виноград	90,0	29	33	34	37	35	42	44	47	0,52
Хлібні продукти	101,0	125	125	126	124	120	116	115	114	1,13

* Розраховано та побудовано за даними: <http://ukrstat.gov.ua> та <http://me.kmu.gov.ua>.

** Затверджено МОЗ України "Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005–2015 роки".

У 2000-2009 роках в Україні за більшістю основних видів продовольства фактичне споживання було нижче раціональних норм. Так, найбільше відставання фактичного споживання від раціонального у 2009 році спостерігалось за такими групами: плоди, ягоди і виноград – на 48%, молоко та молокопродукти – на 44, м'ясо і м'ясопродукти – на 37, риба й рибопродукти – на 20%. У 2009 році під впливом падіння доходів населення відбулося зменшення фактичного споживання молока, м'яса та риби населенням країни, незважаючи на його суттєве відставання від раціональних норм. Упродовж цього року споживання м'яса і м'ясопродуктів на душу населення зменшилося порівняно з попереднім роком на 0,9 кг, молока та молокопродуктів – на 1,4 кг,

риби і рибопродуктів – на 2,4 кг, яєць – на 8 шт.¹

За трьома продовольчими групами, а саме: хліб і хлібопродукти, картопля, олія рослини всіх видів фактичне споживання перевищило раціональну норму. Проте таке перевищення за зазначеними групами продовольства, особливо хлібопродуктів та картоплі, є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів.

У 2009 році вперше за останні п'ять років споживання цукру на одну особу в Україні було менше за раціональну норму й становило 37,9 кг на рік, що є наслідком стрімкого зростання цін на цукор на світових і внутрішньому ринках у сезоні 2009/2010 МР, зумовленого зменшенням виробництва цук-

¹ http://me.kmu.gov.ua/file/link/149977/file/Zvit_2009.doc.

росировини. Упродовж 2009 року споживчі ціни на цукор в Україні зросли в 1,8 раза.

Таким чином, головною причиною недо-споживання зазначених продуктів харчування є темпи зростання цін, які значно перевищують відповідні темпи заробітної плати. Крім того, існує прямий зв'язок між сукупними витратами на продукти харчування населення й номінальною середньомісячною заробітною платою.

Особливого значення м'ясні та молочні продукти, овочі й фрукти набувають за результатами опитування "Ваше ставлення до органічної продукції", яке проводилося Миколаївським державним аграрним університетом¹. Так, за результатами аналізу 752 анкет було визначено, що серед різних груп органічних продуктів найбільшим попитом

користуються овочі та фрукти, м'ясо й м'ясна продукція, молоко і молочна продукція (відповідно 22,2; 20,8 і 18,9% опитаних).

Для визначення фактичних обсягів виробництва зазначених органічних продуктів нами було використано прогноз на 2010-2011 роки рівня споживання продуктів харчування населенням України.

Наведений поліноміальний тренд (рис. 1) дає змогу скоротити помилку прогнозу моделі ($R^2=0,9974$), на основі якої будується остаточний прогноз обсягу споживання м'яса і м'ясних продуктів. Для цього використано методи експоненціального згладжування, що уможливує врахувати прогнозовану майбутню зміну економічних тенденцій, на основі яких побудована трендова модель.

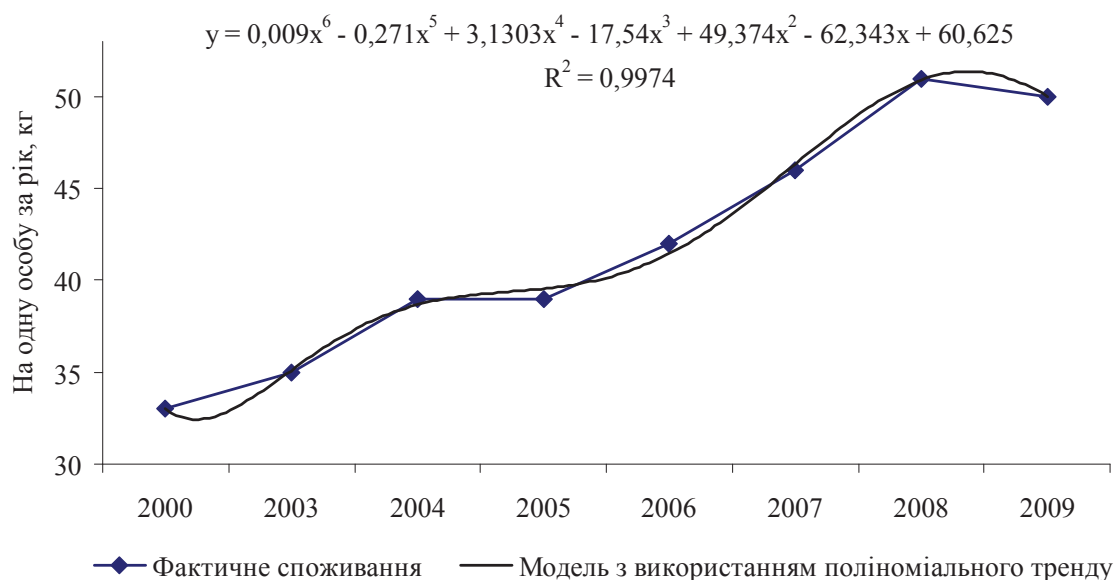

Рис. 1. Динаміка споживання м'яса і м'ясних продуктів в Україні, 2000-2009 рр.

Суть даної поправки полягає в тому, що вона нівелює недолік адаптивних моделей, а саме, дає змогу швидко врахувати нові економічні тенденції, що намітилися:

$$F_{пр\ t} = a \cdot F_{ф\ t-1} + (1-a) \cdot F_{м\ t}, \quad (1)$$

де $F_{пр\ t}$ – прогнозне значення обсягу споживання;

$F_{ф\ t-1}$ – фактичне значення споживання в попередньому році;

$F_{м\ t}$ – значення моделі;

a – константа згладжування.

Таким чином, прогноз споживання м'яса і

м'ясних продуктів населенням України у 2010 році визначається за допомогою прогнозу моделі:

$$F_{м\ 2010} = 0,009x^6 - 0,271x^5 + 3,1303x^4 - 17,54x^3 + 49,374x^2 - 62,343x + 60,625 = 40,9 \text{ кг.}$$

Фактичне значення споживання м'яса й м'ясних продуктів у 2009 році ($F_{ф\ t-1}$) становило 50 кг. Приймаємо коефіцієнт згладжування 0,9. Визначимо прогнозне значення обсягу споживання м'яса і м'ясних продуктів у 2010 та 2011 роках за формулою (1):

$$F_{пр\ 2010} = 0,9 \cdot 50 + (1-0,9) \cdot 40,9 = 49,1 \text{ кг;}$$

¹ Організація виробництва органічної продукції рослинництва на базі ННПЦ МДАУ [Текст]: Наукова робота на здобуття Премії молодих учених Миколаївської області / Т.О. Чайка; Миколаївський державний аграрний університет. – Миколаїв, 2011. – 48 с.

$F_{M2011}=42,7$ кг; $F_{пр2011}=41,1$ кг.
 Остаточний прогноз обсягу споживання
 молока і молочних продуктів за допомогою

методу експоненціального згладжування
 (рис. 2) за формулою (1) становить на:
 2010 рік: $F_{M2010} = 232,8$ кг; $F_{пр2010} = 215$ кг;
 2011 рік: $F_{M2011} = 231,4$ кг; $F_{пр2011} = 232,7$ кг.

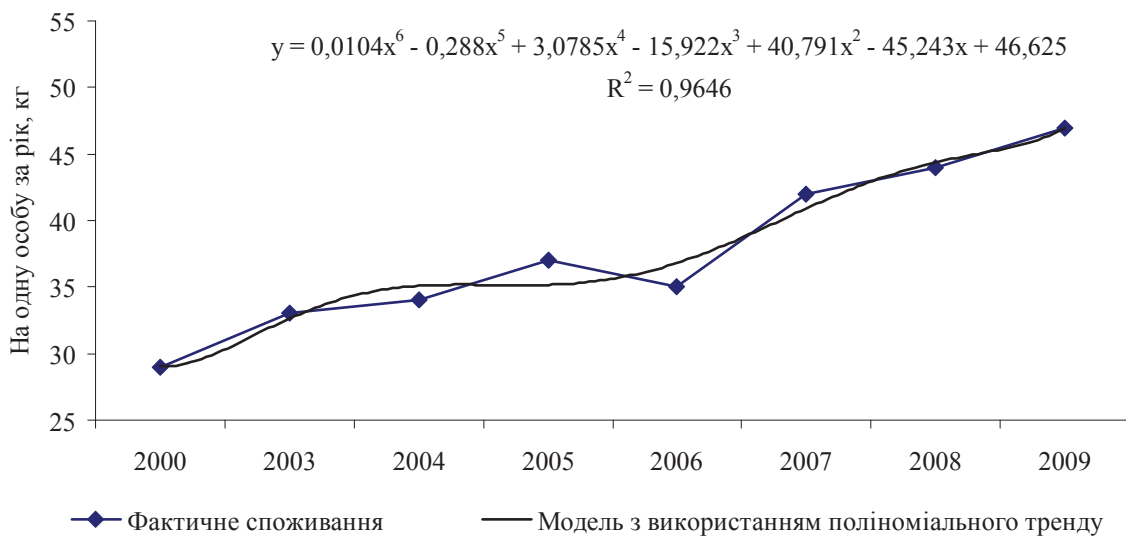

Рис. 2. Динаміка споживання молока і молочних продуктів в Україні, 2000-2009 рр.

Застосування поліноміального тренду й
 методу експоненціального згладжування
 (рис. 3) за формулою (1) дає змогу спрогно-

зувати споживання фруктів, ягід і винограду
 в Україні на:
 2010 рік: $F_{M2010} = 36,5$ кг; $F_{пр2010} = 45,9$ кг;
 2011 рік: $F_{M2011} = 39,1$ кг; $F_{пр2011} = 36,7$ кг.

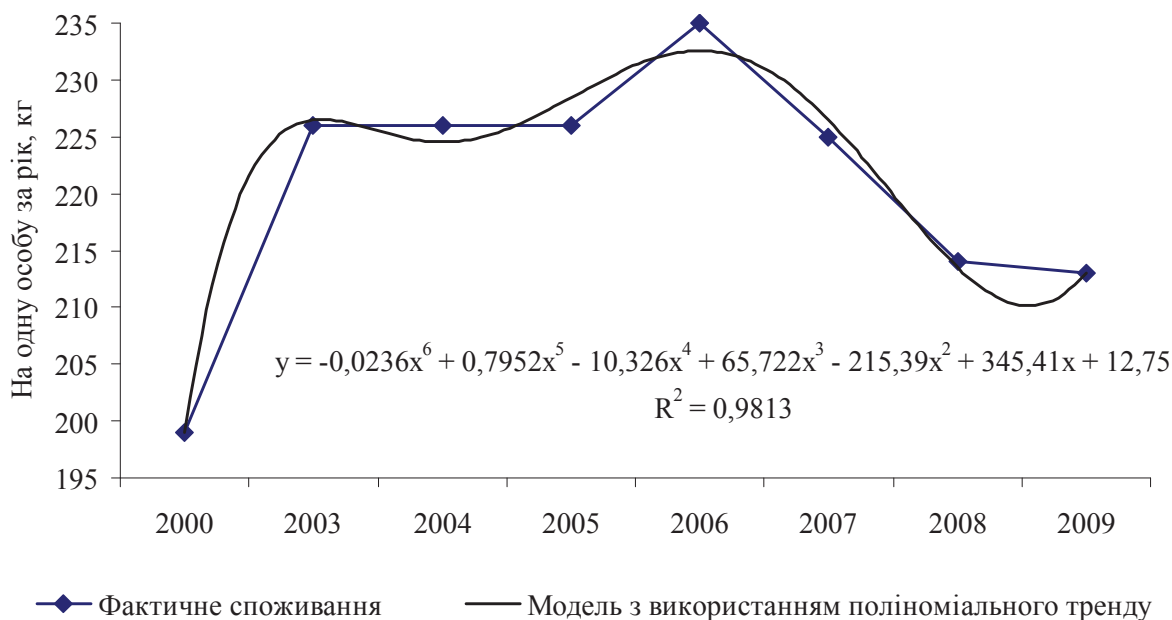

Рис. 3. Динаміка споживання фруктів, ягід і винограду в Україні, 2000-2009 рр.

Як показали результати опитування щодо
 органічної продукції, 88% респондентів по-
 зитивно ставляться до неї, 45,4% готові ви-
 тратити на неї стільки коштів, скільки це

буде потрібно для повноцінного харчування.
 Це уможливило визначити необхідні обсяги
 органічної продукції, яка користується най-
 більшим попитом (табл. 2).

2. Обсяги виробництва органічної продукції для забезпечення споживачів, 2011 р.*

Продукти харчування	Прогноз споживання екологічно чистої продукції на одну особу за рік, кг	Чисельність населення, яке потенційно здатне і погоджується купувати екологічно чисті продукти харчування, тис. осіб**	Кількість спожитої екологічно чистої продукції, тис. т
М'ясо і м'ясні продукти	49,1	1673	71,4
Молоко й молочні продукти	215,0	1520	351,3
Фрукти, ягоди та виноград	45,9	1786	68,0

*Власні розрахунки.

**Розраховано як добуток середньої чисельності зайнятого населення в Україні за січень-березень 2011 р. (20108,2 тис. осіб) і частки населення, яке потенційно здатне та погоджується купувати екологічно чисті продукти харчування ($0,88 \cdot 0,454 \cdot k$, де k – частка опитаних, які віддали перевагу певній групі органічної продукції (відповідно 0,208; 0,189; 0,222).

Розрахунки показали, що з урахуванням мінімальних потреб в органічних продуктах, обсяги їх виробництва є нині недосяжними для виробників органічної сільськогосподарської продукції (їх кількість не перевищує 175 господарств). Обсяг ринку органічної продукції у 2009 році дорівнював 1,2 млрд євро¹, а на одну особу – 0,03 євро. При цьому, за словами керівника Федерації органічного руху Є.В. Милованова, понад 90% українських виробників органічної продукції орієнтовані на експорт. При цьому основними експортними ринками для України є Європейський Союз, США, Канада та Японія². Однак точні дані щодо обсягу й асортименту цієї продукції відсутні через неврегульованість митного контролю.

Крім того, ціни на органічну продукцію, яка нині реалізується, є вищими за ціни на звичайну продукцію на 50-200%³, що значно знижує купівельний попит на неї. Фахівці в органічному виробництві зазначають, що витрати на органічний спосіб ведення господарства можуть бути нижчі на 20-25%⁴. Але в Україні нині відчувається дефіцит професіоналів із ведення органічного господарства, які можуть організувати сільськогосподарські процеси так, щоб максимально ефективно використовувати природний потенціал ґрунту, сівозміни, взаємодії культур, агротехнічні засоби боротьби зі шкідниками, біологічні засоби захисту рослин тощо.

Доцільно відзначити, що потенціал органічного землеробства в Україні є одним із

найбільших у світі, зважаючи на високу природну родючість земель та відносно не дуже високий рівень забруднення полів агрохімікатами. Агроекологічний потенціал урожайності в Україні, за даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), становить 6,2 т/га, а фактичний середній збір урожаю – 2,5 т/га⁵. Це найбільший у світі потенціал, який може бути використаний максимально ефективно із застосуванням органічних технологій землеробства. Саме тому згідно з рішенням ФАО Україну віднесено до числа держав, які в недалекому майбутньому мають стати донорами продовольства у світі.

Аграрний сектор України має потужний потенціал, який за відповідних умов у 2015 році спроможний забезпечити виробництво 80 млн т зерна, понад 15 млн т олійних культур, 4 млн т м'яса та ін. Україна не тільки може повністю забезпечити продовольчу безпеку держави, але й стати одним із найважливіших гравців на світовому аграрному ринку, ситуація на якому останніми роками стрімко змінюється і є надто сприятливою для розвитку вітчизняного аграрного сектору⁶.

Використання органічних технологій веде до підвищення природної біологічної активності у ґрунті та відновлення балансу натуральних поживних речовин. За умов ведення органічного господарства підсилюються відновлювальні властивості, нормалізується робота живих організмів, відбувається відновлення гумусу, і як результат – підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

¹ <http://www.organic-world.net/yearbook.html?&L=idtbbccdeumlpvldb>.

² <http://organic.com.ua/uk>.

³ Організація виробництва органічної продукції рослинництва на базі ННПЦ МДАУ / Т.О. Чайка ; Наукова робота на здобуття Премії молодих учених Миколаївської області, 2011. – 48 с.

⁴ Білоусова Н. Перспектива за «органікою» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chornomorka.com/node/1402>.

⁵ <http://biodinamika.com.ua/organic/>.

⁶ Зубець М.В. Економічні аспекти реформування аграрно-промислового комплексу України / М. В. Зубець, М. Д. Безуглий. – К.: Аграр. наука, 2010. – 18 с.

Найбільш перспективним сегментом західноєвропейського агропромислового ринку є ринок екологічно чистих продуктів харчування. Розвиток органічного землеробства у світі став поштовхом до вирощування екологічно чистої продукції для українських сільськогосподарських товаровиробників.

Тому на основі аналізу груп-кластерів за рівнем виробництва та споживання основних видів продукції, а також рівня їх розвитку, ми дійшли висновку, що виробництво органічної продукції повинне здійснюватися диференційовано щодо певного виду. Згідно

з фактичними рівнями споживання продукції майже в усіх регіонах України необхідна паралельна реалізація стратегії формування внутрішньорегіонального попиту на споживання продукції.

Комплексне досягнення цілей розвитку органічного ринку вбачаємо у створенні пілотних територіально-виробничих кластерів на основі наукового системного інтегратора. Відповідно до спеціалізації регіонів і рівнів їхнього розвитку вважаємо, що найбільш результативним буде створення таких кластерів на базі відповідних областей (табл. 3).

3. Рекомендовані напрями стратегій інноваційного розвитку аграрного сектору регіону¹

Адміністративно-територіальна одиниця	Вид продукції					
	М'ясо	Молоко	Яйця	Картопля	Овочі	Зерно
Кластер 1						
Херсонська	СЗ	СП, ПВ	СП, СЗ	СС	СП, ПЕ	ПЕ
Кіровоградська	ПВ, СЗ	СП, ПВ	СП, КМ	КМ	СП, КМ	ПЕ
Полтавська	СЗ	СП, КМ	СП, КМ	ПЕ	СП, ПЕ	ПЕ
Черкаська	СП, ПВ	СП, ПВ	СП, ПЕ	ПЕ	СП, КМ	ПЕ
Київська	СП, ПВ	СП, ПВ	ПЕ	ПЕ	СП, ПЕ	ПЕ
Кластер 2						
Тернопільська	ПВ	СП, КМ	СП, СС	ПЕ	СП, СС	ПЕ
Рівненська	ПВ	СП, КМ	СП, ПВ	ПЕ	СП, СС	КМ
Хмельницька	ПВ	СП, КМ	СЗ	ПЕ	СП, СС	ПЕ
Житомирська	ПВ	СП, КМ	СП, КМ	ПЕ	СП, СС	ПЕ
Сумська	ПВ	СП, СС	СП, ПВ	ПЕ	СП, СЗ	ПЕ
Волинська	СП, ПВ	СП, КМ	СП, СЗ	ПЕ	СП, КМ	КМ
Вінницька	ПВ	СП, КМ	СП, КМ	ПЕ	СП, КМ	ПЕ
Чернігівська	ПВ	СП, КМ	СП, ПВ	ПЕ	КМ	ПЕ
Кластер 3						
Чернівецька	ПВ	СП, ПВ	СП, СС	КМ, ПЕ	СП, КМ	КМ
Закарпатська	ПВ	СП, ПВ	СЗ	КМ, ПЕ	СП, КМ	СС
Львівська	ПВ	СП, ПВ	СЗ	КМ, ПЕ	СП, СС	СС
Івано-Франківська	ПВ	СП, ПВ	СП, КМ	КМ, ПЕ	СП, СЗ	СС
Кластер 4						
АРК	ПВ, СЗ	ПВ, СЗ	СП, КМ	СП, СЗ	СП, СЗ	КМ
Дніпропетровська	СЗ	ПВ, СЗ	СП, ПЗ	СС	СП, СС	КМ
Донецька	СЗ	ПВ, СЗ	СП, СС	СС	СЗ	СС
Запорізька	СЗ	ПВ, СЗ	СП, СС	СС	СП, СС	ПЕ
Луганська	СЗ	ПВ, СЗ	СП, ПВ	СС, КМ	СП, СЗ	КМ
Миколаївська	СЗ	СП, ПВ	СП, СЗ	СС	СП, КМ	ПЕ
Одеська	СЗ	СП, ПВ	СЗ	СП, СЗ	СП, КМ	ПЕ
Харківська	СЗ	ПВ, СЗ	СП, ПВ	КМ	СП, СС	КМ

СП – Стратегія формування внутрішньорегіонального попиту на продукцію до норми;

ПЕ – Пріоритетно-експортна стратегія;

КМ – Конкурентна міжрегіональна стратегія;

ПВ – Прирісна стратегія для внутрішнього регіонального споживання;

СС – Стратегія стабілізації;

СЗ – Стратегія додаткового зовнішнього залучення продукції.

Для забезпечення стабільного розвитку органічного виробництва в аграрному сек-

торі економіки крім інноваційних територіально виробничих кластерів, як доводять

¹ Організація виробництва органічної продукції рослинництва на базі ННПЦ МДАУ [Текст]: Наукова робота на здобуття Премії молодих учених Миколаївської області / Т.О. Чайка; Миколаївський державний аграрний університет. – Миколаїв, 2011. – 48 с.

наші дослідження, ефективним є створення зон економічної активності, які здатні поєднувати потенціал університетів, науково-дослідних структур, товаровиробників та інфраструктурних організацій як на загальнодержавному, регіональному, так і на міжнародному рівнях, тобто технологічних парків.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

нині населення України повністю не забезпечено основними продуктами харчування вітчизняного виробництва, внаслідок чого не досягається відповідний рівень продовольчої безпеки;

45% громадян України виявили бажання придбавати органічні продукти харчування за будь-якої ціни, при цьому перевагу віддано м'ясу та м'ясним продуктам, молоку й молочним продуктам, овочам і фруктам;

недостатній рівень розвитку ринку органічної продукції не дає змоги забезпечити

мінімальні потреби споживачів, що можливо вирішити завдяки створенню пілотних територіально-виробничих кластерів між виробниками органічної продукції на основі наукового системного інтегратора з поєднанням потенціалу університетів, науково-дослідних структур, товаровиробників та інфраструктурних організацій як на загальнодержавному, регіональному, так і на міжнародному рівнях, тобто технологічних парків.

Україна має значний потенціал для виробництва органічної продукції. Проте на державному рівні ці питання не одержали відповідного розвитку. Нині є всі підстави стверджувати, що продовольча безпека України знизилася до критично небезпечного рівня, однак є ймовірність поліпшення ситуації за умови прийняття національної доктрини відродження агропромислового комплексу та прийняття необхідних нормативно-правових актів з питань органічного виробництва.

Проаналізовано рівень забезпеченості населення України продуктами харчування та визначено мінімальний обсяг органічної продукції, який користується платоспроможним попитом і може бути вироблений для внутрішнього споживання. Обґрунтовано необхідність створення пілотних територіально-виробничих кластерів між виробниками органічної продукції на основі наукового системного інтегратора.

Проанализирован уровень обеспеченности населения Украины продуктами питания и определен минимальный объем органической продукции, который пользуется платежеспособным спросом и может быть произведен для внутреннего потребления. Обоснована необходимость создания пилотных территориально-производственных кластеров между производителями органической продукции на основе научного системного интегратора.

The level of provision of the population of Ukraine with foodstuff is analysed and the minimum volume of organic production, which is in solvent demand and can be produced for internal consumption is defined. The necessity of creation of pilot territorial and production clusters between the manufacturers of organic production on the basis of the scientific system integrator is substantiated.

*

**В.М. КЛОЧКО, старший викладач
Харківська державна зооветеринарна академія**

Продовольча та енергетична безпека України в контексті світових тенденцій

Україна володіє великим потенціалом сільськогосподарства, який може вирішувати продовольчі та енергетичні потреби держави. У світі дуже швидко розвивається процес глобалізації, яка має як позитивні результати, так і негативні наслідки, тому важливо, щоб агра-

рна політика була спрямована на трансформацію негативних явищ світового агропродовольчого ринку в позитивні.

Мета статті – проаналізувати основні світові тенденції щодо агропродовольчої продукції, а також створення системи продо-

наші дослідження, ефективним є створення зон економічної активності, які здатні поєднувати потенціал університетів, науково-дослідних структур, товаровиробників та інфраструктурних організацій як на загальнодержавному, регіональному, так і на міжнародному рівнях, тобто технологічних парків.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

нині населення України повністю не забезпечено основними продуктами харчування вітчизняного виробництва, внаслідок чого не досягається відповідний рівень продовольчої безпеки;

45% громадян України виявили бажання придбавати органічні продукти харчування за будь-якої ціни, при цьому перевагу віддано м'ясу та м'ясним продуктам, молоку й молочним продуктам, овочам і фруктам;

недостатній рівень розвитку ринку органічної продукції не дає змоги забезпечити

мінімальні потреби споживачів, що можливо вирішити завдяки створенню пілотних територіально-виробничих кластерів між виробниками органічної продукції на основі наукового системного інтегратора з поєднанням потенціалу університетів, науково-дослідних структур, товаровиробників та інфраструктурних організацій як на загальнодержавному, регіональному, так і на міжнародному рівнях, тобто технологічних парків.

Україна має значний потенціал для виробництва органічної продукції. Проте на державному рівні ці питання не одержали відповідного розвитку. Нині є всі підстави стверджувати, що продовольча безпека України знизилася до критично небезпечного рівня, однак є ймовірність поліпшення ситуації за умови прийняття національної доктрини відродження агропромислового комплексу та прийняття необхідних нормативно-правових актів з питань органічного виробництва.

Проаналізовано рівень забезпеченості населення України продуктами харчування та визначено мінімальний обсяг органічної продукції, який користується платоспроможним попитом і може бути вироблений для внутрішнього споживання. Обґрунтовано необхідність створення пілотних територіально-виробничих кластерів між виробниками органічної продукції на основі наукового системного інтегратора.

Проанализирован уровень обеспеченности населения Украины продуктами питания и определен минимальный объем органической продукции, который пользуется платежеспособным спросом и может быть произведен для внутреннего потребления. Обоснована необходимость создания пилотных территориально-производственных кластеров между производителями органической продукции на основе научного системного интегратора.

The level of provision of the population of Ukraine with foodstuff is analysed and the minimum volume of organic production, which is in solvent demand and can be produced for internal consumption is defined. The necessity of creation of pilot territorial and production clusters between the manufacturers of organic production on the basis of the scientific system integrator is substantiated.

*

**В.М. КЛОЧКО, старший викладач
Харківська державна зооветеринарна академія**

Продовольча та енергетична безпека України в контексті світових тенденцій

Україна володіє великим потенціалом сільськогосподарства, який може вирішувати продовольчі та енергетичні потреби держави. У світі дуже швидко розвивається процес глобалізації, яка має як позитивні результати, так і негативні наслідки, тому важливо, щоб агра-

рна політика була спрямована на трансформацію негативних явищ світового агропродовольчого ринку в позитивні.

Мета статті – проаналізувати основні світові тенденції щодо агропродовольчої продукції, а також створення системи продо-

льчої та енергетичної безпеки в умовах недостатніх фінансових ресурсів держбюджету країни.

Питання продовольчої та енергетичної безпеки України, світові тенденції агропродовольчого ринку вивчали ряд українських вчених – П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Шпичак, І.Г. Кириленко, С.М. Кваша. Використання ринкових чи адміністративних методів регулювання економічного механізму функціонування аграрних підприємств у своїй основі не має системного й послідовного характеру, а навпаки, зведено до розв'язання ситуативних проблем на ринку того чи іншого продукту при повному нехтуванні дії об'єктивних економічних законів щодо соціально-економічних перетворень у країні.

Стосовно світових тенденцій виробництва агропродовольчої продукції, то за оцінками експертів ООН вже в 2017 році може скластися ситуація, коли країни «майже воюватимуть за продовольчі товари»¹. Колишній президент Всесвітнього банку Р. Зеллік вважав, що Україна і Росія можуть врятувати світ від продовольчої кризи².

Вивчивши літературні джерела³ ми дійшли до таких висновків:

1. Відбувається підвищення цін на продовольство. Міжнародні експерти стверджують, що до 2050 року світовий попит на харчові продукти зросте більше ніж удвічі. При цьому фахівці Організації економічного

співробітництва і розвитку допускають, що ціни на продовольство у світі в 2010-2018 роках можуть збільшитися на 20-50%, продовольство – стати предметом розкоші для більшості населення планети.

2. Зростання цін на нафту та енергоносії. Поступове виснаження запасів нафти призвело до підвищення цін на нафтопродукти, які є важливим складовим ресурсом для сільськогосподарського виробництва. До подорожчання продовольства призвели високі ціни на енергоносії, оскільки вони підвищують, з одного боку, витрати на ведення сільського господарства, а з іншого – попит на сільськогосподарські культури, з яких одержують біопаливо.

3. Використання агрокультур у виробництві біопалива, відведення посівних площ під ці культури. Подорожчання нафти та нафтопродуктів призводить до зростання попиту на біопаливо й, відповідно, на сировину для його виробництва. За даними Міжнародного дослідницького інституту продовольчої політики (International Food Policy Research Institute), біопаливо спричиняє зростання цін на продукти від 25 до 33%. За різними даними сумарна площа, відведена під вирощування культур для біопалива, має 5-7% від загальної. Із зростанням цін на нафту площі під органічне паливо з часом лише збільшуватимуться, що створюватиме додаткове навантаження на ціни. Більше того, подібні проекти реалізуються в довгостроковій перспективі під значні інвестиції, тому мобільність таких ресурсів обмежена. За даними Світового банку, нині в США 20 % зерна кукурудзи використовується для виробництва біопалива, тоді як в Євросоюзі на ці цілі йде 68 % рослинної олії.

4. Зростання споживання продуктів харчування в найбільших країнах, що розвиваються. Особливо бурхливий приріст використання зерна в Китаї, Індії та інших країнах зумовлюється не тільки вживанням рису або пшениці, тепер більше споживається і м'яса, виробництво якого без зернових неможливе. Бурхливий розвиток економік Китаю, Індії, Латинської Америки, Африки зумовив різке зростання кількості платоспроможних споживачів, а це майже 50% населення планети. Різке збільшення виробництва

¹ Кваша С.М. Вплив світової продовольчої кризи на формування державної стратегії розвитку АПК / С.М. Кваша, О.М. Синьокий // Економіка АПК. – 2008. – № 8. – С. 60-67.

² Тельных А. Чужое мясо / А. Тельных // Эксперт. – 2010. – № 17-18. – С. 21.

³ Актуальні проблеми аграрної реформи в Україні в умовах системної кризи світової економіки / [Кириленко І.Г., Мельник Ю.Ф., Присяжнюк М.В. та ін.]; за ред. І.Г. Кириленка. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2009. – 138 с.; Супіханов Б.К. Про підвищення конкурентоздатності аграрного виробництва в сучасних умовах / Б.К. Супіханов // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 3-8; Шпичак О.М. СОТ та економічні проблеми АПК України / О.М. Шпичак // Агроінком. – 2008. – № 3-4. – С. 18-22; Амбросов В. Эффективность использования факторов расширенного воспроизводства в аграрном секторе / В. Амбросов // Экономика Украины. – 2009. – № 1. – С. 67-73; Оцінка наслідків угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС / [Ахтирко Є., Блінов О., Бордог Б. та ін.]; за ред. Шумило О. – К.: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2007. – 320 с.; Супіханов Б.К. Перспективи розвитку агропромислового комплексу в умовах членства України в СОТ та формування зони вільної торгівлі з ЄС / Б.К. Супіханов // Економіка АПК. – 2008. – № 11. – С. 138-144; Ушачев И.Г. Концептуальные основы обеспечения продовольственной безопасности стран СНГ / И.Г. Ушачев // Экономика АПК. – 2008. – № 8. – С. 10-20; Ковалев Е. Агропродовольственный сектор России: новые возможности и старые проблемы / Е. Ковалев // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 3. – С. 40-47.

ва і споживання м'яса соціологи охрестили «м'ясною революцією». Ця тенденція пов'язана з індустріалізацією та урбанізацією і відображає зростання доходів населення, насамперед, міського та підвищення інтенсивності їхньої праці, що вимагає високоякісного, високобілкового харчування.

5. Глобальне потепління на планеті. Зміна клімату, яка дедалі частіше проявляється у збільшенні кількості ураганів, посух, злив, циклонів і вітрів, виверження вулканів. У зв'язку з глобальними змінами клімату та неконтрольованим використанням невідтворюваних ресурсів, боротьба за такі з них, як вода і земля загострюватиметься.

6. Збільшення чисельності населення планети. Зростання світового сукупного попиту на харчові продукти нерозривно пов'язане зі збільшенням чисельності населення планети. За даними інтернет-ресурсу www.popul.ru, чисельність населення світу на 1.10.2011 року становила 7,011 млрд осіб. Представлені в березні дані прогнозу ООН за чисельністю населення вказують на те, що на початку 2012 року на Землі народиться 7-мільярдний житель.

Продовольство стає у світі не менш важливим стратегічним ресурсом, ніж енергоспоживання. Бідним країнам воно не «по кишені» – на його імпорт у світі витрачається близько 1 трлн дол. Понад мільярд людей планети на 1 дол. у день і зернові становлять основу їхнього раціону.

7. Криза на світовому фінансовому ринку. Загальносвітова агроінфляція. Наслідками впровадження «постіндустріальної» моделі на Заході стали структурні диспропорції в економіці (що на 80 % є сервісною) і ситуація системної боргової кризи (невиправдано зростаючий попит та його надмірне стимулювання на фоні згортання національного виробництва, збільшуваний борг домогосподарств, зменшуваний дохід, знижувана норма збереження). Російський економіст М. Хазін на конференції в м. Модена (Італія) в 2008 році зробив доповідь «Теорія кризи», в якій зазначав, що в США 35% економіки підтримується тільки за рахунок емісійного потоку грошей.

8. Лібералізація торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством у

рамках норм ГАТТ/СОТ. Попри декларативні наміри ООН і країн-учасниць конференції зменшити рівень цін на продовольчі товари, позиція СОТ залишається незмінною. Провідні країни-експортери – США, ЄС, Канада, члени Кернської групи, маючи за мету прибутку, залишаються на своїх позиціях в очікуванні результату від зростання цін. Невідповідність принципів міжнародної сільськогосподарської політики продовольчим вимогам сьогодення призводить не до збільшення заходів державної підтримки сільського господарства у країнах, що розвиваються, до рівня розвинутих, а, навпаки, до суттєвого їх обмеження згідно з вимогами СОТ, внаслідок чого гальмується й не стимулюється державами внутрішній розвиток сільськогосподарського сектора у багатьох країнах.

3. Запровадження у сільськогосподарське виробництво досягнень генної інженерії. Йдеться про широке застосування, особливо в останнє десятиріччя, генетично модифікованих організмів (ГМО), зокрема рослин (ГМР). Площі під ними у світі з 1996 року збільшилися майже у 60 разів – до 114,3 млн га і охоплюють вже 23 країни світу, більшість яких належить до високорозвинутих (США, Канада, Іспанія та ін.). Переконаливо виглядає економічна привабливість застосування ГМ-технологій: за останні 10 років їхньої комерціалізації прибутку фермерів, що вирощують трансгенні культури, зросло на 27 млрд дол. за рахунок більш гнучких і вигідних сівозмін, нижчої собівартості врожаю, гарантованої вищою продуктивністю гектара. Випадковий характер вбудови трансгенів спричиняє найбільшу наукову невизначеність та потенційні ризики, які важко спрогнозувати.

На даному етапі, для сільського господарства України стають пріоритетними такі завдання:

1. Створити справедливий ринок землі й усіх інститутів, пов'язаних із ним. Необхідна постійна роз'яснювальна робота серед селян.

2. Основною організаційною структурою на селі, за нашим переконанням, повинні стати кооперативи. Сімейні ферми на основі приватної власності на землю об'єднуються в кооперативи для розв'язання всіх виробничих, маркетингових і постачальницьких

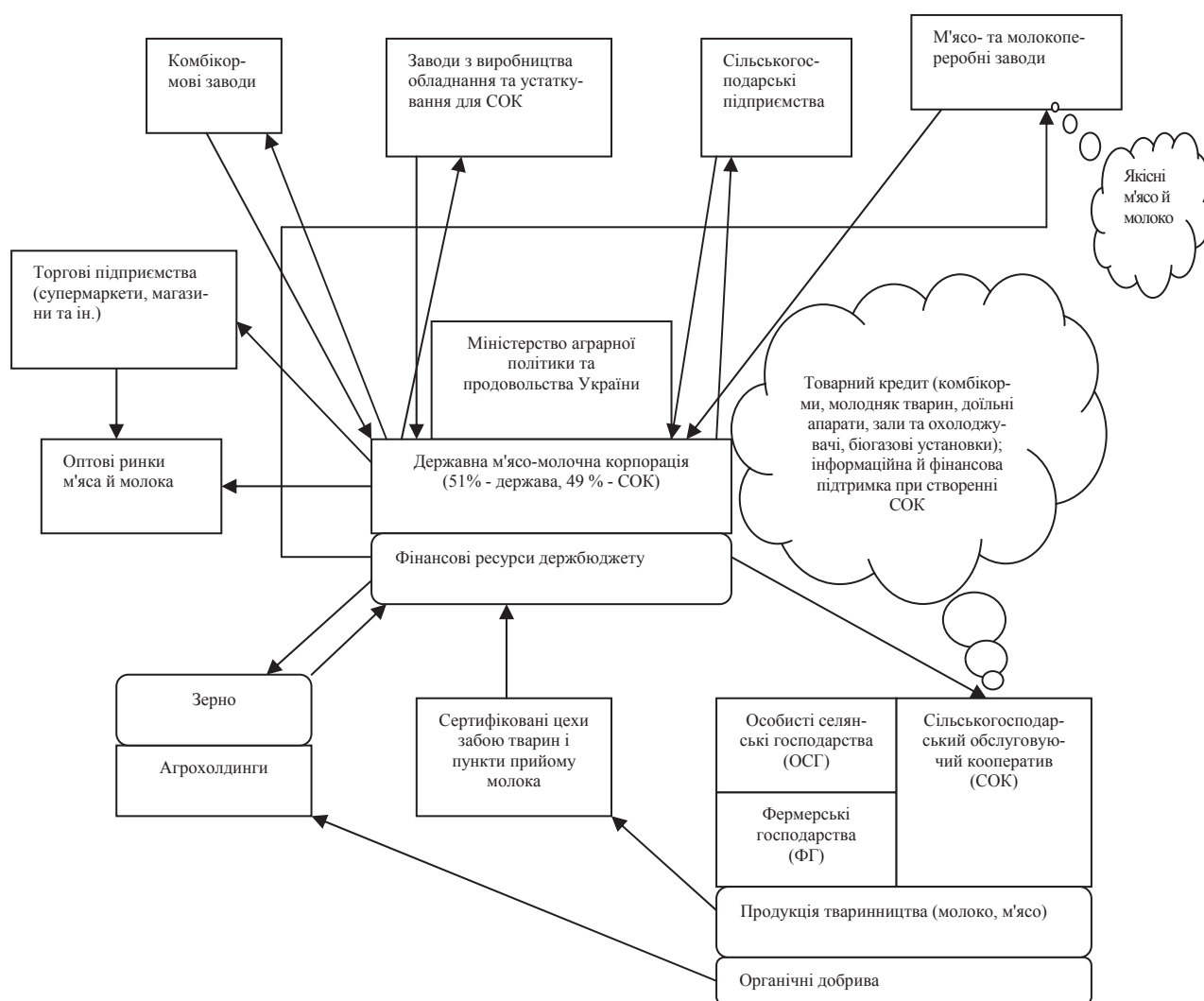
проблем. Передовий досвід кращих господарств України повинен стати доступним для вивчення.

3. Підтримувати конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції необхідно за рахунок її високої якості, а не тільки ціни. За допомогою якості формуватиметься позитивний імідж вітчизняної аграрної продукції. Низькоякісну продукцію ніякою пропагандою не зробити високоякісною, враховуючи те, що споживачі віддають перевагу якісній та безпечній продовольчій продукції.

Нині у нашій державі дві головні проблеми: продовольча (білкове недоїдання населення, залежність від імпортного м'яса, до

того ж низької якості) й енергетична (залежність від імпорту енергоносіїв).

В основі нашої пропозиції (рис.) розв'язання двох вищеназаних проблем лежить ідея здешевлення вхідних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників, у результаті одержимо продукти харчування за низькою собівартістю, а також за доступною ціною. Державі не потрібно буде витратити обмежені фінансові ресурси на дотації й субсидії (дотації з бюджету збільшують інфляцію в країні, а від інфляції найбільше страждають сільськогосподарські товаровиробники), а тільки інвестиції.

Система державної підтримки виробництва тваринницької продукції

4. Розв'язати проблеми продовольчої безпеки. Передусім проводиться пропагандистська кампанія переваг кооперативної форми організації дрібних сільськогосподарських товаровиробників (досвід розвину-

тих країн світу), пропаганда вітчизняної якісної продовольчої продукції й передових технологій виробництва сільськогосподарської продукції. Селяни, об'єднані в сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи,

одержують комбікорми (по нормативах раціонального годування різних видів тварин), молодняк тварин, доїльні апарати, зали, охолоджувачі, а також індивідуальні біогазові установки у вигляді товарного безпроцентного кредиту. Вони розраховуються за товарний кредит продукцією (молоком і м'ясом), яка надходить на спеціальні сертифіковані за міжнародними стандартами цехи забою тварин і пункти прийому молока. Державна м'ясо-молочна корпорація (частку в якій мають сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи) відправляє якісну продукцію тваринництва на внутрішні оптові ринки (які будуть індикатором ринкової ціни), а також частина йде на адресну допомогу малозабезпеченим сім'ям і дітям. Тим самим розв'язується не тільки проблема засилля неякісної імпортової продукції, але й зберігаються заселені сільські території.

5. Розв'язати проблему енергетичної безпеки. Н.В. Пришляк зазначає: «Термін по-

будови біогазової установки об'ємом від 6 до 10 м³ становить 4 дні. Конструкційним матеріалом слугує цегла або бетон і цемент. Після закінчення побудови установки до реактора можна завантажувати свіжий гній та стоки для бродіння. Ними можуть бути свинячий чи коров'ячий гній, кролячий або курячий послід і відходи туалету. Щодня така біогазова установка може виробляти близько 2 м³ біогазу. Цього газу достатньо для щоденного приготування їжі тричі на день для сім'ї, що складається з 3-4 осіб. Вартість будівництва біогазової установки домашнього типу становить близько 3000 грн, а термін експлуатації – 20-25 років. Гроші, вкладені у будівництво такої установки, окупуються через два роки. Відферментована маса – це готове високоякісне знезаражене і позбавлене неприємних запахів органічне добриво, придатне для безпосереднього внесення в ґрунт»¹.

📖 Проаналізовано основні світові тенденції щодо агропродовольчої продукції, визначено пріоритетні завдання для сільського господарства України. Внесено пропозиції по створенню системи продовольчої та енергетичної безпеки в умовах недостатніх фінансових ресурсів держбюджету країни.

📖 Проанализированы основные мировые тенденции по агропродовольственной продукции, определены приоритетные задачи для сельского хозяйства Украины. Внесены предложения по созданию системы продовольственной и энергетической безопасности в условиях недостаточных финансовых ресурсов госбюджета страны.

📖 An article analyses basic world tendencies of agrarian production, main goals of agrarian industry of Ukraine. An article provides suggestions for creation a system of food supply and a system of power security under the conditions of insufficiency of financial support from the state budget.

* * *

¹ Пришляк Н.В. Досвід Китаю у будівництві індивідуальних біогазових установок / Н.В. Пришляк // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 165-169.

*О.М. КАЛАШНИКОВ, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва*

Розвиток ринку агрострахування в Україні

Ведення будь-якої підприємницької діяльності відбувається в умовах ризику та невизначеності. Проте з-поміж різних видів економічної діяльності особливою ризикованістю вирізняється сільське господарство. Це пов'язано з тим, що серед багатьох ризиків, які супроводжують сільськогосподарське виробництво, присутні надто небезпечні з них, вплив яких максимально відбивається на кінцевих результатах фінансово-господарської діяльності підприємств аграрного сектору, а саме – природно-кліматичні. За оцінками фахівців серед ризиків, які суттєво впливають на результати господарювання в рослинництві, понад 40% припадає на такі, що можна попередити дотриманням агротехнічних умов вирощування сільськогосподарських культур, тоді як вплив ризиків, пов'язаних із несприятливими погодними та кліматичними умовами, на зниження виробництва сільськогосподарської продукції становить майже 60%¹. На думку спеціалістів Всесвітнього фонду природи (WWF), є всі підстави вважати, що залежність сільгоспвиробництва від наслідків глобальних змін клімату не лише збережеться, а ще й посилиться, бо загальновизнане глобальне потепління супроводжується не тільки простим підвищенням температури, а й збільшенням частоти та інтенсивності екстремальних явищ погоди².

Негативні впливи кліматичних змін є суттєвою загрозою для продовольчої безпеки держави. На території України втрати врожаю від несприятливих погодних умов по окремих роках можуть досягати 45–50%, а при поєднанні кількох несприятливих явищ

– 70% і більше. За підрахунками фахівців вітчизняної гідрометеорологічної служби верхня межа середньорічного рівня втрат зерна від несприятливих погодних умов становить 7174 млн грн³. При цьому держава в змозі покрити не більше 10 % завданих стихіями збитків, що свідчить про необхідність активізації страхового захисту сільськогосподарського виробництва.

В усьому світі страхування сільськогосподарської галузі є найбільш ефективним засобом боротьби із стихійними лихами та надзвичайними явищами, дійовим інструментом забезпечення фінансово-господарської стійкості аграрних підприємств.

Проблемам управління ризиками сільськогосподарських товаровиробників і забезпечення їх системою страхування, відповідною до умов виробництва, присвячені публікації таких вітчизняних науковців та практиків: Ю. Абакумової, В. Андрійчука, В. Базилевича, В. Борисової, О. Гудзь, М. Дем'яненка, М. Кульбіди, С. Навроцького, С. Осадця, Т. Ротової, Р. Шинкаренка, В. Якубович та ін. Україна має певний досвід у страхуванні агропромислового виробництва, проте сучасна організація страхового захисту виробництва сільськогосподарської продукції потребує суттєвого перегляду у зв'язку із зміною принципів, мети і завдань зазначеного механізму захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників. Мало дослідженим залишається й використання страхування не тільки як способу протистояння ризикам, а й як важливого елемента державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції у зв'язку з інтеграцією України у світовий економічний простір і набуттям членства в СОТ. З огляду на сказане, метою статті є ви-

¹ Смоленюк Р.П. Страховий захист господарств аграрного сектору: автореф. дис. ... канд. екон. наук:08.04.01/Р.П.Смоленюк. – К., 2004. – 22 с.

² Абакумова Ю. Пот с градусом / Ю. Абакумова // Бизнес. – 2009. – №21. – С.51.

³ Кульбіда М. Погодні ризики, пов'язані з сільськогосподарським виробництвом в Україні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrorisk.biz>.

вчення стану розвитку вітчизняної системи аграрного страхування та внесення пропозицій щодо удосконалення страхового захисту виробництва сільськогосподарської продукції від природно-кліматичних факторів.

Страховий ринок в Україні останніми роками розвивався динамічно, що сприяло також і розвитку сільськогосподарського страхування. У 2004 році було прийнято Закон України «Про державну підтримку сільськогосподарства України», певні норми якого спрямовані на поліпшення динаміки страхового бізнесу в аграрній сфері. Законом передбачено створення та функціонування Фонду аграрних страхових субсидій починаючи з 1 січня 2005 року. Головне

призначення його полягало в наданні страхових субсидій сільськогосподарським товаровиробникам у розмірі 50% від вартості фактично сплачених ними страхових платежів і страхової франшизи при настанні страхового випадку за комплексним та індексним страхуванням сільськогосподарської продукції. Зазначені дії влади дали поштовх розвитку аграрного страхування в Україні. Як показано в таблиці 1, державна підтримка аграрного страхування шляхом субсидування частки фактично сплачених сільгосппідприємствами страхових премій (50%) стала для аграріїв стимулом до страхування ризиків.

1. Зведені дані по ринку аграрного страхування в Україні у 2005-2009 рр.

Показник	2005	2006	2007	2008	2009
Посівна площа с.-г. культур, тис. га	26044	25928	26060	27133	26880
Застрахована площа, тис. га	390,6	668,1	2358,2	1171,6	510,1
Частка застрахованої площі с.-г. культур у загальній посівній площі, %	1,5	2,6	9,0	4,3	1,9
Кількість укладених договорів	910	1330	4397	1637	1980
Застрахована площа с.-г. культур у розрахунку на один договір, га	429	502	536	716	258
Сума сплачених премій, млн грн	12,8	28,5	117,1	155,4	42,0
Сума сплачених премій з розрахунку на: 1 страховий договір, грн	14066	21429	26636	94930	21212
1 га застрахованої площі, грн	32,77	42,66	49,66	132,64	82,34
Ліміт суми державної компенсації, виділеної на субсидування страхових платежів, млн грн	54,0	10,0	50,0	200,0	-
Фактично одержано державної компенсації, млн грн	5,8	12,5	47,8	72,8	-
у тому числі: на 1 страховий договір, грн	6374	9398	10871	44472	-
на 1 га застрахованої площі, грн	14,85	18,71	20,27	62,14	-
Кількість страхових компаній, задіяних в агрострахуванні	33	36	62	58	16

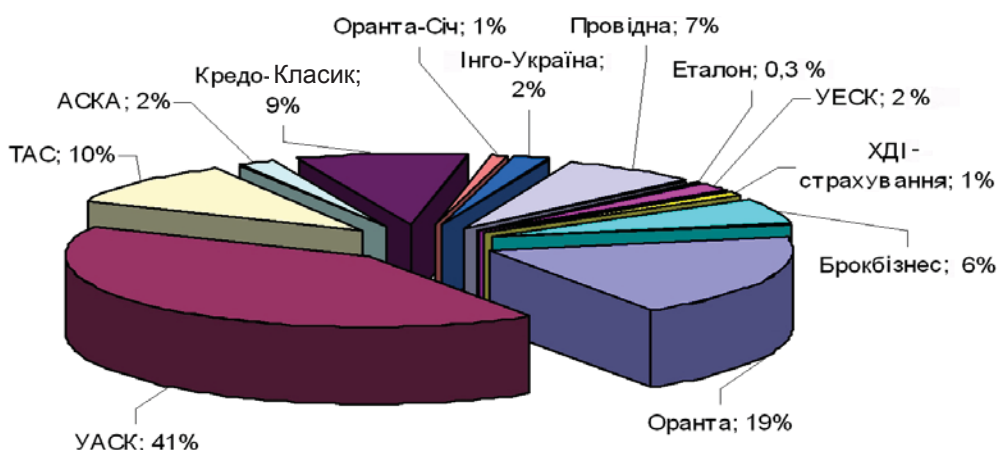
Джерело: Розраховано автором за даними Мінагрополітики та МФК.

Із започаткуванням роботи програми субсидування частка застрахованої площі сільськогосподарських культур у загальній посівній площі зросла з 1,5% у 2005 році до 9% у 2007-му. В означений період майже у п'ять разів збільшилася кількість укладених договорів страхування продукції; сума сплачених страхувальниками-аграріями страхових премій – відповідно з 12,8 до 155,4 млн грн. Застрахована площа сільськогосподарських культур із розрахунку на один страховий договір у 2005-2008 роках зросла майже в 1,7 раза, а сума страхових премій з розрахунку на 1 га застрахованої площі досягла у 2008 році 132,64 грн проти 32,77 грн у 2005 році. Майже в чотири рази підвищився ліміт суми державної компенсації, виділеної на субсидування страхових платежів (з 54 млн грн у 2005 році до 200 млн грн у 2008-му).

Проте світова економічна криза і, як наслідок, згорання програми державної підтримки аграрного страхування призвели до обвалу ринку страхування сільськогосподарських ризиків. Так, у 2008-2009 роках питома вага застрахованої площі посівів у загальній її величині становила вже відповідно 4,3 та 1,9%. Кількість укладених страхових договорів зменшилася майже у 2,5 раза, а за одним договором у середньому страхувалося 258 га посівів. Кількість страхових компаній, які залишилися на ринку аграрного страхування, скоротилася з 62 у 2007 році до 16 у 2009-му. За підсумками роботи у 2009 році вони одержали від аграріїв страхових платежів майже у 3,5 раза менше порівняно з 2008 роком (42 млн грн проти 155,4 млн грн відповідно). Через таке суттєве скорочення у 2009 році обсягів ринку аграрного страхування лідером на ньому

за величиною зібраних страхових премій стала «Українська аграрно-страхова компанія» (УАСК) з часткою премій на рівні 41%,

тоді як колишній лідер – НАСК «Оранта» – посіла друге місце, маючи частку лише 19% (рис.).

Структура страхових премій, зібраних страховими компаніями у 2009 р.

Джерело: Розраховано за даними МФК [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.agroinsurance.com/ru/sitemap/>>

Припинення у 2009 році дії державної програми щодо субсидування сільгосптоваровиробникам частини фактично сплачених ними страхових премій мало негативний ефект для ринку агрострахування – було зафіксовано як скорочення обсягів одержаних страховиками премій, так і застрахованої площі. Отже, можна стверджувати, що на значне скорочення обсягів ринку аграрного страхування негативно вплинули наступні чинники: світова фінансова криза, яка не минула й Україну; припинення дії програми державної підтримки ринку агрострахування; відсутність достатньої кількості пропозицій страхових продуктів, що відповідають потребам аграріїв; високий рівень недовіри між основними учасниками ринку аграрного страхування (у страхових компаній

вона викликана відсутністю достатньої інформації для розрахунку страхових тарифів, а в сільгосп підприємств – відсутністю впевненості в одержанні страхового відшкодування); складне фінансове становище переважної більшості сільськогосподарських підприємств.

Але поряд із цим необхідно звернути увагу на такий позитивний момент – на ринку страхування сільськогосподарських ризиків починає домінувати класичне страхування і практично не залишилося місця так званому схемному страхуванню, частка якого за оцінками експертів у 2007-2008 роках сягала 30-50%. Дані таблиці 2 підтверджують висновки стосовно того, що страхування посівів у 2009 році здійснювалося на реальній основі.

2. Зведені дані по виплатах страхових відшкодувань у 2009 р.

Показник	Озимі (2008-2009 рр.)	Весна – літо 2009 р.	Усього
Загальна кількість виплат, шт.	15	125	140
Сума виплат, тис. грн	2317,6	11105,4	13423,0
Сума сплачених премій, тис. грн	8084,7	28711,0	36795,7
Рівень страхових виплат, %	28,67	38,68	36,48

Джерело: Розраховано за даними МФК [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.agroinsurance.com/ru/sitemap/>>

Загальний рівень виплат становив майже 36,5%. Таке значення цього показника свідчить про наміри страхових компаній виконувати взяті на себе зобов'язання перед страховальниками-аграріями. Різниця між кількістю заяв про настання страхових випадків і кількі-

стю страхових виплат не перевищує 10%. Рівень виплат по озимих культурах становив майже 29% (в основному їх було зроблено за договорами страхування ріпаку та ячменю). Водночас за договорами страхування культур у весняно-літній період цей показник досяг

майже 39% (виплати проводилися, передусім, за договорами страхування пшениці, цукрових буряків і ячменю).

Підводячи підсумки можна стверджувати, що для успішного подальшого розвитку ринку аграрного страхування необхідно вирішити наступні питання:

поновити державну програму субсидування страхових премій. При цьому варто зробити так, щоб сільськогосподарське підприємство сплачувало страховику тільки свою частину страхової премії, а іншу – страхова компанія мала б одержувати від держави або уповноваженої нею установи;

внести зміни до Закону України «Про страхування» щодо запровадження обов'язковості та добровільності страхування сільськогосподарської продукції;

якнайшвидше прийняти закон про особливості здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною фінансовою підтримкою;

на урядовому рівні визначити довгострокову політику держави щодо розвитку аграрного страхування;

запровадити окрему ліцензію на здійснення страхування аграрних ризиків;

установити кваліфікаційні вимоги щодо страхових компаній, які надаватимуть послуги із аграрного страхування за державної фінансової підтримки;

затвердити кваліфікаційні вимоги до спеціалістів страхових компаній, які займатимуться укладенням угод із страхування сільськогосподарської продукції та запровадити програму підготовки зазначених фахівців і їх сертифікації;

опрацювати й запровадити у практику страхування різноманітні якісні страхові продукти та програми;

створити відповідну інфраструктуру ринку страхування сільськогосподарської продукції.

Обгрунтовано необхідність страхового захисту аграрних підприємств при вирощуванні сільськогосподарських культур. Оцінено стан розвитку та визначено проблеми ринку агрострахування в Україні, у тому числі за державної підтримки, запропоновано заходи щодо його подальшого вдосконалення.

Обоснована необходимость страховой защиты аграрных предприятий при выращивании сельскохозяйственных культур. Дана оценка уровню развития и определены проблемы рынка агрострахования в Украине, в том числе с государственной поддержкой, предложены меры относительно его дальнейшего совершенствования.

An article substantiates the necessity of insurance coverage for farms growing crops, reviews the level of development and points out basic problems of agro-insurance market in Ukraine, including state support, and suggests measures to take for further improvement.

* * *

*М.М. МОГИЛОВА, кандидат економічних наук
Г.М. ПІДЛІСЕЦЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, заслужений діяч науки і техніки України
Я.К. БІЛОУСЬКО, кандидат економічних наук
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”*

Економічні проблеми формування та відтворення основних засобів у сільському господарстві

Результативність аграрного виробництва визначається наявністю, станом і структурною комплексністю всіх факторів виробництва: земельних та трудових ресурсів, основних виробничих й оборотних засобів. У структурі галузевого авансованого капіталу відповідно до технологічних нормативів питома вага основних засобів має становити 40 %, у тому числі для окремих видів сільськогосподарської продукції – в межах 20-40 %. Фактично цей показник значно нижчий: у 2005 році частка основних засобів в авансованому капіталі сільськогосподарських підприємств становила 22 %, в 2010-му – 17 %.

Земле- та працєоснащеність забезпечують конкурентоспроможність сільського господарства України. Рівень же фондозабезпеченості значно відстає від розвинутих країн і не відповідає технологічній потребі. В середньостатистичних господарствах Німеччини на 1 га сільськогосподарських угідь припадає в 11–12 разів більше основних засобів, ніж в аграрних підприємствах України. Рівень фондооснащеності угідь у середньому по Україні в 3,5 рази нижчий, ніж у сільськогосподарських підприємствах з оновленою матеріально-технічною базою. В 2010 році порівняно з 1990-м оснащеність окремими видами техніки знизилася в 2,7–5,2

рази й ледве сягає половини технологічної потреби. Близько 85 % техніки в аграрних підприємствах амортизована. Нині на полях України працює вітчизняних зернозбиральних комбайнів "Славутич" близько 2 %, комбайнів іноземного виробництва – 20 % і 78 % конструктивно застарілих та давно амортизованих комбайнів радянських часів. Через фізичне зношення й технічні несправності щорічно не використовується третина наявності сільськогосподарської техніки.

Питання техніко-технологічного переоснащення аграрної сфери висвітлені в роботах Я.К. Білоуська і В.Л. Товстопята¹, М.Д. Безуглого і В.В. Адамчука². Проблемам інноваційно-інвестиційних процесів присвячені дослідження В.В. Іванишина³, М.І. Кісіля, М.Ю. Коденської та інших⁴. Однак модернізація сільського господарства потребує комплексного дослідження економічних проблем формування й відтворення галузевих основних засобів.

Мета статті – обґрунтувати основні напрями підвищення рівня фондозабезпеченості аграрного виробництва в контексті структурних галузевих змін і сталого розвитку сільських територій в умовах обмежених фінансових можливостей сільськогосподарських виробників та державного бюджету.

¹ Білоусько Я.К. Державна підтримка техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва / Я.К. Білоусько, В.Л. Товстопят. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2008. – 56 с.

² Безуглий М.Д. Стратегія техніко-технологічного переоснащення агропромислового виробництва / М.Д. Безуглий, В.В. Адамчук // <http://dl.dropbox.com/u/28975277/Adamchuk.rar>.

³ Іванишин В.В. Інноваційне забезпечення оновлення техніко-технологічної бази підприємств АПК / В.В. Іванишин // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С. 128-133.

⁴ Кісіль М.І. Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного виробництва та соціальної сфери села / М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, М.М. Кропивко та ін. // Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 249-269.

Модернізація матеріально-технічної бази сільського господарства здійснюється вкрай повільно через: фінансову неспроможність сільськогосподарських товаровиробників; недосконалість амортизаційної й кредитної політики; недостатні обсяги державної підтримки.

Криза інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України припала на період 1996-2000 років, коли обсяги інвестицій у галузеві основні засоби зменшилися вдвічі. З 2001 року відмічається певна акти-

візація інвестиційних процесів. За 2005-2010 роки обсяги інвестицій у галузевий основний капітал збільшилися в 3,6 раза, при цьому ціни на будівельні матеріали зросли в 2,7, на сільськогосподарську техніку – в 2,1 раза. Суттєво знизилася питома вага інвестицій у сільське господарство в загальних інвестиціях в економіку країни, не на його користь також змінилося співвідношення частки галузі у валовій доданій вартості та в інвестиціях в основний капітал національної економіки (табл. 1).

1. Основні засоби та інвестиції в основний капітал сільського господарства України*

Показник	Рік						
	1990	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Динаміка вартості основних засобів та інвестицій в основний капітал сільського господарства							
Накопичений з 2004 року індекс (коефіцієнт): вартості основних засобів	-	1,01	1,00	1,05	1,27	1,37	1,50
інвестицій	-	1,48	2,16	2,82	5,00	2,77	3,62
Накопичений з 2004 року індекс (коефіцієнт) цін на матеріально-технічні ресурси, спожиті в сільському господарстві:	-						
будівельні матеріали	-	1,15	1,48	1,94	2,43	2,52	2,68
трактори та сільськогосподарські машини	-	1,11	1,23	1,38	1,77	1,92	2,10
автомобілі	-	0,90	0,92	1,01	1,25	1,44	1,47
Питома вага сільського господарства, %:							
у валовій доданій вартості країни	25,47	10,43	8,65	7,47	7,90	8,22	8,20
у загальних інвестиціях в основний капітал національної економіки	21,43	5,39	5,84	5,05	7,25	6,18	7,15
Придбання сільськогосподарської техніки:							
усього, од.	-	14304	15054	29860	232461	92176	168779
усього, млн грн	-	2319	2573	7252	9795	2633	6100
в т. ч. імпортової, %	-	33,6	61,6	76,6	74,8	92,4	77,0
Введення в дію тваринницьких приміщень, тис. скотомісць (птахомісць):							
для ВРХ	208	1	4	2	1	2	3
для свиней	129	10	10	7	9	2	24
для птиці	1088	5543	49994	5014	10763	5730	21989

* Із 2005 року інвестиції в основний капітал сільського господарства, мисливства та лісового господарства.

Джерело: Розрахунки за даними статистичних збірників «Статистичний щорічник України» та «Сільське господарство України», стат. бюлетеня «Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві» за 2005-2010 рр.

Враховуючи попередні втрати галузевого основного капіталу через зношення та моральне старіння, зростання цін на основні засоби та накопичений диспаритет цін, фактичних обсягів інвестицій недостатньо для повноцінного його відтворення. Це підтверджують показники збільшення вартості галузевих основних засобів і натуральні показники освоєння інвестицій. З 2004 року при зростанні інвестицій в 3,6 раза вартість галузевих основних засобів збільшилася лише в 1,5 раза.

Через інвестиційну непривабливість тваринництва питома вага інвестицій у цю галузь значно менша через скорочення їхніх обсягів. Кількість введених в дію тваринницьких приміщень за останні п'ять років менше ніж за один 1990 рік у 15 разів для великої рогатої худоби, у 2 рази – для свиней. Суттєва активізація інвестиційних процесів у тваринництві характерна лише для птахівництва.

У структурі інвестицій в основний капітал сільського господарства близько 70% припадає на рослинництво. Поступове зниження

темтів зростання цін на сільськогосподарську техніку при зростанні цін на продукцію рослинництва спричинило збільшення обсягів придбання тракторів, інших машин та обладнання. Незважаючи на позитивні тенденції, обсягів інвестицій для придбання сільськогосподарської техніки недостатньо. Нині агропідприємства щорічно списують 2,6–6,5 % наявних машин, а закупають 2,3–4,6 %. Для нормального ж відтворення технічних засобів потрібно закуповувати як мінімум 8–10 %, а з урахуванням запровадження інноваційно-інвестиційних моделей розвитку аграрної галузі – 14-20 %.

Збільшення інвестицій у сільське господарство потребує використання всіх джерел фінансування, передусім власних. У 2010 році загальна сума чистого прибутку та амортизації в сільськогосподарських підприємствах становила 21 млрд грн. Власних фактичних джерел за 2010 рік і прогнозованих на 2011-2014 роки достатньо для фінансування лише 47 % необхідних витрат на формування основних засобів відповідно до їх потреби на 2015 рік. Це за умови, що вся сума прибутку й амортизаційного фонду буде направлена на оновлення основних засобів і фінансово забезпечена (табл. 2).

2. Власні джерела відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік						
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сума чистого прибутку та амортизації, млрд грн	2,73	4,60	3,86	8,68	8,55	11,11	21,05
Фактична за 2010 р. і прогнозована забезпеченість власними джерелами фінансування для оновлення основних засобів (за 2011–2014 рр.) відповідно до потреби на 2015 рік, %	–	–	–	–	–	–	≈47,0
Чистий прибуток (збиток), млрд грн	1,41	3,46	2,45	6,85	5,74	7,58	17,09
Амортизаційні відрахування, млрд грн	1,32	1,14	1,41	1,83	2,81	3,53	3,96
Строк можливого простого відтворення наявних основних засобів, років	55,2	50,3	33,8	22,5	20,0	16,5	14,7
Питома вага амортизаційних відрахувань у структурі витрат сільськогосподарського виробництва, %	8,4	4,9	5,2	5,2	5,1	5,8	5,3

Джерело: Розрахунки авторів за даними форми №50-сг «Основні економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств» за 2000-2010 рр.

Проблема забезпечення власними фінансовими ресурсами для сільськогосподарських виробників залишається актуальною. Незважаючи на певне поліпшення платоспроможності підприємств сільського господарства, мисливства та лісового господарства

за 2005-2010 роки, всі показники ліквідності залишилися нижче нормативних значень. За таких показників платоспроможності проблематичним також є залучення кредитів (табл. 3).

3. Показники поточної платоспроможності підприємств сільського господарства, мисливства та лісового господарства на кінець року

Коефіцієнт	Нормативне значення	Рік					
		2005	2006	2007	2008	2009	2010
Покриття	> 2	1,45	1,51	1,69	1,60	1,62	1,83
Швидкої ліквідності	> 1	0,69	0,68	0,84	0,86	0,93	1,07
Абсолютної ліквідності	> 0,2	0,05	0,07	0,11	0,12	0,10	0,10

Джерело: Розрахунки авторів за даними статистичних збірників «Діяльність суб'єктів господарювання» за 2005-2010 рр.

Недостатність власних фінансових ресурсів для техніко-технологічної модернізації аграрного сектору в основному зумовлена диспаритетом цін на сільськогосподарську і промислову продукцію. В 1991–1996 роках

відбулося п'ятикратне перевищення цін на матеріально-технічні ресурси над зростанням цін на сільськогосподарську продукцію. З 1996 по 2010 рік при підвищенні цін на сільськогосподарську продукцію в 6,3 раза,

ціни на матеріально-технічні ресурси промислового походження, спожиті в сільському господарстві, збільшилися в 7,3 раза.

На часі перерозподіл національного доходу на користь аграрного сектору. Орієнтиром пріоритетного техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва є рівень фінансування, вищий від частки сільського господарства у валовій доданій вартості країни. Відповідні пропорції й розрахунки мають розробляти центральні органи виконавчої влади і затверджувати уряд разом із державним бюджетом.

Однією з причин звуженого характеру відтворення основних засобів у сільському господарстві є недосконалість амортизаційної системи, яка не має інвестиційного спрямування з двох причин: по-перше, розміри амортизаційних відрахувань не відповідають витратам основного капіталу в процесі виробництва; по-друге, кошти амортизаційного фонду використовуються не за призначенням. Нині амортизаційні відрахування уможливають відтворити наявні основні засоби за 14 років, а для формування основного ка-

піталу відповідно до повної потреби на 2015 рік необхідно 92 роки. Позитивні зміни відбуваються з 2005 року в зв'язку із введенням прискорених норм амортизації відповідно до змін у Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» і методів прискореної амортизації відповідно до Податкового кодексу України (з 2011 р.).

Нині основна причина невідповідності амортизаційних відрахувань витратам основного капіталу в сільськогосподарському виробництві пов'язана з базою нарахування амортизації – вартістю основних засобів, яка не відповідає ринковій через відсутність дійової практики їх переоцінки.

Недооцінені основні засоби позначаються на занижених розмірах амортизаційних відрахувань по відношенню до реальних витрат спожитого основного аграрного капіталу, зумовлюють необ'єктивність обсягів та структури всього авансованого капіталу сільського господарства (табл. 4). Як наслідок, нівелюються результативні показники сільськогосподарської діяльності, створюється ілюзія прибутковості галузі.

4. Обсяги та структура авансованого капіталу сільськогосподарських підприємств

Складові капіталу	2005			2010		
	вартість		питома вага, %	вартість		питома вага, %
	усього, млрд грн	із розрахунку на 1 га с-г. угідь, тис. грн		усього, млрд грн	із розрахунку на 1 га с-г. угідь, тис. грн	
Сільськогосподарські угіддя (нормативна оцінка)	141,9	8,7	67,8	209,2	11,3	62,8
Основні засоби (історична фактична вартість)	47,0	2,9	22,5	58,3	3,2	17,5
Оборотні спожиті засоби (поточна фактична вартість)	20,4	1,3	9,7	65,7	3,6	19,7
Усього	209,4	12,9	100	333,2	18,1	100

Джерело: Розрахунки авторів за даними статистичних збірників «Сільське господарство України» та форми №50-сг «Основні економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств» за 2005 і 2010 роки.

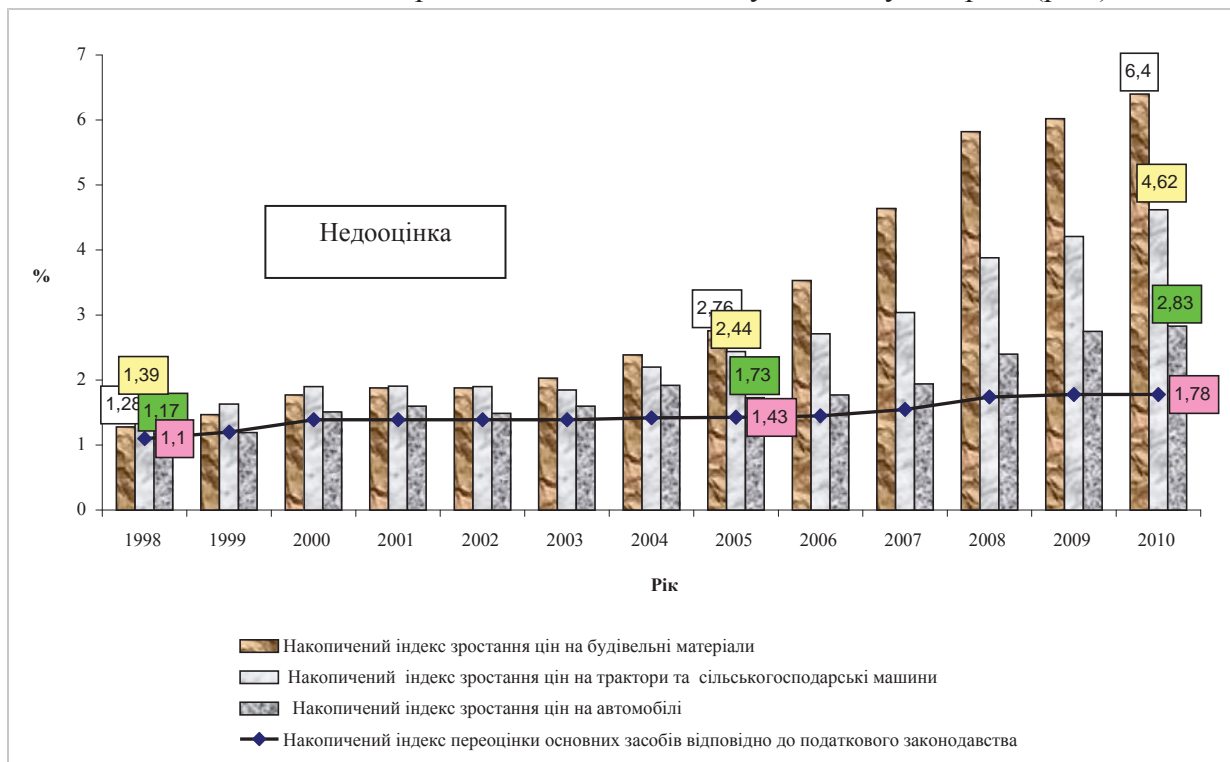
При визначенні обсягів галузевого авансованого капіталу існує проблема об'єктивної інформаційної бази щодо вартісних параметрів складових капіталу, оцінених за різними видами вартості. На макрорівні відсутня об'єктивна інформаційна база для формування адекватної державної регуляторної політики в сфері фондового накопичення. Відповідно до статистичної інформації в 2010 році у загальнонаціональному фондовому балансі питома вага аграрних

основних засобів становила 1,7 % при частці сільського господарства в національному валовому продукті 7,2 %. Тобто, фондвідача в сільському господарстві в 4,2 раза більша середньонаціонального показника. Така пропорція не відповідає дійсності, тому є нагальна потреба в систематичній переоцінці основних засобів. У зв'язку з цим актуалізується необхідність проведення Всеукраїнського сільськогосподарського

перепису та удосконалення методики оцінки майна в АПК.

Недоліки переоцінки основних засобів на сучасному етапі зумовлені недосконалістю нормативно-правової бази й реаліями практики. На практиці в основному застосовують податковий підхід до переоцінки шля-

хом індексації, згідно з яким із 1997 року об'єкти основних засобів можна було дооцінити лише на 80 % при реальному здорожчанні в 3-6 разів. За рахунок цього розміри амортизаційних відрахувань зменшені по сільськогосподарській техніці в 1,5-2,5 раза, а по будівлях – у 3-4 рази (рис.).

Переоцінка та здорожчання основних засобів сільського господарства з 1997 року

Науковцями відділу цін на матеріальні ресурси ННЦ „Інститут аграрної економіки” обґрунтовано напрями удосконалення переоцінки основних засобів сільського господарства, у тому числі її нормативно-правового й методичного забезпечення¹.

Світовий досвід і реалії практики переоцінки основних засобів в Україні зумовлюють необхідність поєднання переоцінки основних засобів на мікро- та макроекономічних рівнях: безпосередньо сільськогосподарськими підприємствами й шляхом загальногалузевої індексації як щорічної, так і за результатами сільськогосподарського перепису.

У частині вдосконалення амортизаційної політики потребує розв'язання проблема використання амортизаційного фонду за при-

значенням. У цьому напрямі слід запровадити стимулювання використання амортизаційного фонду на придбання основних засобів шляхом залучення пільгових кредитів та іншими важелями.

Важливим інструментом оновлення основних засобів виробництва є надання державної фінансової підтримки. За останні п'ять років обсяги інвестицій в основний капітал за рахунок коштів державного бюджету були в межах 200-720 млн грн, що становить 2-6% до загального обсягу інвестицій та до суми видатків із державного бюджету на сільське господарство².

Виходячи з потреби в основних засобах і реального фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників, виділених сум державної підтримки недостатньо, оскільки вони мають забезпечувати ліквідацію дис-

¹ Могилова М.М. Удосконалення переоцінки основних засобів в системі їх відтворення / М.М. Могилова, Г.М. Підлісецький, М.І. Герун, Л.І. Васильок. - К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 74 с.

² За даними відділу інвестицій ННЦ «Інститут аграрної економіки».

паритету цін, тому фінансування слід визначати на базі еквівалентної ціни сільськогосподарської продукції. При обґрунтуванні формули такої ціни необхідно виходити з позиції включення до складу авансованого основного капіталу вартості землі. В статусі власності сільськогосподарські угіддя мають бути й об'єктом застави при кредитуванні. За таких умов можливе створення Державного земельного банку.

Гострою є проблема адресності державної підтримки. Так, у межах затверджених бюджетних програм на 2011 рік для техніко-технологічного переоснащення сільського господарства передбачено 915,7 млн грн¹.

Із загальної суми видатків: на часткову компенсацію вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва – 1 % загальної суми; на підтримку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, у тому числі компенсацію частини вартості техніки та обладнання вітчизняного виробництва у розмірі 90 % – 0,5 %; на збільшення статутного фонду НАК „Укراгролізинг” для закупівлі технічних засобів для АПК із подальшою передачею їх на умовах фінансового лізингу – 40,5%; на здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання в агропромисловому комплексі через механізм здешевлення кредитів і компенсації лізингових платежів – 58%. Необхідно переорієнтувати адресність державної підтримки в частині оновлення основних засобів на сільгоспвиробників, передусім малих і середніх форм господарювання.

Як важіль державної підтримки технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників Законами України «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» та «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» визначено механізм фінансового лізингу. Незважаючи на суттєву частку в загальних бюджетних видатках сум на підтримку агролізингу, він недостатньо розвинений. Якщо в США питома вага лізингу в інвестиціях становить 30 %, то в Україні на придбання сільськогосподарської техніки за 2005-2010 роки – 3,9 %.

¹ За даними відділу фінансово-кредитної та податкової політики ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Тенденція придбання сільськогосподарської техніки на умовах лізингу свідчить, що лізингові послуги не знайшли широкого запровадження в агробізнесі й становили у 2005-2010 роках у межах 1,9-7,03 %. Серед основних причин – обмеженість фінансових можливостей сільськогосподарських виробників і невеликі обсяги й нерівномірність надходження коштів з державного бюджету.

У напрямі широкого запровадження агролізингу доцільно надавати державну підтримку підприємствам-виробникам техніки на здійснення ними оренди типу продаж.

Недостатність власних коштів сільськогосподарських виробників та обсягів державної підтримки зумовлює пошук інших джерел фінансування, зокрема залучення іноземних інвестицій у галузь, обсяги яких недостатні (за останні п'ять років 3,5 млрд дол. США) і мають незначну частку в загальних обсягах прямих іноземних інвестицій в Україну (в межах 2 %)². Основна причина такого явища – недостатній рівень інвестиційної привабливості галузі. Залученню іноземних інвестицій у сільське господарство може сприяти створення спільних підприємств. Ще одним перспективним джерелом кредитування АПК для придбання основних засобів є кошти міжнародних інвестиційних компаній, які залучатимуть в Україну під гарантії Уряду, та запозичені кошти у міжнародних фінансових корпорацій.

Серед причин техніко-технологічної кризи аграрного виробництва є негаразди ринку технічних засобів і стан сільськогосподарського машинобудування. Останнє знаходиться нині в критичному стані. На ринку технічних засобів для АПК частка машин вітчизняного виробництва у 2009 році становила 7,6 %. Великі комбіновані структури (агрохолдинги), обробляючи 12,5 млн га ріллі, працюють стовідсотково на імпортній техніці. Аграрні підприємства з площею сільгоспугідь до 500 га, а також господарства населення, які обробляють близько 17 млн га землі, користуються конструктивно застарілою технікою радянських часів та заінтересовані у придбанні вживаної імпоротної техніки. Тим часом нинішня потреба

² За даними відділу інвестицій ННЦ «Інститут аграрної економіки».

таких господарств становить на рівні 200 тис од. лише енергетичних засобів – тракторів із потужністю двигуна 18–40 к.с. та шлейфа сільгоспмашин до них. На вітчизняному ринку домінує міні-техніка китайського, польського, білоруського виробництва.

Враховуючи той факт, що при формуванні техніко-технологічного комплексу за рахунок імпортованих машин потреба в інвестиціях на його відтворення зростає майже вдвічі, слід розвивати вітчизняне сільськогосподарське машинобудування. В зв'язку з цим у серпні-вересні 2011 року Указом Президента України „Про внесення змін до положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України” й Постановою КМУ „Деякі питання Національної акціонерної компанії „Укראгролізінг” визначено як уповноважений орган виконавчої влади та господарську структуру, так і задачі й принципи реалізації державної технічної політики в АПК, його інженерно-технічного забезпечення та виробництва вітчизняної конкурентоспроможної сільськогосподарської техніки. Доцільність цього кроку підтверджують результати наших досліджень і практика аграрного виробництва.

Зарубіжні компанії йдуть шляхом кооперації та укрупнення фірм, створення корпорацій і різних альянсів із співробітництва в усіх напрямках діяльності. В жорсткій конкуренції на ринку головним фактором стратегічного успіху виробництва сільськогосподарської техніки виступає сконцентроване в одних руках наскрізне регулювання процесів розробки, виготовлення, реалізації техніки та її обслуговування.

Україна нині входить у світовий економічний простір. Було б нерозумним не скористатися перевіреним досвідом. У зв'язку з цим необхідно провести інституціональну й структурну перебудову галузі машинобудування для агропромислового комплексу шляхом кооперування, сприяючи утворенню національних і міжнародних промислово-фінансових груп, макротехнологічних комплексів на основі підприємств – флагманів, що конструюють, створюють та виробляють сучасні енергетичні засоби, з метою концентрації фінансових ресурсів, проведення єдиної технічної політики, що забезпечить ви-

готовлення відповідних до енергетичних засобів рядів сільськогосподарських машин і обладнання. За підрахунками спеціалістів, сільське господарство України повинно на 70-75 % забезпечуватися високоякісною конкурентоспроможною вітчизняною сільськогосподарською технікою й лише на 20-25 % – зарубіжною.

У процесі відродження сільгоспмашинобудування не обійтися без введення протекційних заходів. Ввізне мито на імпортовану техніку було ліквідовано в зв'язку зі вступом України до СОТ. Його перегляд можна здійснити після кількарічного перебування в цій організації. Нині Україна має право переглянути ці умови і ввести державне мито на зарубіжну техніку, аналоги якої виробляються в нашій державі, а також на вживану техніку.

Обґрунтування державної регуляторної політики у сфері фондового накопичення в сільському господарстві слід здійснювати з урахуванням потреби в основних засобах відповідно до структурних змін, що відбулися у галузі. За нашими розрахунками, на період до 2015 року вона становить 450 млрд грн, а до 2020 року – 685 млрд грн. При обґрунтуванні потреби в основних засобах слід враховувати не лише техніко-технологічний, а й соціально-економічні фактори, зокрема розвиток усіх форм господарювання, у тому числі малих і середніх, розв'язання проблеми зайнятості та розвиток підприємництва на селі.

Наприклад, за даними УкрНДПВТ ім. Л. Погорілого технологічна потреба в зернозбиральних комбайнах дорівнює 51 200 шт., а за розрахунками головного конструктора ВАТ „Херсонський машинобудівний завод” Олександра Шуринова – 40 000 комбайнів. За даними ННЦ «ІАЕ» і ННЦ ”ІМЕСХ” парк зернозбиральних комбайнів, визначений відповідно до соціально-економічних та техніко-технологічних факторів, має становити 65 000 шт., а з урахуванням малих форм господарювання (площа посівів зернових до 50 га) – 75 781 шт. Саме малий і середній агробізнес потребує державної інвестиційної підтримки, що характерно для країн світу з розвиненим сільськогосподарським виробництвом.

Таким чином, для розв'язання проблем формування й відтворення основних засобів сільського господарства в умовах обмежених фінансових можливостей сільськогосподарських виробників і державного бюджету відповідно до структурних змін в аграрному секторі та сталого розвитку сільських територій доцільно:

забезпечити вищий рівень фінансування техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва порівняно з часткою сільського господарства у валовій доданій вартості країни;

удосконалити форми, напрями і розміри державної підтримки сільського господарства із застосуванням обґрунтованої еквівалентної ціни сільськогосподарської продукції;

переорієнтувати адресність державної інвестиційної підтримки сільського господарства на користь сільськогосподарських виробників середніх та малих форм господарювання;

сприяти залученню інвестицій з інших галузей національної економіки й прямих іноземних інвестицій;

реформувати амортизаційну систему в інвестиційному напрямі стимулювання використання амортизаційного фонду за призначенням та удосконаленням методики нарахування амортизації;

сприяти наповненню ринку технічними засобами вітчизняного виробництва на основі інституціональної перебудови сільськогосподарського машинобудування;

сформувати інформаційну базу щодо кількісних і вартісних параметрів аграрного капіталу проведенням Всеукраїнського сільськогосподарського перепису.

Реалізація цього комплексу заходів сприятиме створенню умов для зростання рівня фондозабезпеченості сільського господарства України з метою підвищення його конкурентоспроможності.

Проаналізовано стан фондозабезпеченості сільського господарства України та відтворення галузевих основних засобів. Окреслено коло фінансово-економічних проблем формування й відтворення матеріально-технічної бази аграрного сектору. Обґрунтовано основні напрями підвищення рівня фондозабезпеченості аграрного виробництва в контексті структурних галузевих змін і сталого розвитку сільських територій в умовах обмежених фінансових можливостей сільськогосподарських виробників та державного бюджету.

Проанализировано состояние фондообеспечености сельского хозяйства Украины и воспроизводства отраслевых основных средств. Очерчен круг финансово-экономических проблем формирования и воспроизводства материально-технической базы аграрного сектора. Обоснованы основные направления повышения уровня фондообеспечености аграрного производства в контексте структурных отраслевых изменений и стабильного развития сельских территорий в условиях ограниченных возможностей сельскохозяйственных производителей и государственного бюджета.

An article analyses the current state of funding of agrarian industry of Ukraine and reproduction of basic funds of the industry. The group of financial and economic problems of formation and reproduction of material and technical supply of agroindustry are pointed out. The key guidelines for elevation of the level of funding supply of agrarian production are suggested and considered within the framework of structural changes within the industry and permanent development of rural areas under conditions of limited resources of agrarian producers and the state budget.

* * *

*О.В. МОРОЗ, доктор економічних наук, професор
Вінницький національний аграрний університет
О.В. ЛАЗАРЧУК, кандидат економічних наук
Вінницький національний технічний університет*

Методичні аспекти оцінювання корпоративних конфліктів у сільськогосподарських підприємствах

Формування моделі ефективності сільськогосподарських підприємств, зважаючи на особливості сучасного розвитку АПК, вимагає пошуку нових теоретико-методологічних концепцій. Одним із таких підходів може бути парадигма використання потенціалу корпоративного конфлікту в підприємстві. Зазначений підхід, що трактується як конфліктологічний, можна віднести до відносно маловивчених, який історично базувався на різних поглядах щодо сутності й ролі конфлікту у функціонуванні соціально-економічних систем.

Аналіз та розв'язання проблем, пов'язаних із досягненням прийняттого рівня ефективності управління у вітчизняних підприємствах, повинні враховувати від особливості процесу корпоратизації в Україні. Вивчення літературних джерел і практичного досвіду з проблем реформування сільськогосподарських підприємств упродовж 1991–2011 років, й особливо на останніх етапах, показує виключно радикальні зміни, які зумовлені, насамперед, фактором конфліктного розвитку ситуації. Отже, як показали дослідження, в процесі реформування відбувалося загострення конфліктності. Звідси фактор конфлікту не можна ігнорувати при описі результатів реформування та його перспектив.

Питання ролі конфліктів і, зокрема, корпоративних, у забезпеченні ефективності функціонування репрезентативної організації в економічній науці залишається маловивченим, хоча вже накопичено достатньо прикладів стосовно того, що ігнорування такого потужного соціально-економічного фактора, як корпоративний конфлікт, призводить до

розвитку негативних процесів та наслідків економічного змісту.

Вважаємо, що дійовий механізм управління ефективністю підприємства повинен мати чітку концептуальну платформу; враховуючи ж те, що фактор загострення конфліктності стає дедалі суттєвим, то й методологія реформування повинна відштовхуватися від конфліктологічного підходу.

Прикладне значення конфліктологічного підходу зумовлене можливістю ідентифікувати функціональну роль корпоративного конфлікту щодо економічних характеристик конкретного підприємства (територіально-виробничого комплексу), а саме: 1) адекватного оцінювання конфлікту; 2) моделювання можливих сценаріїв розвитку конфлікту; 3) прогнозування ролі та потужності впливу конфлікту. Таким чином, вищий менеджмент підприємства повинен мати інформацію про конфлікт у підприємстві, що вимагає створення відповідної системи моніторингу. Така інформація дасть уявлення про можливість: досягти потенційної ефективності функціонування підприємства; управляти корпоративним конфліктом.

Окремим етапом дослідження стала типізація корпоративних конфліктів у підприємствах – об'єктах дослідження, що розглядалося як підґрунтя для опису моделі корпоративного конфлікту та її інтерпретацій.

Узагальнення методичних підходів і реалізація останніх дали підстави для визначення таких принципів типізації: за типом (механізмом) корпоративного контролю; за характером корпоративної стратегії; за організаційною ефективністю (табл.). Водно-

час змістовна інтерпретація цих принципів дала змогу визначити типи корпоративних конфліктів у підприємствах – об'єктах дослідження, де основною ознакою були особливості владно-управлінської конфігурації кожного окремого підприємства.

Типізація корпоративних конфліктів у сільськогосподарських підприємствах

Класифікаційна ознака типізації	Типи конфліктів
1. Тип корпоративного контролю (сутнісний фактор)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Конфлікт, зумовлений незбалансованим впливом ринку капіталу (контролем мажоритарних власників). 2. Конфлікт, зумовлений неефективними виробничими функціями та управлінням підприємством (контролем управлінської системи). 3. Конфлікт, зумовлений неефективною правовою і регулятивною системою (державним контролем). 4. Конфлікт, зумовлений неефективною системою внутрішнього контролю (прямим контролем акціонерів).
2. Характер корпоративної стратегії (фактор поведінкової ознаки)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Конфлікти, зумовлені рентоорієнтованою поведінкою мажоритарних власників. 2. Конфлікти, пов'язані із труднощами зростання підприємства/корпорації на основі виробничої функції.
3. Організаційна ефективність (наслідкова ознака)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Конфлікти, викликані низькою економічною ефективністю підприємства. 2. Конфлікти, викликані низькою соціальною ефективністю підприємства.

Отже, конфлікт можна визначити як відсутність згоди між двома та більше сторонами, яка проявляється при спробі вирішити протиріччя, причому часто на емоційному фоні. Звідси при описі моделі конфлікту слід чітко виділяти суб'єкти конфлікту, які здатні до усвідомлення своєї позиції та позицій інших.

Проте формалізація такого явища як конфлікт вимагає вивчення взаємовпливу між ефективністю діяльності підприємства й рівнем концентрації та наявністю конфліктів у ньому, що вимагає розроблення методики, спрямованої на об'єктивне висвітлення інтенсивності корпоративного конфлікту.

Актуальність створення такої методики зумовлена тим, що, як показали результати аналізу, подібної методики, яку б можна було застосувати для вітчизняних підприємств, не існує, а ті розробки, які присутні, слід розглядати як робочі варіанти формування загальнометодологічних підходів, що мають незначний прикладний зміст.

Традиційно методичні підходи до оцінювання фактора корпоративного конфлікту в підприємстві будувалися на визначенні індексу інтенсивності такого конфлікту. Так, О. Радигіним та С. Архіповим¹ формалізацію даного явища запропоновано здійснювати на ос-

На нашу думку, при оцінюванні ролі репрезентативного конфлікту слід виходити із фундаментального твердження про те, що його основою є існування протиріччя, яке приймає форму розбіжностей у поглядах.

нові вивчення взаємовпливу між ефективністю діяльності підприємства й рівнем концентрації і наявністю конфліктів у ньому.

Авторами було висунуто дві гіпотези – «негативна», у рамках якої конфлікт трактувався як фактор, що знижує ефективність роботи підприємства, та «позитивна», за якою корпоративний конфлікт вважався невід'ємною ознакою розвитку корпоративного сектору в перехідній економіці. Запропоновано розрахунок відповідного індексу – індексу інтенсивності корпоративного конфлікту. Емпірична база розрахунків ґрунтується на обліку відповідей на таку групу питань: чи існує акціонер, що володіє більше ніж 50 % акцій; чи виплачувалися в АТ дивіденди по привілейованих акціях; здійснювало чи ні АТ викуп своїх акцій; чи продавали акції своїм співробітникам за визначені роки; чи проводило АТ нові емісії акцій, не пов'язані з переоцінюванням основних засобів; скільки за останні два роки було зборів акціонерів.

Зазначеними авторами було здійснено масштабні дослідження стосовно приватизованих підприємств Росії, результати яких дають змогу стверджувати, що «негативна» гіпотеза не знайшла свого підтвердження: виявилось, що для підприємств із вищим рівнем інтенсивності корпоративного конфлікту характерні вищі показники фінансової стійкості.

Для формулювання методичних основ оцінювання корпоративного конфлікту в

¹ Див.: Радигин А. Тенденции в структуре собственности, интенсивность корпоративных конфликтов и финансовое состояние предприятий: эмпирический анализ и проблемы государственного регулирования / А. Радигин, С. Архипов. – М. : Науч. труды РЕЦЭП, 2001. – 46 с.

підприємстві – ступеня гостроти, конструктивності/деструктивності, наслідків, перспектив вирішення та ін. – доцільно детальніше проаналізувати існуючі розробки у цьому плані. Кількість таких робіт, як зазначалося, незначна. Передусім слід відзначити роботи російських учених: С. Дробішевського, І. Горшунова, О. Ізряднової¹, Р. Ентова².

На нашу думку, зазначені розробки, маючи правильне спрямування щодо спектра питань загалом, значне пізнавальне значення і будучи за своєю суттю першими у цій галузі аналізу, можуть лише опосередковано свідчити про наявність складних внутрішньокорпоративних конфліктів у конкретному підприємстві. Проте в процесі досліджень виявилось, що висвітлити картину щодо конфліктності у сільськогосподарських підприємствах з використанням зазначених підходів практично неможливо: як правило, на більшість питань надавалися

відповіді, що спростовували наявність конфлікту (відповідно до зазначених вище методик), хоча за іншими ознаками стан конфліктності, безумовно, існував. Звідси виникла необхідність створення власного методичного підходу. Слід враховувати також, що рух акцій залишається нехарактерним для галузі, тобто інтеграційні зміни не можуть бути описані емісією цінних паперів корпорацій і підприємств у принципі.

Запропонований автором методичний підхід до оцінювання корпоративного конфлікту у підприємстві передбачає відповідний алгоритм здійснення процесу оцінювання, який складається з трьох основних етапів: типізації підприємств, опису характеристик конфліктів та безпосереднього оцінювання корпоративних конфліктів (рис.). У рамках такого підходу були визначені критерії типізації підприємств і оцінювання чітко суб'єктно ідентифікованого корпоративного конфлікту.

1-й етап		2-й етап		3-й етап	
Типізація сучасних сільськогосподарських підприємств		Опис характеристик конфліктів		Оцінювання корпоративних конфліктів	
Критерії	Типи	Критерії		Критерії	
1. Організаційний тип с.-г. підприємства	Одноосібне господарство; підприємства з колективними формами організації праці; перехідний (змішаний) тип; великі агрофірми корпоративного типу	1. Інтенсивність корпоративного конфлікту	Бальне оцінювання	1. Оцінювання конфліктності за співвідношенням деструктивності та конструктивності	Визначення конструктивності чи деструктивності конфлікту та бальне оцінювання
2. Джерела та інтенсивність капіталізації с.-г. виробництва	Обмежене місцеве інвестування; місцеве розширене інвестування; зовнішні потужні інвестиції; змішані типи інвестування	2. Еволюційність переходу	Типи перехід на основі радикальних трансформацій виробництва; конфліктний перехід; еволюційний перехід	2. Ступінь корпоративного конфлікту на даний час	Бальне оцінювання
3. Система економічної влади	Міноритарний; мажоритарний тип із зовнішнім полюсом владного впливу; змішані типи	3. Економічна ефективність господарювання	Бальне оцінювання		
		4. Соціальні функції підприємства	Бальне оцінювання		

Концептуальний зміст методичного оцінювання корпоративного конфлікту в підприємстві

¹ Див.: Инвестиционное поведение российских предприятий / [С. Дробышевский, А. Радыгин, И. Горшунов и др.]. – М.: ИЭПП, 2003. – 498 с.

² Див.: Радыгин А. Д. Корпоративное управление и защита прав собственности. Эмпирический анализ и актуальные направления реформ / А. Д. Радыгин, Р. М. Энгов. – М.: ИЭПП, 2001. – 290 с.

Такий принцип дає змогу уникнути поширеної останнім часом практики, коли потужні агрокорпорації, проводячи виробничу діяльність на десятках і сотнях тисяч гектарів і території цілого ряду населених пунктів, не несуть будь-якої відповідальності (зобов'язань) перед місцевими громадами; у значній кількості випадків, враховуючи місце юридичної реєстрації холдингу, не здійснюється ніяких платежів до місцевої сільської ради. У цьому вбачаємо одну з основних відмінностей ведення сучасного аграрного бізнесу від традиційного, а саме: традиційно сільськогосподарське підприємство, незважаючи на відомчу підпорядкованість, різні правові та організаційні форми, завжди суб'єктно було орієнтовано на конкретне українське село.

Отже, створення методики оцінювання корпоративних конфліктів у сільськогосподарських підприємствах є змістовною основою для обґрунтування ефективності управління конфліктом, а також підприємством у цілому з урахуванням ролі конфлікту, й основою для підвищення ефективності управління підприємствами. Нами розроблено методику типізації та оцінювання ролі корпоративних конфліктів у системі управління з огляду на різний стан сільськогосподарсь-

ких підприємств, які, на відміну від існуючих аналогів, доповнено системою критеріїв економічного, організаційного, владного й культурного змісту і, відповідно, системою показників оцінювання ефективності такого управління, де передбачено групування конфліктів за ознаками різної вмотивованості та цільових спрямувань груп – учасників корпоративних відносин. Розроблена методика передбачає: здійснення ряду етапів аналітичних узагальнень, де виділено відповідні критерії й оцінювальні показники, а також типи і різновиди класифікації ситуації та підприємств; формування емпіричної бази даних на основі кількісних і якісних оцінок, результатів експертних опитувань, об'єднаних у комплексну систему оцінювання. Особливістю запропонованого нами підходу є те, що на відміну від аналогів він дає змогу створити емпіричну базу даних.

У науковому та прикладному змісті подібна методика є основою для опису тих елементів корпоративних відносин, які несуть підвищений конфліктогенний потенціал і, відповідно, на основі чого можуть здійснюватися оптимізаційні заходи, що уможливить оцінити результати трансформаційних процесів, підтверджені емпірично.

Запропоновано методику оцінювання корпоративних конфліктів у сільськогосподарських підприємствах, що є основою для обґрунтування ефективності управління конфліктом і основою для підвищення ефективності управління підприємствами, дає можливість висвітлити елементи корпоративних відносин, які несуть підвищений конфліктогенний потенціал та оцінити наслідки трансформаційних процесів.

Предложена методика оценивания корпоративных конфликтов в сельскохозяйственных предприятиях, которая может быть основой для обоснования эффективности управления конфликтом, а также основой для повышения эффективности управления предприятиями, методика дает возможность осветить те элементы корпоративных отношений, которые несут повышенный конфликтологический потенциал, а также оценить последствия трансформационных процессов.

An article suggests methods for evaluation of corporative conflicts in agrarian enterprises that can be used as a basis for effective management of enterprises and particularly for efficient conflict management. The methods provide possibility to point out the elements of corporate communication that have high conflict potential and to evaluate the possible consequences of transformational processes.

*

**А.Є. ДАНКЕВИЧ, кандидат економічних наук
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів

Аграрні перетворення створили умови для формування агрохолдингів, що є прин-

ципово новим підходом в організації сільськогосподарського виробництва. Трактуюван-

Такий принцип дає змогу уникнути поширеної останнім часом практики, коли потужні агрокорпорації, проводячи виробничу діяльність на десятках і сотнях тисяч гектарів і території цілого ряду населених пунктів, не несуть будь-якої відповідальності (зобов'язань) перед місцевими громадами; у значній кількості випадків, враховуючи місце юридичної реєстрації холдингу, не здійснюється ніяких платежів до місцевої сільської ради. У цьому вбачаємо одну з основних відмінностей ведення сучасного аграрного бізнесу від традиційного, а саме: традиційно сільськогосподарське підприємство, незважаючи на відомчу підпорядкованість, різні правові та організаційні форми, завжди суб'єктно було орієнтовано на конкретне українське село.

Отже, створення методики оцінювання корпоративних конфліктів у сільськогосподарських підприємствах є змістовною основою для обґрунтування ефективності управління конфліктом, а також підприємством у цілому з урахуванням ролі конфлікту, й основою для підвищення ефективності управління підприємствами. Нами розроблено методику типізації та оцінювання ролі корпоративних конфліктів у системі управління з огляду на різний стан сільськогосподарсь-

ких підприємств, які, на відміну від існуючих аналогів, доповнено системою критеріїв економічного, організаційного, владного й культурного змісту і, відповідно, системою показників оцінювання ефективності такого управління, де передбачено групування конфліктів за ознаками різної вмотивованості та цільових спрямувань груп – учасників корпоративних відносин. Розроблена методика передбачає: здійснення ряду етапів аналітичних узагальнень, де виділено відповідні критерії й оцінювальні показники, а також типи і різновиди класифікації ситуації та підприємств; формування емпіричної бази даних на основі кількісних і якісних оцінок, результатів експертних опитувань, об'єднаних у комплексну систему оцінювання. Особливістю запропонованого нами підходу є те, що на відміну від аналогів він дає змогу створити емпіричну базу даних.

У науковому та прикладному змісті подібна методика є основою для опису тих елементів корпоративних відносин, які несуть підвищений конфліктогенний потенціал і, відповідно, на основі чого можуть здійснюватися оптимізаційні заходи, що уможливить оцінити результати трансформаційних процесів, підтверджені емпірично.

Запропоновано методику оцінювання корпоративних конфліктів у сільськогосподарських підприємствах, що є основою для обґрунтування ефективності управління конфліктом і основою для підвищення ефективності управління підприємствами, дає можливість висвітлити елементи корпоративних відносин, які несуть підвищений конфліктогенний потенціал та оцінити наслідки трансформаційних процесів.

Предложена методика оценивания корпоративных конфликтов в сельскохозяйственных предприятиях, которая может быть основой для обоснования эффективности управления конфликтом, а также основой для повышения эффективности управления предприятиями, методика дает возможность осветить те элементы корпоративных отношений, которые несут повышенный конфликтологический потенциал, а также оценить последствия трансформационных процессов.

An article suggests methods for evaluation of corporative conflicts in agrarian enterprises that can be used as a basis for effective management of enterprises and particularly for efficient conflict management. The methods provide possibility to point out the elements of corporate communication that have high conflict potential and to evaluate the possible consequences of transformational processes.

*

**А.Є. ДАНКЕВИЧ, кандидат економічних наук
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів

Аграрні перетворення створили умови для формування агрохолдингів, що є прин-

ципово новим підходом в організації сільськогосподарського виробництва. Трактуюван-

ня концептуальних засад розвитку інтеграційних процесів потребує системного аналізу інституціональних чинників та обґрунтування теоретико-методологічних основ їх становлення й розвитку.

Теоретико-методологічні аспекти розвитку інтеграційних процесів висвітлені в працях: І. Ансоффа, М. Бенуа, М. Бредлі й інших. Вагомий внесок у вивчення даного питання зробили В.Г. Андрійчук, В.І. Бойко, І.Ю. Венгерук, П.І. Гайдуцький, С.І. Дем'яненко, В.Я. Месель-Веселяк, Ю.О. Нестерчук, О.М. Онищенко, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, В.М. Юрчишин, М.М. Федоров¹ та ін. Проте розвиток агропромислової інтеграції вимагає подальшого поглибленого вивчення становлення агрохолдингів.

Мета статті – дослідження передумов створення й масштабів діяльності агрохолдингів через призму організаційних, економічних та соціальних чинників розвитку агропромислового виробництва та розробка практичних рекомендацій щодо їх удосконалення.

Агрохолдинги з юридичного погляду являють собою об'єднання капіталів підприємств під контролем управлінської компанії, з організаційного – це “держава в державі” з усіма притаманними їй функціями. З погляду управління – це симбіоз стандартів планової економіки на новій технологічній, організаційній та інноваційній базі, в основу яких покладено автоматизовані системи управління, обліку й аудиту виробничої діяльності, а з економічного погляду – це дійовий інструмент посилення конкурентоспроможності національного виробництва й підвищення соціальних стандартів життя працюючих, благоустрою сільських територій та реалізації соціальних програм².

Аналіз структури, виробничих процесів і господарсько-фінансових взаємозв'язків по-

казує, що агрохолдинги вийшли далеко за межі звичайних організацій та їхній вплив на розвиток національної економіки не є локальним. Активному їхньому розвитку й посиленню фінансової стійкості сприяють значні обсяги залучених ними інвестицій.

Специфічною особливістю агрохолдингів є здатність на основі синергетичних ефектів забезпечувати генерацію прибутку, запроваджувати у виробництво нові системи, охоплювати весь цикл виробництва, переробки та реалізації продукції й цілеспрямовано відтворювати галузь на новій технологічній, організаційній та економічній основі. Акумуляування фінансових, матеріальних, енергетичних і трудових ресурсів створює сприятливі умови для реалізації інвестиційних проектів, поліпшення взаємозв'язків між усіма учасниками інтеграційного процесу та їхньої заінтересованості у результатах господарювання й максимізації прибутку.

Основними мотивами організації агрохолдингів є: формування сировинних зон для власних переробних потужностей, посилення конкурентоспроможності побудовою замкнутого циклу виробництва та врегулюванням міжгалузевих відносин, диверсифікація фінансових ризиків і можливість легалізувати капітали, сформувати власний бренд.

Агрохолдинги охоплюють, як правило, весь цикл виробництва, переробку та реалізацію продукції й відзначаються цілеспрямованим відтворенням галузі на новій технологічній, організаційній і ресурсній основі. Так, у середньому за 2005-2009 роки фондозабезпеченість у них на 14% була вищою порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами (2740 грн проти 2410 грн по сільськогосподарських підприємствах). При цьому на відміну від сільськогосподарських підприємств, в яких основну питому вагу (44,5%) у складі основних засобів мають будівлі та споруди, тобто пасивна їхня частина, в агрохолдингах понад 41% припадає на машини й обладнання – найбільш активну частину основних засобів, від яких залежить рівень продуктивності праці та інших показників. Як результат, в агрохолдингах фондовіддача за 2005-2009 роки майже в три рази вища порівняно з іншими сільськогосподар-

¹ Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку : монографія / В.Г. Андрійчук. – Ніжин : “Аспект-Поліграф”, 2007. – 216 с.; Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? [Електронний ресурс] / С.І. Дем'яненко. – К.: 2008, с.20. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/Agriculture_dialogue/2008/AgPP_21_Ukr.pdf; Нестерчук Ю. О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві / Ю.О. Нестерчук. – Умань : Видавель “Сочинський”, 2009. – 372 с.

² Про холдингові компанії в Україні : Закон України від 15.03.2006 р. №3528-ІУ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – №34. – Ст. 291.

ськими підприємствами (2,3 грн проти 0,8 грн по сільськогосподарських підприємствах).

Об'єктивні техніко-економічні переваги агрохолдингів: високий рівень продуктивності праці, економія капітальних і експлуатаційних витрат на одиницю площі, більші можливості для раціональної організації виробництва, використання техніки, досягнень науки і прогресивної практики, зберігання та реалізації продукції в кращі строки й вищої якості. Одним із факторів, що зумовлюють успіх розвитку агрохолдингів, є налагодження ефективного менеджменту виробничих процесів, складовими якого виступають: підготовка та підвищення кваліфікації персоналу, управління ринковими ризиками, оптимізація фінансово-інвестиційної діяльності з урахуванням єдиної місії компанії й завдань на довгострокову перспективу, контроль за раціональним управлінням бізнес-процесами.

Важливою умовою в управлінні виробничо-господарською діяльністю агрохолдингів є мотивація праці. До основних вимог, на яких вона ґрунтується, можна віднести: надання однакових можливостей щодо посадового просування за критерієм результативності праці, створення належних умов для захисту здоров'я, безпеки праці, добробуту всіх працівників, підтримання в колективі атмосфери довіри та ін.

Управління бізнес-процесами в агрохолдингах забезпечується бюджетуванням як системою фінансового планування, обліку й контролю доходів і витрат, одержаних від діяльності підприємства. Розбудова єдиної фінансової системи управління підприємством шляхом бюджетування може мати

ефект у рамках великих інтегрованих структур, де кожна філія функціонує з чітко визначеними центрами прибутків та витрат усього виробничо-фінансового процесу. Функціональні служби при цьому створюються у межах центрального офісу для обслуговування всіх підрозділів.

Станом на 1.01.2011 року понад 24% ріллі знаходиться під контролем агрохолдингів України. Серед них слід виділити: "Ukrlandfarming plc" – орендує близько 480 тис. га землі; ТОВ "Українські аграрні інвестиції" – 330; NCH Capital – близько 300; ТОВ "Миронівський хлібопродукт" – 290; "HarvEast" (ВАТ «ММК ім. Ілліча») – 238; ТОВ "Астарта-Київ" – 230; ЗАТ "Агротон" – 150 тис. га.

Аналіз показав, що в агрохолдингах у 2010 році порівняно з 2009 роком обсяги виробництва основних видів сільськогосподарської продукції збільшилися на 4,3%, тоді як в інших сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення вони зменшилися – відповідно на 7,2 і 2,5%. При цьому, частка у виробництві сільськогосподарської продукції рослинництва лише 20-ти основних компаній становила: зернових – 13%, олійних культур – 12,7, цукрових буряків – 43,7%. Застосування науково обґрунтованих технологій дає змогу агрохолдингам одержувати вищі, порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами, показники господарської діяльності. Так, урожайність зернових в основних компаніях у 2010 році становила 38,7 ц/га проти 26,1 ц/га в інших сільськогосподарських підприємствах, цукрових буряків – відповідно – 297,6 і 268,6 ц/га (табл. 1).

1. Питома вага виробництва основних видів продукції рослинництва за категоріями господарств у 2010 році, %

Показник	Рослинництво								
	Зернові культури – всього	у т. ч.			Олійні культури	у т. ч.			Цукрові буряки
		пшениця	ячмінь	кукурудза		соняшник	соя	ріпак	
Усі категорії підприємств	100	100	100	100	100	100	100	100	100
у т.ч.: с.-г. підприємства	62,8	70,4	60,3	61,8	73,9	75,7	75,9	77,6	48,7
агрохолдинги*	13,0	8,6	4,7	17,4	12,7	6,8	20,0	17,3	43,4
господарства населення	24,2	21,0	35,0	20,8	13,4	17,5	4,1	5,1	7,9

* Аналіз діяльності 20-ти найбільших агрохолдингів.

Джерело: За даними "АПК-інформ" та досліджень автора.

В агрохолдингах зосереджено 14,5% поголів'я великої рогатої худоби, 15,7 корів, 23,1 свиней, 66% поголів'я птиці від загальної їх кількості в сільськогосподарських підприємствах. На частку основних агрохолдингів у 2010 році припадало: 55% виробництва м'яса птиці у забійній масі, 10,6 – свинини, 4,8 – яловичини, 3,5% – молока. Агрохолдинги модернізують існуючі тваринницькі комплек-

си й впроваджують у виробництво нові технологічні прийоми. Як результат – у 2010 році середній надій молока від однієї корови по основних агрохолдингах становив 4,2 т проти 3,7 т в інших сільськогосподарських підприємствах і 4,1 т в господарствах населення. В деяких агрохолдингах надій молока від корови становить 5–7,5 т, а в “Агро-союзи” – 7,9 т¹ (табл. 2).

2. Питома вага основних видів продукції тваринництва за категоріями господарств у 2010 році, %

Показник	Молоко	Яловичина	Свинина	М'ясо птиці
Усі категорії підприємств	100	100	100	100
у т.ч.:				
с.-г. підприємства	16,2	19,7	30,0	26,0
агрохолдинги*	3,5	4,8	10,5	55,0
господарства населення	80,3	75,5	59,5	19,0

* Аналіз діяльності 20-ти найбільших агрохолдингів.

Джерело: За даними “АПК-інформ” та досліджень автора.

Вивчення експертних оцінок показує, що в Україні функціонує понад 60 великих холдингів, більшість з яких не виділені в окремий бізнес. Становлення агрохолдингів відбувається еволюційно, проте в досить короткі терміни, що призводить до посилення соціальної напруги в сільській місцевості. З різних причин повністю чи частково в перший рік не всі агрохолдинги розпочинають виробничу діяльність на орендованих землях. Технічне переоснащення виробництва супроводжується оптимізацією штатної чисельності працюючих, при цьому не завжди достатня увага приділяється соціальному фактору – адаптації працівників, які звільняються, індивідуальному підходу щодо можливого їх працевлаштування на інші посади. Для агрохолдингів пріоритетом є одержання економічного ефекту – прибутку, для суспільства ж – забезпечення моральних і матеріальних благ місцевої громади. Ефективність конкретно взятого підприємства та суспільне благо завжди знаходяться в протистоянні. Досягнення гармонії у відносинах між суб'єктами і формування балансу інтересів є важливим завданням дослідження. За нинішніх умов потреби суспільства на реалізацію соціальних питань значно перевищують надходження від податкових платежів, що сплачують підприємства. Аналіз по-

казує на незадовільний стан соціального розвитку сільських територій, для якого нині характерна не лише глибока демографічна криза, занепад соціальної інфраструктури та «вимирання» населених пунктів, а й відсутність мотивації до праці та високий рівень безробіття, що супроводжується впливом трудових ресурсів.

Агрохолдинги не лише підтримують соціальну інфраструктуру, що склалася довкола підприємств, а й реалізують програми, спрямовані на розвиток корпоративної солідарності співробітників, підвищення рівня їх соціальної захищеності та створення умов для всебічного розвитку. Витрати на соціальну сферу, в більшості випадків, компенсуються підвищенням продуктивності праці. При цьому поряд із технологіями в сільське господарство залучається новий менеджмент, нові системи управління й перенесення частини соціальних благ, доступних міському населенню.

Вивчення тенденцій динаміки інтеграційних процесів, що відбуваються у сільському господарстві, дають можливість передбачити ріст кількості агрохолдингів і розширення їхніх площ за рахунок підприємств, які ведуть екстенсивне землеробство. Збільшення агрохолдингів, розширення масштабів їхньої діяльності підтверджує той факт,

¹ Данкевич А.С. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві: монографія / А.С. Данкевич. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.

що в цілому це не короткострокове явище, а чітка закономірність, яка доводить вигідність інвестування в сільське господарство. Дослідженнями виявлені проблеми, які виникають при створенні агрохолдингів, зокрема: материнська компанія одержує необмежені господарські повноваження, присутній конфлікт інтересів між інвестором і місцевою громадою, зумовлений скороченням певних виробництв та тваринництва й сплатою податків до бюджетів територіальних громад за місцем державної реєстрації інвестора, що призводить до скорочення надходжень у місцеві бюджети.

Для реалізації конкурентних переваг інтеграційних процесів необхідна конструктивна державна аграрна політика, яка повинна стати пріоритетом у системі економічних перетворень. Це стосується, насамперед, розробки стратегії розвитку сільського господарства; удосконалення земельного законодавства та врегулювання відносин власності; кредитування розвитку інфраструктури аграрного ринку і захисту вітчизняного товаровиробника, обмеження імпорту; створення земельного банку; розробки шкали мотивів для інвесторів, передусім тих, що розвиватимуть соціальну інфраструктуру села.

Результати комплексного дослідження показують, що для підвищення ефективності роботи агрохолдингів і розвитку сільських територій необхідно удосконалити законодавчу базу щодо усунення непорозумінь між ними в частині сплати податків, а саме регламентувати їхню сплату в межах територій, де агрохолдинги ведуть виробництво. Забезпечення сталого розвитку виробництва має досягатися завдяки гармонізації рівноваги між величиною ресурсного потенціалу та здатності землі до відтворення її родючості. Основними напрямками удосконалення

економічних відносин між структурними підрозділами агрохолдингів є поліпшення організації й системи управління персоналом, оптимізація структури виробництва і розробка оптимальних моделей співвідношення галузей. Потребують удосконалення орендні земельні відносини у напрямі запровадження системи правового регулювання ринку права оренди землі та розвитку іпотечних операцій.

Сучасний стан розвитку економіки агропромислового комплексу ставить перед агрохолдингами особливі вимоги. Поряд із відновленням ресурсного потенціалу, забезпеченням скоординованої діяльності структурних підрозділів, освоєнням інвестицій, впровадженням інновацій вони повинні зосередити увагу на формуванні взаємовигідних відносин між суб'єктами інтеграційних процесів, уникненні соціальної напруги і сприяти встановленню партнерських відносин між товаровиробниками та територіями, в межах яких вони ведуть виробництво. Розвиток економіки сільського господарства має бути тісно пов'язаний із розвитком сільських територій.

Діяльність агрохолдингів – це крок уперед до розвитку економіки сільського господарства, відновлення соціальної інфраструктури, створення нових робочих місць. Системні дослідження дають змогу констатувати, що принципи, закладені в основу ідеології створення та діяльності агрохолдингів, можуть стати ефективним інструментом у побудові моделі подальшого розвитку агропромислового комплексу України, що уможливить виведення його на якісно нову траєкторію стабільного високоефективного й конкурентоспроможного функціонування.

Из позиций системного подхода исследовано теоретико-методологичні та прикладні аспекти розвитку агрохолдингів у сільському господарстві через призму організаційних, економічних і соціальних чинників.

Системно исследовано теоретико-методологические и прикладные аспекты развития агрохолдингов в сельском хозяйстве, исходя из организационных, экономических и социальных факторов.

An article provides a systematic study of the theoretical, methodological and applied aspects of the development of agroholdings in agriculture on the basis of organizational, economic and social factors.

*

Кредитоспроможність як критерій надійності та фінансових можливостей аграрних підприємств

Нині в умовах трансформаційних ринкових перетворень визначальним чинником ефективного функціонування підприємств є належне кредитне забезпечення. Доступність кредитних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників впливає на збільшення обсягів виробництва, активізує підприємницьку ініціативу, сприяє підвищенню конкурентоспроможності аграрних підприємств та одержанню ними позитивних фінансових результатів від виробничої діяльності.

Кредит як одна із форм грошової підтримки діяльності аграрних підприємств проявляє свою ефективність лише в стійких, кредитоспроможних підприємствах. Якщо останні працюють збитково, то через нестійкий фінансовий стан практично виключені зі сфери кредитних відносин, що обмежує доступ до кредитних ресурсів, вкрай необхідних для сільськогосподарського виробництва.

Останнім часом розроблений і набув практичного застосування комерційний вексельний кредит, однак аграрні підприємства в силу об'єктивних та суб'єктивних чинників залишаються за межами інтересів банківських установ як основних кредиторів.

Проблеми кредитування й удосконалення кредитних відносин в АПК досліджують М.Я. Дем'яненко, В.М. Алексійчук, П.Т. Саблук, В.О. Паламарчук, М.І. Савлук, Т.І. Ковальчук, М.Й. Малік та ін.

Проте існує ще ряд питань, які потребують додаткового вивчення, зокрема щодо особливостей кредитного забезпечення аграрних підприємств, необхідності вдосконалення механізму його підтримки, що позначиться на результатах діяльності підприємств аграрного сектору економіки.

Метою статті є оцінка фінансового стану аграрних підприємств Вінницької області як

основного критерію кредитоспроможності, виявлення проблем і перспектив кредитного забезпечення підприємств аграрного сектору економіки.

В умовах побудови ринкової економіки стає необхідним вироблення нових підходів до кредитного забезпечення аграрних підприємств та зростає роль кредитоспроможності як критерію надійності та фінансових можливостей.

Для оцінки кредитоспроможності аграрних підприємств використовується система показників, які характеризують їхній фінансовий стан.

Фінансовий стан агроформування – це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення та використання фінансових ресурсів, а також є свідченням його фінансової конкурентоспроможності, виконання зобов'язань перед державою й іншими підприємствами¹.

При оцінці фінансового стану аграрних підприємств банки передусім звертають увагу на такі показники, як обсяги виробництва, обсяги реалізації, прибутки (збитки), рентабельність, ліквідність, фінансова незалежність.

Основою фінансового стану є аналіз структури балансу сільськогосподарських підприємств. Такий аналіз по підприємствах Вінницької області показав, що протягом 2007-2010 років найбільшу частку в структурі активу балансу мають оборотні активи, яка в 2010 році становила 63,6% і зросла порівняно з попереднім роком. Для ефектив-

¹ Дем'яненко М.Я. Оцінка кредитоспроможності агроформувань (теорія та практика) : монографія / М.Я. Дем'яненко, О.Є. Гудзь, П.А. Стецюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – С.51.

ного здійснення виробничо-господарської діяльності необхідно вкладати фінансові ресурси в процес виробництва, у тому числі й в оборотні активи.

Аналіз джерел фінансування сільськогосподарських підприємств Вінниччини за вказані роки показує погіршення фінансового стану підприємств через скорочення частки власного капіталу із 50,9% в 2007 році до

39,9% в 2010-му, що є негативною тенденцією і свідчить про погіршення їхньої кредитоспроможності. Нарощування власних фінансових ресурсів значною мірою залежить від фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств, для яких одержання прибутку є основним мотивом підприємницької діяльності (табл. 1).

1. Формування фінансових результатів сільськогосподарських підприємств Вінницької області*, тис. грн

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	Відхилення 2010 р. до 2007 р.	
					(+;-)	разів
Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2409168,2	3623438	4103458	5297392	2888223,8	2,2
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2041485,6	3060163	3345540	4393235	2351750	2,2
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	1726159,4	2321913	2679835	3197651	1471491,6	1,9
Валовий прибуток/збиток	315326,2	738250	665705	1195584	880257,8	3,8
Фінансові результати від операційної діяльності: прибуток/ збиток	303864,3	585485	479179	1145387	841522,7	3,8
Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування: прибуток/ збиток	198778,3	422125	188077	845913	647134,7	4,3
Чистий прибуток / збиток	171084,4	415939	178301	827401	656316,6	4,8
Рентабельність усієї діяльності	8	13,2	4,9	17,6	10,6 п.	2,2
Рентабельність операційної діяльності	15,3	20,1	14,5	27,1	11,8 п.	1,8

* Джерело: Фінансово-економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств Вінниччини: стат. збірник / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Вінницькій області; за ред. В.Ф. Пікало. – 2011. – 156 с.

Упродовж 2007-2010 років сільськогосподарські підприємства Вінниччини були прибутковими, сума чистого прибутку в 2010 році становила 827401 тис. грн, або збільшилася порівняно з 2007 роком на 656316,6 тис. грн (у 4,8 раза).

Однак із наведеного рисунка 1 видно, що зменшення суми чистого прибутку сільськогосподарських підприємств області припадає на період негативного впливу світової фінансової кризи, яка найгіршим чином проявилася та позначилася на діяльності саме аграрних підприємств.

Зменшення суми чистого прибутку в 2009 році порівняно з 2008-м у 2,3 раза (з 415939

тис. грн до 178301 тис. грн) пов'язане із значним зростанням витрат, а саме: в 1,2 раза зросли адміністративні витрати, в 1,7 раза – витрати на збут, в 1,5 раза – фінансові витрати, в 1,04 раза – інші витрати. Аналогічно за цей же період скоротився рівень рентабельності всієї діяльності та операційної діяльності.

Позитивною динамікою в 2010 році було зростання частки прибуткових сільськогосподарських підприємств (з 78,1% в 2007 році до 85,8% в 2010-му) і відповідно зменшення збиткових підприємств (з 21,9 до 14,2%).

Рис. 1. Динаміка зростання чистого прибутку сільськогосподарських підприємств Вінницької області за 2007-2010 рр.

Сума прибутку, одержана прибутковими підприємствами Вінниччини в 2010 році, становила 1060258 тис. грн, або збільшилася проти попереднього року в 2,7 раза; сума збитку (14,2% збиткових підприємств)

за цей же період дорівнювала 214345 тис. грн, або збільшилася проти попереднього року на 4187 тис. грн, незважаючи на те, що частка збиткових підприємств зменшилася (рис. 2).

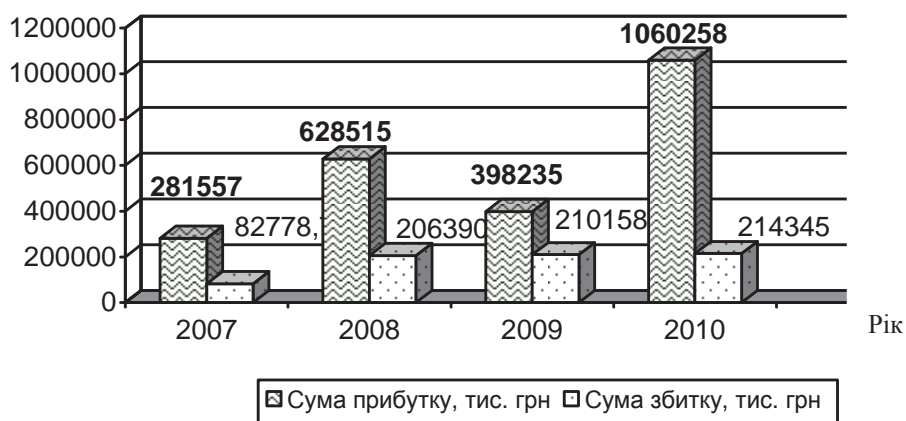

Рис. 2. Динаміка зміни суми прибутку та збитку сільськогосподарських підприємств Вінницької області за 2007-2010 рр.

Отже, негативний вплив на фінансовий стан сільськогосподарських підприємств спричинила фінансова криза, оскільки при майже однаковій кількості прибуткових підприємств у 2008-2009 роках одержана ними сума прибутку скоротилася з 628515 тис. грн у 2008 році до 398235 тис. грн у 2009-му, або в 1,6 раза.

Аналіз показників, наведених у таблиці 2, свідчить про низьку забезпеченість власними коштами сільськогосподарських підприємств, а в 2009 році даний показник взагалі має від'ємне значення, що є негативною тенденцією. Тобто сільськогосподарські підприємства Вінниччини не є фінансово стій-

кими впродовж 2008-2010 років, що позначилося на їхній кредитоспроможності як критерії надійності та фінансових можливостей.

Коефіцієнт покриття характеризує співвідношення поточних активів та зобов'язань і для нормального функціонування аграрних підприємств цей показник має бути більшим за одиницю й зростати в динаміці – у цілому відповідає нормативному значенню, хоча в 2009 році даний показник знизився порівняно з попередніми роками. А це свідчить про зменшення суми оборотних активів, що припадає на одну гривню поточних зобов'язань. Нестача власних фінансових ре-

сурсів у сільськогосподарських підприємствах позначилась і на вкладеннях в їхні оборотні активи.

Коефіцієнт фінансового леверіджу характеризує ступінь забезпеченості позичальника власним капіталом і полягає в оцінці розміру власного капіталу та ступеня залежності

позичальника від залучених ресурсів. Зростання частки боргових зобов'язань з 0,27 (або 27%) у 2007 році до 0,61 (або 61%) в 2010-му свідчить про зниження класу кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств Вінниччини.

2. Показники оцінки кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств Вінницької області*

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	Нормативне значення коефіцієнта
Коефіцієнт забезпеченості власними коштами	0,13	0,09	-0,04	0,06	Більше 0,1
Коефіцієнт покриття	1,62	1,63	1,57	1,80	Більше 1
Частка оборотних коштів в активах	0,56	0,64	0,59	0,64	Збільшення
Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,54	0,68	0,54	0,75	Більше 0,2
Коефіцієнт фінансового леверіджу	0,27	0,44	0,63	0,61	Менше 0,5
Показник заборгованості кредиторам	0,26	0,39	0,28	0,28	Якомога менший

* Джерело: Фінансово-економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств Вінниччини: стат. збірник / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Вінницькій області; за ред. В.Ф. Пікало. – 2011. – 156 с.

Показник заборгованості кредиторам зріс у 2008 році проти 2007-го з 0,26 до 0,39, а в 2009-2010 роках має сталу величину 0,28.

Аналіз фінансового стану сільськогосподарських підприємств показує його нестійкість, а відсутність власних фінансових ресурсів для господарської діяльності перетворює аграрні підприємства в ненадійних партнерів для банківських установ. При кредитуванні банки віддають перевагу тим підприємствам, які ведуть успішну господарську діяльність, є прибутковими, мають стабільний та стійкий фінансовий стан, можуть надавати в заставу ліквідне майно, не мають простроченої заборгованості пе-

ред іншими кредиторами і податковими органами.

Проблемою кредитного забезпечення аграрних підприємств є неврахування специфіки й особливостей аграрного сектору економіки при кредитуванні, нестабільна фінансова підтримка держави, нерозвиненість кредитування сільськогосподарських підприємств іншими кредитними структурами, якими є кредитні спілки. Також необхідно створювати кооперативи, які в перспективі відіграватимуть вагому роль у мікrokредитуванні підприємств аграрного сектору економіки.

Розглянуто особливості кредитного забезпечення аграрних підприємств і необхідність оцінки їхнього фінансового стану як основи кредитоспроможності, що є визначальним чинником доступу до кредитних ресурсів банківських установ.

Рассмотрены особенности кредитного обеспечения аграрных предприятий и необходимость оценки их финансового состояния как основы кредитоспособности, которая является определяющим фактором доступа к кредитным ресурсам банковских учреждений.

An article considers the characteristics of credit support for agricultural enterprises and the need to assess its financial condition as the basis of creditworthiness, which is a determinant of access to credit from banking institutions.

*

Концептуальні основи структуризації середовища розвитку сільськогосподарських підприємств

Сільськогосподарське підприємство – це єдиний господарський механізм, де погоджений розвиток галузей відбувається під впливом природних та організаційно-економічних факторів, а раціональна структура виробництва формується за умови виконання й дотримання економічних, екологічних, агрономічних і технологічних вимог. Крім того, сільськогосподарське виробництво випробовує на собі вплив загальноекономічної ситуації, соціальних напруг, змін законодавчої системи й інші впливи, що є характерними для змін зовнішнього середовища. Зворотний вплив сільськогосподарських підприємств на середовище є незначним, тому що кожне конкретне підприємство має недостатню кількість ресурсів і низький соціально-економічний потенціал. Винятком із цього є великий негативний вплив сільськогосподарських підприємств на навколишнє природне середовище. Основними факторами, що спричинили появу негативних екологічних ефектів, як вважає професор Н.В. Зіновчук, є економічні, технологічні та технічні¹. Екологічні проблеми, зазначає науковець, виникають, насамперед, через соціальні й економічні негаразди, що є прямим доказом відсутності дійових механізмів регулювання господарсько-економічних відносин і пасивної позиції сільгоспвиробників. Головною проблемою сьогодення, відзначає академік НААН України П.Т. Саблук, є дисфункціональність прийнятої законодавчої бази та відсутність низки необхідних правових норм².

Доводиться констатувати постійну присутність в аграрному виробництві невизна-

ченості, пов'язаної з оцінкою стану зовнішнього середовища, у природних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсах. Тому серйозна увага має приділятися всебічному аналізу результатів, одержуваних при різних умовах зовнішнього середовища. На основі проведеного аналізу потрібно приймати вважені управлінські рішення про кількісні, якісні й структурні показники розвитку виробництва. Неминучою реакцією будь-якої системи на зміни в забезпеченні її ресурсами, є адаптація до нових умов. Однак інерційність і стохастичний принцип дії, властивий сільськогосподарським підприємствам, значно звужує можливість розвитку й часто призводить до того, що при зменшенні обсягів використовуваних ресурсів знижується випуск продукції, відбувається так звана пасивна адаптація. У зв'язку з цим постає необхідність розробки концептуальних основ структуризації середовища розвитку сільськогосподарських підприємств, що забезпечить їхню цілеспрямовану поведінку в мінливих умовах зовнішнього впливу.

Фактори впливу на розвиток досліджувалися ще класиками еволюційної економіки Т. Вебленом, Й. Шумпетером, а потім розвивалися Р. Нельсоном, С. Уїтнером, які визнавали, що зміни є спонтанними та незворотними процесами, породжені взаємодією зовнішніх і внутрішніх факторів³. Спеціалісти напряму науки управління Е. Тріст, Ф. Емері, Г. Мінцберг, І. Ансофф, Л. Буржуа в своїх працях основну увагу приділяли питанням структуризації середовища організації, за якою посилюється нестабільність

¹ Зіновчук Н.В. Екологічна політика в АПК: економічний аспект / Н.В. Зіновчук. – Львів: Львівський держ. аграр. ун-т, ННВК “АТБ”, 2007. – 394 с.

² Саблук П.Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. – №10. – С. 3-10.

³ Veblen T. Why is Economics Not an Evolutionary Science / T. Veblen // The Quarterly Journal of Economics, Vol. 12, № 4, 1989. – P. 373–397.; Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.; Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уитнер. – М.: Финстатинформ, 2000. – 474 с.

умов господарювання¹. Г. Олдріч у концепції «організаційних популяцій» вважає, що головним фактором впливу на розвиток підприємства є достатність ресурсів та характер їх розподілу². Дослідження робіт вітчизняних учених-економістів показує наявність різних підходів і критеріїв до структуризації середовища функціонування й розвитку підприємств. Одним із найпоширеніших критеріїв поділу середовища підприємства є його розмежування на внутрішнє, зовнішнє та середовище завдань³. З такою структуризацією середовища організації погоджуються більшість дослідників.

Теоретичний фундамент проблеми розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах багатофакторного впливу й вирішення практичних аспектів щодо використання науково-технічного та соціально-економічного потенціалу кожного підприємства, удосконалення системи управління виробництвом, підвищення трудової й соціальної активності працівників, розробку стратегії розвитку підприємства і сільського господарства в цілому забезпечили такі відомі вчені аграрної сфери: В.Г. Андрійчук, Й.С. Завадський, Н.В. Зіновчук, В.М. Нелеп, І.В. Охріменко, П.Т. Саблук, Є.І. Ходаківський. Проте нерозв'язаними залишаються проблеми глибинних причинно-наслідкових зв'язків між різними явищами, що виникають в умовах середовища розвитку сільськогосподарських підприємств, визначення ролі кожного з факторів впливу на процес розвитку залежно від стратегічної орієнтації.

Мета статті – теоретичне обґрунтування та розробка концептуальних основ структуризації середовища розвитку сільськогосподарських підприємств, що передбачає законмірну зміну системи, в результаті чого змінюється якість економічних і природних ресурсів, а відповідно форм та способів їхньої взаємодії й зумовлені цим коригування цілей і завдань.

Функціонування та розвиток сільськогосподарських підприємств знаходиться в тісній взаємодії з навколишнім природним середовищем, в умовах якого зміна якості факторів залежить від рівня розвитку підприємства як системи. Зростання динамічності й невизначеності зовнішнього середовища підвищують рівень вимог до розвитку сільськогосподарських підприємств, що зумовлює необхідність комплексного врахування значно більшої кількості факторів порівняно з підприємствами інших галузей: біологічних, технологічних, технічних, екологічних, соціальних, економічних, організаційних та інших⁴.

Широке коло науковців з аграрної економіки визначають середовище сільськогосподарського підприємства через вплив зовнішніх і внутрішніх факторів й у своїй більшості розглядають їх як причини незадовільного стану. Зокрема І.В. Охріменко констатує, що негативна дія зовнішніх факторів проявляється у незавершеності формування національного ринку, необґрунтованій ціновій політиці держави, недостатній підтримці сільгоспвиробника тощо. Разом із тим зауважує, що пом'якшення такого впливу здійснюється державними органами влади, що абсолютна більшість негативного впливу внутрішніх факторів зумовлена рівнем економічних відносин у підприємстві й може бути зупинена через втручання керуючої системи⁵. З такої констатації фактів можна зробити висновок, що держава не є достатньо дійовим регулятором розвитку сільськогосподарських підприємств.

Враховуючи ступінь впливу факторів на функціонування сільськогосподарських підприємств, доктор економічних наук І.В. Бережна розподіляє їх на фактори прямого та непрямого впливу⁶.

На нашу думку, під середовищем розвитку сільськогосподарських підприємств слід

¹ Emery F.W. The causal texture of organizational environments / F.W. Emery, E.L. Trist // Human relations, Vol. 18, 1965. – P. 21–31; Mintzberg H. The Structuring of Organizations - N-Y: Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1979. – 512 p; Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф - М.: Экономика, 1989. – 520 с; Bourgeois L. Strategy and Environment: // Academi of Manegement. Rev, Vol. 5, № 1, 1980.

² Aldrich N. E. Organizations and Environments. - N-Y, 1973.

³ Шершньова З.С. Стратегічне управління: підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. / З.С. Шершньова – К.: КНЕУ, 2004. – 700 с.

⁴ Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві: підручник. – 2-ге вид., перероб. та доп. — К.: КНЕУ, 2004. — 496 с.

⁵ Охріменко І.В. Витрати та собівартість сільськогосподарської продукції в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств: монографія / І.В. Охріменко . – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 360 с.

⁶ Бережная И.В. Теоретическое обоснование структуризации факторов, определяющих преимуществ агропромышленного комплекса региона / И.В. Бережная, Т.А. Арбузова // Экономічний форум. – 2011. – Вип. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/11.pdf.

розуміти кількісне та якісне вираження умов і передумов, що знаходяться в тісному взаємозв'язку, сприяють зміні існуючого порядку в часі та просторі й визначають об'єктивні можливості трансформації порядку, що склався.

Сільськогосподарське підприємство як відкрита система своє існування і розвиток підтримує на взаємодії із зовнішнім середовищем, що характеризується нестабільністю та певною динамікою змін. Таке середовище змушує підприємство швидко адаптовуватися, вимагає знання законів розвитку і врахування факторів невизначеності та мінливості ринкового економічного середовища. Реальні якісні й кількісні зміни зовнішніх і внутрішніх умов діяльності підприємства створюють певні загрози, у зв'язку з цим потребують детального аналізу з метою виявлення потенційних можливостей розвитку. Саме тому розробка стратегії розвитку починається з діагностики та прогнозування стану середовища підприємства, а результати є базою для формування цілей і завдань.

Структуризація середовища розвитку сільськогосподарських підприємств передбачає необхідність врахування найхарактерніших особливостей. Головними з них є постійні та сильнодійні атрактори (причини), пов'язані з: сезонністю виробництва, кліматичними умовами й агресивністю по відношенню до ментальності аграрія ринкового середовища; численними непередбачуваними флуктаціями (умови, фактори) впливу зовнішнього середовища, насамперед, кліматичні, а також зовнішньоекономічні; визначенням ролі сільськогосподарського підприємства як підсистеми, або як провідного елемента агроекономічної системи¹.

Розглядаючи розвиток як цільову функцію сільськогосподарського підприємства, доцільно поділити середовище різноманітних факторів впливу на нього на дві групи: зовнішнє (мікро- та макро-) і внутрішнє (рис. 1).

Макросередовище, в якому функціонують і розвиваються сільськогосподарські

підприємства, представлено сукупністю факторів, що не піддаються впливу з боку підприємств, вони є неконтрольованими. Проте ці зовнішні сили з різним ступенем активності створюють сприятливе, або загрозове середовище для розвитку господарсько-бізнесової діяльності. Основними факторами макросередовища сільськогосподарського підприємства є економічне, природно-екологічне, інформаційне, науково-технічне, політико-правове, соціально-культурне і міжнародне середовище.

Мікросередовище виражене факторами безпосереднього впливу на сільськогосподарське підприємство, тобто учасниками ринку, що безпосередньо контактують з підприємством. В.Г. Андрійчук визначає його як партнерське – це споживачі сільськогосподарської продукції, посередники, постачальники, конкуренти, агросервісні підприємства, юридичні контори, фінансово-кредитні установи². Інколи зовнішнє економічне середовище позиціонується, як потенціал ефективності галузі, а найбільш вагомими чинниками впливу на суб'єкти господарювання виступають: існуюча та потенційна конкуренція, виробництво товарів-замінників; позиції постачальників сировини й матеріалів; становище покупців на ринку³.

Внутрішнє середовище – елементи та фактори, що визначають внутрішній стан розвитку підприємства й ефективність його діяльності. Це цілі та завдання, технології, структура, потенціал, економічна й екологічна культура, ефективність виробництва, розподілу, обігу, маркетингу та соціальна ефективність.

Незважаючи на неоднаковий характер дії зовнішніх сил, підприємство не може не рахуватися з ними в процесі своєї діяльності, бо інше призводитиме до негативних наслідків. Такі обставини зумовлюють детальний аналіз усіх рушійних сил, що прямо чи опосередковано впливають на хід подій, застосування сучасної методології досліджен-

¹ Ходаківський С.І. Синергетичні засади розвитку агроекономічної системи / Є.І Ходаківський // ЖОО ГО «Спілка економістів України». – Житомир: ЖДТУ. – 2008. – 18 с.

² Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. — 2-ге вид., доп. і перероб. / В. Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.

³ Орехов С.А. Оборотные средства корпоративных объединений: проблемы статистического анализа / Орехов С.А. – М.: БУКВИЦА, 2000. – 120 с.

ня складних систем і еволюційної теорії, що дають змогу побачити й вивчити глибинні причинно-наслідкові зв'язки між різними

явищами, пізнати та зрозуміти суть управління ними і визначити роль кожного з них у цьому процесі.

Рис. 1. Внутрішнє та зовнішнє середовище розвитку сільськогосподарських підприємств

У процесі розвитку сільськогосподарське підприємство переходить до нових рівнів організації господарської діяльності та досягає стабільності як бажаного стану. Для визначення періодичності виникнення перехідних процесів у підприємстві необхідно прогнозувати цикли розвитку, що формуються в середовищі факторів зовнішнього й внутрішнього впливу. Аналіз останніх уможливорює зробити висновок про те, що причиною виникнення циклів розвитку може бути вплив сукупності вкрай необхідних умов і передумов. Проте поштовхом для економічного розвитку в цих умовах буде вплив конкретного фактора. Саме тому при плануванні розвитку сільськогосподарських підприємств необхідно прогнозувати очікувані зміни зовнішнього фону та внутрішнього середовища з метою розуміння, в яких

умовах відбуватимуться процеси розвитку й які зміни для цього необхідні¹.

Останнім часом перспективи розвитку сільськогосподарських підприємств асоціюються зі сталим розвитком. Це, в свою чергу, потребує формування нового бачення взаємозв'язку та комбінацій факторів розвитку: економічного, соціального, технологічного, інституціонального або правового, інформаційного, управлінського, науково-освітнього, культурного й ін. Кожне підприємство матиме свою специфічну комбінацію факторів залежно від визначених стратегічних орієнтирів. Одержана в процесі моніторингу, діагностики та аналізу інформація формуватиме уяву про умови й стан розвитку підприємства.

¹ Основи менеджменту в АПК: підручник / Й.С. Завадський, О.Д. Гудзинський, А.О. Заїнчковський та ін.; за ред. Й.С. Завадського. – К.: Вища шк., 1995. – 246 с.

Дослідження наукових поглядів і практичного досвіду в сфері управління економічними процесами сільськогосподарських підприємств, підходів до оцінки їхньої ефективності приводить автора до думки про необхідність розробки концептуальних основ структуризації середовища розвитку сільськогосподарських підприємств. Вважаємо, що це напрям, який передбачає закономірну зміну системи, в результаті чого змінюється якість економічних і природних ресурсів, а відповідно – форм та способів їхньої взаємодії й зумовлені цим коригування цілей, завдань, удосконалення економічної структури, технологій (функцій), економічної та екологічної культури (рис. 2).

З огляду на особливості сільськогосподарського виробництва, в концептуальних основах структуризації середовища розвитку сільськогосподарських підприємств необхідно враховувати наступні принципи, що

мінімізують негативний вплив зовнішнього оточення: оптимальність (створення економічно обґрунтованої структури виробництва); системність використання ресурсів, економічна доцільність (порівняння результату з виробничими витратами); екологічна безпека (дотримання вимог екосистеми); соціальний захист (врахування соціальної сфери при плануванні перетворень). Усі ці положення спрямовані на забезпечення системного підходу до структуризації середовища розвитку сільськогосподарських підприємств. Останні основний імпульс свого розвитку повинні одержувати за рахунок самоорганізації. Акумуляція досвіду, удосконалення соціальних та економічних інститутів, механізмів конкурентного відбору дають змогу пом'якшувати кризові стани. Розуміння цього факту змінює погляд на аналіз стану й прогнозування тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств.

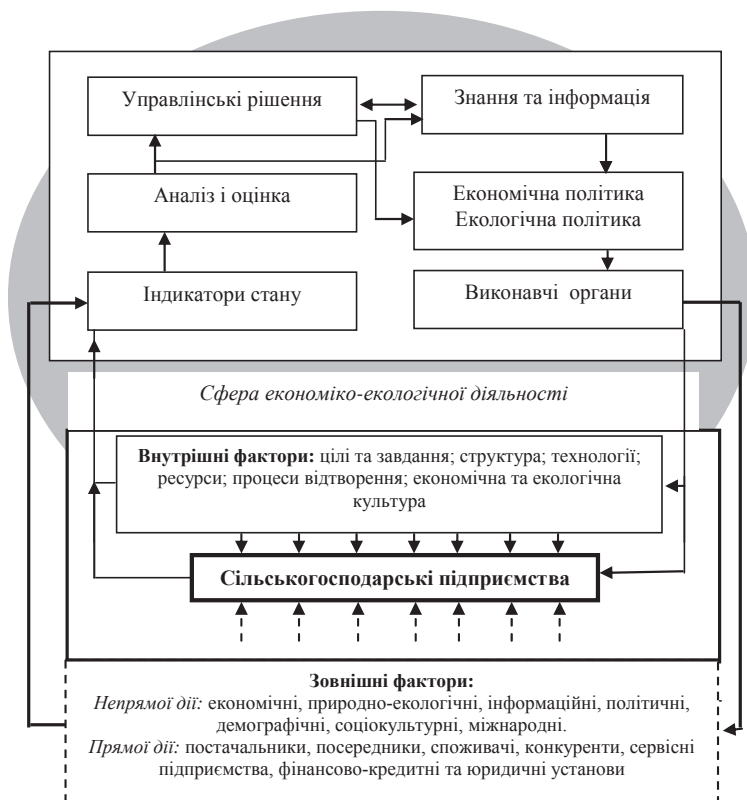

Рис. 2. Структуризація середовища в управлінні розвитком сільськогосподарських підприємств

У нестабільних станах діють закони самоорганізації, для розпізнання яких служать деталізованіші технології. Найпростіші з них знаходять свій прояв у виявленні індикаторів, які визначені автором як явища, що

виникають спонтанно або закономірно в процесі взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів.

Пропонуємо розрізняти подібні індикатори за наступними групами: економічні, еко-

логічні, науково-технічні, політичні, соціокультурні, демографічні, міжнародні. В свою чергу по кожній з цих груп визначають характерні риси, тобто стійкі закономірності впливу тих чи інших факторів.

Конкретне визначення домінуючого фактора можливе на основі розпізнання сигналів, що свідчать більшою мірою про вплив зовнішніх факторів прямої дії та внутрішніх. Сигналами в розвитку сільськогосподарського підприємства стають зміна структури економічних і природних ресурсів та відповідно трансформація темпів, швидкості розвитку й ін. Сигнали, на які, як правило, звертають увагу, – це рівень інфляції, податкової та процентної ставок, їхні очікувані або непередбачувані коливання, що є свідченням зміни станів зовнішніх факторів впливу на розвиток. Зокрема, це стосується як окремих факторів, так і їхніх груп, або всієї сукупності. Найменш очевидними сигналами, на які відсутня зворотна реакція, є рівень екологічного забруднення, соціальної напруги, культурної деградації й ін.

Концептуальні основи структуризації середовища розвитку сільськогосподарських підприємств визначаються очікуваними змінами їхнього стану під впливом передбачуваних змін зовнішнього середовища та підготовкою адаптивних управлінських рішень

як реакції орієнтації структури внутрішнього середовища на такі зміни. Ця обставина дає змогу перевести умови функціонування сільськогосподарського підприємства як системи в якісно новий стан і забезпечує усунення проблемних зон підвищеного ризику зміни тенденцій та сприяє ефективному використанню наявних ресурсів, що гарантує стабільність.

Чітке визначення індикаторів зовнішніх факторів непрямої дії (економічних, природно-екологічних, політичних, соціокультурних, науково-технічних, інформаційних, демографічних, міжнародних), прямого впливу (постачальників, посередників, споживачів, конкурентів, сервісних підприємств, фінансово-кредитних та юридичних установ), внутрішніх факторів (цілей і завдань, структури, технологій, ресурсів, процесів відтворення, економічної та екологічної культури кадрів), їхній аналіз і оцінка дають можливість розробити управлінські рішення, економічну й екологічну політику. Пріоритетними напрямками економічної та екологічної політики є досягнення сталого розвитку і підвищення стратегічного економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств, результативність розвитку яких свідчатиме про ефективність запропонованого інструмента.

Досліджено особливості факторного впливу та обґрунтовано концептуальні основи структуризації середовища розвитку сільськогосподарських підприємств.

Исследованы особенности факторного воздействия и обоснованы концептуальные основы структуризации среды развития сельскохозяйственных предприятий.

An article studies peculiarities of the factor impact and substantiates conceptual basis of structuring the environment for development of agricultural enterprises.

* * *

*Я.М. НАДВОРНЯК, кандидат економічних наук
Івано-Франківський обласний центр перепідготовки та підвищення
кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого
самоврядування, державних підприємств, установ і організацій*

Тенденції розвитку економіки туризму Івано-Франківської області

Туристична галузь – одна із складових національного господарського комплексу України та області, яка забезпечує стабільні й динамічні надходження до бюджету і позитивно впливає на стан справ у багатьох інших галузях економіки (сільське господарство, будівництво, торгівля, транспорт та зв'язок й ін.), а в цілому на економіку регіону, країни та світу.

Туристичний бізнес як складова економічного комплексу країни характеризується такими властивостями і функціями: має свою індустрію виробництва й надання послуг туристам; створює туристичні послуги, формує турпродукт і реалізує їх; формує ринок туристичних послуг різного рівня комплексності; виступає мультиплікатором зростання національного доходу, валового внутрішнього (національного) продукту, зайнятості населення, розвитку місцевої інфраструктури та підвищення рівня життя населення; слугує ефективним засобом охорони навколишнього природного середовища й історико-культурної спадщини людства, а отже, є матеріальною основою ресурсного потенціалу туризму, який утворює специфічну сферу діяльності; взаємозв'язаний практично з усіма сферами, галузями та видами діяльності людини; має переваги в інтеграційних і глобалізаційних процесах, що відбуваються у світовому просторі¹.

Основною властивістю туризму є його здатність впливати на економіку регіону, країни та світу. На зв'язок між стадіями

економічного розвитку країни і характерними ознаками розвитку туризму одним із перших звернув увагу американський економіст П. Ротоу ще в 1959 році. Незважаючи на те, що моделі економічного впливу туризму на сферу економіки суттєво ускладнилися, його гіпотеза не тільки не застаріла, а й продовжує підтверджуватися новими статистичними даними і сучасними тенденціями. Якщо оцінювати Україну виходячи з теорії П. Ротоу, то її варто віднести до мінливого суспільства, в якому соціально-економічні умови сприяють пріоритетному розвитку внутрішнього та в'їзного туризму.

У сучасному розумінні під терміном “туризм” вбачають діяльність, пов'язану з масовим туристичним рухом, його матеріальною базою, рівнем обслуговування, досягненнями туристів-спортсменів.

Туристичний бум безпосередньо впливає на розвиток ряду галузей матеріального виробництва: від будівництва до харчової промисловості.

Дослідження загальних тенденцій розвитку економіки туризму Івано-Франківської області є актуальною темою, оскільки туризм є провідним напрямом у міжнародних і національних ринкових відносинах та невід'ємною складовою вітчизняного й світового ринку. До того ж туристична галузь відіграє провідну роль у наданні робочих місць, що є важливим для тенденції зменшення чисельності безробітних у регіоні.

Аналіз туристичних потоків за категоріями туристів у 2008-2010 роках та динаміки показників діяльності готелів і санаторно-курортних та оздоровчих закладів Івано-

¹ Беркович В. І. Тенденції та перспективи розвитку туристично-рекреаційної галузі в Закарпатській області / Беркович В. І. // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2. – С. 218-224.

Франківської області дає змогу визначити загальні тенденції розвитку економіки туризму з метою визначення наступних кроків, необхідних для підвищення рівня економічної ефективності туристичної діяльності.

Аспекти функціонування й розвитку туристичної діяльності висвітлені у публікаціях науковців-дослідників економіки туризму в Україні: В.Ф. Киф'яка, А.П. Румянцева і Ю.О. Коваленко, О.П. Олексєнко, В.Г. Федоренко та ін.

Дослідженню проблеми розвитку туристичного потенціалу сільської місцевості України присвячені праці М. Басараб, Ю. Левицької, Ю. Мельник, Б. Куліковського, Т. Машика, О. Стефанюка, Н. Васильєва, М. Рутинського, Ю. Зінько, Т. Коберніченко¹.

Мета статті – визначення стану сучасного розвитку елементів інфраструктури туризму на Прикарпатті України, а також аналіз туристичних потоків за категоріями туристів в Івано-Франківській області.

Економіка туризму як елемент системи економіки національного господарського комплексу є різновидом соціально-економічної науки, що вивчає розвиток економічних відносин, які об'єктивно складаються в процесі реалізації послуг, наданих системою взаємозв'язаних сфер діяльності туристичної індустрії й визначають ефективність праці, використання матеріальних та інших ресурсів при здійсненні рекреаційного, транспортного й екскурсійного обслуговування зарубіжних і вітчизняних туристів, наданні їм страхових послуг туристичних агенцій, а також при забезпеченні проживання та харчування туристів у готелях від-

повідної категорії й закладах громадського харчування чи тимчасового проживання туристів. Економіка туризму – конкретна галузева економічна наука, що вивчає закономірності розвитку і функціонування індустрії туризму як особливої системи взаємозв'язаних різних сфер діяльності. Основне завдання – визначення шляхів комплексного розвитку всієї системи цих сфер діяльності; форм і методів бюджетування у системі стратегії розвитку туристичної індустрії для найповнішого задоволення потреб національного господарського комплексу; економічної вигоди від використання активів у сфері туристичного підприємництва та для задоволення різноманітних (пізнавальних, спортивно-оздоровчих, лікувальних, естетичних й ін.) потреб людей.

Одним із найголовніших елементів інфраструктури туризму є готельна індустрія, яка в регіоні представлена: готелями та іншими місцями тимчасового проживання туристів, санаторіями й пансіонатами з лікуванням, санаторіями-профілакторіями, будинками і пансіонатами відпочинку, базами та іншими закладами відпочинку, дитячими закладами оздоровлення й відпочинку. Готельна індустрія суттєво впливає не лише на розвиток туризму в регіоні, але й на інші галузі та сектори регіональної економіки: транспорт, торгівлю, промисловість, сільське господарство, будівництво, зв'язок тощо, а в кінцевому підсумку – на соціально-економічний розвиток територій області в цілому. Інфраструктуру місць розміщення й обслуговування туристів Івано-Франківської області умовно можна поділити на кілька наступних сегментів:

санаторії та лікувально-оздоровчі центри; будинки і пансіонати відпочинку;

дитячі заклади оздоровлення та відпочинку;

готелі, туристичні бази, молодіжні табори й інші місця для тимчасового проживання туристів.

Аналіз показників діяльності готелів та інших місць для тимчасового проживання туристів в Івано-Франківській області здійснено за 2000-2010 роки (табл. 1).

¹ Беркович В. І. Тенденції та перспективи розвитку туристично-рекреаційної галузі в Закарпатській області / Беркович В. І. // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2. – С. 218-224; Вінський Й. Аналіз проблеми, яку передбачається розв'язати шляхом державного регулювання господарських відносин [Електронний ресурс] / Вінський Й. – Режим доступу : http://mtu.gov.ua/en/alias_165/8620.html; Киф'як В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : підручник / В. Ф. Киф'як. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 300 с.; Наказ "Про внесення змін до наказу Мінтрансв'язку від 14.04.2008 № 433" від 15.09.2008 р. № 1131 [Електронний ресурс] / Міністерство транспорту та зв'язку України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0935-08>; Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. / Є. В. Панкова. – К.: Альтерпрес, 2003. – 352 с.; Романюк Д. М. Невідповідність технічного стану Івано-Франківського міжнародного аеропорту міжнародним стандартам [Електронний ресурс] / Д. М. Романюк, Б. В. Сфименко, М. О. Лопата. – [Аналітична записка]. – Режим доступу: <http://www.ipas.org.ua/doc/pr/05/18.pdf>.

1. Аналіз динаміки показників діяльності готелів та інших місць для тимчасового проживання туристів в Івано-Франківській області за 2000-2010 роки

Рік	Кількість готелів та інших місць для тимчасового проживання	Кількість номерів	Житлова площа всіх номерів, тис. м ²	Одноразова місткість, місць	Обслуговано приїжджих, тис. осіб
2000	34	1188	20,0	2305	58,2
2001	32	1229	20,6	2304	50,8
2002	35	1303	21,7	2362	58,0
2003	35	1300	21,8	2315	65,8
2004	28	1180	19,7	2075	59,1
2005	33	1142	20,7	2092	72,7
2006	37	1290	25,9	2444	68,4
2007	32	1229	20,6	2304	50,8
2008	35	1303	21,7	2362	58,0
2009	35	1300	21,8	2315	65,8
2010	28	1180	19,7	2075	59,1
Відхилення (+;-) (абсолютне/відносне) 2010 рік до					
2000 року	-6 / (-17,6 %)	-8 / (-0,67 %)	-0,3 / (-1,5 %)	-230 / (-9,98 %)	+0,9 (+1,03 %)
2008 року	-7 / (-20,0 %)	-123 / (-9,44 %)	-2,0 / (-9,2 %)	-287 / (-12,2 %)	+1,1 (+1,1 %)

Тенденцію до зростання кількості готелів та інших місць для тимчасового проживання, а одночасно й значень інших показників візуально спостерігаємо в період 2000-2009 років, за який на одиницю, або на 2,9%, стало більше готелів та інших місць для тимчасового проживання туристів; на 112 од., або на 8,6%, збільшилася кількість номерів і на 1,8 тис. м², або на 8,3%, – житлова площа всіх номерів; на 10 місць, або на 0,4%, зросла одноразова місткість місць, що дало змогу збільшити чисельність обслугованих приїжджих туристів на 7,6 тис. осіб, або на 11,6%.

У 2010 році (табл. 1) спостерігаємо різке зменшення кількості готелів та інших місць для тимчасового проживання. Порівняно з 2000 роком – на 6 од., а з 2008-2009 роками – на 7 од., що негативно вплинуло на всі інші показники діяльності й розвитку зазначеного сегмента готельної індустрії. Але, незважаючи на те, що у 2010 році при наявному забезпеченні туристів Івано-Франківської області готелями все ж таки збільшено чисельність обслугованих приїжджих на 0,9 тис. осіб порівняно з 2000 роком і на 1,1 тис. осіб – із 2008 роком, то використовуючи (у 2000, 2002-2003, 2006, 2008-2009 роках, а особливо у 2009 році) наявну матеріальну базу на повну потуж-

ність, можна було б щорічно прийняти на 8,1-16,7 тис. туристів більше, що позитивно вплинуло б на зниження фактичних витрат на одиницю наданих послуг. А при рівні обслуговування 2005 року, коли в 33 готелях області надано послуги 72,7 тис. приїжджим туристам, то максимально використовуючи наявну матеріальну базу на повну потужність можна було б щорічно обслужити на 2,5 (у 2010 році) – 19,6 (у 2007 році) тис. туристів більше, що в кінцевому підсумку суттєво вплинуло б на фінансовий результат суб'єктів готельної індустрії Івано-Франківської області.

У 2008-2009 роках на території Івано-Франківщини діяло 35 туристично-рекреаційних закладів, зокрема готелі: «Надія» та «Аускопрут» (м. Івано-Франківськ), «Писанка» (м. Коломия), «Легенда Карпат» (м. Косів), «Карпати» (м. Яремче), «Маливо» (Надвірнянський район), «Князь Олег» (м. Долина) й ін. Тут є в наявності такі фактори, як історичні, культурні, архітектурні, археологічні, релігійні, природно-ресурсні, соціально-економічні та матеріально-технічні, що спрямовані на задоволення різноманітних потреб людей. Нині в області функціонує 15 санаторіїв і пансіонатів із лікуванням, шість санаторіїв-профілакторіїв, три будинки відпочинку й пансіонати, 12

баз та інших закладів відпочинку, 768 дитячих закладів оздоровлення та відпочинку

За результатами аналізу динаміки санаторно-курортних і оздоровчих закладів області встановлено тенденцію до зростання кількості санаторно-курортних і оздоровчих за-

кладів та збільшення у них ліжок (табл. 2). Проте зменшилося санаторіїв-профілакторіїв на одиницю й на 35 ліжок у них, а також скоротилася чисельність оздоровлених осіб у санаторно-курортних та оздоровчих закладах області.

2. Аналіз динаміки санаторно-курортних та оздоровчих закладів Івано-Франківської області

№ п/п	Показники	Рік			Відхилення (+;-) 2009/10 до 2007/08 ¹	
		2007/08 ¹	2008/09 ¹	2009/10 ¹	абсолютне	відносне
1	Кількість закладів	35	36	36	+1	+2,8
	Санаторії	11	11	11	-	-
	у т.ч. дитячі	4	4	4	-	-
	Пансіонати з лікуванням	4	4	4	-	-
	Санаторії-профілакторії	7	7	6	-1	-14,3
	Будинки і пансіонати відпочинку	3	3	3	-	-
	Бази та інші заклади відпочинку	10	11	12	+2	+16,7
2	У них ліжок (міць)²	3653	3767	3798	+145	+3,8
	У санаторіях	1681	1681	1681	-	-
	у т.ч. дитячих	500	500	500	-	-
	У пансіонатах з лікуванням	611	611	641	+30	+4,7
	У санаторіях-профілакторіях	490	490	455	-35	-7,1
	У будинках і пансіонатах відпочинку	174	174	174	-	-
	У базах та інших закладах відпочинку	697	811	847	+150	+17,7
3	Кількість оздоровлених, тис. осіб	52,7	42,5	35,1	-17,6	-33,4
	У санаторіях	13,0	13,6	11,7	-1,3	-0,1
	у т.ч. дитячих	5,2	4,8	4,3	-0,9	-17,3
	У пансіонатах з лікуванням	5,1	3,8	2,0	-3,1	-60,8
	У санаторіях-профілакторіях	7,7	6,1	3,6	-4,1	-53,2
	У будинках і пансіонатах відпочинку	5,3	3,7	1,9	-3,4	-64,2
	У базах та інших закладах відпочинку	21,6	15,3	15,9	-5,7	-26,4

¹Починаючи з 2002 року інформація стосовно діяльності санаторно-курортних (оздоровчих) закладів подається за 12 міс.: з 1 жовтня попереднього по 30 вересня зазначеного року.

² У місяць максимального розгортання.

В основному лікувально-оздоровчі послуги в області надають:

санаторії та лікувально-оздоровчі центри «Водоспад», «Яремче», «Гірський», «Берегиня», «Прикарпаття», «Гуцульщина» (м. Яремче) та в інших районах області;

будинки відпочинку і пансіонати «Карпатські зорі», «Дімон» (м. Косів); «Полярис» (м. Яремче); «Легенда Карпат» (с. Старі Кути) та в інших районах області;

дитячі заклади оздоровлення й відпочинку «Сніжинка», «Прикарпатський», санаторій матері та дитини «Прикарпаття» й в інших районах області;

готелі, туристичні бази, молодіжні табори та інші місця для тимчасового проживання туристів – «Прикарпаття», «Мрія», «Надія» (м. Івано-Франківськ) та в інших районах області.

Аналізуючи динаміку туристичних потоків (в Україні та в Івано-Франківській області) за категоріями туристів за 2008-2009 роки спостерігаємо тенденцію до зменшення чисельності осіб, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності як в Україні в цілому, так і в Івано-Франківській області (табл. 3).

3. Аналіз туристичних потоків за категоріями туристів

Показник	Чисельність туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України – усього		У тому числі						
			іноземні туристи		туристи–громадяни України, які виїжджали за кордон		особи, охоплені внутрішнім туризмом		
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	
1. Усього обслуговано туристів в Україні, по роках:									
2008	3041655	100,0	372752	100,0	1386880	100,0	2405800	100,0	
2009	2290097	100,0	282287	100,0	1094170	100,0	1909360	100,0	
2. Усього обслуговано туристів в Івано-Франківській області, по роках:									
2008	595031	19,56	1739	0,47	583573	0,76	567972	42,08	
2009	511397	22,33	2222	0,79	501040	0,89	521716	45,79	
2010	53333		4528		40296		646465		
3. Усього обслуговано туристів у Західному регіоні (Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька області), по роках: 2008	708947	23,3	8688	2,3	650547	3,9	609425	46,9	
2009	597604	26,1	8503	3,0	550099	3,7	553653	50,3	
4. Частка обслугованих туристів в Івано-Франківській області у відношенні до обслугованих туристів у Західному регіоні, %, по роках:									
2008	83,93	- 3,7	20,0	- 1,8	89,7	- 3,1	93,2	-4,8	
2009	85,57	- 3,8	26,1	- 2,2	91,1	- 2,8	94,2	-4,5	

¹ Усього обслуговано туристів в Україні та в Західному регіоні по роках – за даними Державної служби туризму і курортів України.

² Усього обслуговано туристів в Івано-Франківській області по роках – за даними Головного управління з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій обласної державної адміністрації.

Аналіз туристичних потоків за чисельністю туристів, обслуговуваних у 2008-2009 роках, підтверджує факт її зменшення як в Україні в цілому (на 751558 осіб, або на 24,7 %), так і в Івано-Франківській області (на 83634 особи, або на 14,1 %) та в Західному регіоні зокрема (на 111343 особи, або на 15,7 %). За 2008-2009 роки аналіз туристичних потоків за категоріями туристів підтверджує тенденцію до збільшення чисельності осіб, охоплених внутрішнім туризмом, на 292 710 осіб, або на 21,1% – по Україні та на 82 533 особи, або на 14,1 % – по Івано-Франківській області, а також на 100 448 осіб, або на 15,4 % – по Західному регіону. Туристів–громадян України, які виїжджали за кордон, по країні в зазначений період зменшилося на 368 383 особи, або на 28,7 %, в Івано-Франківській області – відповідно на 1584 особи, або на 16,3 %, а в Західному регіоні – на 15 710 осіб, або на 31,6 %. У 2010 році (порівняно з 2009-м) в Івано-Франківській області зросла чисельність ту-

ристів – громадян України, які виїжджали за кордон, на 374 особи, або на 4,4 %, та іноземних туристів – на 2306 осіб, або на 50,9%.

Аналіз туристичних потоків за категоріями туристів за 2008-2009 роки підтверджує те, що як в Україні в цілому, так і в Івано-Франківській області та в Західному регіоні зокрема, найбільшу питому вагу має категорія туристів, охоплених внутрішнім туризмом – відповідно 45,6-47,8% – в Україні, 98,0-98,1% – в Івано-Франківській області та 91,8-92,1% – в Західному регіоні. Найнижчу питому вагу за категоріями мають іноземні туристи – 12,3% – в Україні, 0,3-0,4% – в Івано-Франківській області й 1,2-1,4% – в Західному регіоні. Питома вага туристів–громадян України, які виїжджали за кордон по Україні в 2009-му порівняно з 2008 роком зменшилася на 368 383 особи, або на 2,2%, тоді як у Західному регіоні таке зменшення дорівнювало 15 710 осіб, або 1,3%, а в Івано-Франківській області на кінець 2010

року відбулося збільшення питомої ваги цієї категорії туристів на 14,4 %.

Виходячи із вищенаведеного, можна стверджувати:

зменшується забезпеченість готелями й іншими місцями для тимчасового проживання туристів в Івано-Франківській області за 2000-2010 роки;

на 2,8% встановлено зростання санаторно-курортних та оздоровчих закладів Івано-Франківської області й на 3,8% встановлено зростання в них кількості місць, а також на три одиниці збільшено кількість лікарняних закладів області, які у 2009 році становили 86 од.;

на території регіону, особливо в гірських районах, є значна система сегментів інфраструктури туризму, які готові надавати спектр туристичних послуг;

як в Україні в цілому, так і в Івано-Франківській області зокрема спостерігаємо

тенденцію до зниження чисельності туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України у 2008-2009 роках.

Таким чином, для забезпечення ефективності розвитку економіки туризму в Івано-Франківській області варто було б приділити максимум уваги дослідженню ціноутворення туристичного продукту; собівартості й фінансових результатів і фінансового забезпечення розвитку туристичної діяльності; аналізу зайнятості працюючих у розрізі туристичних підприємств регіону, в тому числі зайнятих сільським зеленим туризмом на території Івано-Франківщини; аналіз обсягів платежів до бюджету області суб'єктами туристичної діяльності та внеску валової доданої вартості туризму у валову додану вартість області, що дасть змогу визначити ефективність розвитку туризму Івано-Франківської області.

📖 Викладено основні результати комплексного дослідження економічної ефективності функціонування туризму на Прикарпатті України.

📖 Изложены основные результаты комплексного исследования экономической эффективности функционирования туризма на Прикарпатье Украины.

📖 An article is devoted to revealing the results of complex research of the problem of economic efficiency and function of tourism in Prykarpattia region of Ukraine.

* * *

В.В. ЮРЧИШИН, академік НААН

Інноваційні аспекти еволюції економічної науки*

1. Вступні зауваження

Донині залишається невідомим, яке місце посідає вітчизняна аграрно-економічна наука у зіставленні з біологічними, технологічними, інженерно-технічними та іншими науками, що діють у системі агросфери, і якою мірою потреби кожної з них вона задовольняє. Особисті, й тому *суб'єктивні* бачення автора статті з цього приводу зводяться до деяких узагальнюючих положень. Одне з них стосується того, що у радянські часи таке місце порівняно із сучасністю було, безумовно, вищим. Але це не означає, що воно було вищим порівняно з тодішніми великими успіхами біологічної науки, зокрема, селекційної. По-друге, порівняння її тодішнього і теперішнього рівнів та умов, в яких вона розвивається, дається важко, оскільки у пострадянський період на неї випали найбільші, порівняно з іншими науками, власне наукові, суспільні, соціальні, макро- й мікроекономічні та інші випробування. Одним із наслідків цього стало те, що вона зазнала і до цього часу одержує найбільше зауважень і критики, у тому числі безпідставних, у вигляді спроб списати на неї невимірно великі невдачі, помилки та втрати, понесені за цей період у сільському господарстві й сільсько-селянському секторі країни.

Безвідносно до того, наскільки обґрунтованими є такі зауваження та критика, достатньо підстав для переконаності у тому, й це є третім у даному випадку узагальненням, що і за цих обставин *економічна наука (мається на увазі також її аграрно-економічна гілка) щонайменше не втратила свого місця в сукупності інших наук аграрного (агропродовольчого) призначення*. Більше того, оскільки її зміст та ідеологія не могли не ма-

ти певного, навіть неусвідомленого, впливу на них, може бути виправданим вважати, що у складних умовах сьогодення аграрно-економічна наука якоюсь мірою могла виконувати консолідуючу міждисциплінарну функцію. З огляду на те, що, повторимо ще раз, такий погляд є суб'єктивним, його не можна не вважати дискусійним. *Ми ж, економісти-аграрники, безвідносно до того, що з цього приводу думає кожний з нас, повинні якщо не сукупно, то хоч би внутрішньо, кожний для себе, погодитися, що могли й повинні були у цей період зробити більше і краще. Не тільки для нинішнього часу, а й в ім'я майбутнього.*

А вже за межами цього вважаю необхідним зауважити, що таким баченням нікого з науковців економістів-аграрників та їхніх очільників ні в чому не звинувачую і ні на кого не покладаю персональної провини за те, чому ми не досягли кращого. Не тільки через те, що сам належу до цієї групи науковців, а й у зв'язку з тим, що не знаю жодного з тих, хто усвідомлено провокував би ситуацію, яка спричинила теперішнє *«маємо те, що маємо»* у сільському господарстві, у сільсько-селянському секторі країни та, передусім, у селянському середовищі. *Хоч різного роду помилки, у тому числі чималі, допускалися. Могли бути (й були) прорахунки, недоліки і помилки, але зумисний злий намір невбачався.*

Тож не аграрно-економічна наука винна у суспільному, а якщо точніше – суспільно-політичному, власне соціальному, макро- й мікроекономічному, соціально-психологічному та виробничо-господарському системному провалі чинної вже два десятиліття в

* Матеріал цієї статті було підготовлено для виступу на зборах членів Конгресу економістів-аграрників – Лукинівських читань. Проте з об'єктивних обставин виступ не відбувся. За період, що пройшов з того часу, погляди автора на досліджувану проблему не змінилися. Тож подаю до друкування в журналі у його тодішньому варіанті.

нашій країні аграрної політики з її об'єктивно необхідним, у тому неминучим осердям – чинними аграрними перетвореннями у вигляді аграрної й земельної реформ з усіма відомими наслідками.

Для тих, хто і надалі шукатиме винних у цьому в аграрно-економічній науці, нагадаю *пам'ятати хоч би те, що чинна аграрна політика вже два десятиліття іменується державною. У реально-прикладному відношенні це означає, що саме держава в особі її найвищих інституцій: однієї законодавчої – Верховної Ради України і двох виконавчих – Адміністрації Президента України та Кабінету Міністрів України весь цей період – від її започаткування до нинішнього часу конструювала чинну аграрну політику, організовувала її практичне втілення.* Проте робила це настільки невміло й безвідповідально, що така політика замість того, щоб бути відповідною обіцянкам, які давались і продовжують даватися цими ж інституціями суспільству, селу і селянам, перетворилась у свою абсолютну протилежність з відповідними антинаслідками. Проблема нині в тому, чи знайдеться хтось у тих інституціях настільки політично сміливий та достатньо відповідальний перед Богом і Вітчизною та її громадянами, що визнає це й попросить у них вибачення. Керуючись при цьому, крім іншого, тим, що знають усі: *без покаєння не буває прощення.*

Позиція ж науковців, у цьому відношенні має базуватися на тому, що безвідносно до того, як надалі розвиватимуться офіційні події в сільському господарстві країни та її сільсько-селянському секторі й безпосередньо на селі, наші завдання і відповідальність мають скеровуватися на доступні вченим помітно-активні позитивні зрушення в науці, опікуватись якою нам довірено. Спираючись при цьому на особисті не тільки наукові, а й громадянські сумління, і, повторимо ще раз, наукову та громадянську відповідальність. Мовлячи це, висловлюю виключно власну і нічию більше думку, й обмежую її баченням і потенціалом двох споріднених питань. З одного боку, деякими аспектами підвищення інноваційного рівня аграрно-економічної науки та відповідної їй прикладної функції – інноваційного збагачення со-

ціальної та виробничої сфер агросфери з її сільсько-селянським сектором і сільськими територіями; з іншого – на деяких обнадійливих тенденціях еволюції економічної науки, включаючи її аграрно-економічну складову, які проявляються в ній.

Вихідною основою спорідненого розгляду цих положень приймається очевидність того, що *окремо взяті наукові інновації є об'єктивним продуктом еволюції науки в усій її масштабності, у тому числі її сутнісно-структурних складових.* При цьому реальність не змінюється від того, що у фундаментально-створювальному відношенні інновація може постати породженою нетрадиційним, у тому числі геніальним за своєю сутністю мисленням видатних наукових особистостей. Та найбільшою мірою сучасні наукові інновації зароджуються, проявляються, утверджуються і набувають характеру й змісту науково-практичних інновацій у вигляді еволюції вже усталених гілок науки. Однією з найсуттєвіших особливостей таких інновацій є їхня доступність широкому колу науковців, а через них, також виробникам. Важливо тільки, щоб вони про це постійно пам'ятали. У свою чергу інновації стають базовими основами прискорення і поглиблення еволюційно-створювальних наукових процесів. *Зацікавлено спрямовується й активно підтримується взаємодія інновацій та еволюцій і відповідних їм процесів стає визначальним синергетичним проявом розвитку науки.*

Подібно тому, як первинним продуктом інноваційної діяльності є *нові знання про те, як виробляти нові продукти чи послуги*¹, еволюцію науки виправдано вважати *першоосновою «виробництва» інноваційних продуктів*, у тому числі аграрно-економічного призначення. Покласти це на себе покликані науковці системи НААН України і провідні вчені вищих навчальних закладів та якомога активніше матеріалізувати її новітніми інноваціями.

Така орієнтація, крім іншого, базується на тому, що інноваційно-еволюційний (еволюційно-інноваційний) розвиток вже практично повсюдно визнано визначальним ін-

¹ Шилов А. Инновационная экономика: наука, государство, бизнес / А. Шилов // Вопросы экономики. – 2011. – №1. – С. 127.

струментом наукового і, водночас, усього іншого зростання та збагачення створювального потенціалу виробництв, країн, народів, світового розвитку. Виграють ті, хто зацікавлено й уміло користується таким інструментом. Наш обов'язок полягає в акти-

2. Деякі інноваційні аспекти проблеми, що розглядаються

Почнемо з того, що всі без винятку проблеми, які обговорювалися на всіх попередніх Конгресах економістів-аграрників, були, поза будь-яким сумнівом, важливими. І все ж серед них винесена на збори членів Конгресу проблема підвищення інноваційного забезпечення розвитку агропродовольчого сектора економіки країни посідає особливе місце. Не тільки через те, що вона великою мірою стосується всього того, що покликане забезпечити функціонування даного сектора в усій його багатоаспектності та масштабності на національно необхідному рівні, а й тому, що в останній час фундаментально важлива категорія *інновація* набуває спрощеного характеру і змісту та вкорінюється *черговою наукоподібною модою*. На те, що такі непоодинокі явища мають місце, вказує, наскільки відомо, занепокоєність експертної ради ВАК аграрно-економічного профілю – що спрощене розуміння сутності інновації активно проникає в кваліфікаційні роботи на здобуття наукових ступенів і знижує їхній науковий та прикладний рівень. І на жаль, не тільки кандидатських. З огляду на те, що у кожного дисертанта є керівник (консультант), покладати відповідальність за це тільки на здобувачів наукових ступенів було б не виправдано.

У зв'язку з цим, навіть не належачи до тих, хто послідовно досліджує теоретичні аспекти інновацій та прикладну матеріалізацію їхніх надбань, все ж осмілюся висловити думку з цього приводу, жодною мірою не претендуючи при цьому на її безальтернативність, а лише заспокоюючи себе сподіваннями на те, що це якимось чином може позначитися на розвиткові відповідних поглядів і досліджень. У найбільш загальному відношенні вони виглядають наступним чином.

Відоме з концептуального задуму даного Конгресу, програми виступів його учасників дає підстави для деяких обнадійливих узагальнень та передбачень з приводу проблем

візації подолання вітчизняних, у тому числі безпосередньо аграрно-економічних, відставань у цьому відношенні в агропродовольчій сфері з сільсько-селянським і глибинно соціальним осерддям.

інноваційного забезпечення розвитку в аграрно-економічній частині.

Одне з них стосується того, що за результатами роботи Конгресу може відбутися помітний перехід від переважаючого нині спрощеного розуміння сутності наукової інновації до усвідомлення її як *глибокого за науковим змістом, концептуально новітнього*, у тому числі *фундаментально наукового явища*. Його визначальною рисою її характеристикою є закладений у ньому *послідовно створюваний потенціал*. Будучи осередком і рушієм поступу, він у кожній даній інновації набуває сутності та значення науково збагачувальної *родзинки*, заради якої вона (інновація) викликана до життя. І тут варте постійної уваги те, що вона, *навіть найкраща, не здатна сама проявити наявний у ній потенціал*. Як і те, що для того, аби він проявився, потрібно всебічно та достатньо глибоко пізнати зміст потенціалу, зуміти вивільнити його та знайти місце в системі інших діючих у кожному конкретному випадку потенціалів та вміло й зацікавлено включити у наукове чи прикладне використання. І зробити це таким чином, щоб створити йому обставини, за яких він, умовно кажучи, *змушений був би «засвітитися» наявним у ньому створювальним багатством*.

Однією з особливостей кожної конкретної інновації як індивідуалізовано оригінального наукового явища є її здатність, точніше – закладена у ній потреба формувати навколо себе сукупність своєрідних важелів і механізмів її науково-прикладного прояву, каналів доведення потенціалу інновації до кожних конкретних потреб, до кожного даного варіанта включення інновації у науково-практичне використання. У даному випадку всі ці та інші важелі й механізми розглядаються *інноваційними суб'єктами*. У прикладному відношенні це, крім іншого, має трактуватися таким чином, що за своєю

природою і цільовим призначенням конкретні інноваційні суб'єкти, водночас із виконанням безпосередньо наукової функції, виконують також, назвемо їх так, «робочі», *прикладні функції*. Конкретніше це виглядає наступним чином: входячи у практику, пронизуючи її та проявляючи належну їм субінноваційно-створювальну здатність, вони, діючи синхронно, забезпечують сукупний прояв на необхідному (очікуваному, реально можливому) рівні потенціал *базової* у кожному конкретному випадку *материнської інновації* в умовах її певного застосування.

Рухаючись у цьому відношенні далі, дійдемо висновку, що *кожна наукова інновація спільно з породжуваними нею науково-*

3. Еволюційні процеси і тенденції в економічній науці

Подібно іншим наукам, як і розвиткові загалом, економічна наука прогресує еволюційно, від одних знань до інших без руйнівних катаклізмів. На таких же, еволюційних засадах розвивається аграрно-економічна наука, яка є одним із своєрідних відгалужень праматерів усіх інших галузевих наук – економічної теорії. Її успіхи, темпи й масштаби якщо не безпосередньо, то все ж великою мірою зумовлюються глибиною знань зайнятих у ній базових основ економічної теорії та уміннями застосовувати їх для розв'язання галузевих наукових і науково-прикладних проблем.

У даному випадку не ставиться мета розглядати як саме економічна теорія впливає на галузеві економіки в частині спонукання їх до еволюційних зрушень – кожної з них зокрема та всієї їх сукупності. Проте економістів-аграрників не може не радувати те, що у рідній нам гілці знань з'являються здобутки, які сягають загальнонаукових висот. Мається на увазі далеко не останній науковий прорив тоді ще молодого, а невдовзі видатного академіка Івана Лукінова *в частині цін та ціноутворення на продукцію сільського господарства*. Він (прорив) не міг пройти і, як відомо, не пройшов повз інтересів, скажімо так, великої економічної науки у всій її масштабності. У тому числі в її базовій основі – економічній теорії. Не тільки в Україні та колишньому Радянському Союзі, а й за їхніми межами. На зауваження, яке

інноваційними суб'єктами може (повинна) розглядатися своєрідною системою, що, у свою чергу, означає необхідність її науково-практичного втілення на засадах системності.

Повертаючись до означених вище випадків спрощеного (псевдо-наукового) розуміння сутності інновацій, виправдано вважати, що при цьому *допускається підміна їх похідними від них суб'єктами*. Або, що одне й те саме, *нічим не вмотивоване ототожнення субінноваційних явищ із власне інноваціями*. В інтересах науки та підготовки наукових кадрів винятково важливо якомога швидше позбутися цього.

довелося почути з цього приводу, що це було давно, можна лише відповісти, що *воно все ж було, і не де-небудь, а в нас, і було не єдиним, не тільки в Івана Іларіоновича, а й в інших вітчизняних економістів. А також тим, що класики народжуються і проявляють себе не щодня і навіть не щороку.*

Водночас згадаймо, що у вітчизняній аграрно-економічній науці вже в останній період відбулися еволюційні прориви або достатньо помітні еволюційні зрушення, які формують чи здатні сформувати з часом нові наукові або навчальні дисципліни. Одне з них – фундаментальні бачення академіка В. Гейця сутності й механізмів розв'язання *проблем модернізації* України як визначальної основи подолання її теперішніх відставань з одночасним створенням реальних можливостей відродженням на нових засадах історично зумовленої самотності країни Україна.

Великою мірою це стосується результатів екологічних досліджень і відповідної їм практики, на основі яких постала й утверджується *агро-еко-економіка*, або, по-іншому, *наука про екологічні аспекти аграрної економіки* (хоч може бути і навпаки: економічні аспекти екології). Її результати охоплюють не тільки агро-економіку, а й вітчизняну економіку загалом. Серед фундаторів цього наукового напрямку відомі імена В. Трегобчука, Б. Данилишина, М. Хвесика та інших знаних науковців.

Понад десять років тому в Харківському національному аграрному університеті на тодішніх знаннях з цього приводу виокремився навчальний курс *аграрної політики*. Його започаткував і видав перші навчальні посібники професор В. Шиян. З цього приводу шляхом еволюції в Україні вже нагромаджено багато нових наукових досліджень. Можна лише жалкувати, що вони за традицією продовжують розглядати таку політику як *сукупність відповідних заходів і механізмів їх практичного втілення*. Ігноруючи при цьому щонайменше дві її визначальні стратегічно-цільові риси. Одна з них полягає в *неминучості та невідкладності надання аграрній політиці послідовно соціального змісту, підпорядкованої трансформації усталеного розуміння сутності й змісту аграрної політики в агро-соціо-економічну політику*. Сюди ж належить її *реальне відповідне соціальне, ресурсне та все інше насичення з одночасним формуванням і практичним втіленням відповідних механізмів розв'язання її проблем*. Інша риса *стратегічно орієнтованої аграрної (аграрно-соціо-економічної) політики базується на необхідності розгляду її як сукупності зобов'язань та відповідальностей, які держава покладає на себе, пропонуючи суспільству політику стосовно агропродовольчого сектора і зайнятих у ньому*.

Ще одне еволюційне досягнення зробила останнім часом О. Шубравська, окресливши контури й базовий зміст *біоекономіки* як науки про історично-соціально-економічне становлення сільськогосподарської галузі нашої країни. Чітко простежується еволюція аграрно-економічної науки також у напрямі нагромадження знань *про сталий розвиток агросфери* (Шубравська О., Попова О., Черевко Г. та ін.), одним із результатів чого стало виокремлення цих знань у ряді вишів країни в спеціальну навчальну дисципліну. Останніми роками істотно *просунулась еволюція знань про людський капітал села* (Бородіна О., Михайлова Л.). Великої уваги варті результати досліджень *еволюції розвитку сільських територій* (сільського розвитку). Визнання і практичне використання знайшли фундаментальні наукові надбання з цього приводу О. Онищенко,

С. Дем'яненко, О. Павлова, Ю. Губені, В. Дієсперова, О. Булавки та інших дослідників. Окреме місце серед них посідають дослідження в ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» О. Бородіної та І. Прокопи з приводу *збагачення та організації використання в інтересах розвитку сільських територій потенціалу місцевих громад*.

Одне з вихідних положень такого дослідження базується на тому, що в умовах, які склалися і продовжують ускладнюватися у сільсько-селянському секторі та навколо нього, втрачаються можливості відродження сільських територій, збереження їх духовного, соціального й усього іншого багатства без заінтересованості та доступної для них участі членів місцевої громади. Прихований або відвертий скепсис, з яким доводиться зустрічатися з цього приводу, набуває сутності гальма розв'язання даної проблеми. Його подолання базується на тому, що нехтувати неминучістю не тільки не виправдано, а й шкідливо.

Не проявляється поки що належна заінтересованість результатами наукової еволюції в царині системного моніторингу функціонування сільського господарства, його сільсько-селянської й виробничих серцевин, доведеного Т. Осташко і В. Точиліним до достатнього рівня прийнятності для економічної теорії та практики. Не може не радувати те, що з активно-результативним входженням у дослідження інституціональних проблем сільського господарства О. Шпикуляка все відчутнішими стають еволюційні процеси у цій царині аграрно-економічних знань.

Помітним внеском у вивчення проблем еволюції аграрно-економічної науки, вартим особливої уваги, є результати досліджень В. Андрійчука з приводу *ефективності й капіталізації сільського господарства*. Однією з родзинок цього дослідження виправдано вважати всебічний розгляд *проблеми ефективності та капіталізації в агросфері у поєднанні з формуванням у ній надвеликих, і тому загрозливих не тільки для сільського господарства та селянства, а й для країни виробничих структур латифундистського типу*. Це один із проривів аграрно-економічної науки, який, між іншим,

уже кілька років нікого не цікавить – ні, на жаль, у науці, ні у владних структурах.

При всій безумовній важливості та корисності еволюційних надбань у різних складових вітчизняної аграрно-економічної науки такий її успіх не може вважатися достатнім для повнішого, глибшого та результативнішого забезпечення соціальних, соціально-економічних, власне економічних (мікро- і макро-) інтересів та потреб агросфери, села й селянства. У тому числі, або і передусім, через те, що великою (дуже великою) мірою недооцінюється та, відповідно, недостатньо вивчаються відповідні надбання фундаментальної, академічної науки. Так було усі попередні роки, подібним чином продовжується й тепер.

Одним із найбільш доказових підтверджень цього є, зокрема, те, що донині поза увагою економістів-аграрників залишається необхідність досліджень *модернізації сільськогосподарського виробництва*. Після започаткування акад. В. Гейцем дискусії з проблем модернізації України¹ майже два роки відповідні напрацювання в аграрно-економічних дослідженнях ще не простежуються. Хоч вона, *модернізація, як здатність сучасних людей науково спрямовувати зміни у суспільстві*², містить у собі потужний створюваний потенціал. Винятково важливим є також те, що у тій же статті чітко привертається увага *до визначальної сутності механізму одержання від модернізації суспільного успіху*. При цьому особливо наголошується на тому, *що найуспішнішою модернізація є тоді, коли вона стає органічною, тобто такою, коли відбувається, спираючись на ресурси всього суспільства, і задовольняючи інтереси всього суспільства*³.

Визначальним інструментом досягнення такої мети обґрунтовано вибір ліберально-демократичних засад для реформування економіки⁴. Ще одне базове положення з посиланням на Л. фон Мізаса стосується того, *що лібералізм являє собою доктрину, цілком і повністю спрямовану на поведін-*

*ку людини*⁵, *в результаті чого вона концентрується виключно на матеріальному благополуччі не з презирства до духовних благ, а внаслідок упевненості в тому, що до найвищого і найглибшого в людині неможливо дістатися шляхом зовнішнього регулювання*⁶. Таке бачення створюваної сутності лібералізму набуває особливо важливого значення з огляду на те, що в масовій свідомості, згідно з твердженням багатьох експертів і значної кількості вчених, незадовільний результат реформ в Україні є наслідком саме політики лібералізації⁷. Тоді як за Л. фон Мізесом, *яким би короточасним та обмеженим не було панування ліберальних ідей, цього виявлялося достатньо, щоб змінити обличчя світу*⁸.

Тож маючи таке наукове багатство й достатньо доказову світову практику, ми покликані не тільки освоїти таку доктрину та проникнутися нею, а й використати її потенціал в інтересах села і селянства, спробувавши переконати в невідкладності її практичного втілення найвищі владні інституції, водночас освоюючи та вміло використовуючи фундаментальні зарубіжні наукові надбання. У тому числі ту їхню частину, яка охоплюється категорією *соціоекономіка*.

Її фундатором вважається Амітаї Етціоні, який наприкінці 80-х років минулого століття заснував у Гарвардській школі бізнесу *Міжнародне товариство розвитку соціоекономіки (SASE)*⁹. За його версією соціоекономіка розвивається у певній спорідненості з економічною соціологією як міждисциплінарний напрям економіки¹⁰. В іншому випадку вона *трактується науковою дисципліною, що об'єднує ідеї та результати всіх соціальних наук, які вивчають різні аспекти економічної й інших форм поведінки людей, що спираються на свободу вибору*¹¹. Тобто, незалежно від трактувань, соціоекономіка розглядається наукою, яка,

⁵ Див.: там само. – С. 5.

⁶ Див.: там само. – С. 6.

⁷ Див.: там само. – С. 5.

⁸ Див.: там само. – С. 4.

⁹ International Society for the Advancement of Socio-Economics. Див.: <http://www.sase.org/abouttse/abouttse.html>

¹⁰ Шабанова М.А. Соціоекономіка и экономическая социология: точки размежевания и интеграции. Email: mshabanova@hse.ru

¹¹ Библиотека словарей «Словарник» (Толковый словарь общественных терминов. Н.Е. Яценко, 1999)

¹ Гесць В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України / В. Гесць // Економіка України. – 2010. – №3. – С. 4-20.

² Там само.

³ Див.: там само. – С. 4.

⁴ Див.: там само.

маючи міждисциплінарний характер, охоплює собою всю сукупність суспільних наук, які вивчають взаємовідносини між суспільством та економікою. При цьому вона, прагнучи до певного виокремлення в базовій для неї економічній науці як самостійної наукової навчальної дисципліни, завжди співвідноситиметься з нею як часткове з цілим.

За відомими літературними джерелами соціоекономіка з певними особливостями вже одержала поширення в понад шістдесяті країнах, у тому числі активно досліджується в Росії – в Новосибірському інституті економіки та Державному університеті «Вища школа економіки» (Москва). На фундаментально науковий рівень вона виведена в Інституті економіки Російської академії наук і асоціюється з іменами Р. Грінберга та О. Рубінштейна, які ще у 2000 році видали книгу «Экономическая социодинамика».

У цьому відношенні вони пішли настільки далеко, що з самого початку в якості її кредо розглядали *зміну напрямку основного руслу економічної теорії*. Та у даному випадку це, як кажуть, не для нас: воно лише відтілює як далеко вперед пішов один із напрямів економічної теорії.

Для нас у даному випадку багаторазово важливішим є те, що соціоекономіка пробиває собі дорогу і в нашій країні. Вперше вона вийшла на фундаментальний рівень у монографії *В. Гейця «Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку»*¹. У ній на міждисциплінарній основі розкрито й окреслено систему нетрадиційних поглядів з приводу взаємодії та партнерства суспільства, держави й економіки, які визначають базові основи нашої країни у глобалізованому світі. Одне з чільних місць у монографії відведено побудові та обґрунтуванню *соціоекономічної моделі майбутнього України*. На визначальне місце тут виведено ключову роль соціального капіталу, взаємозалежності технократичної і соціальної складових у новітній ідеології, що вимагає детального аналізу змісту соціогуманізованих складових розвитку. Така ідеологія вимагає, крім іншого й навіть переду-

сім, необхідності соціоекономічної переорієнтації визначальної для країни аграрної (агропродовольчої) сфери.

Винятково важливою особливістю соціоекономічних досліджень у нашій країні є *їхня послідовна орієнтація на надання цьому капіталу соціогуманітарної підпорядкованості*, що, зокрема, знайшло відображення у монографічному виданні ДУ «Інститутом економіки та прогнозування НАН України» монографії *«Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України»*². Пріоритетність такої орієнтації базується на тому, що визначальною основою модернізації країни і, тим більше, соціально-економічної складової виступає соціальний ресурс – людина, її індивідуально-особистісні якості, інтелект, знання, професійні навички, стимули до творчої діяльності. Усвідомлення цього, важливе завжди, набуває особливого значення в умовах коли на чільне місце вийшло формування не просто благополучного середнього класу, а істинного *«класу розвитку», який формує економіку, що базується на знаннях*³.

Там же, в ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» у відділі, очолюваному членом-кореспондентом НАН України О. Бородіною, досліджуються проблеми формування соціоекономічної моделі сільського господарства, села і селянства. Одержані теоретичні й практичні результати дають підстави трактувати *соціоекономіку як суспільно і соціально зумовлену синтез-систему (систему-синтез)*. Діючи на засадах синергетики, вони покликані забезпечувати нову якість функціонування сільського господарства, сільського виробництва з його осердям – агросферою, сільсько-селянського сектора, сільських територій та діючих на ній місцевих громад з їхніми домогосподарськими осередками й формами їх функціонування. Все це на достатньо високому духовному і гуманітарному підґрунті, необхідній екологічній захищеності, надій-

¹ Гейць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку /В.М. Гейць; НАН України; Інститут економіки та прогнозування НАН України. – К., 2009.– 864 с.

² Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України; за ред. Л.І. Федулової. –К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2007. – С. 9.

³ Грінберг Р. Юбилей зрелости: дела и планы /Грінберг Р. // Вопросы экономики. –2010. –№5. –С. 10.

ному ресурсному та всьому іншому виробничо-господарському забезпеченні.

При цьому **нова якість** розглядається не тільки порівняно з тим, що колись уже було в Україні, й тим більше з тим, що маємо тепер. А виключно як **стратегічно орієнтована якість**, побудована на єдності ще, на щастя, не зовсім втрачених національно-генетичних надбань вітчизняного села і селянства та відповідного досвіду найбільш розвинених в агропродовольчому відношенні країн, які пішли далеко вперед. З прикладного погляду таке стратегічно зумовлюване розуміння соціоекономіки, а отже, й соціоекономічного розвитку, базується на відповідній системній переорієнтації функціонування агропродовольчого сектора економіки і всього того, що ним об'єднується, що у ньому функціонує й забезпечує його функціонування на національно необхідному рівні.

Якщо це навіть буде певним повторенням, виправдано ще раз привернути увагу до того, що **визначальним у формуванні, побудові та розбудові такої переорієнтації покликано стати реальне задоволення духовних, соціальних, інтелектуальних, культурологічних, економічних й усіх інших життєзабезпечувальних інтересів і потреб кожного індивіда, місцевих громад, сільських соціумів теперішніх та майбутніх поколінь, суспільства і країни загалом.**

Обґрунтовуючи розгляд соціоекономіки як **системи-синтезу (синтезу-системи)**, ми виходили з сукупності базових положень, визначальними серед яких у даному випадку приймаються:

- очікувано-необхідний успіх на цьому шляху можливий лише за умови розгляду соціоекономічного розвитку з позицій **єдиного соціоекономічного процесу**, в якому, згідно з В. Костюком, **неможливо виділити ні економічну, ні соціальну складову в «чистому» вигляді, оскільки вони функціонують тільки в «суміші»¹**;

- у **синтезі-системі** вбачається **таке злиття (його можна вважати органічним) воєдино соціальної, економічної і забезпечувальної складових розвитку, яке, проявляю-**

чись, набуває суспільної та соціальної єдності, яка гарантує становлення соціоекономіки. З огляду на це достатньо підстав вважати формування й становлення соціоекономіки з позицій також її державотворчої функції. Такий синтез орієнтує на настільки ефективне функціонування соціоекономічної системи, за якого забезпечується чітка, цілеспрямована взаємодія усіх без винятку її елементів, їхнє взаємопроникнення, взаємозбагачення, та ефективний прояв створюваного потенціалу кожної з них в інтересах функціонування системи як соціоекономічної цілісності. Вона ж, синтез-система, покликана забезпечити прояв акумульованого у ній суспільно- і соціально-створюваного потенціалу по всій вертикалі – від національного рівня до регіональних, галузевих і безпосередньо місцевих рівнів, виробничих та не-виробничих сфер в інтересах кожної окремої людини, соціуму загалом і стратегічно орієнтованого розвитку країни;

- з позицій соціоекономічної переорієнтації розвитку **соціоекономіка трактується економікою, яка реально діє в інтересах людини, суспільства і держави.** В ній акумулюються послідовно оновлювані найкращі науково-прикладні надбання минулого й сучасного людського розвитку. Відповідно до цього її виправдано розглядати своєрідною постійно діючою, соціально і суспільно необхідною динамічною єдністю історично набутих, послідовно збагачуваних та ефективно втілюваних у життя знань і практичних навиків на даному відрізку часу, в конкретних умовах та обставинах кожного сьогоднішнього. Багата минулим і послідовно збагачувана сучасним соціоекономіка входить у своє і країни майбутнє із збагаченням та, відповідно, потужнішим створюваним потенціалом з його духовними, соціальними, матеріальними, економічними та іншими складовими. У найбільш загальному відношенні таке науково-прикладне розуміння соціоекономіки розглядається однією з визначальних основ неминуче невідкладної, великомасштабної системної модернізації економіки країни та всіх без винятку її складових;

- як всеохоплююче суспільно і соціально створюване явище, соціоекономічна пере-

¹ Костюк В.Н. Теория эволюции и социальноэкономические процессы. Изд. 2-е. / В.Н. Костюк. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – С. 6.

орієнтація, соціоекономічний розвиток покликані охоплювати собою всі без винятку галузеві, регіональні, безпосередньо виробничі, інституційні та інші осередки (складові) суспільного розвитку. У кожному з них формуватимуться відповідні їхньому функціональному призначенню механізми, процеси, форми внутрішнього розвитку;

- розв'язання проблем багаторазово ускладнюється також тим, що саме в агросфері та її сільсько-селянській складовій мали й мають місце найбільші за масштабами, найглибші та руйнівніші процеси суспільного, соціально-економічного, а у загальнішому відношенні також державотворчого змісту. Привернення уваги до соціальних, а через них безпосередньо чи опосередковано до соціоекономічних проблем розвитку агросфери, села і селянства ще не набуло необхідної динаміки, масштабів, глибини й потенціалу, здатних виконати дві визначальні взаємозв'язані функції. Під однією з них маєтись на увазі *відновлення історично давнього високого місця вітчизняної агросфери, а отже України загалом, у світових хліборобських процесах*. Нинішню втрату такого місця єдино вірно вважати тимчасовою: визнаючи на світом хліборобська велич нашої країни за її історичним призначенням не може не відродитися;

- *інша функція соціоекономічної переорієнтації розвитку агросфери полягає у невідкладній необхідності якомога швидшого обмеження й водночас із ним – повного припинення великомасштабних і глибоко руйнівних процесів у сільсько-селянському секторі з метою перетворення його у привабливий осередок для життя, роботи та відпочинку, суспільно необхідний осередок вітчизняного буття, гідний історично зумовленої величч країни загалом і вітчизняного селянства як національної цінності;*

- по-іншому це може розглядатися як необхідність формування не тільки в економістів-теоретиків, а й тих, що займаються дослідженням прикладних аспектів розвитку, концептуального нового типу їхніх світоглядних (стосовно предмета дослідження) бачень досліджуваних процесів та явищ. У більш загальному відношенні такий погляд може (*хоч і не обов'язково*) трактуватися та-

ким чином: у науковців-економістів має по можливості швидше почати формуватися й сформуватися тип глибокого **соціоекономічного мислення**. Його складовими мають стати формування **соціоекономічного світогляду, соціоекономічних бачень досліджуваних процесів і явищ, їх соціоекономічний аналіз, соціоекономічна оцінка одержуваних результатів, їхнє практичне втілення на соціоекономічних засадах, соціоекономічна наукова (науково-прикладна) орієнтація на майбутнє. Продовження цього ряду охоплюватиме соціоекономічну мету, соціоекономічні процеси, соціоекономічну динаміку, соціоекономічні устремління, соціоекономічну стратегію та ін;**

- привернення уваги спочатку в зарубіжних країнах, а останнім часом дуже обережно також в Україні до проблем соціоекономіки зумовлюється не тільки проблемами власне розвитку як такого. Крім виконання ним безпосередньо економічної функції, розвиток на засадах соціоекономіки поступово ставатиме одним із відображень зосередження, а з часом і прояв істотно іншої – суспільної функції, а саме: **переростання соціопотенціалу суспільства в інтегральний соціоустрій**. Першість у передбаченні саме такого характеру суспільного розвитку належить Питириму Сорокіну¹. В одному із сучасних наукових видань воно трактується епохальною інновацією першої половини ХХ століття, яке стосується трансформації чуттєвого соціокультурного устрою та ідеаціонального (надчуттєвого) устрою в інтегральний устрій, однією з характерних рис якого є наукове та естетичне сприйняття світу, що доповнюють одне одного, допомагаючи зрозуміти глибину й закони розвитку і гармонізації навколишнього середовища². Але як це нерідко буває із суспільно фундаментальними відкриттями, воно продовжує залишатися поза межами наукових та політичних інтересів.

З великої сукупності об'єктивних і суб'єктивних обставин вітчизняне сільське

¹ Сорокин П.А. Главные тенденции нашего времени / П.А. Сорокин. – М.: Наука, 1997. – 582 с.

² Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України; за ред. Л.І. Федулової. –К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2007. – С. 9.

господарство, село й селянство нашої країни перебувають у становищі, яке стосовно Росії академік РАН Л. Абалкін назвав *аграрною трагедією тієї країни*. Оскільки за його ж баченням вона має вже майже столітню історію (від більшовицького перевороту в 1917 році до сьогодні) він попарно назвав поіменно всіх її фундаторів – від Леніна і Сталіна до Путіна й Медведєва.

Подібний політичний діагноз-вирок «аграрна трагедія» повною мірою стосується також України – недавно минулої та нинішньої. Привертаючи увагу, обійдемося без причетних до цього імен. Сподіваючись, що хоч хтось із найтеперішніх з них почне

робити реальні кроки до того, щоб позбутися породженої сучасністю найбільшої та найстрашнішої трагедії у нашій країні.

Як показує реальність, це справа часу. Залишається мріяти, щоб він не виявився дуже далеким, втішаючи себе при цьому сподіваннями, що добре зроблене нами, економістами-аграрниками все ж не залишатиметься не поміченим. А поки що залишатимемося палкими прихильниками славнозвісного Павла Григоровича Тичини: *Нам своє робить*. Тобто те, що покладено на нас нашим місцем в аграрній науці. Робити поспідовно, високорезультативно і такою ж мірою відповідально.

Досліджено і обґрунтовано об'єктивну необхідність підвищення місця і ролі створювальних функцій інновацій в системі еволюції економічної науки.

Исследовано и обосновано объективную необходимость повышения роли и места созидательной функции инноваций в системе эволюции экономической науки.

The objective necessity for enhancement and appreciation of role and place of constructive function of innovations in system of evolution of the economics is studied and substantiated.

*

*С.Л. ГАННАЧЕНКО, кандидат економічних наук
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”*

Інноваційні ресурсозберігаючі технології в землеробстві

На нинішньому етапі економічного розвитку значну роль відіграє науково-технічний прогрес, який має сприяти підвищенню ефективності виробництва. Проте крім позитивних сторін науково-технічного прогресу посилюються його негативні впливи, зумовлені зростанням екологічного навантаження на ґрунти, водойми, атмосферу тощо.

Суттєво погіршився стан сільськогосподарських земель, що пов'язано з використанням великої кількості хімічних добрив, засобів захисту рослин, порушення технології їх застосування, інтенсивною обробкою ґрунтів. За даними експертів ООН, ерозія загрожує 3,6 млрд га землі більше як у 110 країнах світу. За оцінками експертів, для бо-

ротьби з ерозією ґрунтів щорічно потрібно 20-22 млрд дол¹.

Яскравим прикладом порушення екологічної рівноваги в аграрному секторі країни є Китай. Прагнучи суттєво збільшити виробництво аграрної продукції, в країні застосувались надзвичайно високі рівні агрохімічних засобів, ігнорувалося ґрунтозахисне землеробство в останні 15-20 років, що призвело до масштабної деградації сільгоспугідь, відбулося забруднення та знищення водних ресурсів, у результаті чого знизилася продуктивність галузі та загострилися соціальні проблеми на селі².

Гостро постає проблема підтримки та поліпшення ресурсної бази виробництва сіль-

¹ Ушачев И. Производство органического продовольствия: мировой опыт и перспективы российского рынка / И. Ушачев, А. Папцов, В. Тарасов // АПК: экономика, управление. – 2009. – № 9. – С. 3.

² Там само.

господарство, село й селянство нашої країни перебувають у становищі, яке стосовно Росії академік РАН Л. Абалкін назвав *аграрною трагедією тієї країни*. Оскільки за його ж баченням вона має вже майже столітню історію (від більшовицького перевороту в 1917 році до сьогодні) він попарно назвав поіменно всіх її фундаторів – від Леніна і Сталіна до Путіна й Медведєва.

Подібний політичний діагноз-вирок «аграрна трагедія» повною мірою стосується також України – недавно минулої та нинішньої. Привертаючи увагу, обійдемося без причетних до цього імен. Сподіваючись, що хоч хтось із найтеперішніх з них почне

робити реальні кроки до того, щоб позбутися породженої сучасністю найбільшої та найстрашнішої трагедії у нашій країні.

Як показує реальність, це справа часу. Залишається мріяти, щоб він не виявився дуже далеким, втішаючи себе при цьому сподіваннями, що добре зроблене нами, економістами-аграрниками все ж не залишатиметься не поміченим. А поки що залишатимемося палкими прихильниками славнозвісного Павла Григоровича Тичини: *Нам своє робить*. Тобто те, що покладено на нас нашим місцем в аграрній науці. Робити поспідовно, високорезультативно і такою ж мірою відповідально.

Досліджено і обґрунтовано об'єктивну необхідність підвищення місця і ролі створювальних функцій інновацій в системі еволюції економічної науки.

Исследовано и обосновано объективную необходимость повышения роли и места созидательной функции инноваций в системе эволюции экономической науки.

The objective necessity for enhancement and appreciation of role and place of constructive function of innovations in system of evolution of the economics is studied and substantiated.

*

*С.Л. ГАННАЧЕНКО, кандидат економічних наук
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”*

Інноваційні ресурсозберігаючі технології в землеробстві

На нинішньому етапі економічного розвитку значну роль відіграє науково-технічний прогрес, який має сприяти підвищенню ефективності виробництва. Проте крім позитивних сторін науково-технічного прогресу посилюються його негативні впливи, зумовлені зростанням екологічного навантаження на ґрунти, водойми, атмосферу тощо.

Суттєво погіршився стан сільськогосподарських земель, що пов'язано з використанням великої кількості хімічних добрив, засобів захисту рослин, порушення технології їх застосування, інтенсивною обробкою ґрунтів. За даними експертів ООН, ерозія загрожує 3,6 млрд га землі більше як у 110 країнах світу. За оцінками експертів, для бо-

ротьби з ерозією ґрунтів щорічно потрібно 20-22 млрд дол¹.

Яскравим прикладом порушення екологічної рівноваги в аграрному секторі країни є Китай. Прагнучи суттєво збільшити виробництво аграрної продукції, в країні застосувались надзвичайно високі рівні агрохімічних засобів, ігнорувалося ґрунтозахисне землеробство в останні 15-20 років, що призвело до масштабної деградації сільгоспугідь, відбулося забруднення та знищення водних ресурсів, у результаті чого знизилася продуктивність галузі та загострилися соціальні проблеми на селі².

Гостро постає проблема підтримки та поліпшення ресурсної бази виробництва сіль-

¹ Ушачев И. Производство органического продовольствия: мировой опыт и перспективы российского рынка / И. Ушачев, А. Папцов, В. Тарасов // АПК: экономика, управление. – 2009. – № 9. – С. 3.

² Там само.

госппродукції, оскільки в світі стрімко зростає дефіцит продовольства. Нині, за даними ООН, в усьому світі голодує або на рівні, близькому до голодування, знаходиться близько 1 млрд осіб.

Існує необхідність у пошуках стратегічного напрямку розвитку землеробства та знаходження альтернативних шляхів підтримки його продуктивності. Світовий досвід свідчить про можливість призупинення й подолання руйнівних процесів сільськогосподарських угідь шляхом впровадження інноваційних технологій.

Питання раціонального використання земельних ресурсів у сільськогосподарському виробництві знайшли відображення у наукових працях В.Г. Андрійчука, О.А. Корчинської, П.Т. Саблука, В.М. Трегобчука, А.М. Третяка, М.М. Федорова, В.В. Юрчишина та інших.

Мета статті – узагальнити доцільність впровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій у землеробстві.

Особлива актуальність впровадження новітніх технологій в Україні зумовлена зростанням проблеми екологобезпечного використання земель сільськогосподарського призначення, яка пов'язана зі зниженням їхньої родючості, поширенням ерозійних процесів, збільшенням площ деградованих і забруднених земель.

Землекористування в Україні зорієнтовано на досягнення максимальних вигод без відповідних заходів щодо підвищення родючості ґрунтів та землеохоронних витрат, здійснюється з суттєвими порушеннями науково обґрунтованої структури посівів і спричиняє виснаження ґрунтів. Зниження загальної культури землеробства, що зумовлене нехтуванням сівозмін та відсутністю матеріально-технічних засобів останніми роками, призвело до виснажливого характеру використання землі, розвитку небувалих ерозійних процесів, погіршення якісного стану сільськогосподарських угідь, негативних наслідків розвитку агропродовольчої сфери. Площа деградованих ґрунтів щорічно зростає на 80 тис. га; 32,8 % орних земель зазнали водної, а 54,2% – вітрової ерозії. Особливо страждають від ерозії схилі ділянки, на яких нині розташовано більше 1/3

ріллі. Щорічні втрати ґрунту в Україні становлять приблизно 600 млн т, зокрема понад 20 млн т гумусу¹.

У сучасних умовах, намагаючись зберегти й відтворити земельні ресурси, аграрії вдаються до використання інноваційних ресурсозберігаючих технологій обробітку ґрунту, здатних поєднувати підвищення ефективності виробництва з ощадливим використанням сільськогосподарських угідь. Ці технології також сприяють відновленню рівноваги між елементами агроecosystem і забезпеченням адаптивності індустріальних форм сільськогосподарського виробництва до вимог відновлення навколишнього природного середовища².

У багатьох країнах світу набули поширення технології зберігаючого землеробства, які дають можливість:

поліпшити якість ґрунтів, що проявляється у відновленні їхньої структури та вмісту гумусу, в усуненні ерозійних процесів, нормалізації водного та повітряних режимів, екологічного середовища;

економити затрати праці, інвестиційні та поточні матеріальні витрати;

одержати більші обсяги виробництва продукції з менших площ.

До інноваційних ресурсозберігаючих технологій у землеробстві належать (табл. 1): точне землеробство, органічне землеробство, прямий висів (нульова технологія) та мінімальна технологія.

В основу точного землеробства покладена система, яка направлена на одержання з певної земельної площі максимальної кількості якісної й найбільш дешевої продукції створенням однакових умов розвитку для всіх рослин цієї площі, без порушення норм екологічної безпеки. Точне землеробство передбачає дозоване внесення насіння, добрив і води в ґрунти відповідно до потреб рослин та якості ґрунтів. Оскільки в межах одного поля існують неоднорідності, то для їх оцінки й детектування використовуються новітні технології.

¹ Россоха В.В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання / В.В. Россоха // Економіка АПК. – 2009. – №3. – С. 109.

² Марчук Л.П. Формування інноваційних можливостей аграрного виробництва / Л.П. Марчук // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С.59.

1. Характеристики ресурсозберігаючих технологій у землеробстві

Назва технології	Точне землеробство	Органічне землеробство	Мінімальна технологія	Нульова технологія
Характеристика	Дозоване внесення добрив, засобів захисту рослин. Обов'язково беруться до уваги локальні особливості ґрунтів	Повна відмова від використання ГМО, антибіотиків, мінеральних добрив, агрохімікатів. Застосовуються природні добрива, механічні засоби боротьби зі шкідниками	Внесення мінеральних добрив; культивуація; висів; обробка посівів засобами захисту рослин; збирання	Посів із внесенням мінеральних добрив; обробка посівів засобами захисту рослин; збирання

Освоєння нових технологій потребує необхідного технічного забезпечення, яке базується на останніх досягненнях електроніки. Після перших експериментальних зразків, непристосованих до польових умов, були створені адаптовані до сільського господарства датчики й електронні пристрої.

У США точність проведення польових робіт контролюється з космосу. Така технологія одержала назву “система глобального позиціонування”. Точне землеробство гарантує економію трудових ресурсів, енергетичних, управлінських, матеріальних витрат, а також підвищення врожайності культур та ефективності виробництва¹.

У точному землеробстві застосовуються системи глобального позиціонування GPS, знімки зі супутників, спеціальні датчики, створюються електронні карти земель та обліку площ, у тому числі системи нагляду за посівами в процесі розвитку рослин, агротехніка оснащена комп'ютерами й іншими сучасними приладами. Аналіз та розробка рекомендацій для проведення робіт наступного польового сезону здійснюються за допомогою спеціального програмного забезпечення.

Під органічним землеробством розуміють систему екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва, яка підтримує та поліпшує біорізноманіття, біологічні цикли й біологічну активність ґрунтів. Вона базується на мінімальному використанні штучної сировини й матеріалів та агротехнічних прийомів, які відроджують, підтримують і поліпшують екологічну гармонію. Органічне виробництво – це практична реалізація в сфері аграрного виробництва загальної концепції екологічно й соціально зба-

лансованого розвитку, яка задовольняє потреби сучасного, не наражаючи на небезпеку здатність майбутніх поколінь задовольнити свої потреби.

Його основний принцип полягає у повній відмові від застосування ГМО, антибіотиків, агрохімікатів і мінеральних добрив. Це приводить до підвищення природної біологічної активності у ґрунті, відновлення балансу поживних речовин, підсилюються відновлювальні властивості, нормалізується робота живих організмів, відбувається приріст гумусу і як результат – підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

На органічну продукцію склалася стійка позитивна реакція споживачів, незважаючи на те, що ціни на такі продукти в світі вище в середньому на 20-40% порівняно з традиційними товарами. Постійно розробляються правила регулювання виробництва та обороту органічних продуктів на міжнародному й національному рівнях. Тобто, тенденція збільшення частки органічного сектору в світовій продовольчій системі збережеться як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Органічна продукція характеризується вищими цінами, тому її ввозять в основному в розвинуті країни з високою часткою самозабезпеченості продовольством. Таку продукцію експортують як розвинуті країни, так і країни, що розвиваються, при цьому останні вдаються до її експорту при внутрішньому недоспоживанні продовольства.

Поява й активне розширення сектору органічного виробництва продукції в країнах Західної Європи зумовлене його економічною доцільністю для дрібних та середніх фермерських господарств в умовах високого рівня державного субсидування, яке здійснюється як на національному, так і в рамках

¹ Андреева Н. Сельское хозяйство западных стран на постиндустриальном этапе развития / Н. Андреева // МЭ и МО. – 2009. – №7. – С.91-96.

регіональних програм ЄС. Згідно з Директивою 2078/92 фермери, які беруть участь в екологічних програмах, одержують підтримку від органів ЄС за умови чіткого дотримання правил органічного виробництва. Ця директива регулює порядок субсидування біоферм у рамках агроекологічних програм ЄС.

В основу *мінімальної та нульової технології* покладено мінімізацію чи відмову від механічного обробітку ґрунту; застосування сівозмін, які є найбільш економічно доцільні й поліпшують родючість ґрунту; інтегрований підхід до боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами рослин; використання насіння вищих репродукцій, чутливих до нових технологій.

За рахунок оптимізації технічних засобів на всі види робіт – від обробітку ґрунту до збору врожаю – відбувається суттєва економія коштів, а також скорочуються амортизаційні відрахування на техніку. Значно знижуються витрати дизельного пального: на 1 га зернових при традиційній технології – 56 л, мінімальній – 35, нульовій – 24 л.

Щоб впровадити технологію з мінімальним обробітком, ґрунту потрібний поетапний перехід протягом 2-5 і більше років, залежно від якості ґрунтів. Необхідно відмовитися від оранки плугом, оскільки це завдає непоправної шкоди мікрофлорі ґрунту і спричиняє деградацію його родючого шару. При обертанні пласта ґрунту порушується його структура, в ньому руйнуються капіляри й пустоти. А через відсутність рослинності на таких відділених частинах ґрунту стає незахищеним від пекучого сонця, вітрів, дощових злив. Практика переконує, що мінімальна технологія обробітку ґрунту або іншими словами мінімальне втручання людини в його природні структури, сприяє біологічним процесам у верхніх шарах ґрунтового покриву, захищає його від деградаційних процесів та підвищує родючість. Ця технологія зберігає структуру ґрунту, де безвідмовно й чітко спрацьовує складна капілярна система, яка утворилася завдяки кореневій системі рослин попередників, або життєдіяльності дощових черв'яків та інших організмів. З її допомогою верхні шари ґру-

нту підживлюються вологою, яка надходить від ґрунтових вод, підтримуючи потрібний водний режим навіть у безводні й посушливі роки. Мінімальний обробіток ґрунту проводиться на 3-7 см, або на глибину загортання насіння, але тільки після того, як він структуризується, і будуть створені комфортні умови для росту та розвитку рослин.

Потрібно забезпечити ґрунти необхідною кількістю органічних речовин, макро- й мікроелементами, а також створити відповідний водний і фізико-хімічний баланс, що забезпечує оптимальні умови для розвитку рослин, формування врожаю сільськогосподарських культур. Частину органічних добрив можливо компенсувати за рахунок використання сидератів (зелених добрив) з метою поліпшення структури ґрунту, збагачення його азотом та пригнічення росту бур'янів. У сидеральних культур розвинена коренева система, яка добре розпушує ґрунт. На коренях розвиваються бульбочкові бактерії, які асимілюють азот з повітря і збагачують ним ґрунт. Тому й відпадає потреба у мінеральному живленні. Винос із ґрунту з урожаєм фосфору та калію у перші роки впровадження технології мінімального обробітку компенсується переведенням його важкодоступних форм у доступні для рослин завдяки таким сидератам, як еспарцет, гречка, люпин і гірчиця.

Досвід підприємств центральної частини України показав, що ґрунтозахисні й ресурсозберігаючі технології екологічного землеробства потребують порівняно з традиційними втричі менше часу на обробіток землі, вдвічі-втричі менше пального та вдесятеро менше мінеральних добрив. А застосування безплужного обробітку ґрунту дає змогу на третину зменшити внесення органічних добрив¹.

Використання в Україні інноваційних ресурсозберігаючих технологій у землеробстві сприятиме: попередженню й припиненню деградації земель, збереженню та відтворенню родючості ґрунтів, охороні земель, раціональному їх використанню, поліпшенню екологічного стану довкілля;

¹ <http://ppravda.if.ua/analytycs/polytycs/121-grunt.html>.

підвищенню економічної ефективності виробництва й врожайності сільськогосподарських культур; стабільності у виробництві продукції; забезпеченню конкурентосп-

роможності вітчизняної продукції; адаптації ресурсозберігаючих технологій до широкомасштабного використання в різних регіонах країни тощо.

Досліджено доцільність застосування інноваційних ресурсозберігаючих технологій у землеробстві, впровадження яких забезпечує попередження і припинення деградації земель, збереження й відтворення родючості ґрунтів, поліпшення екологічного стану довкілля, підвищення економічної ефективності та стабільності виробництва.

Исследована необходимость применения инновационных ресурсосберегающих технологий в земледелии, применение которых обеспечивает предупреждение деградации земель, сохранение и возрождение плодородия почвы, улучшение экологического состояния внешней среды, повышение экономической эффективности и стабильности производства.

An article studies the necessity of application of innovative resource-saving technologies in agriculture and states that the use of these technologies can prevent land degradation, provide saving and reproduction of land fertility, enhance ecological situation of the environment and improve the level of economic efficiency and stability of enterprises.

*

**О.М. РИБАЧЕНКО, кандидат економічних наук
Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН**

Інноваційні підходи щодо розвитку цукробурякової галузі

Як показав двадцятирічний досвід реформування цукробурякової галузі в Україні, відродити колишні позиції вітчизняних цукровиробників на внутрішньому й зовнішньому ринках за рахунок нарощення обсягів виробництва та нестабільної державної підтримки неможливо. Усі заходи техніко-економічного характеру зводилися до необхідності модернізації цукрових заводів, особливо у напрямках збільшення їх виробничих потужностей, економії енергоресурсів, налагодження нових систем очистки цукру відповідно до євростандартів тощо. Водночас висока капіталомісткість вищевказаних технологічних процесів, обмеженість в обігових коштах, інвестиційна інертність вітчизняних цукроварів зумовлює подальший занепад галузі.

Питання щодо відродження вітчизняного цукрового виробництва на інноваційній основі висвітлені у наукових працях О.С. Зайця, О.М. Шпичака, П.Т. Саблука, В.І. Бойка, М.Ю. Коденської, С.А. Стасіневич, О.М. Варченко, В.Д. Слюсаря та ін. Однак, як свідчить аналіз сучасного стану досліджуваної галузі, а також світові тен-

денції на ринку цукру і продукції цукробурякового підкомплексу, існує необхідність у реальних і практичних пропозиціях щодо виходу галузі на інноваційно-прогресивний шлях розвитку.

Цукрова промисловість України має потужні внутрішні резерви, за рахунок яких продукція галузі може бути конкурентоспроможною не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринку. На прикладі цукрових заводів Вінницької області нами розроблено шляхи виявлення цих резервів, їх комерціалізації, зокрема, через застосування стратегії виробничої диверсифікації на цукрових заводах. Запропонована багаторівнева схема виробничої диверсифікації дасть можливість переробним підприємствам розширити асортимент пропозиції, зайняти нові ринкові сегменти, поглибити внутрішньо- й міжгалузеву інтеграцію, мінімізувати комерційні ризики (рис. 1).

Стратегія диверсифікації широко використовується в інших галузях економіки України, особливо в харчовій, хімічній, банківській сферах. Щодо цукробурякового підкомплексу, то даний спосіб підвищення конку-

підвищенню економічної ефективності виробництва й врожайності сільськогосподарських культур; стабільності у виробництві продукції; забезпеченню конкурентосп-

роможності вітчизняної продукції; адаптації ресурсозберігаючих технологій до широкомасштабного використання в різних регіонах країни тощо.

Досліджено доцільність застосування інноваційних ресурсозберігаючих технологій у землеробстві, впровадження яких забезпечує попередження і припинення деградації земель, збереження й відтворення родючості ґрунтів, поліпшення екологічного стану довкілля, підвищення економічної ефективності та стабільності виробництва.

Исследована необходимость применения инновационных ресурсосберегающих технологий в земледелии, применение которых обеспечивает предупреждение деградации земель, сохранение и возрождение плодородия почвы, улучшение экологического состояния внешней среды, повышение экономической эффективности и стабильности производства.

An article studies the necessity of application of innovative resource-saving technologies in agriculture and states that the use of these technologies can prevent land degradation, provide saving and reproduction of land fertility, enhance ecological situation of the environment and improve the level of economic efficiency and stability of enterprises.

*

**О.М. РИБАЧЕНКО, кандидат економічних наук
Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН**

Інноваційні підходи щодо розвитку цукробурякової галузі

Як показав двадцятирічний досвід реформування цукробурякової галузі в Україні, відродити колишні позиції вітчизняних цукровиробників на внутрішньому й зовнішньому ринках за рахунок нарощення обсягів виробництва та нестабільної державної підтримки неможливо. Усі заходи техніко-економічного характеру зводилися до необхідності модернізації цукрових заводів, особливо у напрямках збільшення їх виробничих потужностей, економії енергоресурсів, налагодження нових систем очистки цукру відповідно до євростандартів тощо. Водночас висока капіталомісткість вищевказаних технологічних процесів, обмеженість в обігових коштах, інвестиційна інертність вітчизняних цукроварів зумовлює подальший занепад галузі.

Питання щодо відродження вітчизняного цукрового виробництва на інноваційній основі висвітлені у наукових працях О.С. Зайця, О.М. Шпичака, П.Т. Саблука, В.І. Бойка, М.Ю. Коденської, С.А. Стасіневич, О.М. Варченко, В.Д. Слюсаря та ін. Однак, як свідчить аналіз сучасного стану досліджуваної галузі, а також світові тен-

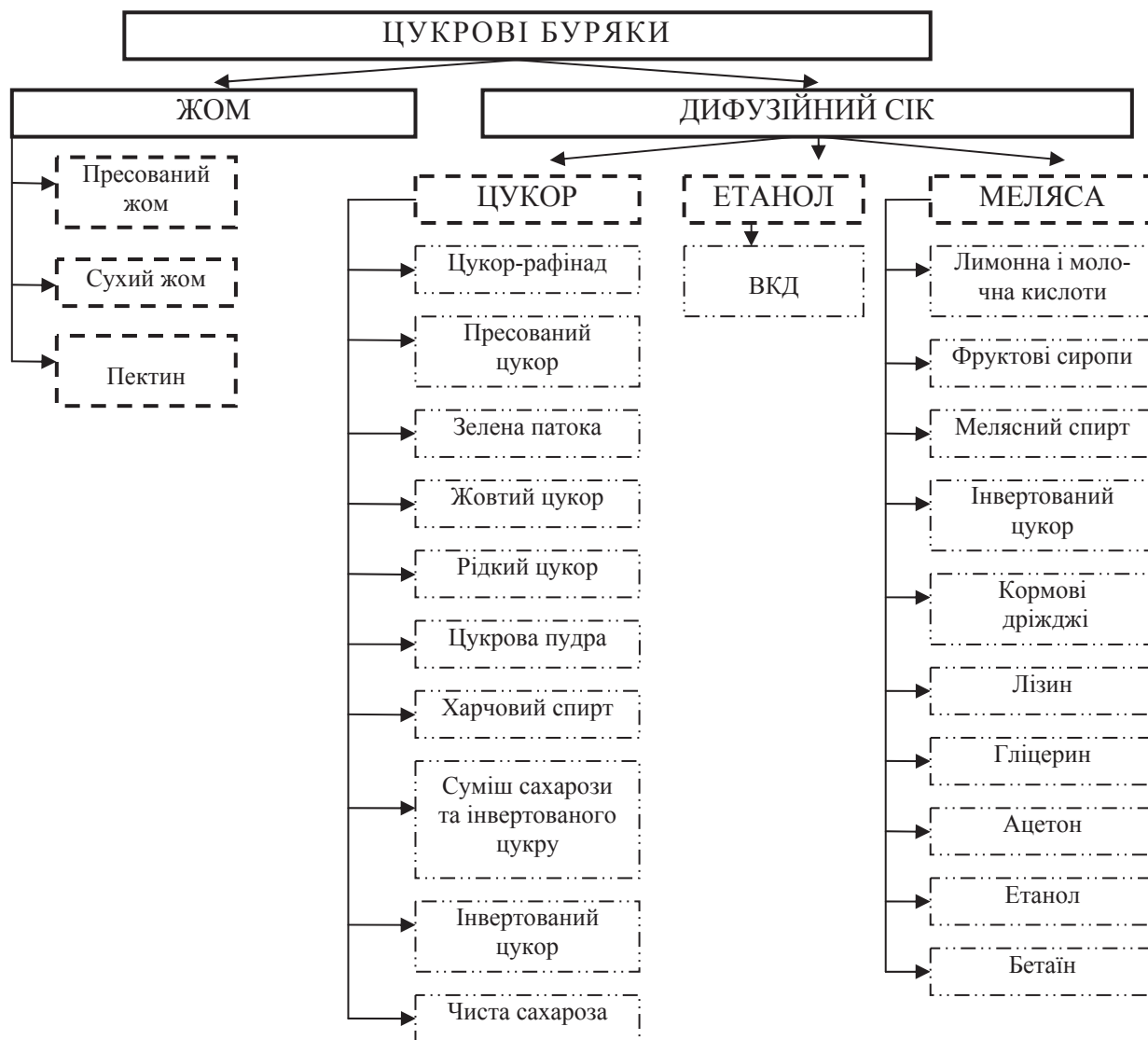
денції на ринку цукру і продукції цукробурякового підкомплексу, існує необхідність у реальних і практичних пропозиціях щодо виходу галузі на інноваційно-прогресивний шлях розвитку.

Цукрова промисловість України має потужні внутрішні резерви, за рахунок яких продукція галузі може бути конкурентоспроможною не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринку. На прикладі цукрових заводів Вінницької області нами розроблено шляхи виявлення цих резервів, їх комерціалізації, зокрема, через застосування стратегії виробничої диверсифікації на цукрових заводах. Запропонована багаторівнева схема виробничої диверсифікації дасть можливість переробним підприємствам розширити асортимент пропозиції, зайняти нові ринкові сегменти, поглибити внутрішньо- й міжгалузеву інтеграцію, мінімізувати комерційні ризики (рис. 1).

Стратегія диверсифікації широко використовується в інших галузях економіки України, особливо в харчовій, хімічній, банківській сферах. Щодо цукробурякового підкомплексу, то даний спосіб підвищення конку-

рентоспроможності підприємств не застосовується взагалі, насамперед через високий рівень спеціалізації в галузі. Проте нині існують сприятливі умови для розширення профілю діяльності переробних підприємств. По-перше, останні кілька років спостерігається стабілізація фінансово-економічного стану окремих цукрових заводів, особливо тих, що входять до складу потужних агропромислових холдингів. Отже, є можливості у самофінансуванні високобюджетних інвестиційних проектів. По-друге,

поглиблюється інтерес до об'єктів цукрової промисловості з боку іноземних інвесторів, які володіють необхідними інформаційними, технологічними і фінансовими ресурсами для налагодження нових видів виробничої діяльності у підприємстві. По-третє, перенасиченість внутрішнього ринку цукру у зв'язку з імпортом цукру-сирцю тростинного спонукає власників підприємств проникати у нові, менш ризикові галузі економіки, щоб у такий спосіб зайняти інші ринкові сегменти.

Умовні позначення: - - - I-й рівень диверсифікації;
 - · - · - II-й рівень диверсифікації.

Рис. 1. Схема диверсифікації виробництва на цукровому заводі

Деякі запропоновані нами напрями виробничої диверсифікації викликають не лише внутрішньокорпоративний інтерес, а мають гостру соціальну необхідність у державі. Зо-

крема, мова йде про налагодження технологій з виробництва пектину та фруктових сиропів. За роки пострадянської кризи пектинове виробництво в Україні повністю зане-

пало, і нині внутрішня потреба в цьому продукті задовольняється шляхом імпорту¹. Використовується пектин переважно як додаткова сировина у кондитерській та фармацевтичній галузях промисловості, хоча в цілому спектр його застосування дуже широкий.

За досвідом деяких країн світу, які налагодили пектинове виробництво (Німеччина, Канада, США), Україна може поновити свої виробничі потужності в цій промисловості. Технологічно зробити це нескладно, враховуючи, що основною сировиною для виготовлення бурякового пектину є жом, а допоміжними складовими – етиловий спирт і дефекат. Потрібно лише продовжити виробничу лінію з переробки відходів цукроваріння². За нашими підрахунками цукровий завод середньодобовою потужністю 1,5 тис. т цукрових буряків може виробити за повний період сокодобування близько 11 тис. т пектину. Ви-

робничі можливості модернізованого заводу середньодобовою потужністю 5 тис. т цукрових буряків становлять більше 35 тис. т пектину за сезон цукроваріння.

Крім того, особливо актуальним нині є налагодження виробництва біологічних видів пального та їх компонентів з основної або побічної продукції цукровиробництва. Нами вивчено кілька організаційно-технологічних схем одержання біоетанолу з продукції цукробурякової галузі в світі залежно від сировини та участі цукрового заводу у виробничому процесі. Всі вони знайшли своє застосування в різних країнах світу, однак, як уже доведено на досвіді окремих вітчизняних спиртових заводів в Україні, найбільш економічно вигідним і технологічно доступним у сучасних умовах є виробництво біоетанолу з меляси (рис. 2).

Рис. 2. Схема виробництва біоетанолу з меляси і дифузійного соку

Частково цю технологію вже апробовано на окремих спиртових заводах Вінницької області:

Гайсинський спиртовий завод виробляє компонент моторного палива альтернативного (КМПА). Потужність – 32 т на добу;

Барський спиртовий завод має установку з виробництва біоетанолу потужністю 24 т на добу.

Але, на нашу думку, цукрові й спиртові заводи Вінницької області мають значно більші потенційні можливості у виробництві біоетанолу. Зокрема потужності з виробництва технічного спирту є на семи спиртових

¹ Організація пектинового виробництва на цукровому заводі / [І. О. Крапивницька, О. О. Дика, І. С. Гулий, М. С. Карпович] // Цукор України. – 1996. – № 2. – С. 20–22.

² Осипенко П. Жомові перспективи / П. Осипенко // Агробізнес сьогодні. – 2007. – № 21. – С. 36–38.

заводах регіону. За умови їхньої модернізації на зразок Гайсинського та Барського підприємств, повного сировинного забезпечен-

ня ці спиртозаводи зможуть виробляти близько 6,5 млн дал етанолу на рік (табл. 1).

1. Прогноз виробництва цукру, окремих видів продукції цукробурякової галузі, біоетанолу (з меляси і дифузійного соку) у Вінницькій області

Показник	Кількість
Кількість цукрових заводів з виробництва цукру і меляси, од.	11
Середньодобова переробка цукрових буряків, тис. т	5-7
Тривалість сокодобування, діб	90
Потреба в сировині (цукровий буряк), тис. т	7402
Середня врожайність цукрових буряків, т/га	50
Площа посівів цукрових буряків, тис. га	148
Виробництво: цукру, тис. т	693
меляси, тис. т	231
біоетанолу (технологія 1), тис. дал	6476
Вихід біоетанолу на цукровому заводі (технологія 2), тис. дал	5238
Виробництво пектину на цукровому заводі, тис. т	35

Досвід попередніх років виробництва технічного спирту й альтернативних видів пального в регіоні показав, що основні проблеми, з якими стикаються виробники етанолу на даному етапі – це нестача сировини та відсутність попиту на цей вид пального з боку вітчизняних нафтопереробних компаній. На рисунку 3 зображена схема раціона-

льного розміщення виробничих потужностей різних ланок процесу виробництва біоетанолу, показано напрями потоку сировини на спиртозаводи й окреслено осередки, де існує фінансово-економічний потенціал для будівництва нових спиртозаводів і налагодження технологій з виробництва пектину.

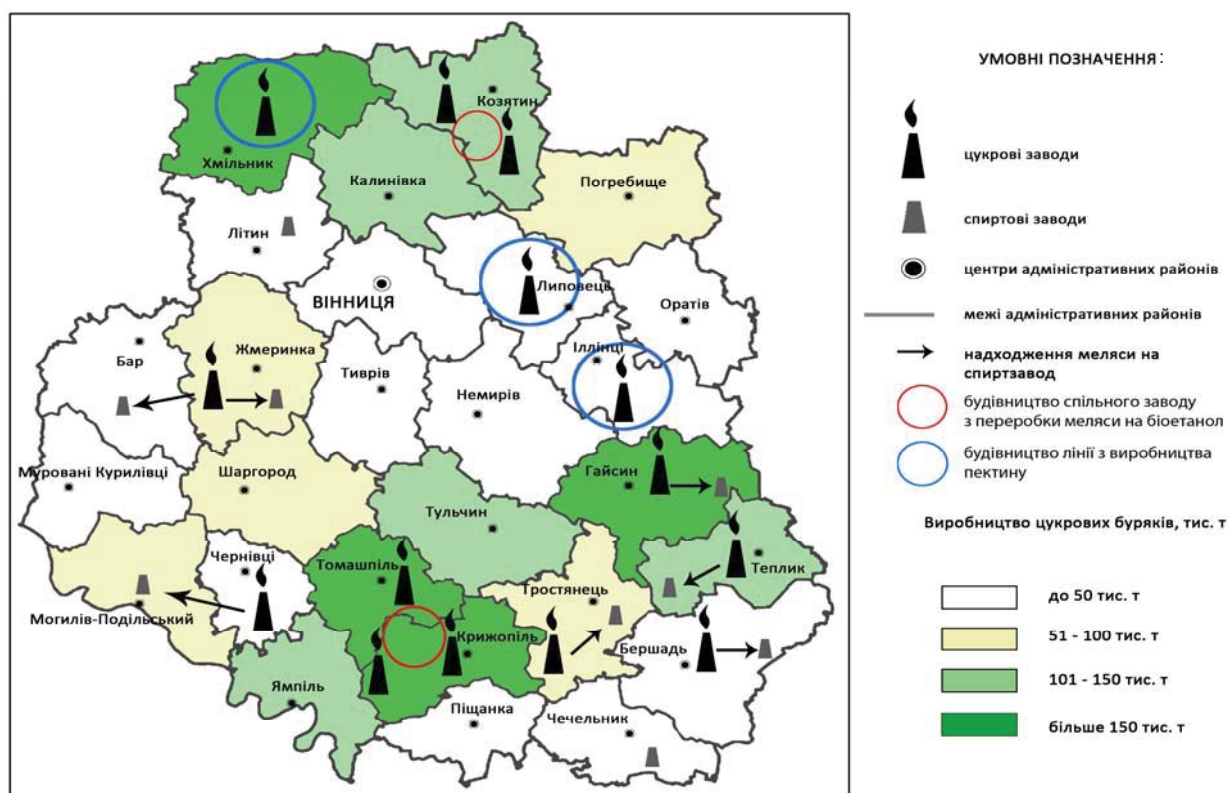

Рис. 3. Територіальна організація цукробурякової та спиртової галузей у Вінницькій області на перспективу

Крім вищевказаної апробованої в Україні технології виробництва біоетанолу великий інтерес викликає технологія, що передбачає будівництво додаткової спиртової лінії на цукровому заводі. Щоправда, в такому випадку виробляти біоетанол потрібно з дифузійного соку, що порівняно з першою технологією більш витратно. Однак вивчений нами досвід європейських країн, зокрема Чехії, Франції, переконує у високій ефективності цієї технології також. Як показують результати розрахунків, один цукровий завод Вінницької області потужністю 5 тис. т цукрових буряків на добу може виробити понад 5 млн дал біоетанолу. Вагомою перевагою цієї технології над попередньою є суцільність виробничого процесу, що автоматично нівелює проблему сировинного забезпечення у підприємстві.

Аналіз ефективності виробництва біоетанолу за різними технологіями свідчить, що повна собівартість біоетанолу за першою становить 6,7 грн/л, за другою – 7,5 грн/л

(табл. 2). При ціні 8 грн/л рентабельність дорівнює 20 і 7% відповідно. Підвищення ціни реалізації біологічного пального до 10 грн/л забезпечить рентабельність відповідно 50 і 33%. Таким чином, виробництво біоетанолу в області, з одного боку, – економічно привабливий вид виробничої діяльності, з іншого – важливий спосіб подолання екологічної й паливно-енергетичної проблем у державі.

У цілому ж цукрові заводи, переробляючи цукрові коренеплоди, можуть виробляти більше 20 найменувань продукції для таких галузей економіки, як хімічна, харчова, фармацевтична та ін. Технологічно це вимагає тільки монтажу в межах основної виробничої лінії додаткових цехів. А тому питання щодо фінансування й організації впровадження малозатратних технологій залежать переважно від адміністративних і менеджерських заходів безпосередньо у підприємствах та можуть вирішуватися на корпоративному рівні.

2. Структура собівартості та ефективність виробництва біоетанолу з меляси й дифузійного соку*

Елементи витрат	Технологія 1: виробництво з меляси		Технологія 2: виробництво з дифузійного соку	
	У вартісному виразі, грн	Структура, %	У вартісному виразі, грн	Структура, %
Сировина й матеріали	3,2	52	4,6	65
Паливо	1,8	29	1,1	16
Електроенергія	0,3	5	0,4	6
Заробітна плата	0,2	3	0,2	3
Відрахування на соціальне страхування	0,08	1	0,09	1
Інші виробничі витрати	0,6	10	0,7	10
Виробнича собівартість	6,2	100	7,09	100
Адміністративні витрати	0,2	-	0,2	-
Витрати на збут	0,3	-	0,2	-
Повна собівартість	6,7	-	7,5	-
Ціна реалізації, грн/л	8,0		8,0	
Рентабельність, %	20		7	
Ціна реалізації, грн/л	10		10	
Рентабельність, %	50		33	

* Розраховано автором з використанням техніко-економічних показників діяльності Гайсинського спиртозаводу

Натомість широкомасштабне виробництво пального з біосировини у цукробуряковій галузі має стати завданням стратегічного значення на державному рівні. Щоб викликати інвестиційний інтерес до подібних капіталомістких новацій, варто зосередити спільні зусилля на розробці заходів, які охо-

плюють усі етапи виробничого циклу в ланцюгу сільськогосподарське підприємство (цукровий буряк) – цукровий завод (меляса або дифузійний сік) – спиртозавод (біоетанол). Насамперед потребує зміни правове поле, що діє нині в галузі спиртової промисловості. На нашу думку, виникла необхід-

ність скасування заборони на приватизацію спиртозаводів, які виробляють біоетанол, запровадження ліцензій на виробництво цього виду пального, прийняття національної програми розвитку біологічних видів пального з урахуванням інтересів усіх ланок

спиртового виробництва і нових організаційно-правових умов функціонування спиртових заводів; надання кредитних та податкових пільг (відміна акцизу, зниження кредитних ставок тощо).

Запропоновано схему диверсифікації виробництва в цукробуряковій галузі Вінницької області. Визначено пріоритетні напрями розширення профілю виробничої діяльності, розроблено різні технологічні й організаційні моделі налагодження виробництва біоетанолу в регіоні з використанням продукції цукробурякової галузі. Розраховано виробничі можливості цукрових і спиртових підприємств області за умови їх модернізації та реконструкції.

Предложена схема диверсификации производства в свеклосахарной отрасли Винницкой области. Определены приоритетные направления расширения профиля производственной деятельности, разработаны разные технологические и организационные модели налаживания производства биоэтанола в регионе с использованием продукции свеклосахарной отрасли. Рассчитаны производственные способности сахарных и спиртовых заводов области в условии их модернизации и реконструкции.

An article provides a chart of diversification of production in Vinnytsia sugar-beet industry. The priority directions of the productive activity expansion are defined, different management and technological models for adjusting the bioethanol production in the region using sugar-beet industry products are worked out. There are expected sugar and spirit plants productive possibilities on condition of their modernisation and reconstruction.

*

**Л.В. ТРАНЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Уманська філія Приватного вищого навчального закладу
«Європейський університет»**

Державне регулювання зайнятості населення і ринку праці

Ринок праці займає дуже важливе місце в системі ринкових відносин, адже на ньому стикаються інтереси працездатних людей і роботодавців, які представляють державні, громадські та приватні організації. Але соціально-трудова відносина, зайнятість, ринок праці – це ті сфери ринкової економіки, в яких найбільш чітко простежуються недосконалість ринку, що призводить до дисбалансів в економіці, та необхідність державного регулювання. Праця і капітал, взаємодіючи на ринку праці, визначають його внутрішньо суперечливий характер. Зазначене протиріччя не може бути вирішено в рамках ринкової концепції й вимагає втручання держави. Держава, надаючи кошти для проведення програм, що підвищують конкурентоспроможність працівників і забезпечують їхній соціальний захист, робить свободу вибору найманих працівників реальною й обмежує диктат із боку роботодавців. Це, у свою чер-

гу, забезпечує фірми необхідною кількістю кваліфікованої робочої сили.

Питанням державного регулювання зайнятості населення та ринку праці присвячено роботи таких вітчизняних авторів, як К.І. Науменко, Л.В. Дейнеко, О.М. Чечель, О.І. Любенко. Проблеми ринку праці й безробіття розглядали такі зарубіжні економісти, як Дж. М. Кейнс, Х. Ламперт, В. Ойкен, Р.С. Сміт, Ф. Хайек, Дж. Р. Хікс.

Мета статті – виявити основні форми і методи державного регулювання ринку праці й розробити стратегію ефективної державної політики регулювання ринку праці в ринковій економіці.

Зайнятість населення розглядається як макроекономічна категорія, що об'єднує важливі соціальні та економічні індикатори стану суспільства. Ринок праці при тісному зв'язку з іншими підсистемами ринків – товарів, послуг, капіталів – займає не менш специфічне положення в системі ринків.

ність скасування заборони на приватизацію спиртозаводів, які виробляють біоетанол, запровадження ліцензій на виробництво цього виду пального, прийняття національної програми розвитку біологічних видів пального з урахуванням інтересів усіх ланок

спиртового виробництва і нових організаційно-правових умов функціонування спиртових заводів; надання кредитних та податкових пільг (відміна акцизу, зниження кредитних ставок тощо).

Запропоновано схему диверсифікації виробництва в цукробуряковій галузі Вінницької області. Визначено пріоритетні напрями розширення профілю виробничої діяльності, розроблено різні технологічні й організаційні моделі налагодження виробництва біоетанолу в регіоні з використанням продукції цукробурякової галузі. Розраховано виробничі можливості цукрових і спиртових підприємств області за умови їх модернізації та реконструкції.

Предложена схема диверсификации производства в свеклосахарной отрасли Винницкой области. Определены приоритетные направления расширения профиля производственной деятельности, разработаны разные технологические и организационные модели налаживания производства биоэтанола в регионе с использованием продукции свеклосахарной отрасли. Рассчитаны производственные способности сахарных и спиртовых заводов области в условии их модернизации и реконструкции.

An article provides a chart of diversification of production in Vinnytsia sugar-beet industry. The priority directions of the productive activity expansion are defined, different management and technological models for adjusting the bioethanol production in the region using sugar-beet industry products are worked out. There are expected sugar and spirit plants productive possibilities on condition of their modernisation and reconstruction.

*

**Л.В. ТРАНЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Уманська філія Приватного вищого навчального закладу
«Європейський університет»**

Державне регулювання зайнятості населення і ринку праці

Ринок праці займає дуже важливе місце в системі ринкових відносин, адже на ньому стикаються інтереси працездатних людей і роботодавців, які представляють державні, громадські та приватні організації. Але соціально-трудова відносина, зайнятість, ринок праці – це ті сфери ринкової економіки, в яких найбільш чітко простежуються недосконалість ринку, що призводить до дисбалансів в економіці, та необхідність державного регулювання. Праця і капітал, взаємодіючи на ринку праці, визначають його внутрішньо суперечливий характер. Зазначене протиріччя не може бути вирішено в рамках ринкової концепції й вимагає втручання держави. Держава, надаючи кошти для проведення програм, що підвищують конкурентоспроможність працівників і забезпечують їхній соціальний захист, робить свободу вибору найманих працівників реальною й обмежує диктат із боку роботодавців. Це, у свою чер-

гу, забезпечує фірми необхідною кількістю кваліфікованої робочої сили.

Питанням державного регулювання зайнятості населення та ринку праці присвячено роботи таких вітчизняних авторів, як К.І. Науменко, Л.В. Дейнеко, О.М. Чечель, О.І. Любенко. Проблеми ринку праці й безробіття розглядали такі зарубіжні економісти, як Дж. М. Кейнс, Х. Ламперт, В. Ойкен, Р.С. Сміт, Ф. Хайек, Дж. Р. Хікс.

Мета статті – виявити основні форми і методи державного регулювання ринку праці й розробити стратегію ефективної державної політики регулювання ринку праці в ринковій економіці.

Зайнятість населення розглядається як макроекономічна категорія, що об'єднує важливі соціальні та економічні індикатори стану суспільства. Ринок праці при тісному зв'язку з іншими підсистемами ринків – товарів, послуг, капіталів – займає не менш специфічне положення в системі ринків.

Трудові ресурси – особливий вид ресурсів. Вони є не тільки фактором економічного росту, головною виробничою силою, але й споживаючою. Трудові ресурси мають подвійну функцію – суб'єкта та об'єкта виробництва. Це не тільки робоча сила, але, насамперед, люди з їхніми різноманітними інтересами, потребами й здібностями. Праця – не лише джерело суспільного багатства, але і необхідна умова розкриття здібностей працюючого, особистості. З цієї особливості трудових ресурсів для державного регулювання дуже важливо узгодження економічних завдань із соціальними цілями, а досягнення бажаних економічних результатів у кращому використанні праці, зростання її продуктивності неможливо без урахування змін, що відбуваються в соціальних процесах, стимулюючого впливу на ефективність праці стану соціальної сфери.

Регулювання зайнятості на макроекономічному рівні має бути спрямоване на підтримання балансу економічних і соціальних пріоритетів на ринку праці. Основне національне багатство – інтелектуальний потенціал країни, людські ресурси, їхні знання, система цінностей, творчі здібності – саме вони дають змогу забезпечити економічне зростання, добробут народу і безпеку країни.

У 80-ті роки в діловому світі розвинутих країн затверджується нова концепція розвитку економіки, суть якої полягає у вирішальній ролі людського фактора. Кожна компанія заінтересована у високій кваліфікації й творчій активності працівників, бо головний ресурс швидкого технологічного розвитку

сучасної економіки – це нові технічні та комерційні ідеї і люди, готові втілювати їх у життя. Західні країни посилили активізацію людського фактора у виробництві (вдосконалення матеріального й морального стимулювання праці, підвищення кваліфікації працівників, створення сприятливого клімату для роботи та відпочинку, турбота про здоров'я тощо).

В Україні, де нині відбувається радикальна соціальна трансформація суспільства, роль цього чинника особливо важлива.

Які б не були вражаючі успіхи розвитку країн ринкової економіки в сфері функціонування ринку товарів і послуг, негативні наслідки функціонування ринку праці дуже важкі для працюючих, продавців своєї робочої сили. Високий рівень безробіття – це не тільки показник неблагополуччя на ринку праці, але й потужний «негативний заряд» для економіки в цілому. Ось чому різні уряди країн, змінюючи один одного, передусім визначають свої позиції щодо ринку праці: наскільки вдалося скоротити безробіття, створити нові робочі місця, підвищити ефективність використання робочої сили. Зростання безробіття завжди і скрізь викликає політичне та соціальне напруження.

Існує різка диференціація територіальних показників зайнятості. Слід враховувати, що в українських жителів у більшості низький рівень життя і заощаджень, які допомогли б їм пережити важкі часи, у них немає (табл. 1). Західні працюючі, використовуючи в період безробіття державний механізм соціальних гарантій, мають значно більші засоби індивідуального захисту.

1. Зареєстроване безробіття Черкаської області в 2011р. (на кінець звітного періоду)

Місяць	Кількість зареєстрованих безробітних			Середній розмір допомоги за місяць, грн
	усього	з них одержують допомогу по безробіттю	у % до населення працездатного віку	
Січень	27104	21046	3,6	826
Лютий	28347	21553	3,8	840
Березень	27622	20773	3,7	800
Квітень	25240	18346	3,3	804
Травень	23304	17269	3,1	793
Червень	21093	15592	2,8	818
Липень	19561	14511	2,6	849

Джерело: Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.stat.cherkassy.ua/?p=stat_inform.

Регулювальні функції держави полягають і в тому, щоб зближувати попит на найману робочу силу (з боку роботодавців) із пропозицією. Розмір безробіття визначається

співвідношенням двох сторін ринку праці – попитом на робочу силу і її пропозицією (табл. 2).

2. Попит та пропозиція робочої сили Черкаської області у 2011 р.

Місяць	Кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, осіб	Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць і вакантних посад, осіб	Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб
Січень	28165	595	47
Лютий	29068	524	55
Березень	28347	1137	25
Квітень	25861	592	44
Травень	23931	917	26
Червень	21477	594	36
Липень	20121	557	36

Джерело: Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.stat.cherkassy.ua/?p=stat_inform.

На відміну від ринку товарів і послуг на ринку праці спостерігається нерівновага попиту та пропозиції. Повністю ж збалансувати попит на працю і пропозицію не вдається, але за допомогою заходів державного регулювання можливо й необхідно привести рівень безробіття до природної норми. Наближення до збалансованості слід забезпечити не тільки за кількістю та якістю структури робочої сили, але й у часі та просторі (за регіонами).

Відтворення населення визначає чисельність його у працездатному віці в прогнозованому періоді. Хоча трудовий потенціал нашої країни залишається потужним, однак

із початку ринкових перетворень негативні процеси посилювалися й стосувалися передусім природного приросту населення. Міграційний же приріст його був вимушеним і не відповідав територіальній потребі в робочих місцях.

За даними Головного управління статистики, станом на 1 липня 2011 року в Черкаській області проживало 1281,6 тис. жителів. Упродовж січня-червня 2011 року чисельність населення скоротилася на 3790 осіб: за рахунок перевищення кількості померлих над народженими населення скоротилося на 4876 осіб, а за рахунок міграційного приросту – зросло на 1086 осіб (табл. 3).

3. Природний рух населення Черкаської області

Показник	Усього, осіб		Січень-червень 2011р. у % до січня-червня 2010 р.	На 1000 осіб	
	січень-червень 2011р.	січень-червень 2010р.		січень-червень 2011р.	січень-червень 2010 р.
Чисельність: народжених живими	5783	6001	96,4	9,1	9,4
померлих	10659	10983	97,0	16,7	17,1
у т.ч. дітей віком до 1 року	60	57	105,3	9,7	9,2
Природне скорочення населення	4876	4982	97,9	7,6	7,7
Кількість шлюбів	3065	2776	110,4	4,8	4,3
Кількість розлучень	807	2098	X	1,3	3,3

Джерело: Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.stat.cherkassy.ua/?p=stat_inform.

Чисельність економічно активного населення Черкаської області в 2010 році становила близько 1205,7 тис. осіб, зайнятих в економіці – 1080,9 тис. осіб (табл. 4). На

думку незалежних профспілок України, безробітних у нас значно більше. З таким демографічним розкладом і трудовим потенціалом Україна вступила в нове тисячоліття.

Акцент у державному регулюванні на політику зайнятості має бути перенесений на:

стимулювання підвищення попиту на кваліфіковану робочу силу і оновлення кадрового потенціалу;

професійну підготовку та перепідготовку кадрів з урахуванням змінного попиту економіки на робочу силу в інтересах забезпечення її конкурентоспроможності;

сприяння прискоренню перерозподілу робочої сили по галузях, території та за видами зайнятості в інтересах структурних зрушень і підвищення продуктивності праці;

стимулювання праці, зростання доходів, зміна трудової мотивації – високоефективній праці повинна відповідати висока заробітна плата.

4. Економічна активність населення Черкаської області за статтю та місцем проживання у 2010 р. (в середньому за період)

	Усе населення	Жінки	Чоловіки	Міське	Сільське
Економічно активне населення, тис. осіб:					
у віці 15-70 років	627,3	314,1	313,2	349,4	277,9
працездатного віку	578,4	276,8	301,6	336,3	242,1
Рівень економічної активності до населення відповідної вікової групи, %:					
у віці 15-70 років	64,9	61,1	69,1	62,2	68,7
працездатного віку	75,5	74,2	76,8	73,8	77,9
Зайняте населення, тис. осіб:					
у віці 15-70 років	564,9	289,1	275,8	298,1	266,8
працездатного віку	516,0	251,8	264,2	285,0	231,0
Рівень зайнятості до населення відповідної вікової групи, %:					
у віці 15-70 років	58,4	56,3	60,9	53,0	65,9
працездатного віку	67,4	67,5	67,3	62,6	74,4
Безробітне населення, тис. осіб:					
у віці 15-70 років	62,4	25,0	37,4	51,3	11,1
працездатного віку	62,4	25,0	37,4	51,3	11,1
Рівень безробіття до економічного активного населення відповідної вікової групи, %:					
у віці 15-70 років	9,9	8,0	11,9	14,7	4,0
працездатного віку	10,8	9,0	12,4	15,3	4,6
Економічно неактивне населення, тис. осіб:					
у віці 15-70 років	339,6	199,8	139,8	212,7	126,9
працездатного віку	187,6	96,4	91,2	119,1	68,5

Джерело: Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.stat.cherkassy.ua/?p=stat_inform.

При цьому держава не знімає з себе функції регулювання рівня безробіття, надання спеціальної підтримки безробітним, вдосконалення їхнього обліку, залучення до громадських робіт тощо. Тому відоме часло «кадри вирішують все» як ніколи актуальна, а структура кадрового потенціалу повинна відповідати структурі економіки. Невідповідна, немобільна непрофесійна структура кадрів здатна заблокувати науково-технічний прогрес і подальше проведення ринкових перетворень. Отже, необхідно аналізувати та прогнозувати дефіцит кваліфікованих кадрів фахівців і робітників при наявності безробіття.

Останнім часом спостерігається збільшення зайнятості, кількості робочих місць і скорочення безробіття. Чисельність незайнятих громадян Черкащини, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, на 1 серпня 2011 року становила 20,1 тис. осіб. За допомогою в працевлаштуванні до цієї установи впродовж липня п.р. звернулося 3,8 тис. незайнятих громадян (на рівні липня 2010 р.). Чисельність зареєстрованих безробітних на 1 серпня становила 19,6 тис. осіб. Допомогу по безробіттю одержували 74,2% осіб, які мали статус безробітного. Кожний другий безробітний раніше займав

місце робітника, кожний третій – посаду службовця, а решта безробітних не мали професійної підготовки.

Рівень зареєстрованого безробіття в цілому по області за липень зменшився на 0,2% і становив на 1 серпня 2011 року 2,6% населення працездатного віку (2,9% – у сільській та 2,4% – у міській місцевості). Кількість вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених підприємствами, установами та організаціями у службі зайнятості, у липні зменшилася на 6,2% і на кінець місяця становила 557 од. Із зазначеної кількості вільних робочих місць (вакантних посад) 59,1% передбачалося для робітників, 24,1% – для службовців, решта – для осіб, які не мають професії.

Навантаження незайнятого населення, яке перебувало на обліку державної служби зайнятості, на кінець липня залишилося на рівні попереднього місяця й становило 36 осіб на одне вільне робоче місце (вакантну посаду). По містах і районах зазначений показник коливався від 8 осіб у м. Сміла та Смілянському районі до 1235 осіб у Монастирищенському районі.

За сприяння державної служби зайнятості у липні було працевлаштовано 3,1 тис. осіб, що на 16,8% менше, ніж у червні. Серед працевлаштованих незайнятих осіб жінки становили 49,5%, а молодь у віці до 35 років – 47,8%. Рівень працевлаштування незайнятих громадян у липні порівняно з червнем зменшився на 1,6 в.п. і становив 12,2%.

Із Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття у липні на допомогу по безробіттю було витрачено 12,6 млн грн. Середньо-облікова чисельність безробітних, які її одержували впродовж зазначеного місяця, становила 14,8 тис. осіб. Середній розмір допомоги – 849 грн, що на 11,6% менше законодавчо встановленого розміру мінімальної заробітної плати (960 грн).

У розвинутих країнах із ринковою економікою держава не залишає ринок праці напризволяще. Поряд із ринковими механізмами діє й механізм державного регулювання. Важливе значення мають централізація і децентралізація. Однак існує необхідність вироблення й загальної концепції політики

зайнятості. Багаторічний зарубіжний досвід країн з розвинутою ринковою економікою показує, що механізм саморегулювання не здатний розв'язати проблеми ринку праці та розвитку людини. Для вироблення стратегії розвитку людських ресурсів необхідне державне втручання.

З великого спектра проблем державного регулювання зайнятості й ринку праці виділимо його основні напрями:

- регулювання розвитку системи робочих місць;

- регулювання попиту на робочі місця;
- державна політика в розвитку системи освіти, професійної підготовки і перепідготовки кадрів.

Ринку праці в Україні властиві такі основні характеристики:

- скорочення чисельності економічно активного населення;

- зрушення в структурі зайнятості по галузях – її перерозподіл у сферу послуг;

- зміна розподілу зайнятого населення за секторами економіки – у напрямі зменшення частки державного сектору і збільшення приватного сектору;

- висока концентрація зайнятості у великих та середніх підприємствах;

- низька еластичність зниження чисельності зайнятих порівняно з падінням обсягів виробництва в галузях і ВВП в цілому;

- гіпертрофований розвиток прихованої частини ринку праці, що складається з прихованого безробіття й прихованої зайнятості (неформальної). Неформальний сектор став фактично окремим сегментом ринку праці, помітно впливає на зайнятість;

- невідповідність зростання та диференціації реальної нарахованої зарплати зростанню й диференціації продуктивності праці, відсутність впливу оплати праці на підвищення ефективності його застосування;

- різка диференціація показників зайнятості та ринку праці по регіонах.

Головним заходом державної політики зайнятості всіх країн щодо формування попиту на робочу силу є розвиток системи робочих місць на основі державного й приватного інвестування. Зайнятість є результатом наявності робочих місць і стимулів, що визначають масштаби й співвідношення попи-

ту та пропозиції праці. Держава повинна відігравати важливу роль в інвестиційній сфері не тільки в період становлення ринкових відносин, але й після цього. У розвинутих країнах ринкової економіки саме держава інвестує пріоритетні напрями розвитку економіки, що забезпечують національну, екологічну безпеку, довгострокові проекти, вкладення в які окуповуються не швидко і не завжди привабливі для приватного капіталу, але дають соціально-економічний ефект у майбутньому.

Активізація інвестиційної політики, створення сприятливого інвестиційного клімату впливають не тільки на кількість робочих місць, а й на їхню структуру. Відтворення як просте, так і розширене несумісне з «продіями» накопиченого капіталу. Українська економіка за час перетворень жила не тільки за рахунок поточних доходів, але й за рахунок використання основного і оборотного капіталу на цілі споживання. Значна частина українського капіталу «спливає» в закордонні банки, нерухомість, кримінальні сфери, позбавляючи національну економіку значної кількості робочих місць. Структурна перебудова економіки, її соціальна переорієнтація приведе до збільшення попиту на робочу силу в сфері послуг, сприятиме створенню в ній нових робочих місць. У цьому ж напрямі діятиме такий фактор, як розвиток малого сектора в економіці.

Звуження можливостей формування попиту на робочу силу за рахунок створення нових робочих місць у сучасних умовах зумовлює активізацію іншого напрямку державної політики зайнятості – регулювання попиту населення на робочі місця. Найбільше на зниження попиту впливатиме розвиток самозайнятості, зростання потреби населення в домашньому вихованні дітей, збільшення у міру підвищення рівня життя чисельності добровільно незайнятих завдяки різноманітності джерел доходів. Зростатиме роль і такого регулятора попиту населення на робочі місця, як гнучка зайнятість, яка є не тільки засобом зниження безробіття, а й важливим елементом гнучкості сучасного ринку праці та робочої сили.

Гнучка робоча сила – складова частина гнучкого ринку праці, який має ряд складових:

гнучка зайнятість – маневреність і еластичність організаційних форм трудової діяльності й найму;

гнучкі системи оплати праці, зміна структури оплати;

функціональна гнучкість – взаємозамінність працівників, що володіють широким набором кваліфікацій і професійних навичок;

мобільність робочої сили – галузева й територіальна.

Усі складові гнучкого ринку праці еволюціонують у бік надання йому більшої пристосованості до технологічних чи структурних зрушень в економіці, а гнучкі форми зайнятості відіграють важливу роль у розв'язанні проблеми безробіття: вони дають змогу використовувати більшу чисельність працівників на тій же кількості робочих місць. Гнучка зайнятість дає працівникам можливість вибирати найприйнятніші для них форми і режими праці, збільшити свій вільний час, а підприємцям маніпулювати кількістю і якістю робочої сили, виходячи з виробничої необхідності. Більші можливості для її застосування відкриваються в сфері послуг у малому бізнесі, який швидко реагує на зміни кон'юнктури. Особливе значення гнучка зайнятість має для таких категорій населення, як молодь, жінки, пенсіонери.

Нові досягнення НТП роблять можливою організацію робочого місця практично скрізь: вдома у клієнта, в іншому регіоні. Комбінація комп'ютерної та інформаційної техніки з ринками, телекомунікаціями здатна радикально змінити характер праці й взаємозв'язку працівників. Сучасні форми зв'язку (електронна пошта, факс, телекс, мобільні телефони тощо) дають змогу швидко підключитися до комп'ютерної мережі фірм і різних банків даних. Ці технологічні можливості розширили коло робіт, які виносяться за межі фірми, додали нову гнучкість організації праці в часі та просторі. Проте пошук різних форм трудового життя, нове співвідношення індивідуального й соціального, колективні форми праці в кооперації, в

підприємствах різних форм власності відображають різноманітність такого пошуку.

Держава регулює попит на робочі місця, створюючи умови для домашнього виховання дітей, стимулюючи самозайнятність, розвиток малого бізнесу. Основну ж частину робочої сили становлять наймані працівники – в середньому 90% усієї робочої сили (в найбільш розвинутих країнах). Збільшення самостійної зайнятості, необхідність нарощувати освітній потенціал і навчання працездатного населення з відривом від виробництва, добровільна незайнятність та інші фактори скорочуватимуть попит на робочі місця.

У прерогативу державної політики в ринковій економіці включаються й інвестиції в людський капітал – освіту. У всьому світі вкладення в людський капітал вважаються найбільш вигідними. Існують державні програми підготовки та перепідготовки кадрів. Великі корпорації й фірми на Заході мають, як правило, власну систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів. Настільки високий і дорогий інтерес підприємців до такої, здавалося б, неприбуткової сфери діяльності не випадковий, і це не благодійність бізнесу, а усвідомлення того об'єктивного факту, що стратегія освіти

нині визначатиме перспективи соціально-економічного розвитку. З тими або іншими особливостями всі провідні країни розробляють і реалізують свої національні програми освіти й підготовки кадрів.

Отже, виходячи із вищевикладеного, для подолання негативних явищ у сфері державного регулювання зайнятості населення та ринку праці необхідно:

здійснити заходи щодо реформування ринку праці;

створити сприятливі умови для забезпечення продуктивної вільно вибраної зайнятості;

забезпечити державну підтримку високої мобільності робочої сили;

запобігти масовому безробіттю, яке виникає внаслідок структурних змін в економіці;

розробити конкретні заходи щодо соціального захисту працівників у разі банкрутства підприємств;

сприяти соціальному захисту неконкурентоспроможних верств населення;

запобігти перетворенню безробіття на довгострокове застійне, сприяти швидкому працевлаштуванню безробітних громадян.

Досліджено ринок праці та вплив державного регулювання на зайнятність населення, виявлено недоліки та визначено шляхи їх усунення, запропоновано основні напрями удосконалення державного регулювання зайнятості населення.

Исследован рынок труда и влияние государственного регулирования на занятость населения, выявлены недостатки и определены пути их устранения, предложены основные направления по усовершенствованию государственного регулирования занятости населения.

An article studies the labour market and influence of government control on employment of population, exposes drawbacks and the ways to minimize them, provides guidelines for enhancement of government control of employment of population.

* * *

*В.П. ЯКОБЧУК, кандидат економічних наук, доцент
О.В. ЗАХАРІНА, кандидат економічних наук
Житомирський національний агроекологічний університет*

Концептуальні аспекти формування зернового кластеру в регіоні

Підвищити ефективність функціонування зернового господарства в ринкових умовах можливо переведенням його на інноваційну модель розвитку, побудовою інтегрованої ринкової інфраструктури, яка б поєднала науку і підприємництво в один збалансований комплекс та сприяла підвищенню конкурентоспроможності регіону в ринкових умовах господарювання. Світова практика свідчить про високу ефективність у вирішенні цього питання кластерних об'єднань підприємств.

Становлення теорії кластерів відображено у працях відомого дослідника Вольфганга Прайса¹. Вагомий внесок у розвиток теоретичних, методологічних і практичних аспектів формування кластерів належить таким вченим, як С. Соколенко, М. Кропивко, О. Ціхановська, Ю. Губені, Т. Сахно, Г. Заболотний². Вивченню елементів кластерних об'єднань та їх функціонування присвячені праці вітчизняних науковців, зокрема О. Мазуренко, В. Ситника, А. Топалова, І. Хомина³. Дослідженню концепції кластерів, як шляху до відродження виробництва на рівні регіону присвятили свої праці Є. Ходаківський, В. Чевганова, І. Брижань,

М. Войнаренко⁴. Проте недостатньо дослідженими залишаються питання розвитку регіональних кластерів з урахуванням особливостей окремих територій країни. Нині не існує єдиного підходу щодо ідентифікації зернового кластера, формування та ефективного його функціонування, що й зумовило необхідність проведення окремого дослідження.

Мета статті – розробка теоретико-методичних положень щодо формування зернового кластера. Проведене дослідження базується на системному підході до вивчення фундаментальних положень кластерної моделі розвитку економіки країни. Для уточнення поняття “зерновий кластер”, теоретичних узагальнень і формулювання висновків використано метод наукової абстракції. Для адаптації зарубіжного досвіду кластерної моделі регіонального розвитку у вітчизняну практику використано прийом аналогії та зіставлення. При дослідженні були також використані графічний метод, методи аналізу і синтезу.

Найбільш прийнятним шляхом активізації економіки регіону є підвищення ефективності зернової галузі на базі нової виробничої системи – регіонального зернового кластера, суть якого полягає в кооперації зусиль споріднених підприємств, фінансових, дослідницьких, навчальних, торгових структур і державних установ для спільного виробництва продукції, яка відповідає світовим стандартам. На основі досвіду країн

¹ Прайс Вольфганг. Кластерна модель регіонального розвитку / В. Прайс // Перспективні дослідження. – 1999. – № 2. – С. 33-39.

² Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / С.І. Соколенко. – К.: Логос, 2004; Соколенко С.І. Производственные системы глобализации; сети, альянсы, партнерства, кластеры: Украинский аспект / С.І. Соколенко // Международный фонд содействия рынку; Институт конкурентоспособности. – К.: Логос, 2002. – С. 59; Ціхановська О.М. Кластеризація як новий методичний механізм розвитку сільських територій / О.М. Ціхановська // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 153-155.

³ Мазуренко О.В. Розвиток інтегрованих формувань в АПК / О.В. Мазуренко // Економіка АПК. – 2006. – № 3. – С. 89-93; Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови / В.П. Ситник. – К., 2002. – 517 с.

⁴ Ходаківський Є.І. Синергетична парадигма економіки: монографія [Є.І. Ходаківський, І.Г. Грабар, Цал-Цалко Ю.С., Януль І.Є.]. – Житомир, 2007. – 160 с.; Чевганова В. Кластери та їх економічне значення / В. Чевганова, І. Брижань // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 45-49; Войнаренко М. Концепція кластерів до відродження виробництва на регіональному рівні / М. Войнаренко // Економіст. – 2000. – № 1. – С. 36-39.

Північної Америки розробки щодо нової й перспективної кластерної форми організації в Україні вже апробовані в Хмельницькій області при побудові регіонального кластера “Стара Волинь”, що є методичною розробкою кафедр Подільського технологічного університету та ініціативних недержавних організацій. Загальна ініціатива одержала розвиток завдяки спонсорській діяльності громадянина США Й. Прайса. Функціонування цього кластера набуває поширення у Житомирській області при формуванні кластера з переробки каменепродукції. Під керівництвом професора Є.І. Ходаківського сформовано етнографічний кластер “Древлянська земля”. Кластерна модель має великий потенціал і в зерновій галузі, оскільки вона є стратегічною для держави для розвитку як внутрішнього, так і зовнішнього іміджу країни на міжнародній арені.

Зерновий кластер – це добровільне територіальне об’єднання підприємств зернопродуктового підкомплексу з метою забезпечення конкурентоспроможності зерновиробництва за рахунок формування ефективних внутрішньогалузевих зв’язків, диверсифікації каналів збуту, створення сприятливих умов для залучення вітчизняних та зарубіжних інвестицій, а також адаптації галузі до вимог світового ринку. Для ринку зерна кластер виступає в ролі “осередку зростання” і стартової бази для зовнішньоекономічних відносин. Висока конкурентоспроможність зернової галузі може триматися саме на міцних конкурентних позиціях зернового кластера. Основними напрямками діяльності його є забезпечення виробництва зерна, що відповідає європейським стандартам якості, налагодження маркетингових комунікацій, постійний обмін інформацією з виробничих, фінансових, кадрових та організаційних питань, а також оптимізація договірних відносин і запровадження форм співробітництва на ринкових засадах.

Переваги кластерної форми організації такі:

у кластері найбільш вдало використовуються регіональні особливості, пов’язані з природними ресурсами регіону, ґрунтово-кліматичними умовами, що на основі поглибленої спеціалізації дають можливість виробляти найбільшу кількість продукції найкращої якості, задовольняючи потреби споживачів;

кластерна форма організації, на відміну від інших прогресивних форм, зокрема корпоративної, об’єднує різні форми власності, в т.ч. корпоративну, державну, приватну, а також різнопрофільні підприємства.

Важливою характеристикою зернового кластера є те, що він базується на взаємовідносинах і взаємодії підприємств, які виробляють та продають зерно за межі місцевого, регіонального або національного ринку, що сприяє залученню коштів до регіону й підтримує підприємств-учасників. До зернового кластера входять підприємства та установи, які забезпечують ефективне функціонування ринку зерна, зокрема організації стандартизації, торговельні асоціації, дослідні установи, університети, які готують кадри, відповідають за інформаційне, технічне й наукове забезпечення, та інші підприємства, що надають торговельні, маркетингові, юридичні й інформаційні послуги. Учасники кластера залишаються організаційно та економічно самостійними суб’єктами і можуть конкурувати один з одним. Проте для всіх учасників кластера спільними є територія й середовище виробництва; мета діяльності – високоякісне конкурентоспроможне виробництво зерна та продуктів його переробки; тісна інтеграційна взаємодія.

Необхідною умовою функціонування зернового кластера є виділення етапів його створення й розвитку на рівні області (рис. 1).

Так, на першому етапі аналізують функціонування ринку зерна та вивчають проблеми галузі, які можна розв’язати за допомогою формування зернового кластера. Крім того, на цьому етапі готують документи, які характеризують наявні підприємства та причини, що спонукають їх об’єднуватись у кластер. На другому етапі визначають цілі й завдання зернового кластера. Основною метою третього етапу є поширення інформації про проект і залучення до участі в ньому представників місцевих органів влади. Четвертий етап характеризується тим, що оцінюють рівень конкурентоспроможності учасників зернового кластера, а також визначають необхідність співпраці партнерів проекту, виходячи з цілей та завдань кластера. На п’ятому етапі розпочинається практична робота з формування кластера, що реалізується в оформленні відносин у господарських договорах, тощо.

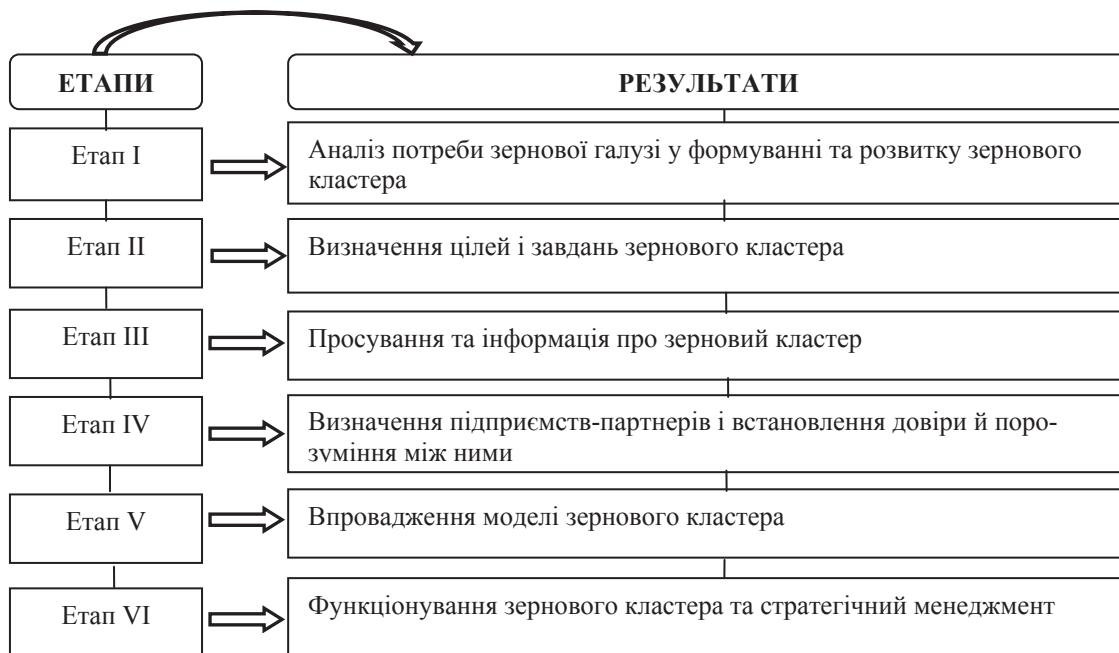

Рис. 1. Модель розвитку зернового кластера

Організаційна структура регіонального зернового кластера представлена на рисунку 2.

Важливою умовою ефективного та результативного функціонування зернового кластера є постійне залучення нових учасників, зокрема зміна активних членів зернового кластера можлива зі зміною тем проектів, що втілюються дійсними учасниками кластера. Зерновий кластер віддає переваги своїм членам перед окремими товаровиробниками зерна, оскільки в його межах постійно проходять науково-практичні конференції, семінари, робочі зустрічі й інші заходи, які сприяють підвищенню професійного рівня фахівців на ринку зерна, розповсюдженню знань щодо забезпечення розвитку зернової галузі. Крім того, є можливість працівникам аграрних підприємств одержати загальні та спеціальні знання. З розвитком ринку зростає потреба у висококваліфікованих спеціалістах з різних галузей знань і тому діяльність із підготовки кадрів у середині кластера є важливою умовою ефективного функціонування ринку зерна.

Зерновий кластер може розвиватися й ефективно діяти лише тоді, коли соціально-економічна політика створює середовище, сприятливе для розвитку бізнесу. Так, місцева адміністрація має діяти в інтересах підприємницьких структур і проводити політику, спрямовану на їхнє зміцнення. Влада не повинна створювати зерновий кластер та

контролювати його роботу. Функція місцевих органів влади полягає в сприянні проведення зустрічей членів кластера, здійснення дослідження з метою надання допомоги кластеру в самовизначенні й формуванні тощо.

Участь Житомирської обласної державної адміністрації в проекті по створенню зернового кластера полягає в наступних діях:

- призначення координатора з боку місцевої адміністрації;

- регулярна участь у робочих зустрічах, засіданнях підприємств-членів зернового кластера з метою визначення проблем галузі та їх розв'язання;

- створення робочої групи для розробки стратегічного плану розвитку області;

- забезпечення інформаційної підтримки заходів і проектів у рамках розвитку зернового кластера;

- участь у проекті, спрямованому на поліпшення якості місцевої продукції зернової галузі;
- залучення представників підприємницьких структур до формування кластера.

Вважаємо, що в зерновий кластер повинні обов'язково входити підприємства з постачання пально-мастильних матеріалів, пестицидів та гербіцидів, насінницькі господарства, підприємства, які спеціалізуються на запчастинах до сільськогосподарської техніки. Важливою складовою зернового кластера

мають бути переробні підприємства, які є представниками борошно-круп'яної, хлібопекарської, комбікормової промисловості. Так, зерновий кластер включатиме не лише виробництво зерна, але і його переробку. Необхідно також зазначити, що продукти переробки зерна – борошно, хліб, крупа, макаронні вироби – можна віднести до основних видів продуктів, на які завжди існує стабільний попит. Перероблену продукцію можна реалізовувати переробникам другого рівня (наприклад, пекарям) чи роздрібним торговцям, продавати на оптовому ринку, товарній біржі чи через інші структури.

ронні вироби – можна віднести до основних видів продуктів, на які завжди існує стабільний попит. Перероблену продукцію можна реалізовувати переробникам другого рівня (наприклад, пекарям) чи роздрібним торговцям, продавати на оптовому ринку, товарній біржі чи через інші структури.

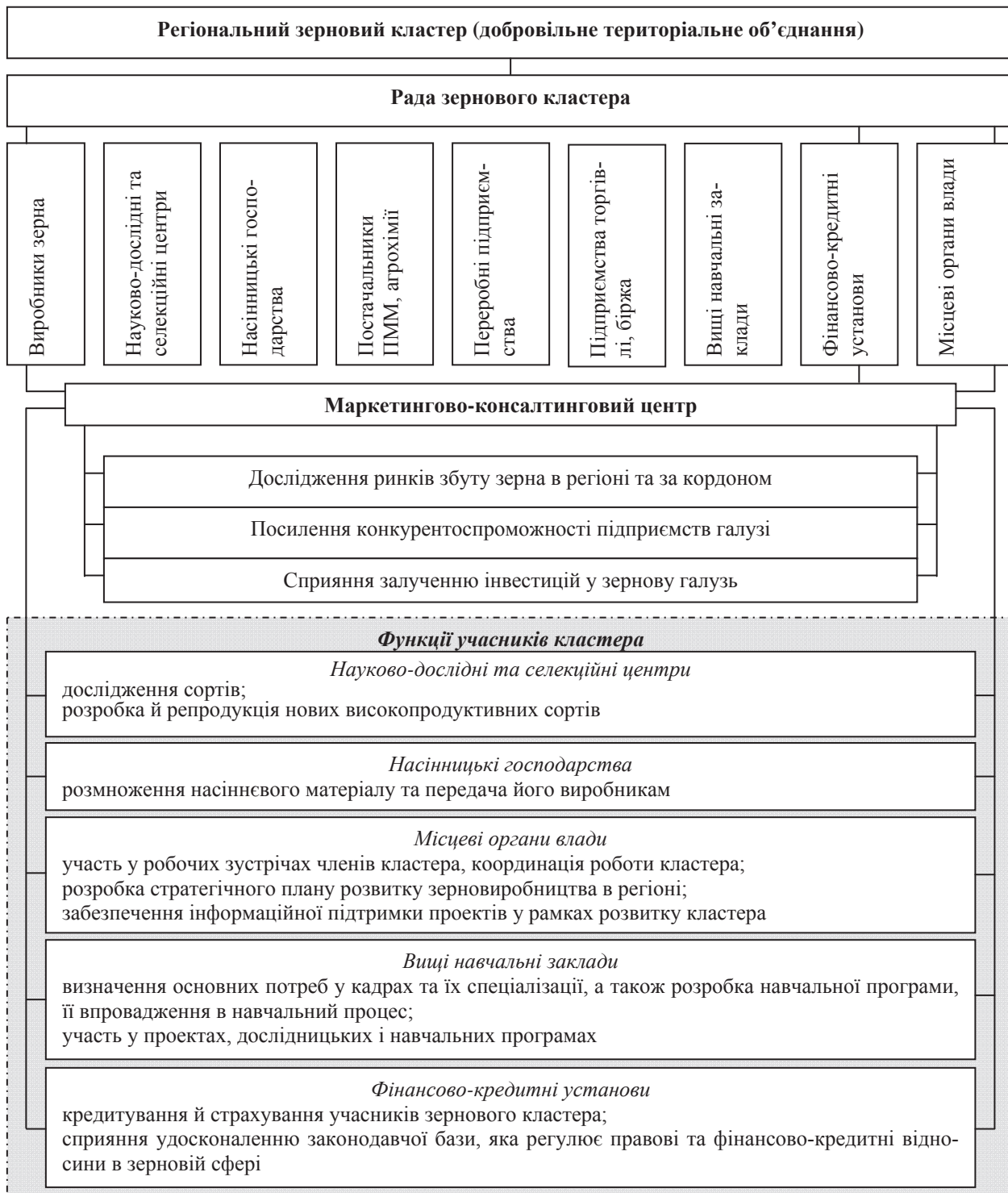

Рис. 2. Структура регіонального зернового кластера та функції його учасників

Кластерний підхід уможливило розширення діяльності на міжнародних зернових ринках і створення спільних підприємств. Ті з них, які вже займаються експортом зернової продукції, зможуть допомогти вийти на зовнішній ринок іншим членам зернового кластера. Вони також можуть спільно рекламувати свою продукцію. Ізольоване підприємство, яке працює самостійно на ринку та покладається лише на допомогу держави, не матиме таких можливостей, як зерновий кластер, який працює на розширення своєї діяльності на зовнішньому ринку.

Крім того, зерновий кластер сприятиме створенню нових робочих місць і тим самим зниженню рівня безробіття в області. Хоча на нинішній час показник безробіття в Житомирській області залишається досить високим, керівники підприємств відчують проблему нестачі кваліфікованих кадрів на ринку зерна, які через низьку заробітну плату від'їжджають за кордон у пошуках більших заробітків. Робітники, які залишилися в області, не завжди мають достатній рівень знань і навичок, щоб виконувати поставлені перед ними завдання. Тому постійно, в межах зернового кластера, проходять тематичні науково-практичні конференції, семінари, форуми, робочі зустрічі, тренінги тощо, які сприятимуть підвищенню професійного рівня фахівців на ринку зерна, поширюватимуть знання в галузі сталого розвитку регіону, в тому числі й зернової галузі, а також друкуватимуться інформаційні, довідкові, методичні матеріали з даного питання.

Ефективне функціонування зернового кластера неможливе без розв'язання фінансово-кредитних проблем і розвитку інформаційно-консультаційного обслуговування. Система фінансово-кредитного обслуговування включає такі основні складові: фінансово-кредитну інфраструктуру, зорієнтовану на обслуговування сільськогосподарських товаровиробників зерна, механізм кредитних відносин з комерційними банками та механізм позабанківського кредитування. Мова йде про комерційні й кооперативні банки, кредитні спілки, агропромислово-фінансові групи, страхові компанії тощо.

Участь фінансово-кредитних установ у проекті щодо створення зернового кластера

полягає в наступному: участь у розробці стратегічних планів, програм та виконанні проектів, спрямованих на підтримку й стимулювання сталого розвитку в зерновій галузі області; сприянні в удосконаленні законодавчої бази, яка регулює правові та фінансово-кредитні відносини в аграрному секторі; пільговому кредитуванню й страхуванню учасників зернового кластера.

З метою визначення рівня готовності Житомирщини до запровадження зернового кластера було проведено дослідження економіки області з визначенням позитивних і негативних факторів, які ускладнюють її інноваційний розвиток, та підвищення конкурентоспроможності (рис. 3).

У Житомирській області сільськогосподарський напрямок завжди мав особливе значення. До числа позитивних факторів, що сприяють розвитку зернового виробництва, можна віднести наявність достатніх площ сільськогосподарських угідь, невисоку вартість робочої сили, природно-кліматичні умови для вирощування зернових, особливо жита та ячменю.

Одним з основних принципів при формуванні регіонального зернового кластера має бути ресурсна самодостатність області, забезпечення виробництва зерна, що відповідає європейським стандартам якості, налагодження маркетингових досліджень, застосування комплексу маркетингу та розробка маркетингової політики на ринку зерна, постійний обмін інформацією з виробничих, фінансових, кадрових, організаційних питань господарської діяльності, а також оптимізація договірних відносин і запровадження ринкових форм співробітництва, адаптованих до ринкових умов господарювання.

Таким чином, забезпечення ефективного функціонування зернового господарства можливе за рахунок створення регіонального зернового кластера. Кластерна модель має значний потенціал у зерновій галузі, оскільки остання є стратегічною для України в контексті членства її в СОТ. Суть кластера полягає в об'єднанні зусиль споріднених підприємств, фінансових, дослідницьких, навчальних, торгових структур і державних установ для забезпечення виробництва

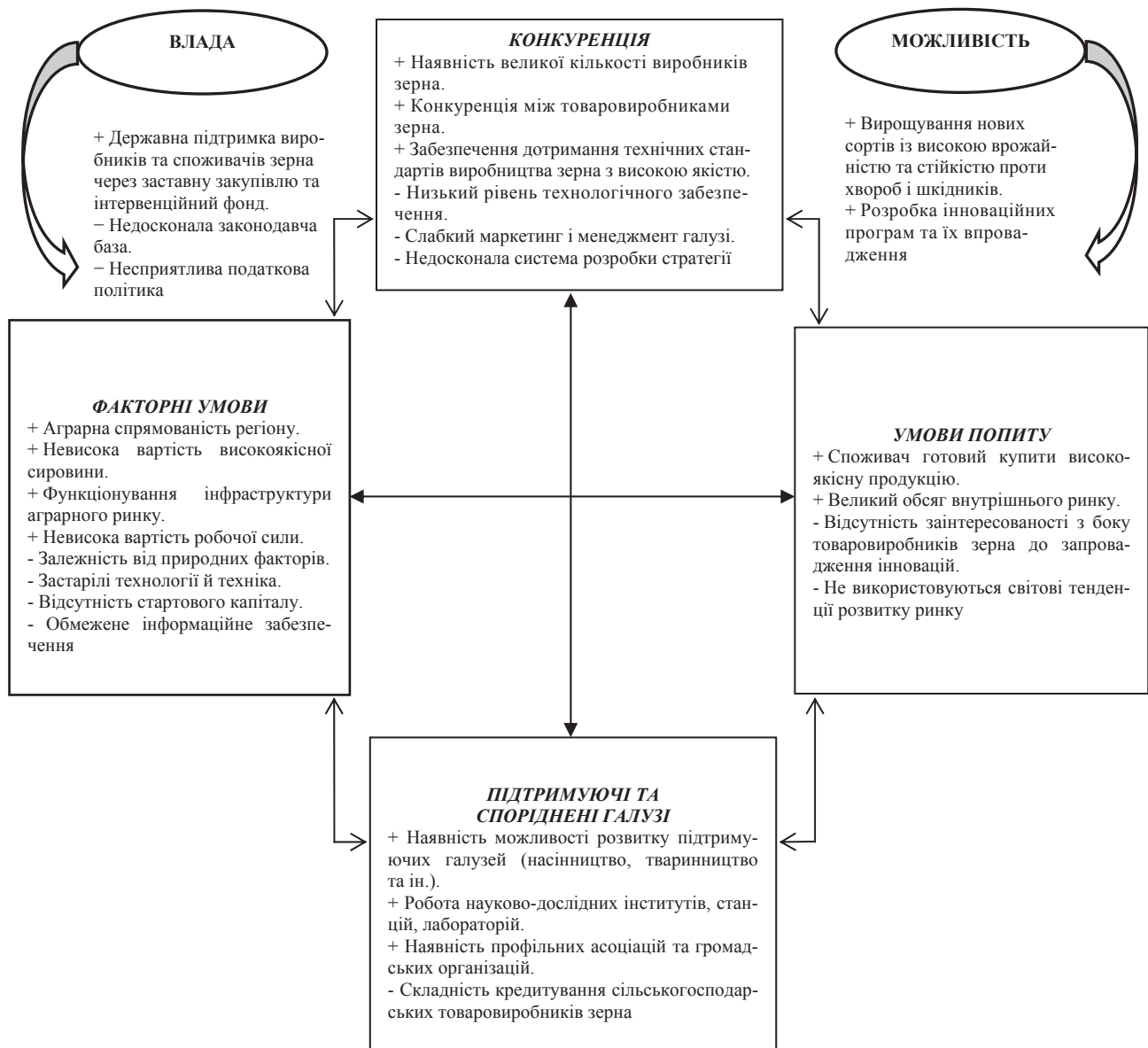

Рис. 3. Стратегічні вектори формування регіонального зернового кластера

та реалізації зернової продукції, яка відповідає світовим стандартам. Учасники кластерного об'єднання зберігають економічну самостійність, одержуючи при цьому додаткові переваги від координації дій, спрямованих на підвищення ефективності кожного підприємства-учасника кластера. Отже,

об'єднання всіх компонентів виробничого процесу – від постачальників сировини до кінцевого споживача – дає можливість забезпечити постійне завантаження підприємств зернового кластера, знизити собівартість продукції, підвищуючи при цьому її конкурентоспроможність.

Досліджено категоріальний апарат зернового кластера, розглянуто теоретичні аспекти його формування та визначено етапи створення. Запропоновано організаційну структуру регіонального зернового кластера.

Определен категориальный аппарат зернового кластера, рассмотрены теоретические аспекты его формирования и обозначены этапы создания. Предложена организационная структура регионального зернового кластера.

The essence of the category apparatus of the grain cluster is determined. The theoretical aspects of the grain cluster formation are highlighted. The stages of the above cluster formation are determined. The organization structure of the regional grain cluster is suggested.

*Ю.Є. КИРИЛОВ, кандидат економічних наук, доцент
І.В. ОСАДЧУК, кандидат сільськогосподарських наук, доцент
ДВНЗ „Херсонський державний аграрний університет”*

Роль сільгоспвиробників у забезпеченні продовольчої безпеки України в умовах глобалізації

В умовах глобалізації розв'язання проблеми продовольчої безпеки стає основним завданням урядів країн світу. Однак із посиленням інтеграційно-глобалізаційних процесів деякі країни поводять себе як агресори, прагнучи захопити найбільшу нішу на світовому ринку продовольства, інші, іноді навіть порушуючи укладені ними угоди, намагаються захиститися від надмірних зазіхань багатих країн, або ж пасивно спостерігають за ситуацією.

Агресивність глобалізації зумовлює переростання «сучасного глобалізму в державно-корпоративний імперіалізм» зі збільшенням розриву в рівнях економічного й соціального розвитку багатих і бідних країн¹. Як наочно продемонстрували економічна та продовольча кризи кінця першого десятиріччя ХХІ ст., в кожній окремій країні на перше місце в критичних ситуаціях висувуються не глобальні, а національні проблеми. Такі ж процеси спостерігалися і в межах міжнародних корпорацій, які в докризовий період спрямовували свої дії на подолання більшої чи меншої кількості бізнесових обмежень, зумовлених особливостями національних економік та існуванням реальних кордонів між державами, а в умовах загрози для існування змінили тактику і намагалися просто вижити.

Населення та уряди країн, які дещо поступаються за критерієм розвиненості, дедалі більше упевнюються в тому, що глобалізація може не лише відкривати нові можли-

вості кооперації та інтеграції (в перспективі), а й мати величезну руйнівну силу, несучи глобальне насилля. Навряд чи нині можна з упевненістю стверджувати, що людство свідомо йде до того, щоб разом розв'язувати всі проблеми, які стоять перед ним, зокрема й проблему світової продовольчої безпеки. Немає переконаності в тому, що, наприклад, США, якщо раптом виникне така необхідність, не оголосять на черговому засіданні ООН, що вони не підтримують рішення інших розвинутих країн світу про відмову від частини якісного продовольства на користь країн, які відчувають у ньому гостру потребу. Адже вони вчинили саме так, коли приймалося рішення про необхідність скорочення викидів вуглекислого газу в атмосферу. Тому дедалі гучніше лунають голоси «проти» непродуманих кроків, на кшталт вступу до СОТ, які, на думку частини дослідників, наблизатимуть національні економіки до краху, перетворюючи світ у сировинний придаток кількох розвинутих країн, у надрах економік яких беруть початок усі глобалізаційні процеси.

Підраховано, якщо людство досягне такого ж рівня життя як у США, потрібно буде використовувати ресурси 4,5 таких планет, на якій ми живемо. Зрозуміло, що сподіватися на це немає жодних підстав. Тому якщо нічого не змінювати на краще, все, на що в найближчому майбутньому можуть сподіватися громадяни країн, які не стояли у витоків глобалізації, – життя без голоду в його традиційному розумінні. Проте навіть поняття «їсти вдосталь» і «харчуватися повно-

¹ Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.

цінно» є різними за змістом. Нації не вимруть з голоду, однак жити, обмежуючи себе в харчуванні, людям теж не захочеться. У ситуації недовиробництва якісних продуктів харчування зрозуміло, що їх запаси будуть направлені у розвинуті країни. Це станеться щонайменше з двох причин. Перша – швидше за все корпорації цих країн і будуть фактичними господарями такої продукції, друга – у них, як і в населення їхніх країн, буде більше можливостей (передусім фінансових) купувати дорогі харчові продукти. Таким чином, ніхто не дбатиме про продовольчу безпеку незахищених країн та їхніх громадян, якщо вони самі цього не зроблять.

Саме тому останнім часом політики й науковці України впевнюються у необхідності забезпечення національної продовольчої безпеки як нагальної, що посилення її ролі у системі світової продовольчої безпеки – реальність, а підтримка власного сільськогосподарського товаровиробника – важлива умова гарантії незалежності держави.

Останнім часом з'являється дедалі більше досліджень, присвячених проблемам розвитку вітчизняного аграрного сектору в умовах глобалізації та інтеграції України до світового співтовариства. Серед науковців, що працюють у цьому напрямі, слід виділити праці О.Г. Білоруса, В.І. Власова, П.Т. Саблука¹; І.А. Микитенка²; Т.О. Осташко³; А.В. Скрипника⁴ та ін.

Мета статті – визначення впливу глобалізації на роль сільськогосподарських товаровиробників у формуванні продовольчої безпеки України.

Наша країна не стоїть осторонь глобалізаційних процесів. Останні приклади – вступ до СОТ та приєднання до Конвенції про торгівлю зерном. Попереду – зона вільної торгівлі з ЄС. Однак важливо знайти ту

межу, коли глобалізація ще є благом для нашої держави, відкриваючи перед нею нові можливості, а не руйнівним явищем, внаслідок якого наша країна опиниться на узбіччі світової економіки.

Україна має величезні природні багатства для ведення сільськогосподарського виробництва і розв'язання не лише національної, а й світової продовольчої проблеми, що виявлятиметься не лише у нарощуванні обсягів аграрного виробництва, а й у пропонуванні безпечних і корисних продовольчих продуктів, що забезпечуватимуть потреби та харчові переваги людей для активного й здорового життя, як того вимагає саме поняття продовольчої безпеки.

Однак нині агропромислове виробництво нашої держави не здатне забезпечити навіть власне населення всіма основними продуктами харчування в межах раціональних норм споживання, не кажучи вже про експортну складову. Проблемою доступності продовольчого споживання пересічного українця є розбалансованість харчування, а саме надмірність по окремих вуглеводмісних і нестача по всіх основних протеїновмісних та вітамінних харчових продуктах. Так, у 2008 році в Україні склалася ситуація, коли продовольча безпека у сфері виробництва і споживання картоплі, хліба та хлібопродуктів, цукру й олії стала реальністю, а у сфері виробництва і споживання фруктів та овочів, молока і молокопродуктів, м'яса й м'ясопродуктів існувала реальна загроза здоров'ю населення, адже було спожито понад норму 25,5 % картоплі, 15,9 – цукру, 15,3 – олії, 14,3 % – хліба і хлібопродуктів. При цьому в раціоні не вистачало 42,0 % фруктів та ягід, 40,6 – молока і молочних продуктів, 27,7 – м'яса, 7,7 – овочів та баштанних культур, 3,9 – риби й рибопродуктів, 1,9 % яєць (табл.). Така ж тенденція спостерігалась і в наступні роки, за винятком лише деяких продуктів харчування (в 2010 році спожито понад норму яєць на 9,4%).

¹ Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов - К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.

² Микитенко І.А.. Аграрний сектор України за умов становлення нової соціально-економічної системи – глобалізму / І.А. Микитенко // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 29-35.

³ Осташко Т. Ризики для сільського господарства від встановлення зони вільної торгівлі з ЄС / Т. Осташко // Економіка України. – 2011. – № 3. – С. 57-70.

⁴ Скрипник А.В. Розвиток українського АПК у світлі глобальних тенденцій / А.В. Скрипник, Т.Ю. Зінчук // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 140-145.

Норми та динаміка річного фактичного споживання продуктів харчування на одну особу в Україні

Продукти	Норма споживання*	Рік							2010 р. до 1990 р., %	2010 р. до норми, %
		1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010		
М'ясо і м'ясопродукти, кг	70,0	68,2	38,9	32,8	39,1	50,6	49,7	52,2	76,5	74,6
Молоко і молочні продукти, кг	360,0	373,2	249,6	199,1	225,6	213,8	212,4	206,1	55,2	57,3
Риба і рибопродукти, кг	18,2	17,5	3,6	8,4	14,4	17,5	15,1	14,5	82,9	79,7
Яйця, шт.	265	272	171	166	238	260	272	290	106,6	109,4
Олія, кг	13,0	11,6	8,2	9,4	13,5	15,0	15,4	14,6	125,9	112,3
Цукор, кг	35,3	50,0	31,6	36,8	38,1	40,9	37,9	37,2	74,4	105,4
Картопля, кг	105,0	131,0	123,8	135,4	135,6	131,8	133,0	128,1	97,8	122,0
Овочі та баштанні, кг	140,0	102,5	96,7	101,7	120,2	129,2	137,1	144,0	140,5	102,9
Фрукти і ягоди, кг	75,0	47,4	33,4	29,3	37,1	43,5	45,6	48,2	101,7	64,3
Хліб і хлібопродукти, кг	101,0	141,0	128,4	124,9	123,5	115,4	111,7	111,3	78,9	110,2

* Найменше значення серед рекомендованих норм споживання конкретних продуктів¹.

Джерело: Дані Держкомстату України² та інтернет-ресурсу: www.ukrstat.gov.ua.

Детальніший аналіз раціонального й фактичного споживання продуктів харчування у 1990 та 2008 роках на одну особу в Україні показав, що і в 1990 році харчування населення було розбалансованим. Найбільші відхилення від норми спостерігалися по основних вітамінних харчових продуктах: фруктах, ягодах, овочах, кавунах і динях. Значно більше норми пересічним українцем було спожито картоплі, цукру, хліба та хлібобулочних виробів. Показники споживання м'яса і м'ясопродуктів, молока й молочних продуктів, риби і рибопродуктів, яєць майже відповідали нормі.

Отже, за роки незалежності рівень продовольчої безпеки України знизився, що спричинено, насамперед, недостатнім споживанням основних протеїновмісних продуктів. Щодо надмірного споживання українцями картоплі, хліба та хлібобулочних виробів, то, на нашу думку, це питання потребує поглибленого дослідження, оскільки такі особливості харчування можуть бути зумовлені не тільки перевиробництвом і дешевизною

цих продуктів, нестачею та високими цінами на м'ясо, молоко тощо, але й звичками населення, адже українці завжди споживали багато білого хліба і страв із картоплі.

Нестачу в раціоні наших співгромадян вітамінних харчових продуктів не можна пояснити відсутністю їх у достатній кількості на ринку. Так, опитування жителів сіл півдня України показало, що, навіть маючи достатню кількість власноруч вирощених овочів, фруктів і ягід, вони віддають перевагу харчуванню протеїновмісними продуктами. На нашу думку, це слід виправляти, пропагуючи належну культуру харчування.

Продовольча безпека України формується не лише з урахуванням забезпечення населення всіма основними продуктами харчування у межах раціональних норм споживання та задоволення внутрішніх потреб держави в аграрній продукції, а й нарощування обсягів її експорту. З цією метою уряду держави необхідно забезпечити підвищення добробуту населення, збільшення його доходів, зменшення питомої ваги витрат

¹ Гойчук О.І. Продовольча безпека: моногр. / О.І. Гойчук – Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.; Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний довідник (вип. 4) / за ред. П.Т. Саблука та ін. - К.: ІАЕ, 2000. – 602 с.; Пасхавер Б.Й. Продовольча доступність / Б.Й. Пасхавер // Економіка України. – 2001. – №7. – С.69 – 77; Завальнюк О.М. Новітня аграрна історія України / О.М. Завальнюк, І.В. Рибак – Кам'янець-Подільський: Абетка – НОВА, 2004. – 288 с.; Бабенко О.О. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах реформування і регулювання аграрного сектору економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О.О. Бабенко. – Луганськ, 2005. – 20 с.

² Сільське господарство України за 2008 рік: стат. зб. / Держкомстат України; за ред. Ю.М. Остапчука. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – 370 с.

на харчування, належний розвиток торговельних зв'язків на ринках сільськогосподарської продукції, а також підвищення ефективності діяльності всіх аграрних форм власності та господарювання на селі, у тому числі й особистих селянських і фермерських господарств.

Світовий досвід доводить важливість існування домогосподарств та ефективність фермерства. Основною метою діяльності більшості сільських домогосподарств є виробництво продуктів харчування для власного споживання. Тому історичні аналоги цих господарств у всі періоди розвитку суспільства завжди були для основної кількості його членів додатковим або основним джерелом відтворення життя селянина, робітника і членів їхніх родин. Фактично саме вони забезпечували формування елементарної продовольчої безпеки на рівні родини (якщо можна так назвати ситуацію, коли людина лише стабільно забезпечувала себе й свою сім'ю продуктами харчування в достатньому для підтримки життє- та працездатності обсязі, не маючи змоги зробити харчування повноцінним, раціональним).

На територіях, що нині входять до складу України, в усі історичні часи діяв інститут сільського домогосподарства. Наші предки створювали і господарства, які можна вважати прообразом фермерських господарств. Однак такі господарства, якщо це дозволяла держава, передусім слугували для забезпечення сім'ї продуктами харчування, а лише потім, за залишковим принципом – для забезпечення ними інших громадян. Саме тому держава завжди намагалася втрутитися у роботу сільських домогосподарств, відбираючи у них тими чи іншими методами частину виробленої продукції, як це було, наприклад, у повоєнні роки середини ХХ ст.

У всі часи в Україні спостерігалася залежність: чим краще живуть люди, чим більшим є дохід селянської родини від роботи у колективних, державних, великих приватних підприємствах, тим легше частина сільських жителів відмовляється від ведення досить великого за розмірами присадибного господарства. Однак невеликі присадибні ділянки завжди були звичним атрибутом сільського способу життя. І це зрозуміло,

адже сільські магазини ніколи не були наповнені свіжими овочами, фруктами, м'ясом, молоком та продуктами їх переробки. Тому селяни змушені вирощувати й виробляти їх самостійно у своїх домогосподарствах. Ще одна причина для селян навіть із досить високим рівнем доходу не відмовлятися від ведення присадибного господарства – якість та екологічна безпека виробленої власноруч сільськогосподарської продукції.

Таким чином, добробут сільських родин завжди певною мірою забезпечувався за рахунок їхніх домогосподарств. Доходи сімей, які вели особисті господарства, особливо якщо робота в них була не основною, перевищували доходи тих, які не мали такого господарства. Станом на 01.01.2010 року в Україні у сільській місцевості проживало 14513,4 тис. осіб, з них 6110,6 тис. працездатного населення, що становить відповідно 31,7 і 13,3 % населення країни (45782,6 осіб)¹. Враховуючи наведені дані й те, що переважна більшість жителів сіл веде не присадибні, а особисті селянські господарства, розміри яких часто сягають кількох гектарів, можна вести мову про відчутний внесок сільських домогосподарств у забезпечення продовольчої безпеки селянських родин, а це майже третина населення України. Зрозуміло, що в такій ситуації не слід відокремлювати формування продовольчої безпеки на рівні родини від її формування на рівні країни, як урешті не можна відділити й останнє від проблеми формування системи світової продовольчої безпеки.

Серед основних причин порушення системи національної продовольчої безпеки в Україні, з урахуванням уже розглянутих, є:

низький рівень доходів і купівельної спроможності населення;

невважена товарна політика керівництва держави, наприклад щодо ввезення в Україну дешевого м'яса, що призвело до скорочення поголів'я великої рогатої худоби і, як наслідок, до зменшення обсягів виробництва не лише м'яса та м'ясопродуктів, а й молока та молокопродуктів;

¹ Сільське господарство України за 2009 рік: стат. зб. / Держкомстат України; за ред. Ю.М. Остапчука. – К.: Державний комітет статистики України, 2010. – 566 с.

незадовільний розвиток торговельних зв'язків на ринках аграрної продукції;

відсутність обмежень розмірів товарних надбавок, що веде до значного зростання цін на сільськогосподарську продукцію в ланцюзі «виробник – посередник – переробник – торгівля – кінцевий споживач»;

низькі якість і конкурентоспроможність більшої частини виробленої в країні сільськогосподарської продукції;

незаконне ввезення з-за кордону окремих видів сільськогосподарської продукції (насамперед, м'яса, фруктів, овочів), що робить таку ж продукцію, вироблену в нашій країні, неконкурентоспроможною за ціною;

застарілі технології утримання відгодівлі тварин, наприклад, відмова від традиційного утримання худоби в загонах і стійлах та використання природних пасовищ дасть змогу знизити собівартість виробництва продукції тваринництва на 12-15%;

майже повне знищення маточного поголів'я худоби;

небажання селян вкладати кошти в придбання дорогої закордонної худоби навіть за умови, що держава бере зобов'язання повернути частину її вартості, які вона, на жаль, не виконує;

відсутність інвестицій у садівництво та ягідництво через тривалу окупність вкладень і належної державної підтримки цих галузей;

незабезпеченість потрібної кількості плодо- й овочесховищ;

великі відсотки по банківських кредитах для сільськогосподарських товаровиробників.

Більшість перелічених причин водночас зумовлюють низьку ефективність сільськогосподарського виробництва. Тому в аграрному секторі економіки України, який є одним із бюджетоутворювальних, склалася непроста ситуація. Сільське господарство перебуває у стані глибокої економічної кризи. Переважна більшість малих форм господарювання на селі, якими є ОСГ і фермерські господарства, та великих сільськогосподарських підприємств демонструє надто низькі кінцеві показники ефективності господарської діяльності.

Для підвищення ефективності аграрного виробництва держава має вжити дійових заходів, що забезпечать:

оптимізацію розмірів аграрних форм господарювання;

підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин за умови впровадження ресурсозберігаючих технологій у провідних галузях;

організацію надання інформаційних і ветеринарних послуг для всіх аграрних форм господарювання, які їх потребують;

раціональне використання існуючого й розширення машинно-тракторного парку;

перехід на біоетанол та інші дешевші альтернативні види енергоносіїв;

налагодження агросервісного обслуговування господарств, підприємств та їхніх об'єднань з метою забезпечення матеріально-ресурсними засобами, молодняком великої рогатої худоби та птиці, кормами, насінням, добривами, хімічними засобами захисту рослин;

створення належних умов для зберігання сільськогосподарської продукції;

використання всіх можливостей з переробки та реалізації продукції;

унікнення співпраці з посередницькими здирницькими структурами;

належну державну підтримку села тощо.

Водночас підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах глобалізації неможливе без структурної перебудови аграрної сфери, змін у соціальній сфері села та психології селян. Слід наголошити й на необхідності розбудови інфраструктури сіл, що, безумовно, сприятиме зменшенню міграції працездатного сільського населення у міста та за кордон, поверненню теперішніх жителів міст – вихідців із села до своїх витоків, вирівнюванню статевовікового складу сільського населення, поліпшенню якісної характеристики робочої сили сільської місцевості, відродженню сільських традицій, розвитку на селі малого й середнього бізнесу, передусім – товарних ОСГ і традиційних (розміром від 20 до 50 га) фермерських господарств, що сукупно із дією інших важливих чинників сприятиме зростанню добробуту і доходів селянських родин, частково зменшуючи негативний

вплив глобалізації та підвищуючи рівень їх продовольчої безпеки.

Агресивність глобалізму вже позначилася на психології українського селянина за роки руйнації сільського способу життя під впливом зростання конкуренції й посилення прагнення до інтеграції та глобалізації. Тому виправити ситуацію в короткий термін неможливо. Деградація торкнулася й особистісних, і професійних якостей сільських жителів. Відсутність постійної роботи, стабільного заробітку, стреси та інші чинники негативно вплинули на працездатність, інтелектуальність, моральність, професійну придатність частини селян.

Після розпаду великих сільськогосподарських підприємств колись кращі трактористи, комбайнери, тваринники вмиль стали нікому не потрібними. Не знайшовши застосування своїм знанням й умінням частина з них, особливо чоловіки середнього віку, потрапивши в лабета бідності, почала зловживати алкоголем. Інша частина, вважаючи, що ситуація безвихідна, не витримала, замкнулася в собі та накопичує злість проти всіх. Загрозливим є те, що і ті, й інші вже звикли не працювати, а жити за рахунок невеликого присадибного господарства, в якому працюють інші члени родини, і тому не намагаються влаштуватися на роботу, навіть тоді коли така можливість є. Ще частина сімей на селі, щоб не дійти до жебрацтва, знайшла для себе вихід у тому, що щороку в них народжується по дитині. За кошти, які держава виплачує як допомогу на дитину, і живе сім'я.

Серед сільських жителів є й ті, хто повернувся з міст на свою малу батьківщину, або просто вирішив покинути місто і переїхати в село. Це й працездатні особи, і пенсіонери. Працездатних людей, що проживали в містах, поповнити ряди селян змусили такі причини: незадовільні житлові умови в місті, бажання підвищити рівень життя своєї сім'ї, необхідність допомагати батькам, бажання жити ближче до природи, а працювати в місті, прагнення незалежності й свободи, бачення перспектив сільського підприємництва, бажання перевірити власний підприємницький хист, можливість розпочати власну справу без великих капіталовкла-

день, бажання працювати на власній землі, альтруїстичні, гуманістичні бажання відродити українське село. Причинами переїзду осіб пенсійного віку в сільську місцевість є: необхідність підтримати здоров'я й допомогати дітям продуктами харчування, прив'язаність до садиби, в якій пройшли дитинство та юність, бажання жити ближче до природи.

Проте більшість сільського населення все ж становлять селяни, які не занепали духом і продовжують працювати у власних ОСГ, перетворивши їх на товарні або створивши фермерські господарства. Тобто по-жвавлюється процес фермеризації, який розпочався на початку 90-х років та продовжується донині. Після того як усі землі, виділені державою для надання бажаним займатися фермерством, було розподілено між претендентами, фермеризації посприяло виділення земельних паїв із земель колективних і державних сільськогосподарських підприємств майбутнім фермерам. Ці паї селяни одержували для ведення товарного виробництва або фермерського господарства. Однак дуже мало хто з них оформив фермерське господарство на базі одержаного земельного паю. Слід зазначити, що процес фермеризації все ж відбувається, але він часто не відображений документально. Тобто, переважна більшість селян не піклуються про юридичний бік оформлення фермерських господарств, хоча фактично вони давно існують, оскільки земель в обробітку таких «нелегальних» фермерів, які використовують земельні паї кількох членів однієї родини, не менше, ніж у традиційних фермерських господарств.

Загалом у процесі перетворень, які відбулися за роки незалежності в Україні, сформувалася певна аграрна структура. Нині вона представлена кількома узагальненими групами сільськогосподарських товаровиробників:

- 1) державні та колективні підприємства, що належать великій кількості власників;
- 2) фермерські господарства та їх об'єднання;
- 3) сільські підприємці, які займаються сільськогосподарським виробництвом виключно на орендованій землі;

4) особисті селянські господарства населення, що існують відокремлено, та їх об'єднання;

5) група товаровиробників, яких не охоплено статистичною звітністю – це «де-факто» фермерські господарства, а «де-юре» – ОСГ (здебільшого членів однієї родини), утворені на основі земельних паїв, які об'єднано в один земельний масив і які обробляються селянами спільно.

Однак реформування аграрного сектору економіки України триває. В його структурі в оглядовому майбутньому відбудуться зміни якісного й кількісного складу сільськогосподарських товаровиробників та їхньої ролі у забезпеченні продовольчої безпеки України. На нашу думку, у ході перетворень:

з метою об'єднання зусиль підприємців, органів управління, суб'єктів інвестиційної й інноваційної діяльності на певній території на рівні територіальних громад формуватимуться активні точки зростання економіки – кластери – об'єднання сільгоспвиробників (у тому числі ОСГ та фермерських господарств), переробних підприємств і торговельних фірм;

з тією ж метою, але на рівні регіонів, створюватимуться великі агропромислові кластери, куди крім сільгоспвиробників, переробних підприємств і торговельних фірм увійдуть підприємства з виробництва сільгосптехніки й устаткування, переробки, зберігання та збуту сільгосппродукції;

зросте кількість великих агроформувань (що відповідає світовим тенденціям);

збільшиться кількість традиційних фермерських господарств розміром від 20 до 50 га (частка яких у структурі фермерського сектору інших країн є високою). Це станеться за рахунок трансформації в них більшості товарних ОСГ, утворених на основі земельних паїв;

зросте частка кооперативів за рахунок об'єднання в них ОСГ і фермерських господарств;

частина товарних ОСГ, утворених на основі земельних паїв, продовжуватиме своє існування за рахунок використання певних «ніш» світового товарного ринку, які з тих чи інших причин великі сільськогосподарські виробники не заповнюють (наприклад,

надання послуг у сфері агротуризму тощо) та/або нешкідливих для довкілля й людства технологій (органічне сільське господарство); організації виробництва певних видів продукції, які можна продукувати лише на обмеженій території, або які мають нетривалий термін зберігання; входження до складу кластерів;

за рахунок продажу земельних паїв збільшиться кількість невеликих ОСГ, земельні ділянки яких не перевищуватимуть розмірів присадибних ділянок;

з тієї ж причини збільшиться кількість ОСГ, земельна площа яких складатиметься з присадибної ділянки та ділянки за межами села, але не перевищуватиме 2 га.

Проте у нинішній ситуації, коли Україна стала членом СОТ, тим самим відкривши кордони міжнародним корпораціям, незважаючи на вимоги цієї організації щодо обмеження державних субсидій і дотацій аграрному сектору, наша держава повинна всіма можливими способами підтримувати власного сільського товаровиробника, якою формою господарювання він би не був представлений, адже аграрії – це основа будь-якої нації.

Світовий досвід господарювання доводить, що сільське господарство без державної підтримки розвиватися не може. Якщо не дбати про захист власного виробника сільськогосподарської продукції, то він не витримає конкуренції зі світовими потужними представниками агробізнесу. Внаслідок такого протистояння ОСГ населення України та фермерські господарства першими серед усіх форм господарювання аграрного сектору зазнають втрат. Частина селян залишиться без роботи, оскільки конкурентоспроможною сільськогосподарською продукцією буде лише зерно, насіння ріпаку й соняшнику, а вирощувати їх потрібно на досить великих земельних площах, які є в розпорядженні тільки таких ОСГ, до земель яких включено земельні паї, та частини фермерських господарств. Отже, для ОСГ і фермерських господарств невеликих розмірів ситуація буде надто загрозливою. Інша частина основних малих форм господарювання на селі перетвориться на зубожі-

лих експортерів сировини з виснаженими ґрунтами.

Сподіватися на створення великих агроформувань із достатньою кількістю нових робочих місць для селян безпідставно, адже однією з переваг сучасного великого виробництва є його низька потреба в людських ресурсах. Очікувати, що сільське населення знайде роботу в містах також марно, оскільки забезпечити роботою потрібно буде одразу третину населення країни. Доходи сільських родин знизяться до катастрофічної позначки.

Вищеперелічене зумовить загострення проблеми національної продовольчої безпеки, яка, у свою чергу, спровокує виникнення нової хвилі економічної кризи в Україні. Тому державна підтримка вітчизняного сільського господарства в цілому і ОСГ та фермерських господарств зокрема, у період нових драматичних соціально-економічних трансформацій, спричинених глобалізацією, – це єдиний спосіб забезпечити подальший розвиток нашої держави.

На завершення вважаємо за необхідне додати, що Україні дуже складно конкурувати з частиною країн, особливо розвинутих, і передусім Європи, у виробництві окремих видів продукції, наприклад, ранніх (тепличних) овочів та м'яса великої рогатої худоби. Адже собівартість їх виробництва вітчизняними сільгоспвиробниками завжди перевищуватиме собівартість виробництва в інших країнах. Причина криється не лише в низькій продуктивності чи врожайності, нерациональних технологіях виробництва тощо, а й у тому, що в нашій місцевості вирощувати овочі в теплицях без обігріву нереально, як і утримувати худобу взимку без теплих приміщень неможливо. Тому теплиці доводиться обігрівати, а тваринницькі приміщення будувати на глибокому фундаменті з товстими стінами. Саме такі життєві приклади змушують замислитися над необхідністю розробки ефективної стратегії підтримки власного сільгоспвиробника та над перспективами розвитку України в умовах глобалізації з урахуванням її інтеграції до світового господарства.

Встановлено вплив глобалізації на структуру вітчизняного аграрного сектору й окреслено перспективи та роль сільськогосподарських товаровиробників у забезпеченні продовольчої безпеки України.

Выявлено влияние глобализации на структуру отечественного аграрного сектора, очерчены перспективы и роль сельскохозяйственных товаропроизводителей в обеспечении продовольственной безопасности Украины.

The influence of globalization on the structure of the domestic agricultural sector is considered, the prospects and role of agricultural producers in the food security of Ukraine are defined.

*

**О.І. КОНДРАТЮК, кандидат економічних наук, завідувач кафедри
Київський кооперативний інститут бізнесу і права**

Розвиток сільського господарства України в умовах продовольчої кризи

Світова продовольча криза стала новим випробуванням для сільськогосподарського виробництва. Під негативний вплив продовольчої кризи потрапила благополучна Європа, але особливо вона позначилася на бідних країнах – імпортерах сільськогосподарської продукції. На світових ринках попит і пропозиція останньої настільки незбалансовані, що невеликі локальні порушення в цій

системі можуть значно вплинути на світові ціни на певні продукти, що позначається на всьому харчовому ланцюзі. В цих умовах, коли загроза голоду у світі стала очевидною реальністю, сільське господарство стає вигідним бізнесом в усьому світі, й тому Україна, яка є одним із найбільших експортерів сільськогосподарської продукції в світі, має змогу реалізувати свій потенціал.

лих експортерів сировини з виснаженими ґрунтами.

Сподіватися на створення великих агроформувань із достатньою кількістю нових робочих місць для селян безпідставно, адже однією з переваг сучасного великого виробництва є його низька потреба в людських ресурсах. Очікувати, що сільське населення знайде роботу в містах також марно, оскільки забезпечити роботою потрібно буде одразу третину населення країни. Доходи сільських родин знизяться до катастрофічної позначки.

Вищеперелічене зумовить загострення проблеми національної продовольчої безпеки, яка, у свою чергу, спровокує виникнення нової хвилі економічної кризи в Україні. Тому державна підтримка вітчизняного сільського господарства в цілому і ОСГ та фермерських господарств зокрема, у період нових драматичних соціально-економічних трансформацій, спричинених глобалізацією, – це єдиний спосіб забезпечити подальший розвиток нашої держави.

На завершення вважаємо за необхідне додати, що Україні дуже складно конкурувати з частиною країн, особливо розвинутих, і передусім Європи, у виробництві окремих видів продукції, наприклад, ранніх (тепличних) овочів та м'яса великої рогатої худоби. Адже собівартість їх виробництва вітчизняними сільгоспвиробниками завжди перевищуватиме собівартість виробництва в інших країнах. Причина криється не лише в низькій продуктивності чи врожайності, нерациональних технологіях виробництва тощо, а й у тому, що в нашій місцевості вирощувати овочі в теплицях без обігріву нереально, як і утримувати худобу взимку без теплих приміщень неможливо. Тому теплиці доводиться обігрівати, а тваринницькі приміщення будувати на глибокому фундаменті з товстими стінами. Саме такі життєві приклади змушують замислитися над необхідністю розробки ефективної стратегії підтримки власного сільгоспвиробника та над перспективами розвитку України в умовах глобалізації з урахуванням її інтеграції до світового господарства.

Встановлено вплив глобалізації на структуру вітчизняного аграрного сектору й окреслено перспективи та роль сільськогосподарських товаровиробників у забезпеченні продовольчої безпеки України.

Выявлено влияние глобализации на структуру отечественного аграрного сектора, очерчены перспективы и роль сельскохозяйственных товаропроизводителей в обеспечении продовольственной безопасности Украины.

The influence of globalization on the structure of the domestic agricultural sector is considered, the prospects and role of agricultural producers in the food security of Ukraine are defined.

*

**О.І. КОНДРАТЮК, кандидат економічних наук, завідувач кафедри
Київський кооперативний інститут бізнесу і права**

Розвиток сільського господарства України в умовах продовольчої кризи

Світова продовольча криза стала новим випробуванням для сільськогосподарського виробництва. Під негативний вплив продовольчої кризи потрапила благополучна Європа, але особливо вона позначилася на бідних країнах – імпортерах сільськогосподарської продукції. На світових ринках попит і пропозиція останньої настільки незбалансовані, що невеликі локальні порушення в цій

системі можуть значно вплинути на світові ціни на певні продукти, що позначається на всьому харчовому ланцюзі. В цих умовах, коли загроза голоду у світі стала очевидною реальністю, сільське господарство стає вигідним бізнесом в усьому світі, й тому Україна, яка є одним із найбільших експортерів сільськогосподарської продукції в світі, має змогу реалізувати свій потенціал.

Сучасний стан світового сільського господарства з огляду на стрімкий розвиток суспільства, підвищення рівня технологій, продуктивності праці, а також різкого демографічного росту в світі вимагає детального дослідження. Світовий перерозподіл ролей країн у світовому сільському господарстві, проблеми продовольчого ринку, а також стратегічні напрями розвитку аграрного потенціалу України та його реалізації в умовах глобалізації й продовольчої кризи знайшли відображення у працях С.М. Кваші, К.А. Лебедева, Р.П. Косодія, М.В.Зубця, В.Я. Месель-Веселяка та інших¹.

За даними звіту ООН більше 40 країн світу потерпає від нестачі продовольства, що супроводжується різким підвищенням цін на продукти харчування. Подорожчання продовольства триває вже п'ять останніх років і відбувається настільки динамічно, що переросло в серйозну планетарну проблему. Слід зауважити, що така ситуація відбувається за умов цілком достатнього світового виробництва продовольства, що дає змогу задовольнити потреби зростаючого населення планети. Згідно з опублікованими в червні оцінками FAO, ціни на основні продукти харчування в найближчі два десятиріччя виростуть більше ніж у два рази. Аналогічної або дуже схожої думки дотримуються багато інших авторитетних міжнародних організацій та аналітичних центрів. За експертними оцінками, щоб забезпечити потреби населення планети, яке до 2050 року зросте до 9,2 млрд (з нинішніх 6,9 млрд), виробництво продуктів харчування повинне збільшитися на 70%. Водночас сільськогосподарське виробництво, згідно з прогнозами, навпаки, сповільнюватиметься і становитиме в най-

ближче десятиріччя 1,7% на рік (порівняно з 2,6% у 2000-2010 роках)².

У цих умовах Україна, маючи значний аграрний потенціал, має посісти належне місце на світовому ринку сільськогосподарської продукції. Так, на думку першого заступника директора Національного інституту стратегічних досліджень Я.А. Жаліло, для України світова продовольча криза матиме суперечливі наслідки. З одного боку, це шанс використати аграрний потенціал держави, а з іншого – небезпека негативних соціальних наслідків у результаті зростання цін на продовольство в умовах низьких доходів населення України³. Тому державі необхідно, насамперед, ефективно використовувати можливості для розвитку аграрного сектора, запобігаючи негативним проявам світової продовольчої кризи. Головною суперечністю сучасної ситуації в Україні є те, що в аграрному секторі не здійснено значних ринкових реформ і він не може самостійно реагувати на динамічні зміни, що відбуваються у зовнішньому середовищі.

Аналізуючи розвиток сільського господарства в Україні впродовж усіх років незалежності можна зазначити, що воно залишається поза ринковою економікою, постійно застосовується жорстке адміністративне регулювання цін на сільськогосподарську продукцію, тоді як ресурси для розвитку сільського господарства купуються за ринковими цінами. Тому необхідно обмежити адміністративне втручання у встановлення цін на сільськогосподарську продукцію. Крім того, ситуація в галузі ускладнюється через негативний вплив світової фінансової кризи.

Запроваджене декларування оптово – відпускних цін на продовольчі товари посилює диспаритет цін для сільгосптоваровиробників і знижує рівень економічної ефективності діяльності галузі. Майже 42 % підприємств харчової та переробної промисловості завершили минулий рік із збитками на суму 8,2 млрд грн. Представники молочної галузі підкреслювали, що через відсутність належної державної підтримки продовжується

¹ Кваша С.М. Вплив світової фінансової кризи на розвиток аграрного сектору вітчизняної економіки / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2009. – №5. – С.3-9; Лебедев К.А. Ефективність виробництва і реалізації продукції зернопродуктового підкомплексу / К.А. Лебедев // Економіка АПК. – 2009. – №5. – С.33-37; Косодій Р.П. Проблеми сільського розвитку в умовах глобалізації / Р.П. Косодій // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С.132-137; Зубець М.В., Безуглий М.Д. Економічні аспекти реформування аграрно-промислового комплексу України // www.uaan.gov.ua/akademiki.php?id=200; Месель-Веселяк В.Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – №12. – С.8-14; Сколотяний Ю. Самый стратегический ресурс / Ю. Сколотяний // Зеркало недели. – 2011. – 27-23 июня.

² Сколотяний Ю. Самый стратегический ресурс / Ю. Сколотяний // Зеркало недели. — 2011. — № 27. — 23 июня.

³ Круглий стіл "Ризики світової продовольчої кризи та виклики для України"//www.niss.gov.ua/articles/362/

спад виробництва молока, зменшується поголів'я худоби. Практично призупинилося кредитування аграрного сектора. А це "вимагає забезпечення реальної підтримки банківської системи шляхом застосування рефінансування, надання стабілізаційних коштів, утримання стабільності національної валюти та прийняття відповідних законодавчих актів"¹. Політика держави не сприяє розкриттю аграрного потенціалу країни. Проведене компанією GP Group дослідження рівня зайнятості в агросекторі показало, що чисельність осіб, які працюють у сільському господарстві, неухильно зменшується. Якщо в 2000 році у цій галузі було зайнято 4,4 млн українців, то в 2008-му чисельність скоротилася до 3,3 млн, а в 2010 році – до 3,1 млн осіб. Причому ця статистика охоплює переважно тих, хто працює на власному клатку землі чи у підсобному господарстві. Скорочення чисельності найманих робітників у товарних господарствах було ще відчутнішим – з 2,8 млн у 2000-му до 0,8 млн у 2010 році².

Незважаючи на несприятливі умови розвитку галузі у січні – червні 2011 року загальне виробництво продукції сільського господарства порівняно з січнем – червнем 2010 року зросло на 3,2 %, у тому числі в аграрних підприємствах – на 6,9 %, у господарствах населення – на 0,2 %. Зростання сільськогосподарського виробництва мало місце у 22 регіонах, у тому числі найбільше у Миколаївській (на 11,9 %), Харківській (на 9,2) та Івано-Франківській (на 8,5 %) областях, зниження – у Запорізькій (на 3,5 %) області. У Чернігівській та Черкаській областях обсяги виробництва не змінилися. Загальний обсяг реалізованої аграрними підприємствами власно виробленої продукції за січень – червень 2011 року порівняно з відповідним періодом 2010 року збільшився на 5 %, у тому числі продукції тваринництва – на 11 %, а рослинництва – скоротився на 2 %³.

¹ Про сучасний стан та перспективи розвитку сільського господарства і харчової промисловості України //portal.rada.gov.ua/rada/control.

² Крамар О. Влада доїть АПК // <http://tyzhden.ua/Economics/297178>.

³ Експрес-випуски Держслужби статистики України у 2011 році // www.ukrstat.gov.ua.

Найбільший обсяг вітчизняної аграрної продукції виробляють дрібні селянські домогосподарства. Проте цілеспрямована робота щодо впровадження науково обґрунтованих технологій у цих господарствах не ведеться, що призводить до того, що їхня продукція не відповідає вимогам якості та безпеки в рамках угод СОТ і вимог ЄС та є неконкурентоспроможною. За умови збереження існуючого низького рівня конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейському ринку зростає небезпека посилення таких негативних тенденцій: 1) виробники аграрної продукції недодержуватимуть доходів, що призведе до погіршення соціально-економічних умов у сільських місцевостях; 2) надалі зростатиме негативне сальдо зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС загалом і по сільськогосподарській продукції зокрема; 3) збільшиться частка імпортової продукції у сукупному споживанні продуктів харчування в Україні⁴.

У світі немає країни, де б не вирощували хоча б одну зернову культуру, що забезпечує необхідний продукт харчування, тому для більшості країн зерно є стратегічним продуктом. У 1996-2000 роках середня площа зернових у світі становила 685 млн га. Проте, за деякими показниками, в умовах загострення фінансової та економічної кризи існує тенденція до помітного скорочення площ. Так, у 2009 році зібрані площі зернових у світі становили 694,6 млн га, що на 0,2 млн га менше показника 2008 року (694,8 млн га). Аналізуючи світове виробництво, споживання, запаси й торгівлю зерновими за останні роки можна зробити ряд висновків. По-перше, виробництво зернових у світі зросло з 2055,1 млн т у 2003/04 МР до 2407,5 млн т у 2009/10 МР; по-друге, існує тенденція до збільшення у світовому споживанні зернових із 1948 млн т у 2003/04 МР до 2190,1 млн т у 2009/10 МР; по-третє, у 2009/10 МР значно збільшилися обсяги світової торгівлі і становили 668 млн т⁵.

⁴ Напрями посилення конкурентоспроможності АПК України на Європейському продовольчому ринку в умовах розширення зони вільної торгівлі // niss.lviv.ua/analytics/88.htm

⁵ Положение дел в области продовольствия и сельского хозяйства 2010-2011//www.fao.org/icalog/search/dett.asp?aries_id

Дослідницький Worldwatch Institute опублікував доповідь про парадокси сучасного сільського господарства: виробництво зерна в світі зростає, але ціни на нього також значно підвищуються. Також вказується, що нині 48% зерна використовується для приготування харчових продуктів (хліб, каші, кондитерські вироби), ще 35% – як корм для худоби, 17% йде на виробництво біопалива.

Виробництво зерна у світі в 2011 році зросло завдяки розширенню посівних площ та підвищенню врожайності, однак низькі кінцеві запаси підтримують високий рівень. За розрахунками експертів ФАО, світове надходження зерна зростає на 3,5% – до 2,315 млрд т. Виробництво пшениці в світі збільшиться на 3,2% – до 674 млн т, що нижче попереднього прогнозу (676 млн т) через несприятливі погодні умови в Північній Америці та Європі, а пшениці – в ЄС збережеться, приблизно, на рівні минулого року – 137 млн т, а в США – скоротиться на 8,5% до 55 млн т; виробництво ж пшениці в Росії може збільшитися на 32,5% – до 55 млн т. Зростання надходження зерна все одно не сприятиме поліпшенню показника кінцевих запасів, хоча світовий попит і повинен сповільнитися, передусім, з боку біопаливної галузі. Виробництво зернових у світі в 2011/12 маркетинговому році, за прогнозами, збільшиться на 3,5%. Це зменшить дефіцит на ринку, але не буде достатнім для потрібного поповнення запасів.

Світові запаси зерна до кінця сезону 2011/12 МР зростуть всього лише на 0,8% – до 494 млн т (що істотно нижче запасів сезону 2009/10 МР – 534 млн т). Кінцеві запаси пшениці по сезонах скоротяться на 2,6% – до 183 млн т. Високі ціни на зерно збережуться, незважаючи на збільшення виробництва. Причинами цього стали: проблема нестачі продовольства в світі, зростаючий попит на зернові з боку переробної промисловості, разом із цим збільшується попит на кукурудзу для виробництва біопалива, що потребує щороку більше сировини для переробки. Зниження перехідних запасів зерна в країнах – основних виробниках створили фундаментальні основи для росту цін.

Зниження запасів зерна в основних експортерів, які досягли мінімумів у головних

виробників за останні 15 років, зростаючий попит на кукурудзу з боку виробників біоетанолу (збільшення порівняно з минулим сезоном становить +7%, або +10 млн т) та зростаюча ціна на нафту фундаментально стимулювало ринкові «перегони» по сільськогосподарських товарах.

Загальний урожай зернових в Україні у 2010 році становив близько 40 млн т, що не виправдало прогноз Мінагрополітики та продовольства України, який передбачав 44-46 млн т (48 млн т – урожай у 2009 році). Це, в свою чергу, змусило Уряд України обмежити експорт зерна до з'ясування остаточних балансів і вирішення питання щодо можливостей експорту ячменю, кукурудзи та продовольчої пшениці. Розв'язання продовольчої проблеми в Україні найбільше залежить від ефективності функціонування зернопродуктового підкомплексу, що є важливою складовою АПК країни, найбільшою мірою визначає рівень забезпеченості населення зерном і продуктами його переробки, а також соціально-економічну ситуацію в країні¹.

Зважаючи на високу різницю цін на зернові на зовнішніх ринках та в Україні, найбільші експортери зернових розраховували на «легкі» гроші. Закупівлі зерна зерноторговельні компанії проводили у фермерів і сільгосптоваровиробників за цінами, які утворилися на початку маркетингового року, тоді, коли ринок був «на дні», в стані формування ціни. Таким чином, коли витрати на харчування в більшості українських сімей значно перевищують половину всіх видатків, а зерновий сектор економіки є чи не єдиною галуззю, яка в умовах зростання світового попиту на продовольство може стабільно нарощувати обсяги експорту (та не відчувати такої залежності від імпортової сировини, як металургія й особливо хімічна промисловість), спокуса перетворити АПК на донора стає надзвичайно привабливою. Так, АПК України з року в рік нарощує експортні поставки і стабільно забезпечує зовнішньоторговельний платіжний баланс по відповідній групі товарів. За оцінками Міна-

¹ Лебедев К.А. Ефективність виробництва і реалізації продукції зернопродуктового підкомплексу / К.А. Лебедев // Економіка АПК. – 2009. – №5. – С. 33-37.

грополітики та продовольства України у поточному маркетинговому році країна посідає шосте місце в світі серед експортерів пшениці, четверте – кукурудзи, перше – серед експортерів ячменю, а також збереже провідне становище на світовому ринку насіння соняшнику й соняшникової олії. Агропромисловий комплекс України (сільське господарство і переробна промисловість) забезпечує продовольчу безпеку й продовольчу незалежність країни, формує 17-18 % її валового внутрішнього продукту та близько 60 % фонду споживання населення. Крім того, аграрний сектор є одним із бюджетоформуючих секторів національної економіки, частка якого у Зведеному бюджеті України за останні роки становить 9-10 %, а також займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту.

Виходячи з вищесказаного зазначимо, що аграрний потенціал України спроможний забезпечити продовольчу безпеку країни. Збільшення споживання продовольства та використання зерна для виготовлення біопалива сприяють підвищенню попиту на сільськогосподарську продукцію, що є вигідним для аграрного сектору країни.

Розглянуто проблеми впливу продовольчої кризи на сільськогосподарське виробництво та визначено перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектору.

Рассмотрена проблема влияния продовольственного кризиса на сельскохозяйственное производство и определены перспективы развития отечественного аграрного сектора.

An article studies the problems of influence of food crisis on agricultural production and considers the prospects of development of domestic agrarian sector

*

**В.В. ДУДЧЕНКО, кандидат сільськогосподарських наук,
директор Інституту рису НААН**

Світовий ринок рису та його частка у валовому виробництві зерна

Галузь виробництва зерна займає свою вагому частку у світовій економіці. Вона належить до основних народногосподарських комплексів, що визначають умови підтримки життєдіяльності суспільства. Значення її полягає не лише в забезпеченні потреб населення у продуктах харчування,

але й у тому, що вона істотно впливає на зайнятість населення та ефективність національного виробництва. Нині немає жодної країни, яка б не вирощувала хоча б однієї зернової культури, яка є основою харчування.

грополітики та продовольства України у поточному маркетинговому році країна посідає шосте місце в світі серед експортерів пшениці, четверте – кукурудзи, перше – серед експортерів ячменю, а також збереже провідне становище на світовому ринку насіння соняшнику й соняшникової олії. Агропромисловий комплекс України (сільське господарство і переробна промисловість) забезпечує продовольчу безпеку й продовольчу незалежність країни, формує 17-18 % її валового внутрішнього продукту та близько 60 % фонду споживання населення. Крім того, аграрний сектор є одним із бюджетоформуючих секторів національної економіки, частка якого у Зведеному бюджеті України за останні роки становить 9-10 %, а також займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту.

Виходячи з вищесказаного зазначимо, що аграрний потенціал України спроможний забезпечити продовольчу безпеку країни. Збільшення споживання продовольства та використання зерна для виготовлення біопалива сприяють підвищенню попиту на сільськогосподарську продукцію, що є вигідним для аграрного сектору країни.

Розглянуто проблеми впливу продовольчої кризи на сільськогосподарське виробництво та визначено перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектору.

Рассмотрена проблема влияния продовольственного кризиса на сельскохозяйственное производство и определены перспективы развития отечественного аграрного сектора.

An article studies the problems of influence of food crisis on agricultural production and considers the prospects of development of domestic agrarian sector

*

**В.В. ДУДЧЕНКО, кандидат сільськогосподарських наук,
директор Інституту рису НААН**

Світовий ринок рису та його частка у валовому виробництві зерна

Галузь виробництва зерна займає свою вагому частку у світовій економіці. Вона належить до основних народногосподарських комплексів, що визначають умови підтримки життєдіяльності суспільства. Значення її полягає не лише в забезпеченні потреб населення у продуктах харчування,

але й у тому, що вона істотно впливає на зайнятість населення та ефективність національного виробництва. Нині немає жодної країни, яка б не вирощувала хоча б однієї зернової культури, яка є основою харчування.

Нині однією з найцінніших продовольчих культур є рис, його вирощують на всіх континентах планети та споживають як основний продукт харчування більше половини людства, особливо мешканці тропічних країн, в яких 50% раціону займає крупа рису.

Близько 90% рису вирощують понад 200 млн господарств на земельних ділянках, менших 1 га. Рисові поля є основним видом економічної діяльності для сотень мільйонів бідних верств сільського населення в регіонах Південно-Східної Азії, Африки, країн Латинської Америки та Карибського басейну. В Африці рис має найвищі темпи збільшення споживання як харчового продукту. Такі ж тенденції притаманні й країнам Латинської Америки та Карибського басейну.

Оскільки ця культура має вирішальне значення для підтримання продовольчої безпеки більше половини населення земної кулі (а це прямо впливає і на політичну безпеку), вивчення впливу ринку рису на світове виробництво зерна є надзвичайно актуальним питанням.

Дослідженню розвитку ринку рису з погляду економіки та державного регулювання в Україні приділено недостатньо уваги, оскільки ця культура не є традиційною для сільськогосподарських підприємств і вирощується лише на півдні країни. Проте питанням вирощування рису, його якості, перспективам в Україні присвятили свої праці Г. Марущак, О. Флінта, І. Гордієнко, Р. Вожегова, С. Вожегов, В. Якуб, І. Філіп'єв, О. Єфімов, В. Дудченко¹.

Мета статті – дослідити місце ринку рису на світовому ринку зерна та його частки в структурі зернового виробництва.

В основу методології вивчення покладено фундаментальні дослідження українських та зарубіжних науковців щодо світового ринку зерна, тенденцій його розвитку, включаючи ринок рису. При цьому використовували методи аналізу: економічного й регресивного – при вивченні структури та динаміки виробництва і реалізації зернових; системного й порівняльного — при дослідженні зв'язків

окремих країн з приводу експорту-імпорту рису; синтезу – при вивченні основних напрямів сучасних досліджень за темою статті, статистичних порівнянь показників виробництва та реалізації рису на світовому ринку, економіко-математичних і статистичних методів та прийомів – при побудові рядів динаміки, розрахунку індексів тощо. За основу прийнято метод діалектичного пізнання, який передбачає дослідження економічних явищ і процесів у їхньому розвитку та взаємозв'язку, також застосовували прийоми спостереження, групування, класифікації та графічне зображення результатів.

З усіх зернових культур рис належить до найдавніших, найважливіших, найурожайніших і найкалорійніших. Це – одна з найбільш цінних рослин, відомих людству протягом більше ніж 15 тис. років.

Під рис відводять найбільші площі посівів у світі, так само як під пшеницю та кукурудзу. Площі посіву рису за останні 100 років зросли втричі й нині становлять понад 150 млн га. За врожаєм і валовими зборами рис значно перевищує пшеницю, бо має вищу на 8–10 ц/га потенційну врожайність порівняно з останньою, що забезпечує його щорічний валовий збір майже 600 млн т.

Світовий ринок рису являє собою трохи відокремлений сегмент ринку зернових у силу специфіки його виробництва і споживання.

Відповідно до розподілу посівних площ, найбільші валові збори має пшениця, кукурудза, рис, ячмінь (рис. 1).

Зазначимо, що в структурі міжнародного торговельного обміну зерновими провідне місце у 2008 році належало пшениці (41,64%), кукурудзі (25,67%), ячменю (7,01%) та рису (17,34%), враховуючи рисове зерно та продукти з нього (рис. 2).

У структурі торговельного обміну рисовим зерном на світовому ринку переважна частка належить фрезерованому рису: у 1995 році – 76,21%, у 2000 – 75,42, у 2008 році – 77,67% (рис. 3), рис-сирець забезпечував у 2008 році 4,5% торговельного обігу цим продуктом.

Рис Husked в структурі торговельного обміну мав частку у 2008 році 6,9%, тоді як у 2005-му – 10,3%.

¹ Вожегова Р. Рис в Україні: сьогодення та перспективи / Р. Вожегова, С. Вожегов, В. Якуб // Інформаційний щомісячник "Пропозиція". – 2005. - №12.

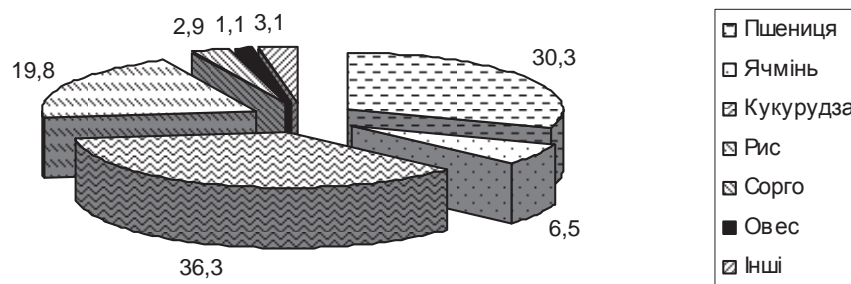

Рис. 1. Структура виробництва зерна у світі за 2009/2010 МР, % (розраховано за даними USDA, Internet Data*)

* Електронний ресурс: режим доступу – www.ocio.usda.gov.

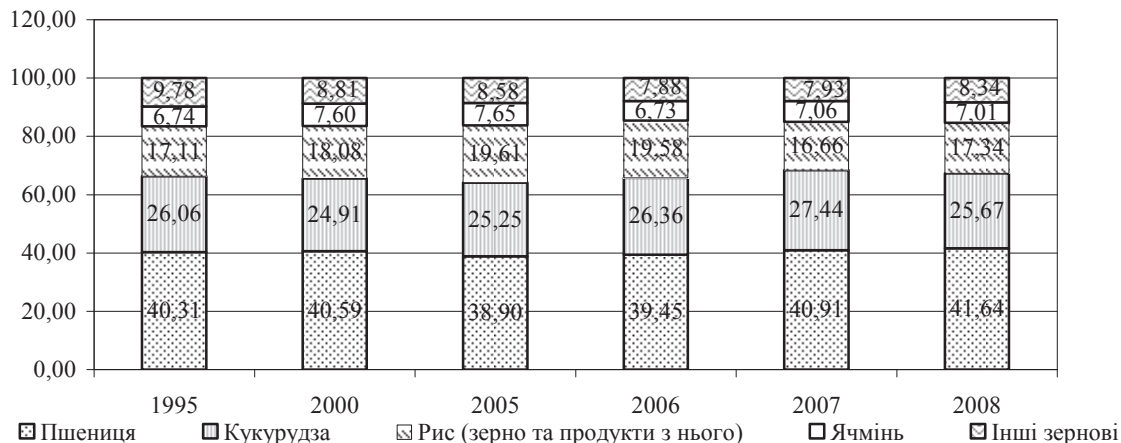

Рис. 2. Динаміка структури торговельного обігу на ринку зернових, % (складено автором за даними FAO*)

* Електронний ресурс: режим доступу – <http://faostat.fao.org>.

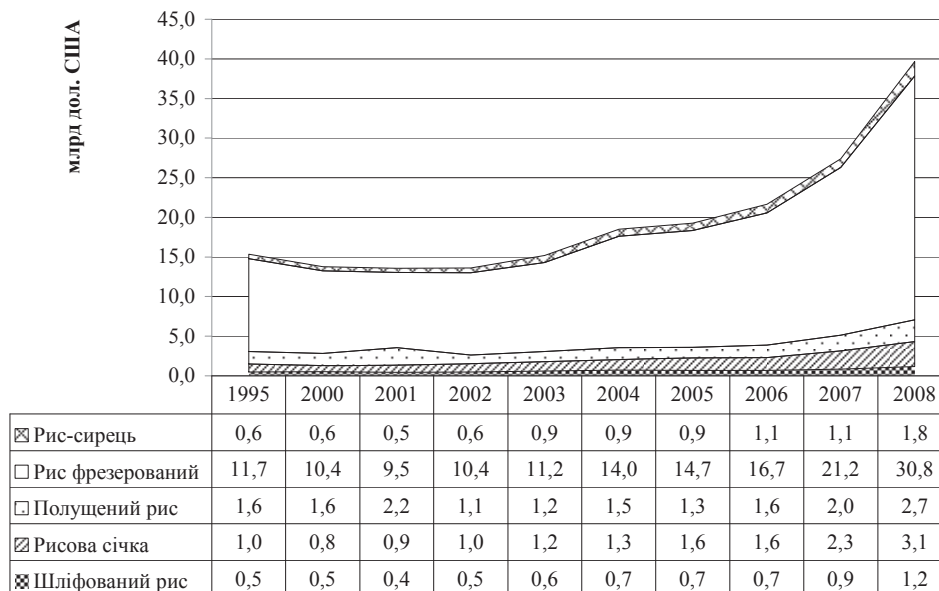

Рис. 3. Динаміка структури торгівлі рисом на світовому ринку (складено автором за даними FAO*)

* Електронний ресурс: режим доступу – <http://faostat.fao.org>.

Частка експорту рису в загальному обсязі торгівлі зерном становить лише 6%. Головними постачальниками цієї цінної зернової культури є США й Таїланд.

Хоча світове виробництво (рис. 4) і споживання рису (береться до уваги рисирець) зростають щороку, однак із 2000 ро-

ку його виробництво дедалі менше задовольняє потребу в продуктах рисівництва за одночасного збільшення попиту на них. Особливо це актуально для країн Азії та Африки, в яких традиційно найбільше споживають рис і продукти його переробки.

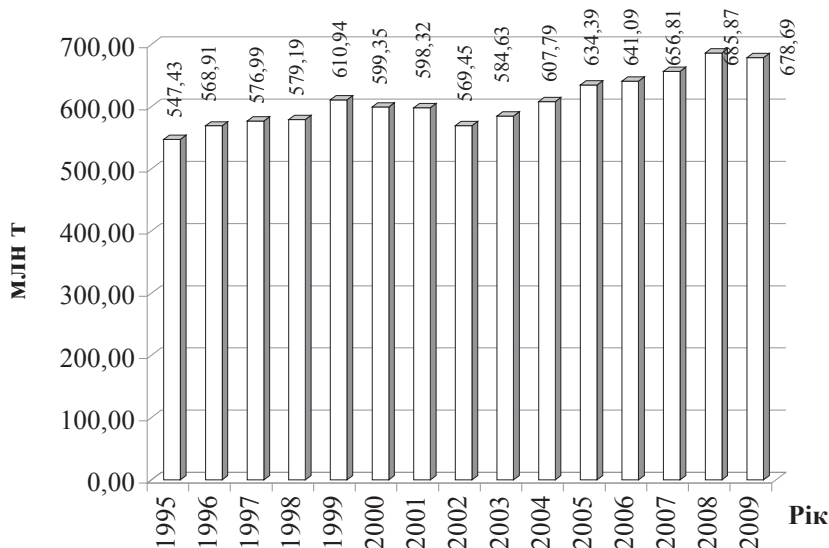

Рис. 4. Динаміка світового виробництва рису, млн т (розраховано автором за даними FAO*)

* Електронний ресурс: режим доступу – <http://faostat.fao.org>.

Останніми роками різницю між кількістю одержаного врожаю й необхідною кількістю продукту на світовому ринку покривали за рахунок раніше створених державних запасів, які є характерними для країн-виробників рису тропічної та субтропічної зон. Отже, для задоволення потреби людства в продовольстві, виробництво рису до 2025 року повинно збільшитися на 70%¹. Крім того, що рисівництво забезпечує продовольством, його розвиток є засобом існування для фермерів багатьох частин світу.

Основними центрами світового рисівництва є країни Східної Азії (Китай, Японія, Корея) – 45,4%, Південна Азія (Індія, Пакистан, Бангладеш, Непал) – 23,5%, Південно-Східна Азія (В'єтнам, Лаос, Таїланд, Індонезія, Філіппіни, Бірма) – 22,2% світового валового збору рису (рис. 5).

Серед лідерів, що становлять першу п'ятірку за обсягами виробництва, виділяється Індонезія – 57,5-64,4 млн т щорічно, Бангладеш – 40-47 млн т, В'єтнам – 35,8-9 млн т

рису. Значний обсяг рису (30-31,7 млн т) вирощує Таїланд.

В Японії виробництво рису останніми роками становить 11,3-11,9 млн т, у М'янмі – 27-30,5, на Філіппінах – 15,3-16,8, США – 9,3-10,4, Пакистан – 8,3-10,4, Бразилія – 11,5-12 млн т.

Обсяг світової торгівлі рисом, за результатами оцінки Міністерства сільського господарства США, знаходиться на рівні 24 млн т. Основними його експортерами є Таїланд, В'єтнам, Пакистан, США, а імпортерами – країни Близького Сходу, Європи, Африки².

Разом із виробництвом з року в рік зростає споживання рису. Так, у країнах Європи воно становить 2-6 кг із розрахунку на особу в рік, Латинській Америці – 50-80, Африці – 40-70, Азії – 80-150 кг. Світове споживання рису щорічно сягає 400 млн т, перехідні запаси його становлять 118 млн т, або 20% від валового збору. Різниця між виробництвом рису, обсягом споживання та залишком перехідних запасів пояснюється тим, що цей

¹ Mohanty S. Rice crisis: the aftermath / S. Mohanty // RiceToday. – 2008. – Vol. 7, № 4. – P. 40-41.

² Інтернет-ресурс // irri.org.

продукт споживають безпосередньо ті, хто його вирощує, і цей обсяг не відбивається у

торговельному заліку окремих країн та світового ринку¹.

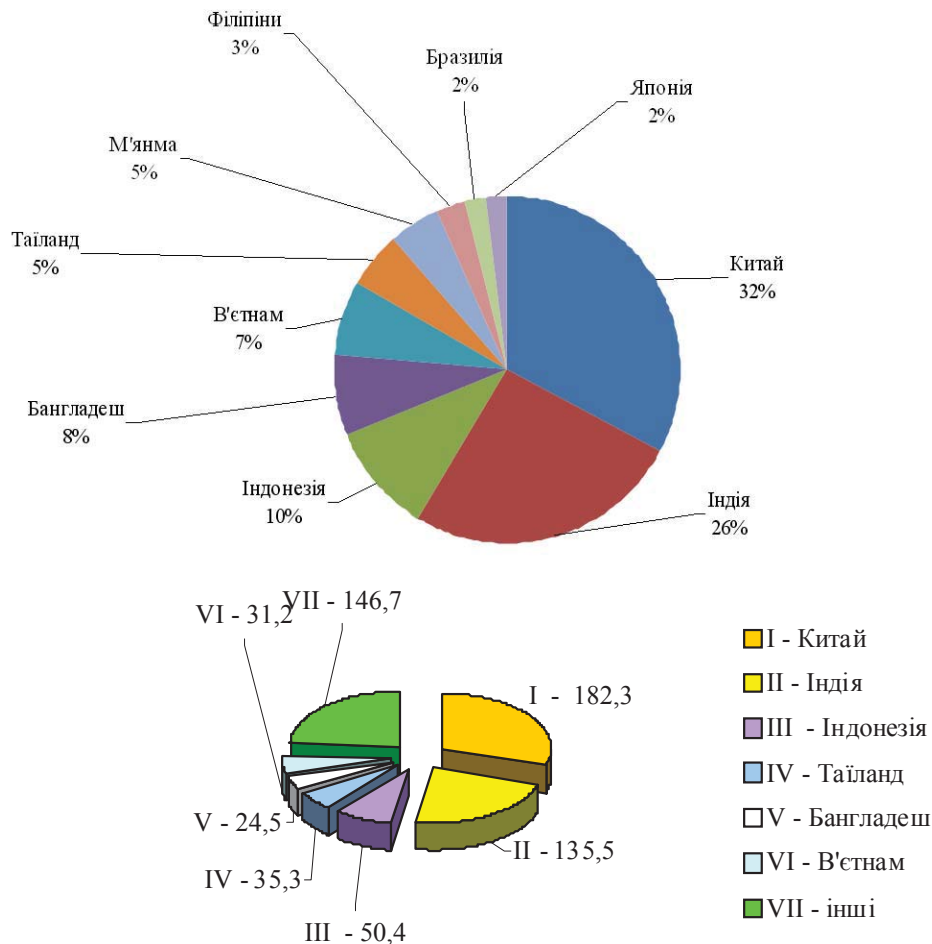

Рис. 5. Структура (%) та обсяги (млн т) вирощування рису серед країн – основних виробників (складено автором за даними FAO*)

* Електронний ресурс: режим доступу – <http://faostat.fao.org>.

Попит на рис щорічно зростає, й за прогнозом FAO до 2020 року становитиме 781 млн т, перевищуючи на 2-3% попит на пшеницю. Як зазначають І.Д. Філіп'єв та О.М. Єфімов, очікуване можливе виробництво рису – 750 млн т до 2020 року, не задовольнить повністю прогнозований попит².

За експертними оцінками, на світові ринки потрапляє не більше 6% вирощеного рису, основне його споживання припадає на внутрішній ринок країн-виробників. Тому вимоги, що пред'являються до зерна й крупи, залежать в основному від традицій та смаків місцевого населення.

Зважаючи на важливість рису для забезпечення продовольчої безпеки та політичної стабільності, значна частина торгівлі ведеться державними торговельними підприємствами, деякі з них також зобов'язані купувати й поширювати рис на внутрішньому ринку. Це стосується як імпорту, так і експорту країн. Тим не менше, останніми роками багато хто з цих державних підприємств втратили своє монопольне становище й приватні трейдери взяли на себе велику частку імпорту та експорту рису.

У 2009/10 маркетинговому році (серпень-липень) споживання рису в світі зросло, а виробництво знизилося, не встигнувши за

¹ Mohanty S. Rice crisis: the aftermath / S. Mohanty // Rice Today. – 2008. – Vol. 7, № 4. – P. 40-41.

² Якість зерна рису залежно від органо-мінерального живлення / І. Д.Філіп'єв, О.М.Єфімов // Збірник наук. праць “Зрошуване землеробство”. – 2009. – №52. – С.263-267.

попитом, порівняно з попереднім сезоном 2008/09 на 12 млн т (з 445,93 до 433,85 млн т). Споживання ж перевищило виробництво на 2,2 млн т (433,8/436 млн т)¹.

У 2008 році порівняно з 2007-м торговельний обіг рису (рису-сирцю, фрезерованого рису, рису Broken, Husked та ін.) на світовому ринку збільшився на 44,68 % (на 12,24

млрд дол. США) і становив 39,65 млрд дол. США (табл.).

У 2008 році обсяг імпорту рису порівняно з 2007 роком зменшився на 7,96%, що становить в абсолютному виразі 2,45 млн т, але у вартісному виразі даний показник за цей період збільшився на 43,99% (6,02 млрд дол. США), що пов'язано зі значним зростанням цін на рис.

Динаміка основних показників торгівлі рисом на світовому ринку*

Показник	Рік						Зміна 2008 р. до 2007 р.		Зміна 2008 р. до 2000 р.	
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	±	%	±	%
Імпорт, млн т	21,61	22,85	26,74	28,96	30,78	28,33	-2,45	-7,96	5,48	24,00
Імпорт, млрд дол. США	7,91	7,29	9,67	11,12	13,68	19,69	6,02	43,99	12,40	170,12
Експорт, млн т	22,49	23,55	29,50	30,55	33,69	29,46	-4,23	-12,56	5,91	25,09
Експорт, млрд дол. США	7,46	6,50	9,60	10,53	13,73	19,95	6,23	45,36	13,45	206,84
Торговельний обіг, млрд дол. США	15,37	13,79	19,27	21,65	27,40	39,65	12,24	44,68	25,85	187,43

Джерело: Складено автором за даними FAO².

Обсяг експорту рису у 2008 році становив 29,46 млн т, що на 12,56% менше рівня попереднього року, але вартість експортних поставок зерна цієї культури зросла на 45,36%, тобто на 6,23 млрд дол. США.

Міжнародна торгівля рисом дуже незначна по відношенню до загального обсягу виробництва. Лише близько 7-9% світового виробництва рису продається кожен рік, що набагато нижче торгівлі акціями на інші зернові та насіння олійних культур. Двадцять років тому в торгівлі частка рису не перевищувала 4%, але у 2008 році питома вага торговельного обігу рису на світовому ринку становила 8,4% від обсягу його виробництва (4,3% – експорт, 4,1% – імпорт).

Розширення доступу до ринків дало поштовх до зростання цієї частки, що було особливо характерно для більшої частини держав Латинської Америки, де країни почали відкривати свої ринки для імпорту наприкінці 1980-х років.

Крім того, порівняно з місцевим ринком, світовий ринок рису дуже сегментований, з невеликим заміщенням між видами та якістю виробників і споживачів. На довгі зерна, як правило, припадає понад 75% світової торгівлі рисом, середні й круглі зерна в поєднанні становлять близько 12% світової

торгівлі. Ароматні сорти рису мають частку близько 12%.

На нинішньому етапі очікується, що світова торгівля рисом щорічно збільшуватиметься. Починаючи з 2009/10 МР до кінця 2017/18-го прогнозується збільшення на 2,2-2,5% на рік, досягнувши рекордних 37,4 млн метричних тонн у 2017/18 МР. За такими прогнозами торгівля рисом стабільно зросте понад 8% від річного обсягу виробництва в 2017/18 МР.

Збільшення світової торгівлі рисом в основному зумовлено зростанням попиту на імпортоване зерно в Індонезії, Філіппінах, Бангладеші, Близькому Сході та в Африці на південь від Сахари. На ці п'ять ринків припадає близько 70% збільшення світового імпорту рису на період до 2017/18 МР.

Зокрема в Індонезії та Бангладеші підвищення імпорту зумовлено збільшенням населення та нестачею земель для розширення посівів рису, а також конкурентною боротьбою за орні землі із заміною сільськогосподарського виробництва на неагрокультурне використання.

Проведене дослідження дало змогу зробити висновок щодо чільного місця рису на світовому ринку зерна. Зважаючи на його визначальну роль у харчуванні більше, ніж

¹ Ціни на продукти в Україні перевищують світові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novyny.invivio.net/info/1094.htm>.

² Електронний ресурс: режим доступу – <http://faostat.fao.org>.

третини населення земної кулі, можемо віднести його до одного з основних продуктів харчування. Але незважаючи на значні обсяги вирощування, частка рису в структурі торговельного обігу зерновими незначна, хоча й має тенденцію до зростання. З огляду на стрімке збільшення чисельності населення та необхідність розв'язання назрілої про-

довольчої безпеки у світі значення і вплив рису на світове виробництво зерна прогнозовано зростатиме.

Подальші дослідження слід спрямувати на вивчення основних експортерів та імпортерів рису, визначення перспектив і можливостей країн до розширення посівних площ під дану культуру.

Досліджено світовий ринок зерна і тенденції його розвитку, вивчено вплив на світове виробництво зерна і визначено його частку в структурі міжнародного торговельного обігу зернових, проаналізовано структуру та динаміку виробництва і реалізації зернових у світі.

Исследован мировой рынок зерна и тенденции его развития, изучено влияние на мировое производство зерна и определена его доля в структуре международного торгового оборота зерновых, проанализированы структура и динамика производства и реализации зерновых в мире.

An article explores the world grain market and market trends of rice in the world, the effect on the world grain market of rice production and determines its share in the international grain trade turnover, analyses the structure and dynamics of production and marketing of grain in the world.

* * *

*А.Г. МАЗУР, доктор економічних наук
Вінницький національний аграрний університет*

Науково-теоретичні засади формування та розвитку вітчизняної регіоналістики

Продуктивність розвитку національної економіки ґрунтується на теоретичному припущенні, що в межах адміністративних і політичних кордонів України існує єдина економічна система, якою можна керувати з центру на основі інструментарію економічної політики. При цьому вважається, що розбіжностями в розвитку регіонів, за великим рахунком, можна нехтувати, оскільки загальнонаціональний цикл економічної активності та регіональні коливання мають збігатися чи принаймні бути подібними. Практика господарювання не підтверджує такого оптимізму. Навпаки, простежується зростання значення і ролі регіональних економічних систем як у межах структуризації національної економіки, так і формування самоідентичності векторів розвитку.

У становленні сучасної регіоналістики важливу роль відіграють теоретичні надбання відомих українських учених: М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, І.І. Лукінова, В.А. Поповкіна, М.Ф. Кропивка, М.Ф. Тимчука, М.Г. Чумаченка та ін. Їхні ґрунтовні праці сприяють розвитку регіоналістики як науки та регіоналізму як напрямку досліджень, проте проблематика регіональних утворень є досить широкою й потребує подальших узагальнень.

Метою статті є окреслення еволюції регіоналістики як галузі загальної економічної теорії й визначення її особливостей і напрямів розвитку в умовах системних трансформаційних змін.

Постановка проблеми регіональної економіки породжує питання про її місце в економічній теорії. Відповідь на нього, на наш погляд, пов'язана з історичним характером економічної науки. Історичний характер ре-

гіональної економіки виявляється у взаємовідношенні економіки як цілісного поняття та відносно відокремленої економічної теорії певних напрямів розвитку. Таке взаємовідношення складається ніби з кількох етапів. Перший – нова теорія виникає як деякий антипод діючим; другий – нова теорія розвивається, завойовує провідне місце в економічному житті, оскільки сприяє відображенню економічних проблем, що постали; третій – досягши найвищої точки у своєму розвитку, ця теорія інтегрується цілісною теорією і стає її частиною.

Дотримуючись даного алгоритму, відзначимо, що регіональна економіка як наука є відносно молодю: перші вагомні дослідження її методологічних основ проведено на початку ХІХ ст. Одним із перших теоретиків-регіоналістів вважається Й. Тюнен (1783–1850), який у відомому дослідженні "Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства і національної економіки" запропонував територіально-економічні межі регіону визначати радіусом ринку.

Наступний крок у розвиток регіоналістики зробив А. Вебер (1868–1958) у дослідженні "Про розміщення промисловості". Він прагнув створити "вічну" або "істинну" теорію розміщення, що обмежувало наукову значущість його теорії.

Серед подальших дослідників цієї тематики найпомітнішим є І. Ізард, який багато зробив для утвердження науки про регіон. Зокрема, в центр своєї теорії він поставив аналіз статистичних рядів про чисельність населення в минулому, сучасному і майбутньому. Це означало, що населення є регіоноутворювальним ядром, визначає його

економічний, соціальний і культурний розвиток¹.

Теоретичні здобутки згаданих та інших учених дали змогу на початку ХХ ст. сформувати дві основні школи регіоналістики: американську (Зіпа Г., Беррі В., Изард І.) і європейську (Кристаллер В., Льош А., Бос Х., Вебер А., Александерсон Т.).

Підсумком наукових досліджень зазначених шкіл стали узагальнені концепції і теорії розвитку регіональної економіки².

Теорія центральних місць. Згідно з нею у формуванні регіональної економіки переважну роль відіграють центри (міста) зосередження економічної діяльності. Автори теорії центральних місць – німецькі вчені В. Кристаллер (1933) і А. Льош (1944) запропонували розглядати відповідну теорію як певну організовану мережу ринкових зон, у центрі яких повинно знаходитись місто.

Теорія економічних центрів, запропонована нідерландськими вченими Я. Тінбергом (1961) і Х. Босом (1976), є розвитком теорії центральних місць. Сутність її полягає в тому, що економічні центри (міста) формуються й розвиваються під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів та поєднуються з широким використанням методів оптимального розвитку торгових зон.

Теорія "витрати-випуск", запропонована американським вченим В. Леонтьєвим (1924)³, передбачає економічну взаємодію регіонів як набір певних галузей економіки, що характеризуються обсягом випуску цієї продукції галузями економіки інших територій. Відповідно до пропозиції Леонтьєва, економічну взаємодію регіонів можна описати моделлю міжгалузевого міжрегіонального балансу.

У 90-ті роки ХХ та на початку ХХІ ст. виникли принципово нові напрями дослідження регіоналістики, які найрельєфніше проявили себе в США та країнах Європейського Союзу. Протягом останніх п'ятнадцяти років у них активно відбувається процес продукування новітніх теорій: но-

вого регіоналізму М. Кітінга, циклічної сенситивності регіонів Я. Гордона, регіональної конкуренції К. Джексона-Батлера, Л. Вісенте, М. Харбе, регіонального світу М. Сторпера, стратегії просторового планування В. Солета, А. Фалузі та багатьох інших.

Теорії інноваційного регіонального розвитку отримали подальший розгляд у працях М. Портера, Дж. Хелда, М. Енрайта (теорія інноваційних регіональних кластерів), П. Ромера, А. Агійона, П. Хоувіта (теорія регіонального розвитку з ендегенним технологічним прогресом), Г. Хакенсона Р. Кемегні, Д. Бекаттіні (теорія інноваційних мереж), Дж. Хоувеллса, Ф. Кука, Н. Тріфта (теорія регіональних інноваційних систем), Р. Барро, Х. Сала-Мартіна (теорія динамічної конвергенції)⁴.

Слід зазначити, що в радянський період перші дослідження з регіональної економіки припадали на початок 50-х років минулого століття. Серед учених цього періоду слід назвати Р.І. Шніпера, Б.Є. Алаєва, М.М. Некрасова, М.К. Бадмана⁵.

Предмет регіональної економіки як науки вперше в постсоціалістичний період наприкінці 60-х років сформулював академік М.М. Некрасов. На його думку, регіональна економіка, спираючись на економічні закони соціалізму, вивчає сукупність економічних факторів та явищ, обумовлених раціональним розміщенням продуктивних сил. Дослідник розглядав раціональне розміщення продуктивних сил як основну і головну складову даного предмета дослідження⁶.

Звідси бере початок панівна в межах колишнього Радянського Союзу концепція комплексного економічного розвитку регіонів, основними принципами функціонування якої були:

збалансованість виробничих потужностей з ресурсним забезпеченням регіону;

пропорційність економічного росту структурних елементів регіону;

¹ Изард И. Методы регионального анализа / И. Изард. – М.: Прогресс, 1966. – 660 с.

² Тимчук М. Ф. Регіональна економіка (конспект лекцій) / М.Ф. Тимчук. – К.: ІММБ, 1998. – 58 с.

³ Леонтьев В.В. Многоотраслевая экономика / В.В. Леонтьев: пер. с англ. науч. ред. и автор предисл. А.Г. Гранберг. – М.: Экономика, 1997. – 480 с.

⁴ Ватченко О.Б. Теоретичне обґрунтування регіональної економіки / О.Б. Ватченко // Регіональна економіка. – 2011. – №3. – С.27-35.

⁵ Шніпер Р.И. Регионы: экономические методы управления / Р.И. Шніпер. – Новосибирск: Наука, 1991. – 320 с.

⁶ Некрасов Н.Н. Региональная экономика: изд. 2-е / Н.Н. Некрасов. – М.: Экономика, 1978. – С. 19.

забезпечення ефективності виробничого комплексу регіону і, зокрема, оптимізація (мінімізація) сукупних витрат;

комплексна переробка місцевих ресурсів;
поглиблення економічних зв'язків між суб'єктами господарювання на даній території.

Зазначимо, що акцент на ототожнення регіональної економіки з розміщенням продуктивних сил присутній і в сучасній регіоналістиці, зокрема в дослідженнях Т.Г. Морозової¹.

Інші автори² розглядали регіональну економіку як частину економічної географії, вважаючи, що вона вивчає фактори, які обумовлюють найбільш ефективне поєднання різних виробників у територіально-промислових комплексах, або ж розглядали регіональну економіку за аналогією з галузевими науками (сільське господарство, промисловість, торгівля тощо) і не вводили питання розміщення виробничих сил у предмет даної науки³.

Зрештою, молодша генерація вчених, зокрема В.А. Воротилов, стверджує: "Регіональна економіка вивчає становлення і розвиток економічних регіонів"⁴. Це галузь економічних знань, яка вивчає просторові аспекти дії економічних законів виробництва, розподілу та обміну матеріальних благ в єдності з галузевими аспектами. Галузеві та територіальні аспекти прояву економічних законів, розглянуті у взаємодії, створюють регіональні виробничі відносини. Останні і є предметом регіональної економіки. На їхню думку, головна складова частина предмета регіональної економіки – дослідження економічного механізму погодження територіальних і галузевих форм виробництва, місцевих та відомчих інтересів. Розміщення продуктивних сил не є безпосереднім предметом регіональної економіки, хоча не виключає взаємодію цих наук, її завдання – рекомендації і пропозиції з удосконалення господарського механізму управління економі-

кою регіону на основі поєднання принципів централізму та демократизму, галузевого та територіального планування.

Деяко розширений зміст предмета регіональної економіки пропонує відомий російський дослідник А.Г. Гранберг, до якого він включає:

економіку окремого регіону;
економічні зв'язки між регіонами;
регіональні системи (національна економіка як система взаємодіючих регіонів);
розміщення продуктивних сил;
регіональні аспекти економічного життя⁵.

Проте і це визначення, на наш погляд, не враховує всієї сукупності складових регіональної економіки з огляду на її розвиток у перехідний до ринку період⁶.

Теорія регіону та його економіки має ґрунтуватися на системних засадах. Це стосується передусім української регіоналістики, яка після проголошення України незалежною державою набула особливої актуальності. В цьому контексті заслуговують на увагу теоретичні надбання згаданих нами на початку статті вчених-регіоналістів української школи. Зокрема, В.А. Поповкін справедливо вважав, що розвиток регіональної економіки повинен будуватися на теоретико-філософському сприйнятті концепції єдиного об'єктивного взаємозв'язку природних, соціальних і економічних процесів, що зберігаються на певній території⁷.

Він приходить до висновку про те, що регіон є цілісним природним і матеріальним середовищем, створеним людиною, а також соціуму. Причому різні типи регіонів формуються завдяки певним типам взаємозв'язків між цими трьома середовищами. Акцент робиться не на матеріальних, а на духовних силах в економічному розвитку, що принципово важливо для розробки теорії регіоналістики, в якій досліджуваним фактором мають бути люди з усією сукупністю їх проблем. Сказане, звичайно, вичерпно не характеризує еволюцію сучасного стану наукової

¹ Региональная экономика / под ред. Т.Г. Морозовой. – М.: ЮНИТИ, 1995. – С. 11.

² Пробст А.Е. Региональная экономика и экономическая география / А.Е. Пробст. – Л.: 1975. – С. 24.

³ Павленко В.Д. Территориальное планирование в СССР / В.Д. Павленко. – М., 1975. – С. 24.

⁴ Воротилов В.А. Эффективность производства в регионе / В.А. Воротилов. – М.: Наука, 1995. – С. 41.

⁵ Гранберг А. Г. Основы региональной экономики: учебник для вузов / А.Г. Гранберг. – М.: ГУВШЭ, 2000. – С. 14.

⁶ Регіон у системі нових економічних і правових відносин: матеріали Всеукр. наук. конф. / упоряд. проф. І.Г. Ткачук. – Івано-Франківськ: Сіверія, 1998. – 480 с.

⁷ Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В.А. Поповкін. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 24.

регіоналістики, але достатньою мірою окреслює основні тенденції її розвитку, дає змогу зрозуміти резерви теоретичного наповнення і адаптації до завдань практики.

Акцент на соціальну спрямованість у своєму визначенні робить М.Ф. Тимчук, який вважає регіональну економіку наукою, що вивчає тенденції та закономірності економічного розвитку і функціонування суб'єктів господарювання різних форм власності на даній території з метою більш повного забезпечення потреб населення.

Погоджуючись у принципі з цим визначенням, що відповідає сутності регіональної економіки як науки, розкриємо своє бачення предмета даного дослідження¹.

По-перше, на нашу думку, регіональну економіку слід розглядати тільки через призму відтворювальних процесів і дії економічних законів виробництва, розподілу й обміну матеріальних благ. По-друге, необхідно чітко визначитися, що сферою дії і впливу регіональної економіки є адміністративно окреслена територія – регіон, який в ринкових умовах характеризується відносною економічною самостійністю і специфічними ознаками: особливостями господарського розвитку, соціальними традиціями тощо. По-третє, основним предметом вивчення регіональної економіки є пропорції економічного відтворення в регіоні.

Отже, під регіональною економікою слід розуміти цілісну систему закономірностей, зв'язків і пропорцій здійснення відтворювальних процесів суб'єктами господарської діяльності різних форм власності на адміністративно окресленій території.

Вищенаведене визначення дозволяє сформулювати предмет дослідження регіональної економіки як:

1. Вивчення соціально-економічного розвитку регіональних систем згідно з законами розширеного відтворення: відтворювальний аспект є основним у дослідженні соціально-економічних процесів, що відбуваються в регіонах.

2. Розгляд економіки регіонів через систему взаємодіючих суб'єктів – підприємств і організацій різних форм власності, між якими існують матеріальні, фінансові та інформаційні зв'язки.

3. Дослідження закономірностей, принципів, усіх елементів продуктивних сил і соціальної інфраструктури.

4. Аналіз, прогнозування й обґрунтування напрямків розміщення продуктивних сил з урахуванням загальної стратегії соціально-економічного розвитку і економічних вимог.

5. Вивчення економіки регіонів і міжрегіональних економічних зв'язків, а також територіальної організації господарства.

6. Визначення і дослідження регіональних пропорцій (співвідношень) різних видів економічної діяльності.

7. Дослідження регіонального відтворювального процесу через фази виробництва, розподілу, обміну і споживання.

8. Визначення зміни відносин власності, структури управління, сфер господарських взаємовідносин, системи вертикальних і горизонтальних зв'язків, через які трансформуються економічні інтереси суб'єктів регіональної економіки.

9. Визначення і дослідження територіальної структури господарства регіону.

10. Оцінка ефективності функціонування суб'єктів господарювання по даній території та визначення шляхів її підвищення.

11. Обґрунтування методів та організаційних засобів дослідження регіональної економіки.

Визначення предмета регіональної економіки неможливе без з'ясування сутності економічних категорій, які її визначають. У науковій літературі з регіоналістики постійно використовуються такі поняття, як "територія", "регіон", "район", часто трактовані спеціалістами та практиками як синонімічні.

"У всякій науці, як показує історія наукових знань", – писав М.М. Колосовський, – найважчою та найскладнішою справою є вихідні поняття і положення. В математиці таким є поняття про число, в фізиці – поняття про матерію і енергію, в біології – вчення про "первинну" живу матерію – клітину, в

¹ Мазур А.Г. Методологічні аспекти становлення та розвитку регіональної економіки / А.Г. Мазур // Економіка України. – 2000. – №4. – С. 44-45.

географії – вчення про регіони"¹. Однак, як доречно зауважують інші автори², поняття "регіон" є речовим не тільки для географії, але й для усіх економічних наук, які пов'язані з просторовими, територіальними аспектами суспільного відтворення.

В інших публікаціях регіон визначається як територія, наділена єдністю, взаємозалежністю складових елементів, цілісністю, причому ця цілісність – об'єктивна умова та закономірний результат даної території. Значається також, що термін "регіон" вживається дуже багатозначно і, зокрема, як синонім терміна "район".

Незважаючи на деяку розбіжність у визначенні економічного регіону відомих регіоналістів (П.І. Алампієва, В.В. Кістанов, М.М. Некрасова та ін.), кожен з яких намагався знайти нові відтінки, загальним є те, що за основу беруться три важливі ознаки: територія, спеціалізація та наявність економічних зв'язків.

Такий же підхід закладено у визначенні регіону, коли будь-яка адміністративна територія (область, край, республіка) ним є. Наприклад, американський вчений Енн Маркузен під регіоном розуміє і частину штату, і окремий штат, і кілька штатів³.

З економічно-географічної точки зору як територію країни з більш-менш однорідними умовами та характерним напрямком розвитку продуктивних сил розглядає регіон В.К. Симоненко⁴.

Можна погодитись із висновком А.Г. Гранберга, що поняття "регіон" має абстрактний зміст і самі регіони виділяються із території відповідно до цілей і завдань досліджень або практики.

В умовах адміністративно-розподільчої системи, коли застосовували переважно галузевий принцип управління, термінологічна багатозначність, пов'язана з територіальним аспектом суспільного виробництва, не мала великого значення, тому що розвиток будь-якої території (області, краю, респуб-

ліки, міста) визначався виключно галузевими рішеннями.

Нині, коли територіальна одиниця є об'єктом управлінських рішень (а саме ці рішення можуть прийматися на різних ієрархічних рівнях управлінської системи – державному, регіональному, муніципальному), необхідна більша єдність і чіткість при визначенні регіонування країни та законодавчо-правове закріплення статусу кожного рівня управління. Це набуває дедалі більшої важливості тому, що регіональна економіка ґрунтується на понятті "регіон".

Підсумувавши різні точки зору щодо сутності проблеми, зауважимо, що для потреб практики термін "регіон" можливо застосувати при визначенні частини країни чи їх сукупності з географічної точки зору. Це буде географічний регіон. Можливо, доцільним є вживання і терміна "регіон" з економічно-географічної точки зору, хоча, на нашу думку, тут вже є і більш прийнятне поняття "економічний район".

Однак, у рамках розвитку теорії і практики регіональної економіки "регіон" є поняттям адміністративно-економічним, і під ним, з нашої точки зору, слід розуміти територіально-спеціалізовану й адміністративне окреслену частину національного господарства країни, яка характеризується єдністю та цілісністю відтворювального процесу й управління.

При цьому характерними ознаками регіону слід вважати:

- 1) наявність територіально-виробничої структури, обтяженої економічними зв'язками в сукупності усіх міст і населених пунктів адміністративної території (області);
- 2) наявність інтегрованого економічного середовища, яке функціонує переважно за замкнутим виробничим циклом;
- 3) можливість створення кінцевої продукції на основі регіонального поділу праці;
- 4) функціонально-просторове середовище, в якому здійснюється погодження регіональних і наявних на визначеній території аспектів економічного відтворення;
- 5) функціонування єдиної комунікаційної, транспортної і економічної систем;
- 6) відносна самостійність господарювання в межах єдиного народногосподарського

¹ Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования / Н.Н. Колосовский. – М.: Мысль, 1979. – С. 15.

² Кистанов В.В. Территориальная организация производства / В.В. Кистанов. – М.: Экономика, 1981. – С. 24.

³ Maukuzen Ann / Regions: The Ekonomiks and Politics of Teritoru - Roumen and Lifetitid Fablichevs, 1997. – С. 16.

⁴ Симоненко В.К. Регіони України: проблеми розвитку / В.К. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 16.

комплексу за рахунок забезпечення власними трудовими, матеріальними і фінансовими ресурсами;

7) наявність в повному обсязі регіональних ринків і ринкової інфраструктури.

Обґрунтовуючи сутність регіональної економіки як науки, ми повинні відповісти

на запитання: як вона відповідає теорії економічних систем. Належність до згаданої теорії може слугувати індикатором об'єктивності виділення регіону як підсистеми економіки національного господарства. Очевидно, що це можна зробити, визначивши основні принципи її функціонування (рис.).

Наукові принципи функціонування регіональної економіки

Як видно з рисунка, першим принципом функціонування регіональної економіки як економічної системи є цілеспрямованість. При цьому слід мати на увазі те, що зростання виробництва не є основною складовою регіональної системи господарювання, це може стосуватися до будь-якої економічної системи. Цілеспрямованість в даному випадку визначається як умова досягнення конкретних цілей у межах функціонування системи. Для регіональної економіки визначається двоєдина мета:

1) спрямованість регіональної економічної системи в русло саморозвитку для здійснення розширеного економічного відтворення;

2) відповідність конкретних цілей розвитку регіональної економічної системи загальним соціально-економічним цілям народногосподарської системи та достатність їх взаємозв'язку.

Регіональна економіка повинна системно відповідати також вимогам принципу цілісності. Тільки ця система, а не якась її частина, покликана виконувати відповідну функцію й забезпечувати досягнення відповідних цілей. Цілісність у даному випадку слід розуміти як можливість регіональної системи функціонувати в замкнутому циклі на основі використання природних і матеріальних ресурсів регіону й, відповідно, єдиної функції управління цим розвитком.

Сутність принципу самоорганізації означає, що регіональна економіка повинна так розвиватися, щоб найкращим чином використовувати наявний ресурсний потенціал і найкоротшим шляхом досягати поставлених цілей. Отже, йдеться про межі ефективності господарювання в межах даної економічної системи.

Щодо вимог принципу специфічності та загальності, то регіональна економіка повинна:

1) мати загальні риси, що кореспондуються з народногосподарським комплексом в цілому;

2) мати риси загальні, що кореспондуються з аналогічними регіональними системами;

3) бути наділеною специфічними особливостями, які визначають природну диференціацію умов господарської діяльності на території країни та зв'язками з цими особливостями економічної структури в даному регіоні.

Очевидно, що регіональні економічні системи, які відповідають цим загальним передумовам, формуються відповідно до закону об'єктивного поділу суспільної праці.

Важливою обставиною дослідження регіональної економіки, на наш погляд, має бути усвідомлення того, що ця наука не є завершеною, її арсенал постійно доповнюється, а загальнозначеної синтетичної теорії не існує. В даному контексті мова може йти

лише про етапність розвитку теорії регіональної економіки, тобто її історичний зріз.

Слід також наголосити, що теорія розвитку регіонів ґрунтується на загальній (доповненій і посиленій з урахуванням особливостей розвитку регіону) теорії макроекономіки, оскільки немає потреби у формуванні окремої економічної теорії для характеристики однорідних економічних явищ (структури виробництва, прибутків, зайнятості, інвестиційних явищ та інших аспектів). Сказане не означає, що економіку регіону можна ототожнювати з національною економікою навіть в абстрактному розумінні. Теорія регіональної економіки суттєво відрізняється від державної щодо таких важливих відмінностей: обмежений політичний і економічний суверені-

тет; адміністративно локалізована територія; наявність власної виробничо-збутової, правової, фінансової і управлінської систем; вища пріоритетність і, відповідно, деталізація досліджуваних проблем. Тобто, використовуючи макроекономічну теорію для аналізу внутрішньої структури регіону, регіональна економіка збагачує й доповнює її специфічними прийомами і методами.

Визначення регіональної економіки як відносно відокремленої економічної системи у складі національної економіки відповідно до специфіки здійснюваних нею відтворювальних процесів дозволяє обґрунтувати діяльність з формування оптимальних пропорцій її розвитку терміном "регіональне управління".

📖 Досліджено теоретичні засади становлення та розвитку регіоналістики як напряму наукових досліджень. Визначено її особливості розвитку в умовах системних трансформаційних змін.

📖 Исследованы теоретические основы становления и развития регионалистики как направления научных исследований. Определены ее особенности развития в условиях системных трансформационных изменений.

📖 The technological basis of establishment and development of region studies as a direction of scientific research is studied. An author defines peculiarities of the development of region studies under conditions of transformational changes.

* * *

*О.О. ПОЛИЩУК, аспірант**
Уманський національний університет садівництва

Інвестиції як фактор інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств

Головною складовою сучасного економічного розвитку будь-якого господарюючого суб'єкта, без якої неможливе його ефективне функціонування, є інновації, що сприяють технологічному розвитку підприємств, створюють їм сильні ринкові позиції, які ґрунтуються на суттєвих конкурентних перевагах, сприяють виходу зі стану економічної депресії¹.

Варто зазначити, що технічна переорієнтація виробництва на інноваційну модель розвитку потребує значних інвестицій. Аналіз можливостей внутрішніх джерел фінансування модернізації підприємств показав, що навіть з урахуванням можливого зростання їх недостатньо для масштабного технічного переоснащення виробництва². Саме тому доводиться залучати зовнішні інвестиції, джерелами яких є кредити міжнародних фінансових організацій та ресурси світового фінансового ринку, користування якими забезпечить новий виток росту вітчизняної економіки. Завдяки іноземному інвестуванню реальним стане масштабне й технологічне оновлення виробництва, що сприятиме зниженню собівартості продукції завдяки заміні фізично та морально застарілої частини основних фондів, а споживач одержить високоякісну продукцію за прийнятною ціною.

Вивченню ролі інвестицій у забезпеченні ефективного інноваційного розвитку присвячена значна кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених, а са-

ме: В. Галайди, М. Туріянської, В. Федоренка, О. Ватаманюка, В. Регена, П. Перерви, Т. Товт, М. Денисенка, Н. Рудя, О. Волкова та ін.

Метою статті є аналіз впливу іноземного капіталу як одного із головних факторів стимулювання технологічного розвитку всіх галузей економіки області. Саме прямі іноземні інвестиції сприяють впровадженню новітніх технологій, завдяки яким удосконалюється виробничий процес виготовлення продукції та здійснюється заміна застарілих технологій. Нестача інвестиційних ресурсів паралельно із незначним розміром власного капіталу є основною проблемою у веденні ефективної фінансово-господарської діяльності для вітчизняних аграрних підприємств. Саме тому простежується негативна тенденція до зниження показників економічної ефективності виробничої діяльності, що в деяких випадках призводить до банкрутства сільськогосподарських підприємств.

Брак інвестицій відчутно впливає на аграрний комплекс Черкаської області, однієї з найбільш розвинутих серед регіонів України. Черкащина володіє значними ресурсними можливостями для постійного нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. На одного жителя області виробляється валової продукції сільськогосподарства в 1,5 раза більше, ніж у середньому по Україні.

У структурі виробництва сільськогосподарської продукції традиційно переважають зернові та технічні культури. Важливими галузями є молочно-м'ясне тваринництво, свинарство й птахівництво, де впроваджуються сучасні досягнення селекції та біотехнології. Тут працюють 12 племзаводів і 5 племгосподарств, 46 племінних ферм із роз-

* Науковий керівник – Д.К. Семенда, кандидат економічних наук, професор.

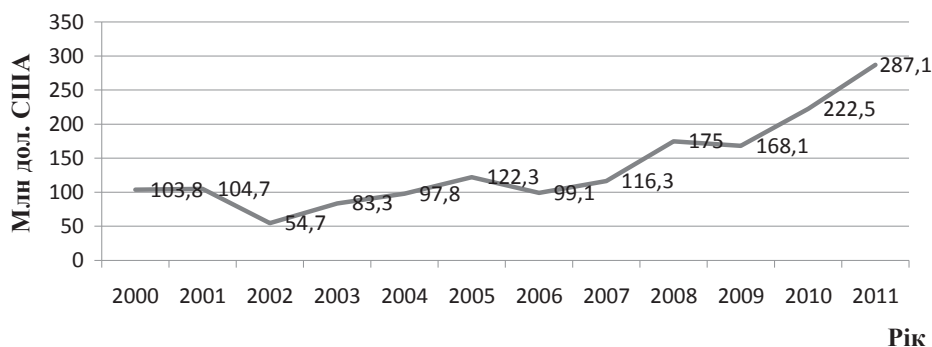
¹ Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 15-16.

² Гальчинський А. Становлення інвестиційної моделі економічного зростання України / А.Гальчинський, С.Львовичкін // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 9-10.

ведення молочної та м'ясної худоби і свиней. Однак проблеми в розвитку матеріально-технічної й технологічної бази не дають змогу даному регіону країни вийти в лідери з виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції.

Зважаючи на це, залучення інвестицій для розвитку регіону повинно стати пріоритетним завданням і фундаментальною основою розвитку аграрного комплексу Черкащини.

Позитивною тенденцією останніх років є залучення іноземних інвестицій переважно в харчову промисловість та сільське господарство. На рисунку 1 чітко простежується тенденція до позитивної динаміки нарощування обсягів іноземних інвестицій у розвиток Черкащини. Якщо в 2000 році обсяг прямих іноземних інвестицій становив 103,8 млн дол. США, то у 2010-му – 222,5 млн дол. США, тобто зростання становило 46%.

Динаміка прямих іноземних інвестицій у Черкаську область, млн дол. США

Найбільше інвестицій надходить в економіку Черкаського краю із Кіпру – 44,3%, Великої Британії – 19,7 та Німеччини – 9,6%. США, Франція й Росія інвестують близько 5,9, 5,1, 2,3% відповідно, а частка інших країн становить 13,1%¹.

Отже, активізація інвестиційної діяльності області є очевидною, а головною її характеристикою є зростання обсягів інвестицій в основний капітал. Інвестиційна діяльність підприємств області направлена на введення в дію нових виробничих потужностей, модернізацію та впровадження високотехнологічних виробництв. За рахунок інвестиційних коштів у ряді підприємств Черкащини здійснено модернізацію технологічних процесів і обладнання, впроваджено енерго- й ресурсозберігаючі технології, освоєно випуск нових видів продовольчих товарів².

У 2008 році відбулася офіційна презентація спільного українсько-німецького проекту «Німецький аграрний центр», який 11 червня 2008 року офіційно відкрився у с. Поташ Маньківського району Черкаської області³.

Така тісна співпраця не є випадковою. Німеччина – один із найбільших і вагомих інвесторів Черкащини, на частку якої припадає 13,1% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій області. На території області успішно працюють 25 спільних українсько-німецьких підприємств, протягом останніх років спостерігається активізація інвестиційних вкладень іноземного капіталу саме в розвиток сільського господарства.

Завдяки активному інвестуванню фермерами Нідерландів і Німеччини на Черкащині успішно функціонують такі сільськогосподарські підприємства, як: ТОВ "Кишенці" й ТОВ "Дукра Агро" Маньківського району, ТОВ "Вікторія" с. Копіювата Монастирищенського району.

На прикладі ТОВ «Кишенці» Маньківського району Черкаської області досліджено результати ведення господарської діяльності на основі залучення іноземних інвестицій. З 2006 року розпочалася активна кампанія із переоснащення технічної бази господарства. Іноземним інвесторам вдалося докорінно змінити матеріально-технічний стан ТОВ «Кишенці». Так, у 2006 році у господарство інвестували 1424,3 тис. грн. У 2007 році німецькі інвестори продовжували вкладати кошти у модернізацію виробничих потужностей ТОВ «Кише-

¹ <http://www.oda.ck.ua/index.php?lng=ukr§ion=8&article=26>.

² Приліпко С. Залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки України : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. «Спецпроект: аналіз наукових досліджень»: Зб. наук. праць. – Т. 2. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – С. 67-69.

³ <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=3559&number=119>

нці». Загальна вартість модернізації матеріально-технічної бази становила 1888,1 тис. грн. Заміна фізично та морально застарілої частини основних фондів у 2008 році коштувала 2252,7 тис. грн, у 2009 році матеріально-технічна база господарства оновилася на суму 2563,2 тис. грн. У 2010 році було закуплено техніки на суму 5711,1 тис. грн.

Завдяки сучасній потужній техніці у 2010 році, незважаючи на несприятливі погодні умови, врожай цукрових буряків, пшениці, пивоварного ячменю, соняшнику, сої та гречки був значно вищим, ніж у сусідніх гос-

подарствах. Слід відзначити, що з 2006 року показники економічної ефективності господарювання були на високому рівні, але вже у 2008 році відбувся значний спад, що призвело до збитковості. Це сталося внаслідок економічної кризи, яка в той час набрала оберти в Україні. Але розуміючи всю складність і мінливість вітчизняного інноваційно-інвестиційного середовища, інвестори продовжували вкладати кошти в технічну й технологічну модернізацію виробничих процесів у ТОВ «Кишенці». І в 2009 році відбулися значні позитивні зміни (табл. 1).

1. Показники ефективності виробництва зернових і зернобобових у ТОВ «Кишенці» за роками

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Урожайність, ц/га	56,8	41,5	50,6	40,3	88,6	66,4
Вироблено, ц	97805,3	151064	93164,9	161321	222656,0	190934,0
Реалізовано, ц	104436,7	122696,1	18668,0	113824,0	267008,0	146787,0
Повна собівартість 1 ц реалізованої продукції	37,5	40,2	46,7	39,2	104,7	103,6
Ціна реалізації 1 ц зернових, грн	45,9	59,5	54,4	59,3	107,2	128,8
Прибуток на 1 ц, грн	8,4	19,2	7,6	3,7	2,4	71,1
Прибуток на 1 га, грн	512,4	651,2	77,1	68,5	254,4	3634,8
Рівень рентабельності, %	22,4	47,7	16,2	9,4	2,3	68,6

Джерело: Річна фінансова звітність 2005-2010 рр.

Як зазначалося вище, основним напрямом здійснення інвестиційної політики керівництва ТОВ «Кишенці» є повне технічне переоснащення підприємства. Рівень забезпеченості його основними засобами та ефективність їх використання є яскравими показниками, що характеризують його економічний стан. Зростаючий показник фондозабез-

печеності показує закономірний процес розвитку сільськогосподарського виробництва. Його динамічний ріст свідчить про постійне оновлення й закупівлю нової техніки, за рахунок якої вдається збільшувати прибутковість та мінімізувати використання ручної праці в сільському господарстві (табл. 2).

2. Показники забезпеченості та ефективності використання фондів ТОВ «Кишенці» за роками

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Вартість валової продукції в порівнянних цінах 2005 р., тис. грн	4793,6	7300,4	10155,4	12318,1	28623,2	18906,1
Усього основних фондів, тис. грн	1023,1	1367,5	1503,5	1733,4	1938,4	4868,6
С.-г. угіддя, га	3606,0	6532,0	5142,0	2290,7	4336,5	4244,0
Середньорічна зайнятість с.-г. працівників, осіб	39	30	29	27	34	44
Чистий прибуток, тис. грн	1766,7	2391,3	1015,1	2788,4	4026,7	3571,1
Фондозабезпеченість, тис. грн	28,4	20,9	29,2	75,6	44,7	114,7
Фондоозброєність праці, тис. грн	26,2	45,6	51,8	64,2	57,0	110,6
Фондовіддача, грн	4,6	5,3	6,7	7,1	14,7	3,8
Фондоємкість, грн	0,21	0,18	0,14	0,16	0,06	0,25
Норма прибутку, %	79,0	62,8	24,5	63,9	92,2	27,1

Джерело: Річна фінансова звітність 2005-2010 рр.

Зростання показника фондозабезпеченості у 2010 році порівняно з 2005 роком вказує

на позитивну динаміку основних показників діяльності фірми: продуктивності праці, ва-

лової продукції, чистого прибутку, рентабельності. За допомогою активного інвестування коштів у переорієнтацію виробництва на інноваційний, ресурсозберігаючий лад керівництву вдалося вийти на прибутковий рівень діяльності ТОВ «Кишенці». Щодо показників ефективності використання основних фондів, то можна зробити висновок, що підприємство потребує здійснення заходів щодо підвищення фондовіддачі та зниження фондоемності.

Отже, головною рушійною силою переорієнтації вітчизняної економіки на інноваційні процеси є іноземні інвестиції. Проведений аналіз показує, що інвестиції та інновації взаємозв'язані та взаємодіють, однак

ефект досягається лише за умови, коли інвестиції відображають технологічну структуру економіки і забезпечують пріоритетний її розвиток. Тобто лише при цільовому спрямуванні інвестиційних коштів досягається значний позитивний економічний ефект. Так, на прикладі досліджуваного господарства ТОВ «Кишенці» спостерігається ця закономірність. Інвестовані кошти використали на закупівлю сучасної, менш енергоємної сільськогосподарської техніки та модернізацію всіх технологічних процесів у підприємстві. І лише за цих умов ТОВ «Кишенці» вдалося одержати високі показники економічної ефективності ведення господарської діяльності.

Досліджено роль інвестицій як фактора інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. На прикладі ТОВ «Кишенці» Маньківського району Черкаської області проаналізовано результати господарської діяльності на основі залучення іноземних інвестицій. Встановлено, що при цільовому спрямуванні інвестиційних коштів досягається значний економічний ефект.

Рассмотрена роль инвестиций как фактора инновационного развития сельскохозяйственного предприятия. На примере ООО «Кышенцы» Маньковского района Черкасской области проанализированы результаты хозяйственной деятельности на основе иностранных инвестиций. Установлено, что при целесообразном использовании инвестиционных ресурсов возможен значительный экономический эффект.

An article considers the role of investments as the main factor of agrarian enterprise innovation development. Based on example of limited liability corporation "Kischentsi" Mankivsky area of Cherkassy region, results of economic activity in terms of foreign investments are analysed. Significant economic effect is possible in case of reasonable usage of investment resources.

*

В.В. КАРПЕНКО, аспірант*

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Особливості підготовки фахівців для аграрного сектора у вищих навчальних закладах

Система освіти, особливо вищої професійної, завжди відігравала провідну роль у розвитку суспільства. Серед економічних антидепресантів перше місце належить створенню міцного кадрового потенціалу, бо лише висококваліфікована інтелектуальна праця здатна до багаторазової мультиплікації економічного ефекту¹. Формування якісного кадрового потенціалу аграрних підприємств й сільського господарства в ці-

лому тісно пов'язане з потребою безперервної підготовки кваліфікованих кадрів для аграрного сектора.

Дослідженню аспектів відтворення й формування кадрового ресурсу сільгосппідприємств присвятили свої праці О.М. Бородіна, Ф.В. Зінов'єв, Т.І. Олійник, А.І. Уланчук, О.Г. Шпикуляк та інші. Створення великої кількості господарюючих суб'єктів внаслідок реформування аграрного сектора країни вимагає певного зростання обсягів підготовки висококваліфікованих фахівців, випереджаючі темпи підготовки спеціалістів сприятимуть подоланню відставання аграрного

* Науковий керівник – Т.І. Олійник, доктор економічних наук, професор.

¹ Малиновський А.С. Відродження кадрового потенціалу в контексті аграрної освіти (регіон радіоактивного забруднення) / А.С. Малиновський // Економіка АПК. – 2006. – №11. – С.107-112.

лової продукції, чистого прибутку, рентабельності. За допомогою активного інвестування коштів у переорієнтацію виробництва на інноваційний, ресурсозберігаючий лад керівництву вдалося вийти на прибутковий рівень діяльності ТОВ «Кищенці». Щодо показників ефективності використання основних фондів, то можна зробити висновок, що підприємство потребує здійснення заходів щодо підвищення фондовіддачі та зниження фондоемності.

Отже, головною рушійною силою переорієнтації вітчизняної економіки на інноваційні процеси є іноземні інвестиції. Проведений аналіз показує, що інвестиції та інновації взаємозв'язані та взаємодіють, однак

ефект досягається лише за умови, коли інвестиції відображають технологічну структуру економіки і забезпечують пріоритетний її розвиток. Тобто лише при цільовому спрямуванні інвестиційних коштів досягається значний позитивний економічний ефект. Так, на прикладі досліджуваного господарства ТОВ «Кищенці» спостерігається ця закономірність. Інвестовані кошти використали на закупівлю сучасної, менш енергоємної сільськогосподарської техніки та модернізацію всіх технологічних процесів у підприємстві. І лише за цих умов ТОВ «Кищенці» вдалося одержати високі показники економічної ефективності ведення господарської діяльності.

Досліджено роль інвестицій як фактора інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. На прикладі ТОВ «Кищенці» Маньківського району Черкаської області проаналізовано результати господарської діяльності на основі залучення іноземних інвестицій. Встановлено, що при цільовому спрямуванні інвестиційних коштів досягається значний економічний ефект.

Рассмотрена роль инвестиций как фактора инновационного развития сельскохозяйственного предприятия. На примере ООО «Кыщенцы» Маньковского района Черкасской области проанализированы результаты хозяйственной деятельности на основе иностранных инвестиций. Установлено, что при целесообразном использовании инвестиционных ресурсов возможен значительный экономический эффект.

An article considers the role of investments as the main factor of agrarian enterprise innovation development. Based on example of limited liability corporation "Kischentsi" Mankivsky area of Cherkassy region, results of economic activity in terms of foreign investments are analysed. Significant economic effect is possible in case of reasonable usage of investment resources.

*

В.В. КАРПЕНКО, аспірант*

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Особливості підготовки фахівців для аграрного сектора у вищих навчальних закладах

Система освіти, особливо вищої професійної, завжди відігравала провідну роль у розвитку суспільства. Серед економічних антидепресантів перше місце належить створенню міцного кадрового потенціалу, бо лише висококваліфікована інтелектуальна праця здатна до багаторазової мультиплікації економічного ефекту¹. Формування якісного кадрового потенціалу аграрних підприємств й сільського господарства в ці-

лому тісно пов'язане з потребою безперервної підготовки кваліфікованих кадрів для аграрного сектора.

Дослідженню аспектів відтворення й формування кадрового ресурсу сільгосппідприємств присвятили свої праці О.М. Бородіна, Ф.В. Зінов'єв, Т.І. Олійник, А.І. Уланчук, О.Г. Шпикуляк та інші. Створення великої кількості господарюючих суб'єктів внаслідок реформування аграрного сектора країни вимагає певного зростання обсягів підготовки висококваліфікованих фахівців, випереджаючі темпи підготовки спеціалістів сприятимуть подоланню відставання аграрного

* Науковий керівник – Т.І. Олійник, доктор економічних наук, професор.

¹ Малиновський А.С. Відродження кадрового потенціалу в контексті аграрної освіти (регіон радіоактивного забруднення) / А.С. Малиновський // Економіка АПК. – 2006. – №11. – С.107-112.

сектора економіки від інших видів економічної діяльності за питомою вагою працівників з вищою освітою, що забезпечить ріст конкурентоспроможності галузі¹. Дійсно, при середньому у 2010 році по Харківській області показнику чисельності найманих працівників з повною вищою освітою 39,1%, питома вага найманих працівників з вищою освітою у сільському господарстві становила лише 15,4% – це найнижчий показник серед галузей економіки².

За словами Міністра освіти і науки, молоді та спорту України Д. Табачника, в Україні з 2011 року діє нова ідеологія держзамовлення у навчальних закладах, яка віднині відповідатиме потребам ринку праці. Адже країна потребує освічених фахівців математично-природничого напрямку: інженерів, програмістів, конструкторів, фахівців у галузі мікро- та наноелектроніки, прикладної хімії й фізики, лікарів, аграріїв. Список найбільш дефіцитних професій за даними рекрутингового порталу «Head – Hunter Україна» очолюють інженери та програмісти, серед них – найзатребуваніші сільгосп-підприємствами агробіологи, добре обізнані з передовими європейськими технологіями вирощування рослин³.

Але, на нашу думку, в умовах формування інформаційного суспільства кожен фахівець повинен мати економічне мислення, вміння направляти організаційно-виробничий процес у фінансово вигідному напрямі, бути добре юридично обізнаним. У зв'язку з можливістю майбутнього працевлаштування випускника аграрного ВНЗ як у велике аграрне формування, так і в фермерське господарство або мале підприємство, потребою надання інформації особистим селянським господарствам, у навчальних планах аграрних ВУЗів має бути передбачене розширене вивчення бухгалтерського обліку, фінансів, оподаткування, особливостей функціонування підприємств у ринкових умовах⁴. Вважаємо, що такий підхід підвищить про-

фесіоналізм випускників аграрних вузів та зробить їх знання більш універсальними.

Нагальною проблемою усіх галузей економіки й галузі сільського господарства зокрема є те, що ВНЗ сприяють розвитку престижності окремих напрямів підготовки. Про високий попит на певні спеціальності свідчить вартість контрактної форми навчання у ВНЗ, оскільки ціни на навчання за ступенем бакалавра та магістра на компенсаційних засадах визначаються на витратній основі з урахуванням рівня конкуренції в регіоні й попиту на конкретну спеціальність. Так, за напрямами підготовки «економіка підприємства», «менеджмент», «фінанси і кредит», «геодезія та землеустрій», «лісове та садово-паркове господарство», «ветеринарна медицина», «біотехнологія» вартість підготовки за кваліфікаційним рівнем «бакалавр» при контрактній формі навчання на 10-25% перевищує вартість підготовки за іншими напрямами.

При цьому треба зауважити, що вартість навчання у певному ВНЗ визначає і відповідний рівень підготовки. При організації прийому абітурієнтів до ВНЗ в межах обсягу державного замовлення виділяються цільові місця з метою допомоги державним та комунальним органам управління в підготовці кваліфікованих фахівців для вирішення соціально-економічних питань регіонального значення. Департаментом аграрної освіти, науки й дорадництва щорічно розробляється Квота прийому сільської молоді на підготовку фахівців у вищих аграрних навчальних закладах. Серед громадян, які вступили до ВНЗ Харківської області у 2010/11 навчальному році, 12,6 тис. осіб, або кожен четвертий, приїхали із сільської місцевості, з яких – 0,9 тис. осіб – за цільовими направленнями згідно з встановленою квотою.

Дослідивши тенденції змін у Квоті прийому сільської молоді на підготовку фахівців для аграрного сектора у Харківському національному аграрному університеті ім. В.В. Докучаєва у 2010/11 та 2011/12 навчальних роках, нами встановлено наступне: лише за один рік – у 2011 році порівняно з 2010 роком квота прийому молоді із сільських регіонів зменшилася на 19%, при цьому по спеціальності «фінанси і кредит» її в останні два навчальних роки не було зовсім,

¹ Олійник Т.І. Формування й ефективне використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств: монографія / Т.І. Олійник. – ХНАУ ім. В.В.Докучаєва. – Х.: Магда Ltd, 2008. – С.89.

² Харківська область у 2010 р.: стат. щорічник. – ДКСУ, ГУС у Харківській області. – Х., 2011.

³ Кощенко О. 2011-й – рік інженерів і програмістів / О. Кощенко // Сільські вісті. – №83(18673). – С.3.

⁴ Уланчук А.І. Про безробіття молоді на селі / А.І.Уланчук // Економіка АПК. – 1998. – №2. – С.65-68.

по спеціальності «облік і аудит» її обсяги скоротилися на 45% та мали значення шість одиниць, за напрямом «економіка підприємства» – квота скоротилася у п'ять разів та дорівнювала одному місцю, по спеціальності «менеджмент» скорочення становило 59%. За престижними напрямами «геодезія, землеустрій» квота скоротилася на 43%, але мала значення 27 осіб, «лісове господарство» – на 74% та дорівнювала лише 10 місцям. Одночасно квота прийому сільської молоді за напрямами «агрономія» збільшилася на 1% і мала значення 115 од., «захист рослин» – збільшилась у 21 раз та мала значення 21 од., за напрямом «екологія та збалансоване природокористування» збільшення квоти становило 2,7 раза.

Отже, ці дані підтверджують державну політику щодо популяризації інженерних спеціальностей. Крім того, чітко визначені обсяги прийому сільської молоді з кожного регіону країни для певного навчального закладу, який здійснює підготовку спеціалістів для галузі сільського господарства, свідчать про те, що з метою забезпечення балансу між структурою підготовки і потребами аграрного сектора у кадрах державою на національному й регіональному рівнях проводяться відповідні необхідні розрахунки потреби в працівниках у професійно-кваліфікаційному розрізі.

Прийом до ВНЗ I-II рівнів акредитації Харківської області, підпорядкованих Міністерству аграрної політики та продовольства України, підтверджує вищезгадані тенденції – адже держзамовлення за напрямом «соціальні науки, бізнес і право» у 2009 році становило 67,9 й у 2010 році – 55,4%, тоді як за напрямами «сільське господарство» – відповідно 89,4 і 90,9%, «техніка та енергетика аграрного виробництва» – 81,3 та 75,7%, «ветеринарія» – 100 і 84,9% (табл. 1). Крім того, за напрямом «соціальні науки, бізнес та право» держзамовлення не тільки найменше, але й має тенденцію до скорочення. Прийом до ВНЗ III-IV рівнів акредитації Харківської області, підпорядкованих Міністерству аграрної політики та продовольства України, також свідчить про найменші обсяги держзамовлення на напрями підготовки «економіка, комерція та підприємництво»,

«соціальні науки, бізнес і право», але у цих закладах воно має тенденцію до збільшення. Напевне тому, що фахівців цих напрямів сучасного типу мають готувати лише ВНЗ вищого ступеня.

Слід також відзначити «обділений» державними місцями популярний напрям «транспорт», за яким 81,8% прийнятих у 2010 році студентів навчатимуться за власний рахунок, та суттєвий ріст держзамовлення на дуже затребуваний у найближчому майбутньому напрям підготовки «геодезія та землеустрій» – на 23,5% у 2010 році порівняно з 2009 роком. За напрямом «сільське, лісове і рибне господарство» держзамовлення у 2011 році порівняно з 2010 роком зросло на 14,6%.

Вважаємо, що проблема престижності й неprestижності професій в Україні стала набувати певних меж, тому популяризація, заохочення та професійна орієнтація повинні бути направлені у напрямках усіх без винятку професій аграрного сектора. Але ще раз необхідно підкреслити значення й важливість стратегічного соціального, економічного, юридичного, підприємницького мислення у кожного фахівця для розвитку аграрної галузі.

У контексті необхідності розвитку престижності аграрних спеціальностей, а також життя та праці на сільських територіях у цілому, слід звернути увагу на такий аспект діяльності навчальних закладів, як комплектування першого курсу. Раніше це відбувалося через безпосередній контакт абітурієнта із закладом. Перевагою цього механізму, на наш погляд, було те, що навчальний заклад підбирав студентів з урахуванням своїх особливостей та цілей, молодь ще в шкільні роки готувалася до обраного закладу освіти з урахуванням визначених, конкретних умов вступу, подальшого навчання та можливостей працевлаштування. Наслідками нових перетворень у системі формування контингенту студентів стало те, що абітурієнт одночасно подає заяви у десятки, у тому числі різногалузевих, навчальних закладів, на десятки різних, у тому числі принципово відмінних спеціальностей. У таких умовах кожний навчальний заклад ризикує одержати випадкового студента. Особливо це стосу-

ється аграрного сектора й аграрних навчальних закладів з огляду на величезну заінтересованість держави в одержанні сільською молоддю аграрної освіти та поверненні її для праці у сільську місцевість. У цьому зв'язку одним із головних напрямів

розв'язання даної проблеми вважаємо проведення ефективної профорієнтаційної роботи серед сільської молоді й молодих людей, що мешкають на окраїнах міст, які також є потенційними майбутніми працівниками у галузі сільського господарства.

1. Розподіл студентів, яких прийнято до ВНЗ I-IV рівнів акредитації Харківської області, підпорядкованих Міністерству аграрної політики та продовольства України, за напрямами підготовки*

Напрями підготовки	ВНЗ I-II рівнів						ВНЗ III-IV рівнів					
	Прийнято, осіб						Прийнято, осіб					
	2009 р.			2010 р.			2009 р.			2010 р.		
	Усього, осіб	У т.ч. за рахунок коштів		Усього, осіб	У т.ч. за рахунок коштів		Усього, осіб	У т.ч. за рахунок коштів		Усього, осіб	У т.ч. за рахунок коштів	
Держбюджет, %		Фіз. особи, %	Держбюджет, %		Фіз. особи, %	Держбюджет, %		Фіз. особи, %	Держбюджет, %		Фіз. особи, %	
Усього	316	82,3	17,7	342	74,6	25,4	6275	46,3	53,7	5744	50,6	49,3
Згідно з переліком 1997 р.:												
економіка, комерція та підприємництво							941	19,1	80,9	807	21,3	78,7
природничі науки							164	61,0	39,0	180	58,9	41,1
інженерія							1098	46,9	53,1	1096	47,4	52,6
сільське господарство, лісництво і рибництво							834	48,6	51,4	716	55,3	44,7
специфічні категорії							79	88,6	11,4	72	83,3	16,7
Згідно з переліком 2006 (2007):												
соціальні науки, бізнес і право	81	67,9	32,1	101	55,4	44,6	726	21,2	78,8	481	29,9	70,1
природничі науки							37	-	100	34	14,7	85,3
інженерія							770	59,9	40,1	870	54,9	44,6
транспорт							8	25,0	75,0	22	18,2	81,8
геодезія та землеустрій							193	45,6	54,4	123	69,1	30,9
сільське, лісове господарство, переробка їх продукції	94	89,4	10,6	77	90,9	9,1	683	64,6	35,4	607	72,5	27,5
техніка та енергетика аграрного виробництва	107	81,3	18,7	111	75,7	24,3	451	69,0	31,0	442	71,0	29,0
Ветеринарія	34	100	-	53	84,9	15,1	291	61,9	38,1	294	62,2	37,4

* I-II рівень акредитації – Красноградський технікум механізації сільського господарства ім. Ф.Я. Тимошенка, Липковатівський аграрний коледж; III-IV рівень – ХНТУСГ ім. П. Василенка, ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, Харківська державна зооветеринарна академія.

Джерело: дані Державної служби статистики України у Харківській області.

Результати дослідження основних тенденцій розвитку вищої аграрної освіти в Україні наведено в табл. 2, з даних якої бачимо, що у 2010 році чисельність студентів аграрних ВНЗ I-II рівнів акредитації порівняно з 2000 роком скоротилася більше ніж удвічі, тоді як по закладах III-IV рівнів акредитації збільшилась на 22,6%. Держзамовлення у 2010

році порівняно з 2009 роком по закладах I-II рівнів скоротилося на 7,7%, тоді як по закладах III-IV рівнів – зросло на 4,3%. Питом вага студентів, які одержували стипендію, мала тенденцію до збільшення по всіх закладах, по ВНЗ I-II рівнів цей показник зростав швидшими темпами.

2. Взаємозв'язок підготовки студентів у вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації

Показник	2000/01 навчальний рік				2009/10				2010/11			
	I-II рівнів		III-IV рівнів		I-Прівнів		III-IVрівнів		I-Прівнів		III-IVрівнів	
	чисельність, осіб	чисельність, осіб	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%		
Кількість закладів, од.	2	3	2	x	3	X	2	x	3	x		
Чисельність студентів, осіб	1977	13913	1036	100	18402	100	958	100	17052	100		
у т.ч. навчалися за рахунок коштів держбюджету			810	78,2	8538	46,4	765	80,0	8395	49,2		
Чисельність студентів, які одержують стипендію, осіб			524	50,6	5298	28,8	566	59,1	5415	31,8		
Зараховано на початковий та завершальний цикл навчання, осіб	632	2685	316	x	6275	X	342	x	5744	x		
у т.ч. за рахунок держбюджету			260	82,3	2907	46,3	255	74,6	2907	50,6		
Подано заяв на початковий цикл навчання			366	x	5778	X	497	x	6177	x		
з них сільська молодь			246	67,2	3946	68,3	341	68,6	3950	63,9		
у т.ч. за цільовим направленням згідно з квотою			81	22,1	803	13,9	114	22,9	571	9,2		
Зараховано на початковий цикл навчання, осіб	632	2685	316	x	3159	X	342	x	2873	x		
у т.ч. після закінчення ПТНЗ			28	8,9	54	1,7	23	6,7	41	1,4		
ВНЗ I-II рівнів			-	-	555	17,6	-	-	573	19,9		
Із зарахованих-сільська молодь			220	69,6	2111	66,8	245	71,6	1862	64,8		
% до поданих заяв від сільської молоді			89,4	x	53,5	X	71,8	x	47,1	x		
у т.ч. за цільовим направленням згідно з квотою			60	19,0	625	19,8	57	16,7	486	16,9		
Виділено цільових місць для сільської молоді			97	30,7	751	23,8	144	42,1	750	26,1		
Загальний конкурс при прийомі, осіб на місце			1,2	x	1,8	X	1,5	x	2,2	x		
Випущено, осіб	534	2192	381	x	3611	X	301	x	4567	x		
Випускники, які одержали направлення на роботу			185	48,6	1135	31,4	177	58,8	1192	26,1		
Випускники, які одночасно з освітн.-кваліф. рівнем одержали робітничу професію			239	62,7	918	25,4	214	71,1	906	19,8		
Педагогічні та наук.-педагогічні працівники	189	699	104	x	1271	X	99	x	1302	x		
у т.ч. позаштатні	12	65	4	3,8	121	9,5	-	-	93	7,1		
у т.ч. кандидати наук	2	393	1	1,0	547	43,0	2	2,0	561	43,1		
у т.ч. доктори наук	-	56	-	-	104	8,2	-	-	112	8,6		
Припадає на одного викладача, студентів	11	20	10	x	15	X	10	x	13	x		

* I-II рівень акредитації – Красноградський технікум механізації сільського господарства ім. Ф.Я. Тимошенка та Липківатівський аграрний коледж; III-IV рівень акредитації – ХНТУСГ ім. П. Василенка, ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, Харківська державна зооветеринарна академія.

Чисельність зарахованих у 2010 році на початковий цикл навчання порівняно з 2000 роком по ВНЗ I-II рівнів скоротився на 46%, тоді як по ВНЗ III-IV рівнів – зріс на 7%. Але порівняно з 2009 роком у 2010 році у ВНЗ I-II рівнів зараховано на 8,2% більше студентів, а у ВНЗ III-IV рівнів – на 9% менше.

Отже, після довготривалого росту престижності навчання у вузах вищої акредитації відбуваються певні зрушення на шляху до захоплення навчання у технікумах. У загальній чисельності зарахованих у 2010 році до ВНЗ I-II рівнів сільська молодь становила 71,6% й мала тенденцію до росту. По закладах III-IV рівнів питома вага сільської молоді знизилася до 64,8%.

Зарахування за цільовим направленням згідно з квотою скоротилося по усіх закладах, одночасно відбувся ріст питомої ваги зарахованих на виділені цільові місця для сільської молоді по усіх закладах. Конкурс при вступі до аграрних ВНЗ Харківської області всіх рівнів за 2009-2010 роки збільшився, що свідчить про ріст престижності навчання у цих закладах.

У загальній чисельності випускників 2010 року питома вага таких, що одержали направлення на роботу, по ВНЗ I-II рівнів становила 58,8% і порівняно з 2009 роком зростає на 10,2%, тоді як по ВНЗ III-IV рівнів направлення мали лише 26,1%, що менше, ніж у 2009 році, на 5,3%. Питома вага випускників, які одночасно з освітньо-кваліфікаційним рівнем набули робітничу професію, у ВНЗ I-II рівнів становила 71,1% та збільшилася порівняно з 2009 роком на 8,4%, по ВНЗ III-IV рівнів цей показник дорівнював 19,8% й мав тенденцію до скорочення. На нашу думку, необхідною умовою підготовки у ВНЗ має стати одержання кожним випускником такого закладу одночасно з дипломом про вищу освіту посвідчення кваліфікованого працівника за певною професією, або навіть за кількома професіями. На сучасному етапі ВНЗ III-IV рівнів акредитації Харківської області за бажанням студентів надають можливість одержати поряд з основною спеціальністю робітничу професію за спеціальностями: тракторист-машиніст, у т.ч. лісгосподарського виробництва; лісоруб, водій автотранспортних

засобів, оператор комп'ютерного набору, млинар, апаратник борошномельного виробництва, електромонтер.

Зрозуміло, що рівень підготовки у вузах головним чином визначається кваліфікаційним складом науково-педагогічних працівників. Кваліфікаційний склад викладачів в аграрних вузах України наступний: доктори наук – у середньому 5-10%, кандидати наук – 32-57% у загальній чисельності викладачів¹. В аграрних ВНЗ III-IV рівнів акредитації Харківської області питома вага докторів наук – 8,6%, кандидатів – 43,1%, у ВНЗ I-II рівнів кандидатів наук – лише 2%, докторів наук немає зовсім. Водночас серед вузівських наставників у США частка докторів наук становить близько 97%.

Важливий показник якості наданої освіти – співвідношення студентів і викладачів. У кращих ВНЗ США на одного викладача припадає шість студентів, в аграрних ВНЗ Харківської області – в середньому 10-15 студентів. Слід сказати про таке явище, як залучення до виховного процесу на умовах сумісництва позаштатних педагогів, тобто працівників інших підприємств, які мають право на викладацьку діяльність. Адже цінність цієї категорії викладачів полягає в їхньому практичному досвіді роботи у відповідній сфері економічної діяльності, який вони передають студентам у ході навчального процесу, полегшуючи подальшу інтеграцію майбутніх випускників у виробничий процес. За інтенсивністю використання у навчальному процесі знань і досвіду педагогів-сумісників Харківська область посідає третє місце після м. Києва та Львівської області – питома вага позаштатних працівників у викладацькому складі усіх її ВНЗ становить 12,5%². В аграрних ВНЗ I-II рівнів Харківської області позаштатних науково-педагогічних працівників немає зовсім, по закладах III-IV рівнів за останні 10 років їхня питома вага скоротилася на 2,2%.

¹ Зиньков І.Ф. Формирование и реализация кадрового экономического потенциала в аграрной сфере: монография / И.Ф. Зиньков. – Симферополь: ЧП «Предприятие Феникс», 2008. – 408 с.

² Комплексна економічна доповідь «Отримання першого та другого етапів вищої освіти (за МСКО) у вищих навчальних закладах Харківщини». – Х., 2011. – С.6.

Виходячи із вищевикладеного, можна констатувати, що:

українська вища аграрна освіта потребує популяризації й розвитку усіх сільськогосподарських професій при одночасному формуванні інноваційних, підприємницьких, економічних та організаційних схильностей у кожного студента;

необхідною умовою підготовки у ВНЗ має стати одержання кожним випускником такого закладу одночасно з дипломом про вищу освіту посвідчення кваліфікованого працівника за професією або за кількома професіями, які межують з основною;

необхідно забезпечити не менш як 75% випускників ВНЗ направленнями на роботу, створити дійову систему формування виробничих замовлень;

потрібна докорінна зміна механізмів впливу на сільську молодь щодо повернення на малу батьківщину;

необхідним є підвищення рівня професійної підготовки студентів на основі організації дійових, сучасних виробничих практик через утворення ефективної системи контактів з роботодавцями, а також на основі

організації постійного підвищення кваліфікації викладачів через вищезгадану систему;

запровадження на постійних засадах тристоронньої співпраці роботодавців, навчальних закладів і студентів через участь роботодавців у формуванні змісту професійної підготовки, через цільову підготовку спеціалістів;

потрібна загальна інтеграція аграрної освіти, науки та виробництва.

Державні кроки у цьому напрямі висвітлює нова Концепція реформування й розвитку аграрної освіти та науки, яка проголошує потребу створення нової системи інноваційного розвитку АПК «аграрна освіта–аграрна наука–аграрне виробництво». Впевнені, що величезна увага з боку влади, науковців і підприємців до поліпшення підготовки в аграрних навчальних закладах, до потреби у розвитку сільського господарства та сільських територій взагалі, яка спостерігається останнім часом, матиме синергетичний результат у питанні соціального, інноваційного, підприємницького, економічного розвитку галузі сільського господарства, відтворенні й формуванні міцного і сучасного кадрового потенціалу сільських територій.

Проведено детальний аналіз підготовки кадрів для аграрного сектора у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації Харківської області. Зроблено висновки щодо основних тенденцій розвитку вищої сільськогосподарської освіти в Україні та внесено пропозиції щодо напрямів її удосконалення.

Проведен детальний аналіз підготовки кадрів для аграрного сектора в вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації Харківської області. Зроблено висновки щодо основних тенденцій розвитку вищої сільськогосподарської освіти в Україні та внесено пропозиції щодо напрямів її удосконалення.

A deep analysis of the personnel training for the agrarian sector in the higher educational establishments of the I-IV accreditation levels in Kharkiv oblast' was made. The conclusions as to the main tendencies of higher agrarian education development in Ukraine were made and the propositions as to the directions of its development were suggested.

*

Ю.В. СУСІДЕНКО, аспірант*
Вінницький національний аграрний університет

Теоретичні аспекти сутності категорії конкурентоспроможності підприємств АПК

Конкуренція є однією з найважливіших категорій економічної теорії. Без цього поняття не обходиться жодна модель механізму

функціонування ринку. Конкуренція була предметом пильного вивчення економістів, філософів, соціологів упродовж значного періоду історії та залишається необхідною й на даному етапі. Простежуючи розвиток по-

* Науковий керівник – А.Г. Мазур, доктор економічних наук, професор.

Виходячи із вищевикладеного, можна констатувати, що:

українська вища аграрна освіта потребує популяризації й розвитку усіх сільськогосподарських професій при одночасному формуванні інноваційних, підприємницьких, економічних та організаційних схильностей у кожного студента;

необхідною умовою підготовки у ВНЗ має стати одержання кожним випускником такого закладу одночасно з дипломом про вищу освіту посвідчення кваліфікованого працівника за професією або за кількома професіями, які межують з основною;

необхідно забезпечити не менш як 75% випускників ВНЗ направленнями на роботу, створити дійову систему формування виробничих замовлень;

потрібна докорінна зміна механізмів впливу на сільську молодь щодо повернення на малу батьківщину;

необхідним є підвищення рівня професійної підготовки студентів на основі організації дійових, сучасних виробничих практик через утворення ефективної системи контактів з роботодавцями, а також на основі

організації постійного підвищення кваліфікації викладачів через вищезгадану систему;

запровадження на постійних засадах тристоронньої співпраці роботодавців, навчальних закладів і студентів через участь роботодавців у формуванні змісту професійної підготовки, через цільову підготовку спеціалістів;

потрібна загальна інтеграція аграрної освіти, науки та виробництва.

Державні кроки у цьому напрямі висвітлює нова Концепція реформування й розвитку аграрної освіти та науки, яка проголошує потребу створення нової системи інноваційного розвитку АПК «аграрна освіта–аграрна наука–аграрне виробництво». Впевнені, що величезна увага з боку влади, науковців і підприємців до поліпшення підготовки в аграрних навчальних закладах, до потреби у розвитку сільського господарства та сільських територій взагалі, яка спостерігається останнім часом, матиме синергетичний результат у питанні соціального, інноваційного, підприємницького, економічного розвитку галузі сільського господарства, відтворенні й формуванні міцного і сучасного кадрового потенціалу сільських територій.

Проведено детальний аналіз підготовки кадрів для аграрного сектора у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації Харківської області. Зроблено висновки щодо основних тенденцій розвитку вищої сільськогосподарської освіти в Україні та внесено пропозиції щодо напрямів її удосконалення.

Проведен детальний аналіз підготовки кадрів для аграрного сектора в вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації Харківської області. Зроблено висновки щодо основних тенденцій розвитку вищої сільськогосподарської освіти в Україні та внесено пропозиції щодо напрямів її удосконалення.

A deep analysis of the personnel training for the agrarian sector in the higher educational establishments of the I-IV accreditation levels in Kharkiv oblast' was made. The conclusions as to the main tendencies of higher agrarian education development in Ukraine were made and the propositions as to the directions of its development were suggested.

*

Ю.В. СУСІДЕНКО, аспірант*
Вінницький національний аграрний університет

Теоретичні аспекти сутності категорії конкурентоспроможності підприємств АПК

Конкуренція є однією з найважливіших категорій економічної теорії. Без цього поняття не обходиться жодна модель механізму

функціонування ринку. Конкуренція була предметом пильного вивчення економістів, філософів, соціологів упродовж значного періоду історії та залишається необхідною й на даному етапі. Простежуючи розвиток по-

* Науковий керівник – А.Г. Мазур, доктор економічних наук, професор.

глядів економістів на конкуренцію можна стверджувати, що вона проходила одночасно з розвитком продуктивних сил, виробничих відносин і досягнень науково-технічного прогресу.

Уперше теоретичні положення про механізм конкурентної боротьби з'явилися в працях представників класичної й неокласичної економічних шкіл. Значний внесок у розвиток теорії конкуренції зробили зарубіжні вчені: С.Л. Брю, Дж.М. Кейнс, А. Маршалл, Дж. С. Міль, М. Портер, Д. Рікардо, Дж. Робінсон, А. Сміт, Е. Чемберлен, Й.А. Шумпетер.

Розглянувши та проаналізувавши історичні форми розвитку конкуренції, можна наголосити, що із збільшенням обсягів і темпів міжнародної торгівлі в останній третині ХХ ст. особливу увагу фахівці починають приділяти дії процесів глобалізації на конкуренцію окремих організацій. У цей період сформувалася міждержавна форма конкуренції, яка відображалась у суперництві окремих країн.

При розгляді конкурентних процесів на рівні окремих держав економісти використовують поняття «конкурентоспроможність», вважаючи його атрибутом таких економічних об'єднань, як країни, регіони, підприємства тощо. Стівен Коен у 1985 році визначив конкурентоспроможність на національному рівні «як міру, в якій країна у вільних і чесних ринкових умовах може виготовляти товари та надавати послуги, які відповідають вимогам міжнародних ринків, одночасно збільшуючи реальний дохід своїх громадян»¹.

Конкурентоспроможність на національному рівні, на думку М. Кастельс, має базуватися на високому показнику продуктивності, досягнутому економікою країни, і характеризуватися високопродуктивними видами діяльності, які, в свою чергу, забезпечують високий рівень заробітної плати². Масштаб та якість змін темпів розвитку ринків зумовили, на думку В. М. Козирева, виникнення нової теоретичної парадигми – парадигми

загальної конкурентоспроможності, де змагаються між собою господарюючі суб'єкти усіх рівнів – від фірм до держав й об'єднання держав³.

Більшість як зарубіжних учених-економістів, так і вітчизняних дослідників розглядають конкурентоспроможність як властивість певного суб'єкта ринкових стосунків (організації, галузей економіки, регіонів, країни в цілому), об'єкта ринкових відносин (товару, праці, послуги) або процесу конкурентних відносин, що характеризується наявністю або відсутністю певних переваг порівняно з аналогом конкурентного середовища.

Проаналізувавши запропоновані вищезазначеними дослідниками визначення конкурентоспроможності, можна виділити основні загальні риси конкурентоспроможності підприємства, а саме:

1. Конкурентоспроможність підприємства і продукції – поняття взаємозв'язані, оскільки підприємство виступає певним носієм властивостей конкурентоспроможності через свої товари і послуги. Проте конкурентоспроможність підприємства розкривається різними характеристиками при визначенні конкурентоспроможності продукції. Конкурентоспроможним є підприємство, що випускає конкурентоспроможну продукцію, отже, цей показник проявляється на товарних ринках і опосередковується конкурентоспроможністю продукції (товару). Це відносний показник, де базою для порівняння виступають аналогічні показники суперництва підприємств-конкурентів. Конкурентоспроможність окремих суб'єктів має тісний внутрішній і зовнішній взаємозв'язок, суть якого полягає в певній ієрархії цього показника, що виключає досягнення конкурентоспроможності вищим рівнем ієрархії (державою) при його відсутності у нижнього рівня (товару).

2. Конкурентоспроможність підприємства не є постійною, її зміни зумовлені великою кількістю як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

3. Основною метою підвищення конкурентоспроможності підприємства та продукції є досягнення оптимального поєднання інтересів виробників і споживачів.

¹ Перский Ю.К. Конкурентоспособный регион и конкурентная промышленная политика: материалы науч.-практ. междунар. конф. «Экономическая и энергетическая безопасность регионов России» / Ю.К. Перский. – Пермь: Институт экономики УрО РАН, ПГУ, ПГТУ, 2003. – С. 112.

² Кастельс М. Информационная эпоха экономики, общество и культура: учеб. пособие / М. Кастельс. – М.: ВШЭ, 2000. – С.26.

³ Козырев В. М. Основы современной экономики / В.М. Козырев. – М.: Финансы и статистика, 2001. – С. 65.

Щодо ієрархічної залежності конкурентоспроможності підприємства, а саме: товар – підприємство – регіон – країна, з нею важко погодитися, оскільки підвищення даного показника є результатом поєднання спільних дій виробників і споживачів. Також підприємство є учасником інших ринків (ресурсів, праці й капіталу), що, відповідно, не може характеризувати його конкурентоспроможність тільки через конкурентоспроможність товару, що ним випускається, оскільки для товару необхідною є платоспроможність підприємства, для підприємства – підвищення вартості активів власника, а для держави та регіону – соціальне благополуччя населення. Відповідно запропонований дослідниками ієрархічний порядок з послідовним досягненням конкурентоспроможності від товару до держави, на наш погляд, є досить умовним. Отже, для повного розуміння терміна «конкурентоспроможність підприємств», розглянемо поняття конкуренції в цілому.

Економічна теорія визначає конкуренцію як суперництво, конкурентну боротьбу будь-яких ринкових суб'єктів за ринки збуту і поліпшення умов виробництва, купівлі й продажу товарів із метою одержання більшого прибутку. Й. Шумпетер визначав конкуренцію як суперництво старого з новим, з інноваціями.

Австрійський вчений, нобелівський лауреат з економіки Фрідріх А. фон Хайек відзначає, що конкуренція – процес, за допомогою якого люди одержують і передають знання. На його думку, на ринку тільки завдяки конкуренції приховане стає явним.

У своїй книзі «Міжнародна конкуренція» М. Портер пише, що конкуренція – динамічний процес, це безупинно мінливий ландшафт, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси й нові ринкові сегменти¹. Г.Л. Азоев під конкуренцією розуміє суперництво у будь-якій галузі між окремими юридичними або фізичними особами (конкурентами)², заінтересованими в досягненні однієї мети².

Так, П. Самуельсон трактує конкуренцію як ретельно розроблений і складний механізм координації, що об'єктивно реалізується через призму цін та ринків. Конкурен-

ція, як і конкурентоспроможність, – ринкова категорія. Вона спонукає до обліку потреб ринку як з боку покупців, так і з боку продавців. Згідно з В. В. Алещенко, саме конкуренція вимагає від підприємства бути конкурентоспроможним³.

Важливо зазначити, що в економічній літературі конкурентоспроможність інтерпретується по – різному, залежно від характеру об'єкта, до якого це поняття належить. Залежно від рівнів ієрархії управління (підприємство – галузь – регіон – національна економіка) розрізняють специфічні ознаки й чинники динаміки конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність – здатність здійснювати діяльність в умовах ринку та одержувати при цьому прибуток, достатній для науково-технічного вдосконалення виробництва, стимулювання працівників (їх праці) на високоякісному рівні.

Л.Н. Качаліна розглядає конкурентоспроможність як властивість об'єкта, яка характеризує ступінь відповідності техніко-функціональних, економічних, організаційних й інших його характеристик вимогам споживачів, визначає частку ринку, яка належить даному об'єкту, і перешкоджає перерозподілу цього ринку на користь інших об'єктів. Універсально конкурентоспроможність можна визначити як іманентну економічному об'єкту здатність (стан) до участі у ринковій економіці в умовах конкуренції⁴.

Як найповніше поняття конкурентоспроможності вивчено й структуровано на рівні підприємства, діяльність якого ведеться в умовах відкритого ринку. Складніше піддається сприйняттю поняття конкурентоспроможності на макрорівні, оскільки воно відбиває позиції національної економіки та її здатність їх зміцнювати – нарощувати темпи економічного зростання, підтримувати високі показники зростання й зайнятості протягом тривалого часу⁵.

Отже, під поняттям “конкурентоспроможність” розуміємо механізм виконання дій суб'єктом (об'єктом) економічних відносин,

¹ Портер М. Конкуренция; пер. с англ. / М. Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2010. – С.46.

² Азоев Г.Л. Конкурентные преимущества фирмы / Г.Л. Азоев, А.П. Челенков. – М.: Новости, 2000. – С.114.

³ Алещенко В.В. Теоретико-методологические вопросы конкурентоспособности экономической системы / В.В. Алещенко. – Омск: Параграф, 2005. – С.71.

⁴ Воронкова А.Е. Моделирование управления конкурентоспособности предприятия: эколого-организационный аспект: монография / А.Е. Воронкова, С.К. Рамазанов, О.В. Родіонов. – Луганськ: СНУ ім.В. Даля, 2005. – С.29.

⁵ Портер М. Конкуренция; пер. с англ. / М. Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2010. – С.153.

які в конкретних умовах конкурентного відносин створюють йому переваги порівняно з суб'єктами (об'єктами), що мають аналогічні цілі (призначення). Будучи важелем і засобом конкуренції, конкурентоспроможність – це категорія громадського розвитку, що проявляється в суперництві об'єктів для досягнення певної мети. Що ж до конкурентоспроможності продукції, то це – техніко-економічна категорія, що оцінюється сукупністю технічних і економічних показників, чинників й умов.

В ієрархії об'єктів конкурентоспроможності вищим рівнем є конкурентоспроможність галузі, яка формується з конкурентоспроможностей підприємств, що її складають, і, на нашу думку, вона залежить від спроможності конкретних виробників випускати конкурентоспроможні товари. Отже, конкурентоспроможність підприємств АПК – це рівень ефективності господарювання агропромислових підприємств, який за допомогою обраної стратегії розвитку має переваги над іншими однотипними підприємствами.

Розглянуто основні фактори та проблеми конкуренції. Проаналізовано теоретичні положення сутності конкурентоспроможності підприємств АПК. Простежено розвиток поглядів на загальні риси конкурентоспроможності підприємств та виділено основні з них.

Рассмотрены основные факторы и проблемы конкуренции. Проанализированы теоретические положения сущности конкурентоспособности предприятий АПК. Исследовано развитие взглядов на общие черты конкурентоспособности предприятий и выделены основные из них.

Major factors and problems of competitiveness are considered in the article. Theoretical bases of the essence of competitiveness of enterprises in agricultural sector are analyzed. Traced back in the evolution of views at general features of competitiveness, major of which are singled out.

*

І.В. ФУРМАН, аспірант*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Розширення сфери банківських послуг для підприємств агропромислового комплексу

Нині в Україні ще не створено дійової системи щодо забезпечення сільськогосподарських товаровиробників кредитними ресурсами, яка б задовольняла учасників кредитного процесу і відповідала сучасним вимогам ринку. Основними причинами цього є: недосконала законодавча база, відсутність взаємодії між інститутами, що забезпечують фінансування та кредитування агропромислового сектору, незадовільний фінансовий стан агроформувань, що, в свою чергу, обмежує їх у доступі до позичкових коштів, нестабільність банківської системи.

Майже увесь період реформ українські банки не були зацікавлені в кредитуванні сільськогосподарських підприємств, адже на всіх рівнях сільське господарство розгляда-

лося як тягар, тому банки не поспішали будувати партнерські відносини з невигідним і ризиковим для них бізнесом. Проте, не зважаючи на це, державні й комерційні банки брали участь у кредитуванні аграрного виробництва. Основними їхніми інтересами було завоювання авторитету у чинній владі та налагодження регіональних зв'язків. Саме цим керувалися банки при встановленні відносин із виробниками сільськогосподарської продукції.

Існувало багато причин, які перешкождали розвитку й розширенню ринку сільськогосподарського кредитування. Однією з основних було те, що банки не враховували особливостей аграрного виробництва і, як наслідок, до сільгоспвиробників висовувалися такі ж вимоги, як і до промислових позичальників. Значною мірою на розвиток кредитних відносин між банками та агрофор-

* Науковий керівник – О.Є. Гудзь, доктор економічних наук, професор.

які в конкретних умовах конкурентного відносин створюють йому переваги порівняно з суб'єктами (об'єктами), що мають аналогічні цілі (призначення). Будучи важелем і засобом конкуренції, конкурентоспроможність – це категорія громадського розвитку, що проявляється в суперництві об'єктів для досягнення певної мети. Що ж до конкурентоспроможності продукції, то це – техніко-економічна категорія, що оцінюється сукупністю технічних і економічних показників, чинників й умов.

В ієрархії об'єктів конкурентоспроможності вищим рівнем є конкурентоспроможність галузі, яка формується з конкурентоспроможностей підприємств, що її складають, і, на нашу думку, вона залежить від спроможності конкретних виробників випускати конкурентоспроможні товари. Отже, конкурентоспроможність підприємств АПК – це рівень ефективності господарювання агропромислових підприємств, який за допомогою обраної стратегії розвитку має переваги над іншими однотипними підприємствами.

Розглянуто основні фактори та проблеми конкуренції. Проаналізовано теоретичні положення сутності конкурентоспроможності підприємств АПК. Простежено розвиток поглядів на загальні риси конкурентоспроможності підприємств та виділено основні з них.

Рассмотрены основные факторы и проблемы конкуренции. Проанализированы теоретические положения сущности конкурентоспособности предприятий АПК. Исследовано развитие взглядов на общие черты конкурентоспособности предприятий и выделены основные из них.

Major factors and problems of competitiveness are considered in the article. Theoretical bases of the essence of competitiveness of enterprises in agricultural sector are analyzed. Traced back in the evolution of views at general features of competitiveness, major of which are singled out.

*

І.В. ФУРМАН, аспірант*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Розширення сфери банківських послуг для підприємств агропромислового комплексу

Нині в Україні ще не створено дійової системи щодо забезпечення сільськогосподарських товаровиробників кредитними ресурсами, яка б задовольняла учасників кредитного процесу і відповідала сучасним вимогам ринку. Основними причинами цього є: недосконала законодавча база, відсутність взаємодії між інститутами, що забезпечують фінансування та кредитування агропромислового сектору, незадовільний фінансовий стан агроформувань, що, в свою чергу, обмежує їх у доступі до позичкових коштів, нестабільність банківської системи.

Майже увесь період реформ українські банки не були зацікавлені в кредитуванні сільськогосподарських підприємств, адже на всіх рівнях сільське господарство розгляда-

лося як тягар, тому банки не поспішали будувати партнерські відносини з невигідним і ризиковим для них бізнесом. Проте, не зважаючи на це, державні й комерційні банки брали участь у кредитуванні аграрного виробництва. Основними їхніми інтересами було завоювання авторитету у чинній владі та налагодження регіональних зв'язків. Саме цим керувалися банки при встановленні відносин із виробниками сільськогосподарської продукції.

Існувало багато причин, які перешкождали розвитку й розширенню ринку сільськогосподарського кредитування. Однією з основних було те, що банки не враховували особливостей аграрного виробництва і, як наслідок, до сільгоспвиробників висовувалися такі ж вимоги, як і до промислових позичальників. Значною мірою на розвиток кредитних відносин між банками та агрофор-

* Науковий керівник – О.Є. Гудзь, доктор економічних наук, професор.

муванням впливала економічна необізнаність, а також неграмотність багатьох дрібних сільськогосподарських позичальників. Постійне списання всіх боргів у сільгоспідприємствах також не сприяло розвитку цих відносин, а, навпаки, відлякувало кредиторів від цієї сфери бізнесу.

Сучасний погляд на концепції, положення й механізми розширення сфери банківських послуг для галузі АПК виявляємо у працях значної кількості наукових дослідників. Варто виділити важливі роботи таких українських учених: М. Дем'яненка, В. Алексійчука, О. Гудзь, М. Маліка, П. Саблука, О. Алейнікової, В. Месель-Веселяка, П. Гайдуцького та ін.

У контексті вищеописаних проблем метою статті є дослідження й аналіз банківської діяльності та практики кредитування агроформувань і надання пропозицій щодо розширення банківських послуг для сільськогосподарських підприємств з урахуванням сучасних умов господарювання шляхом цілеспрямованої державної допомоги селу, а також створення макроекономічних передумов для реформування аграрної сфери.

Останніми роками банки намагаються запроваджувати нестандартні підходи до процесу кредитування виробників сільськогосподарської продукції. Це відбувається як за рахунок централізованих засобів, так і власних коштів банків. Існує практика кредиту-

вання банками підприємств, що займаються обслуговуванням сільськогосподарських підприємств із постачання їм необхідних для функціонування матеріалів (пально-мастильних, насіння, запасних частин, добрив та ін.) за рахунок майбутніх розрахунків виготовленою сільськогосподарською продукцією. Існують й інші схеми кредитування підприємств аграрної сфери, які використовуються банками. Так, банк Кредит Дніпро і група «Алоінс» продовжили успішну співпрацю в межах Комплексної програми підтримки агропромислового комплексу. Ліміт відкритих ліній для групи становив 20 млн грн. Цільове призначення фінансування – поповнення оборотних коштів. Компанія комплексно обслуговується за тарифним планом «Аграрій». Відтак банк Кредит Дніпро пропонує комплексні рішення корпоративним клієнтам. Для компаній агропромислового комплексу розроблено вигідні та зручні пакети «Аграрій», «Аграрій +». Дані пакети включають обслуговування по валютних операціях (пакет «Аграрій +»), розрахунково-касове обслуговування (спеціальні умови по касових операціях із готівкою), зарплатний проект (спеціальні умови по обслуговуванню співробітників), депозитні операції, оформлення та обслуговування міжнародних пластикових карток¹.

У таблиці наведено перелік послуг, що надає зазначений банк.

Спектр послуг, що надає банк Кредит Дніпро для компаній агропромислового комплексу

ПОСЛУГА (ПРОДУКТ)	РОЗМІР ЗНИЖКИ
Відкриття рахунка	Безкоштовно
Обслуговування у системі «Клієнт-Банк»	Безкоштовно
Обслуговування р/рахунка на місяць	250 UAH
Вартість платежів у післяопераційний час	3 UAH
Оформлення корпоративної картки VISA	Безкоштовно
Зарплатний проект	0,3%
Оформлення чекової книжки	Безкоштовно
Видача готівки з розрахункового рахунка	0,45%
Здійснення платежів в іноземній валюті (USD, RUR)	від 15 USD
ДОДАТКОВІ МОЖЛИВОСТІ:	
Нарахування високого відсотка на середній залишок на рахунку (3%)	
Додатковий бонус при розміщенні депозитів	+1% — в національній валюті; +0,5% — в доларах та євро.

Група «Алоінс» спеціалізується на сільськогосподарському виробництві, вирощу-

ванні зернових і технічних культур, розведенні свиней. У групи є власні потужності

¹ <http://creditdnpr.com.ua>

(спеціалізовані склади, ферми, гаражі, струм, сільськогосподарська техніка, обладнання тощо), необхідні для здійснення сільськогосподарської діяльності. Надання цих послуг агроформуванням значно зміцнює їхні позиції на ринку кредитних послуг.

Наприклад, ТОВ «Українська аграрна лізингова компанія» було створено у 2000 році. Основною його діяльністю є надання сільгосптехніки аграріям за допомогою фінансового лізингу й кредитування. Нині «Укראгроліз» – провідна компанія в галузі кредитування купівлі сільгосптехніки. Тісно співпрацює з такими всесвітньо відомими виробниками сільгосптехніки, як CLAAS, MTZ, KLEINE, LEMKEN, KUHN, ARAJ й ін. Має 18 регіональних представництв, взаємодіє з банківськими структурами («Аваль» і «Промінвестбанк»), з якими підписані угоди про довгострокове співробітництво. Своїм клієнтам ТОВ «Українська аграрна лізингова компанія» пропонує наступні умови для співробітництва: цільове кредитування клієнтів компанії за пільговими ставками; надання техніки в лізинг; продаж нової техніки; продаж засобів захисту рослин.

За сучасних умов ринкової економіки банки займаються пошуком нових шляхів просування капіталу в сільське господарство. До активних дій їх підштовхує як висока конкуренція, так і необхідність диверсифікації бізнесу. На даний час багато банків крім звичайних кредитних послуг намагаються налагодити фінансові відносини з аграрним сектором у галузі лізингу сільськогосподарської техніки. Проте для розвитку такого типу кредитних відносин для запровадження дійових лізингових схем у життя необхідна підтримка нормально працюючої лізингової компанії. Тому, як показує практика, нині банки намагаються створити свої лізингові компанії та залучати їх до активної співпраці.

Таким чином, лізингові операції для сільськогосподарських товаровиробників здійснює обмежена кількість лізингових компаній і банків. Незважаючи на те, що в нашій країні прийняті заходи щодо розширення лізингових відносин (розроблені та прийняті законодавчі акти по лізингу), успішному розвитку лізингу в Україні перешкоджає ряд

чинників: обмежене банківське кредитування лізингодавців у зв'язку з недостатньою кількістю довгострокових ресурсів; недосконалість інфраструктури лізингового ринку: відсутність розвиненої мережі лізингових компаній, консалтингових фірм, які могли б обслуговувати всіх учасників лізингового ринку; висока вартість лізингових послуг; недостатнє розуміння самої суті лізингу, його переваг порівняно зі звичайним кредитуванням як із боку самих лізингодавців, так і потенційних лізингоодержувачів; наявність дефіциту кваліфікованих спеціалістів лізингової діяльності; низький рівень розвитку засобів виробництва; дефіцит багатьох видів основних фондів; технічна відсталість та ін. Таким чином, якщо промисловість не має змоги встановити доступніші ціни для сільгоспвиробників на необхідну їм техніку, без якої неможливе виготовлення дешевої продукції, лізингові відносини допомагають вийти із замкнутого кола.

Незважаючи на зростаючу потребу в лізингу сільськогосподарської техніки, пов'язану з розвитком багатоукладності, нестачею або відсутністю необхідного капіталу в сільськогосподарських товаровиробників, розширення обсягу лізингових операцій стримується неврегульованим законодавством, нерозв'язаною проблемою загальноприйнятих за кордоном податкових пільг, відсутністю мережі лізингових фірм і підготовлених для них кадрів, ціновим диспаратом, необґрунтовано високими ставками за послуги лізингових компаній, відсутністю конкуренції між ними¹. Тому в агропродовольчій сфері доцільно прискорити процес створення мережі лізингових компаній для ширшого залучення додаткових коштів комерційних банків та іноземних інвесторів.

Операції фінансового лізингу могли б бути значно ефективнішими, якби конкурсна комісія Міністерства аграрної політики та продовольства України з визначення на конкурсних засадах переліку сільськогосподарської й переробної техніки, закупівля якої здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, забезпечила більш жорст-

¹ Канінський П.К. Тенденції розвитку фермерства в країнах з ринковою економікою / П.К. Канінський // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2005. – № 3. – С. 8-17.

кий контроль за цінами на сільськогосподарську техніку вітчизняного виробництва, оскільки на шляху до виробників сільськогосподарської продукції її вартість досить помітно набуває тенденції до зростання.

Фінансова підтримка повинна здійснюватися в рамках конкретних програм і проєктів. У принципі, для кожного окремого продукту (або найважливіших з них) потрібні особливі програми. Останні мають враховувати наявність труднощів зі збутом продукції, її конкурентоспроможністю, зокрема на світовому ринку. У програмах необхідно зафіксувати не тільки фінансові, але й цінові умови, порядок квотування та ін.¹

Через важкий фінансовий стан у сільськогосподарських підприємствах постійно збільшується кредиторська та дебіторська заборгованість. Причому, як показує практика, кредиторська заборгованість у кілька разів більша від дебіторської. З кожним роком, на жаль, кількість таких підприємств зростає.

Причинами постійного збільшення кредиторської заборгованості в сільгосп підприємствах є не лише збитковість їхньої діяльності та втрата оборотних засобів, а недосконалість законодавчих і нормативних документів, які б регулювали міжгосподарські фінансово-розрахункові відносини.

Хоча кредиторська заборгованість значно перевищує дебіторську, проте розміри останньої також великі. Однією з причин цього явища є нерегульованість розрахункових відносин, що характеризується оплатою покупцями за товар не в строки, передбачені договором, а коли їм зручно.

У зв'язку з цим стає актуальним використання факторингових операцій в даних умовах. Факторинг (від англ. factor – агент, посередник, маклер) – діяльність банку, пов'язана з переуступкою йому клієнтом-постачальником неоплачених платіжних вимог (рахунків-фактур) за поставлені товари й надані послуги. Однак не кожне підприємство може скористатися перевагами факторингових операцій, оскільки вони до-

сить ризиковані для банку, тому і надаються сільськогосподарським підприємствам зі стійким фінансовим становищем. Проте й у цьому випадку існує ризик недобросовісної поведінки покупця. З метою передбачення даної ситуації діє система страхування кредитного ризику.

Підприємства будь-якого виду діяльності (в тому числі й сільськогосподарські) потребують значної кількості фінансових ресурсів. Отже, одним із найважливіших завдань є зниження ризиків банків та підвищення їх мотивації щодо вкладень в аграрну сферу економіки. З метою вирішення цього питання необхідно розширити заставну базу підприємств. Кредити сільськогосподарським підприємствам мають надаватися не лише під заставу сільгосптехніки і поголів'я худоби, а й під заставу землі.

На нашу думку, основними гальмуючими факторами розвитку земельної іпотеки в цьому напрямі є відсутність необхідної підтримки сільськогосподарських виробників та взагалі недорозвиненість виробничої й соціальної інфраструктури. Необхідно відновити мережу державних і недержавних спеціалізованих земельних банків, а також інших фінансово-кредитних установ для проведення іпотечних операцій по довгостроковому кредитуванню агроформувань. Гарантом повернення іпотечних позик може виступати адміністрація області. У разі невиконання агроформуванням зобов'язань по позиці, воно може розраховуватися з адміністрацією виробленою продукцією. Одна частина продукції може бути використана для поповнення регіонального фонду страхових перехідних запасів насіння і продовольства, інша – для реалізації на регіональному та інших оптових ринках продовольства з метою підтримання їхнього стабільного стану. Для розширення заставної бази агроформувань доцільно поряд із заставою землі як об'єктом нерухомості використовувати заставу прав на землю, тобто право користуватися і розпоряджатися земельними ділянками.

Однією з важливих умов підвищення доступності кредитних ресурсів для агроформувань є диверсифікація форм фінансового

¹ Алейнікова О.В. Активізація фінансово-кредитної політики держави щодо агропродовольчої сфери / О.В. Алейнікова // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 2. – С. 115-119.

посередництва, тому великі надії покладаються на розвиток кредитної кооперації. Проте без розвитку ефективної системи банківського обслуговування неможливо забезпечити нормальне функціонування агропромислового комплексу за нових умов господарювання. Проте, на думку багатьох спеціалістів, почесне місце серед інших форм кредитування займатиме товарний кредит. Завдання полягає в тому, щоб створити необхідні умови для трансформації товарного кредиту в ринкову форму і поступово його заміни банківським кредитом. Для розв'язання цієї проблеми необхідне поступове проведення державної економічної політики. Отже, сучасна система кредитування аграрного сектору повинна враховувати специфічні риси сільського господарства, банківської сфери та вимог нестабільної ринкової економіки.

Варто зауважити, що частка кредитів комерційних банків у загальній структурі кредитування поки що залишається дуже низькою. Проте нині банки вже потроху починають довіряти аграрним підприємцям і розробляють для них особливі умови кредитування. Наприклад, Райффайзен банк Аваль для придбання сільськогосподарської техніки та інвентарю вітчизняних і зарубіжних виробників пропонує наступні умови кредитування: власний внесок – не менше 20% від вартості нової й не менше 30% – на техніку, що була у користуванні; заставою є сама придбана техніка; термін кредитування – до трьох років; валюта кредитування – гривня, долари США та євро; відсоткова ставка встановлюється індивідуально залежно від фінансового стану підприємства.

На жаль, кредитні програми банків розраховані переважно на короткостроковий термін. Проте за результатами проведених досліджень Інституту сільського розвитку, близько 64% сільськогосподарських підприємств регіонів України мають потребу в довгострокових кредитах, 16 – у середньострокових і лише 10% – у короткострокових¹. Виходячи з вказаного, в Україні необхідно значно збільшити розміри насамперед дов-

гострокових кредитів, які є вкрай необхідними сільгосптоваровиробникам.

Потребують збільшення суми кредитів, що надаються Аграрним фондом, які мають наступні переваги: відсоткова ставка за користування бюджетною позикою менша банківської у 2 рази; заставою є зерно; менша кількість документів (порівняно з вимогами комерційних банків) при наданні кредитів; сільгосптоваровиробник при оформленні зерна під заставу для одержання бюджетної позики залишається його власником і може реалізовувати зерно за умови вигідної цінової пропозиції будь-коли; відсоток за користування бюджетною позикою сплачується не щомісяця, а одночасно з її погашенням².

Поліпшення кредитного механізму тісно пов'язане з розширенням мережі кооперативних банків і кооперативних кредитних спілок. Для підтримки їх створення з боку держави доцільно встановити нижчий поріг для величини статутного капіталу, пільги за розміром резервного фонду, субсидування частини витрат на формування банків, навчання персоналу, придбання устаткування тощо.

Сучасний стан кредитної системи України характеризується відсутністю надійного забезпечення кредитних ресурсів та високим ризиком кредитних операцій, внаслідок чого кредитні інститути розміщують мобілізовані ресурси переважно на ринку грошей, а кредитні ризики компенсують високими процентними ставками. Тому в Україні необхідно розвивати інституції кредитної політики (рис.)³.

Потрібен комплексний підхід до формування аграрної кредитної інфраструктури, який передбачав би перетворення в економічній, правовій та інституційній сферах кредитної системи агропродовольчого сектора, а саме: створення сприятливих фінансово-економічних умов діяльності аграрних підприємств шляхом встановлення конкурентного ринкового середовища і фінансової паритетності між сільським господарством

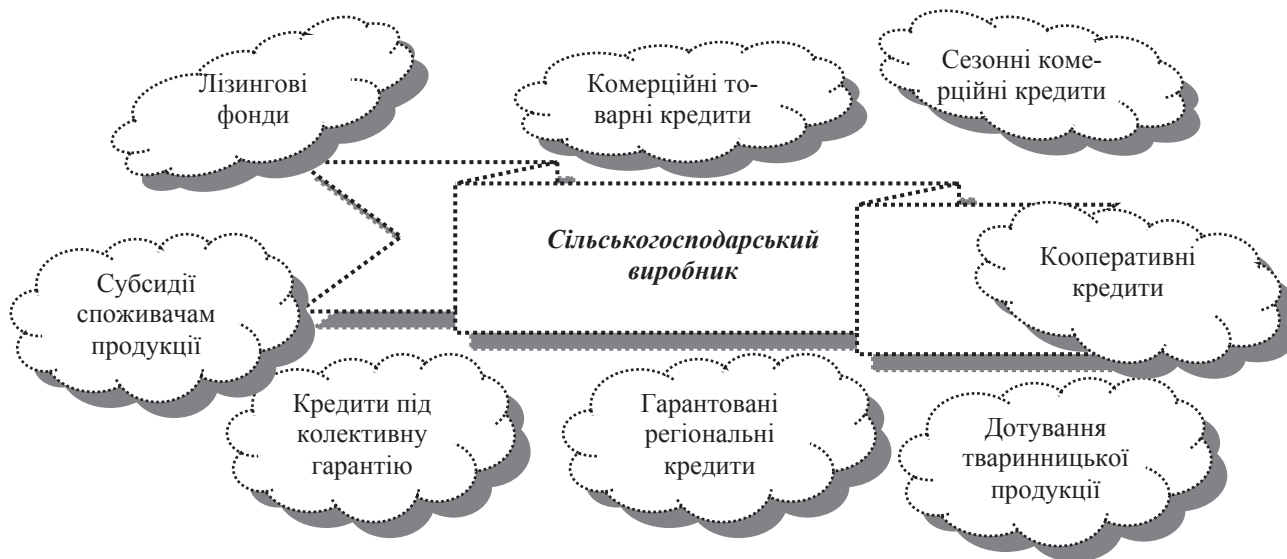
¹ Аграрна реформа в Україні; за ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.

² Алейнікова О.В. Активізація фінансово-кредитної політики держави щодо агропродовольчої сфери / О.В. Алейнікова // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 2. – С. 115-119.

³ <http://www.nbu.gov.ua>

та промисловістю; для установ, які кредитують підприємства АПК, необхідне застосування економічних піл'єг (за банківськими нормативами, податками); надійне правове забезпечення розвитку кредитної інфраструктури, включаючи розробку й прийняття нормативно-правових актів щодо фінансової інфраструктури, фінансових операцій, врегулювання майнових, земельних, заставних, боргових відносин тощо; інституційний розвиток аграрної кредитної інфраструктури як у напрямі універсальної банківської справи,

так і в напрямі формування спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів: кредитних спілок та кооперативних банків, лізингових фондів, іпотечних банків. Важливою складовою такого підходу є розвиток інших економічних агентів кредитної системи – інформаційно-консультативних, аудиторських та аналітичних фірм, незалежних оцінювачів майна, реєстраторів гарантій та об'єктів застави, інших елементів кредитної інфраструктури¹.

Система фінансування та кредитування агропродовольчого сектора

Отже, ґрунтуючись на здійсненому дослідженні, можна стверджувати, що майбутнє піднесення й модернізація банківських послуг, зокрема банківського кредитування агроформувань, можливі за умови стабілізації параметрів економічного простору, гармонізації відносин банків із підприємствами АПК та вдосконалення нормативно-

правового поля. При цьому домінантами розвитку банківського кредитування підприємств АПК виступає: мінімізація ризиків; специфічність кредитної політики банків-кредиторів щодо агроформувань; удосконалення механізму захисту прав кредиторів.

Досліджено та проаналізовано банківську діяльність, а також практику кредитування підприємств аграрної галузі. Запропоновано заходи щодо розширення сфери банківських послуг для даних підприємств з урахуванням сучасних умов господарювання.

Исследована и проанализирована банковская деятельность, а также практика кредитования предприятий аграрной отрасли. Предложены меры по расширению сферы банковских услуг для данных предприятий с учетом современных условий хозяйствования.

The banking activity and peculiarities of crediting of enterprises in AIC are studied. The measures for widening the sphere of banking services for these enterprises are suggested taking into consideration modern economic conditions.

*

¹ Плеханов Д.О. Заходи державної підтримки фінансового забезпечення аграрного сектору / Д.О. Плеханов // Економіка та держава. – 2008. – №2. – С. 77-80.

Шляхи розвитку молочної галузі України

Молочна галузь – одна з провідних у структурі харчової промисловості України, оскільки молочні продукти є особливо цінними і незамінними у харчуванні людини. Частка витрат на молочні продукти становить близько 15 % від загальних витрат на харчування. На жаль, останніми роками молочна галузь знаходиться в критичному стані (дефіцит і низька якість сировини, зростання цін на молочну продукцію, формування несприятливої кон'юнктури світового ринку молокопродуктів та ін.). Для дослідження сучасного стану й можливих тенденцій розвитку даної галузі необхідним є аналіз основних статистичних показників результативності її діяльності.

Метою статті є визначення та дослідження сучасних тенденцій розвитку ринку молока і молочних продуктів України.

Теоретичні, методичні й практичні аспекти функціонування молокопереробної галузі України розглядалися у працях вчених економістів-аграрників П.С. Березівського, В.І. Бойка, М.М. Ільчука, О.А. Козак, В.Я. Месель-Веселяка, Т.Л. Мостенської, П.Т. Саблука, О.М. Шпичака та ін.

Водночас подальшого дослідження потребують питання виділення основних позитивних і негативних тенденцій розвитку молокопереробної галузі України.

Протягом останніх чотирьох років частка реалізованої молочної продукції становить близько 17 % в обсязі реалізованої продукції харчової промисловості. В 2010 році обсяг реалізованої продукції молочної галузі становив 23,9 млрд грн, що на 30,6 % більше, ніж у 2009 році (18,3 млрд грн). Для порівняння, в 2009 році темп приросту до попереднього року був лише 4,6 %, в 2008 році до 2007-го – 16,6 %. При цьому частка молочної продукції в харчовій промисловості,

яка протягом 2007–2009 років зменшилася з 18,9 до 16 %, в 2010 році збільшилася на 1,4 % порівняно з 2009 роком і становила 17,4 % (рис. 1). На думку окремих вчених, зростання даного показника в 2010 році є свідченням виходу молочної промисловості з кризового стану¹.

Ефективний розвиток молокопереробної галузі безпосередньо залежить від стану молочного скотарства, який нині є вкрай незадовільним. Особливо гостро стоїть проблема повного та стабільного забезпечення переробних підприємств якісною сировиною. На ринку молока-сировини в Україні простежуються наступні тенденції.

Зменшення сировинних ресурсів. Починаючи з 1991 року виробництво молока постійно знижується (винятком є 2005 і 2006 рр.), й у 2010 році було вироблено молока менше 50 % до рівня 1990 року. Основним чинником зменшення обсягів виробництва молока є скорочення поголів'я великої рогатої худоби. Так, у 1990 році її поголів'я становило 8378 тис. гол., у 2000 – 4958, у 2009 – 2795, у 2010 році – 2643 тис. гол. За останні 20 років кількість корів зменшилася втричі.

Зниження якості молочної сировини. Протягом останніх трьох років у середньому 78 % поголів'я молочного стада утримується на подвір'ях селянських господарств, які не можуть забезпечити належного зберігання, транспортування та відповідності певному встановленому стандарту, і лише 22 % – в організованих і спеціально обладнаних підприємствах. Сільськогосподарські підприємства постачають лише п'яту частину обсягу виробництва молока в країні.

Низька закупівельна ціна молока-сировини, виробленого особистими господарствами населення. Оскільки в селян немає ні умов, ні можливостей забезпечити механізоване доїн-

* Науковий керівник — І.В. Федулова, доктор економічних наук, професор.

¹ Рябенко А.Є. Система функціонування ринку молока України та шляхи його удосконалення / А.Є.Рябенко, О.Г. Радева // Наука і економіка. – 2010. - №1 (17). – С. 170 – 173.

ня й необхідне охолодження, то відповідно до Державного стандарту ГОСТ 13264-70, ДСТУ 3662-97 "Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі" в основному вони постачають молоко другого сорту або несорто-

ве, яке закуповується майже за втричі нижчою ціною, ніж вищого та першого сорту, і приносить досить мізерні прибутки селянину, тим самим не заохочує його до розширення виробництва.

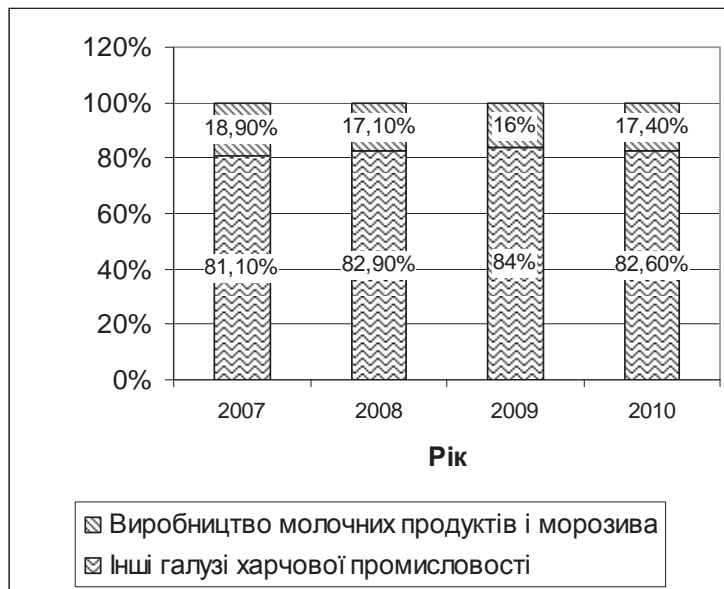

Рис. 1. Частка молочної продукції в обсязі реалізованої пр/інші ції харчової промисловості в 2007-2010 рр., %

Джерело: Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Стат. зб. / ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України». – К., 2010. – 362 с.

Неефективна заготівля молока. В Україні заготівлею молока займаються посередницькі структури, що скуповують його в населення. При дефіциті сировинних ресурсів і конкуренції молоко закуповують у радіусі 250-300 км (для порівняння: в Польщі – 50-70 км). Таким чином, враховуються транспортні витрати та прибуток посередника, що збільшує вартість молока-сировини на 15-20%¹.

Зниження обсягу виробництва молока: 2007 рік – 8%; 2008 – 5; 2009 – 2, 2010 рік – 2,5%, а з 2005 року спостерігається щорічне зменшення обсягу виробництва молока на одну особу (в середньому на 3,8 % в рік);

Зниження обсягу споживання молока на одну особу. До 1990 року в середньому по Україні даний показник становив 467 кг, а в 2010 році – 245,2 кг, або лише 54,5 % необхідної науково обгрунтованої норми споживання. Після 1990 року забезпеченість повноцінними тваринницькими продуктами з року в рік знижувалася. Тільки починаючи з

2002 року можна констатувати незначне щорічне збільшення споживання продуктів тваринного походження, проте поки що вони не досягли раціонально рекомендованих норм. З одного боку, це зумовлено обмеженою платоспроможністю населення, з іншого – зменшенням обсягів виробництва.

Незважаючи на зазначені негативні тенденції в молочному скотарстві, ринок молочної продукції в нашій країні розвивається. Нині нараховується понад 400 молокопереробних підприємств різних форм власності, потужності з переробки молока становлять близько 18,5 млн т, але через відсутність сировини, інфраструктури збуту, низьку купівельну спроможність населення рівень їх використання невисокий і коливається від 25 до 35 % залежно від виду продукції. Дослідження технічної складової на основі узагальнення виробничих можливостей показує достатність технічного забезпечення для зростання виробництва² (табл. 1).

¹ Рябенко А.С. Система функціонування ринку молока України та шляхи його удосконалення / А.С. Рябенко, О.Г. Радева // Наука і економіка. – 2010. - №1 (17). – С. 170 – 173.

² Шубравська О.В. Розвиток ринку молока і молочної продукції: світові тенденції і вітчизняні перспективи / О.В. Шубравська, Т.В. Сокольська // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 6. – С. 80 - 92.

1. Основні показники розвитку молочної галузі України протягом 1990-2010 рр.

Показник	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Темпи зміни 2010 р. до 1990 р., %
Обсяг виробництва молока, млн т	24,5	17,3	12,7	13,7	13,3	12,3	11,8	11,6	11,3	46,1
Темп зміни до попереднього року, %	-	70,6	73,4	107,9	97,1	92,1	95,9	98,3	97	-
Обсяг реалізації молока на переробку, млн т	18,0	6,1	3,3	5,7	5,6	6,0	5,4	4,7	4,8	26,6
Середній річний удій від однієї корови, т	2,8	2,2	2,4	3,5	3,7	3,7	3,8	4,0	4,0	143
Витрати кормів на одну голову ВРХ, ц	32,5	30,3	29,6	32,4	32,8	31,9	32,2	32,3	32,4	99,7
Обсяг виробництва молока на одну особу, кг	472,3	335,3	257,4	291,1	284,0	263,3	254,3	252,1	245,2	51,9
Обсяг споживання молока на одну особу, кг у % до науково обґрунтованої необхідної норми	373,2 95,7	245,6 62,9	199,1 51,1	225,6 57,8	234,7 60,2	224,6 57,6	231,8 59,4	212,4 54,5	212,0 54,5	56,8 56,9
Рівень самозабезпеченості молоком	1,27	1,37	1,29	1,29	1,21	1,17	1,10	1,19	1,16	91,3
Рівень рентабельності виробництва молока незбираного, %	32,2	-23,2	-6,0	12,2	-3,7	13,8	4,1	1,4	7,7	23,9
Коефіцієнт товарності молока	0,73	0,35	0,26	0,41	0,42	0,45	0,46	0,40	0,42	27,3

Джерело: Державний комітет статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

За основним показником розвитку молочного скотарства та вітчизняної молочної галузі можна виділити наступні позитивні тенденції¹:

Зростання середнього річного удою від однієї корови. За останні 10 років даний показник збільшився на 66,7 %.

Стабілізація й підвищення коефіцієнта товарності. Даний показник характеризує суспільне значення виробництва та його ринкову спрямованість (винятком є лише 2009 р.). Зростання товарності виробництва молока має два очевидних позитивних ефекти: збільшення обсягу продукції, що підлягає повному ветеринарному і санітарному контролю, та бази для нарахування дотацій: адже саме обсяг молока, зданого на переробку, береться за основу при її формуванні. Якщо в 2000 році – на початку дії режиму підтримки за рахунок ПДВ – товарність молока в сільськогосподарських підприємствах становила 48%, то в 2009 році – 84%. Вироблене в господарствах населення молоко також

характеризується зростанням рівня товарності – з 17% у 2000 році до 27% у 2009-му².

Значне підвищення рівня рентабельності в 2010 році. Частково на це вплинули державні заходи. В Україні процес державної підтримки виробництва молока включає наступні механізми: повернення ПДВ за продане молоко; доплати за збільшення поголів'я корів, доплати за екологічно чисту сировину для виробництва дитячого харчування; доплати сільгоспвиробникам за реалізоване молоко класу «Екстра» і вищого сорту (з 2008 року відповідно до «Галузевої програми розвитку молочного тваринництва України до 2015 року» та Закону України «Про молоко та молочні продукти»); пільгове кредитування проектів будівництва й реконструкції тваринницьких комплексів і ферм, відібраних на конкурсній основі терміном на 7 років (відповідно до «Галузевої програми розвитку молочного скотарства»).

Стабільний рівень самозабезпеченості молоком (1,2-1,3). Це є свідченням того, що Україна виробляє молока більше, ніж спожи-

¹ Лозовик Д.Б. Сучасний стан та перспективи розвитку молочного ринку України / Д.Б. Лозовик [Електронне видання] // Ефективна економіка. – 2011. – № 6. – Режим доступу : <http://economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=588>.

² Мозгова О.І. Ключові питання молочного сектору України та попередні рекомендації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.swap-rural.org.ua>.

ває. Тобто існує потенціал для експорту молочної продукції, який суттєво підвищує економічну ефективність виробництва молока.

Виробництво готової молочної продукції дедалі більшою мірою концентрується у великих підприємствах, які вкладають значні кошти в модернізацію виробництва, мобільно реагують на зміни кон'юнктури ринку, постійно збільшують свій асортимент та розширюють ринок збуту як на території

України так і за рахунок експортних поставок. Виробники молочної продукції зосереджують свої зусилля на збільшенні частки ринку, спрямовуючи весь обсяг інвестицій на закупівлю нового обладнання та витрачаючи значні кошти на рекламу й просування виробленої продукції на ринок, який є висококонкурентним і частка його найбільших гравців знаходиться в межах 5-12% (рис. 2).

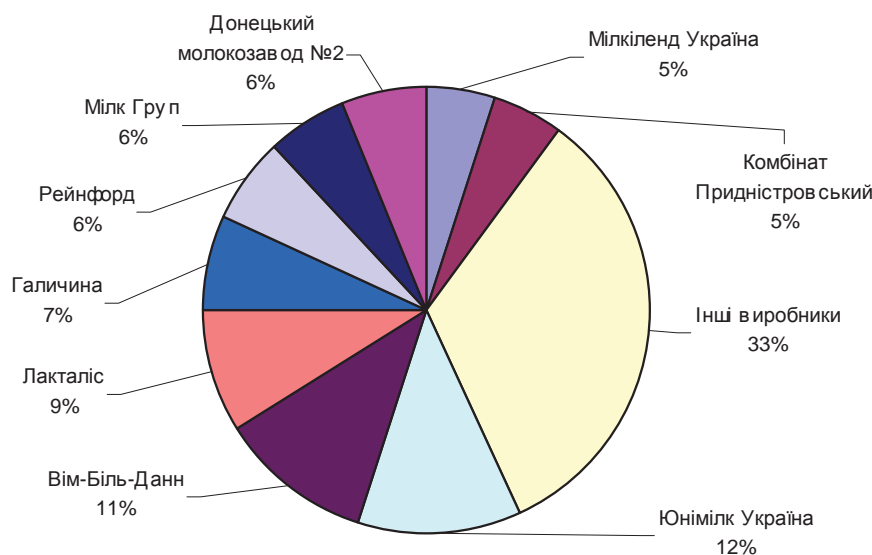

Рис. 2. Структура розподілу ринку молочних продуктів в Україні у 2009 р. між основними гравцями

Джерело: Ринок молока і молочних продуктів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.credit-rating.ua/ua/analytics/analytical-articles/12830/>

Незважаючи на обмеженість і низьку якість молока-сировини, вітчизняний ринок молочних продуктів бездефіцитний та розвивається досить швидко. За оцінками експертів він майже не відрізняється від європейських ринків. Недостатність сировини виробники компенсують збільшенням використання порошкового молока й різноманітних добавок, емульгаторів і рослинних жирів. Асортиментна лінійка молочної промисловості розвивається у бік випуску високотехнологічних продуктів, в яких вміст молока все менший, а біологічних компонентів дедалі більший.

Майже всі молочні підприємства виробляють кілька видів молочної продукції, що дає їм змогу бути конкурентоспроможними на ринку та оптимально використовувати свої виробничі можливості.

Основні напрями виробництва молочних продуктів в Україні, за якими проводяться статистичні дослідження, представлено на рисунку 3.

Сегментація ринку за видами молочної продукції, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України показує, що серед основних груп молочної продукції значна частка ринку припадає на незбиране молоко, кисломолочні продукти, йогурти, сметану, сир і вершки. Частка продуктів із незбираного молока на ринку становить близько 84% у кількісному вираженні. Наступними за значущістю для споживання видами молочної продукції є сир, частка ринку якого – близько 8%, і масло – 5%¹.

¹ Лозовик Д.Б. Сучасний стан та перспективи розвитку молочного ринку України / Д.Б. Лозовик [Електронне видання] // Ефективна економіка. – 2011 р. – № 6. – Режим доступу : <http://economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=588>.

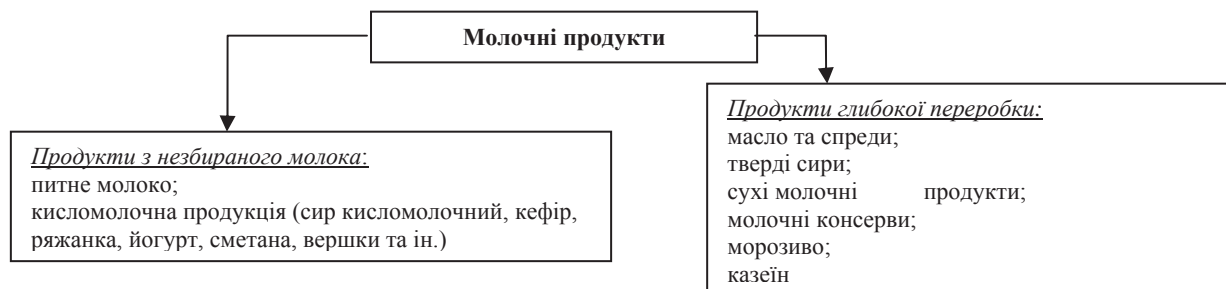

Рис. 3. Основні види молочних продуктів

Джерело: Молочна та молокопереробна промисловість: Україна – 2007 / Гром. орг. «Асоціація « Український клуб аграрного бізнесу». – К.: Логос, 2008. – 232 с.

Аналіз показників виробництва основних видів молочних продуктів¹ (табл. 2) показує, що після зменшення їх виробництва протягом 2008-2009 років у 2010 році можна бачити вихід галузі з кризи та її розвиток, незважаючи на ряд проблем, що існують на ринку сировини. В 2010 році порівняно з

2009-м зросло виробництво всіх видів молочних продуктів (за винятком сирів жирних): виробництво молока обробленого рідкого – на 6,8%, масла вершкового – на 23, спредів – на 10, морозива – на 6,3, молока і вершків сухих – на 2%².

2. Виробництво та споживання молочних продуктів в Україні у 2005-2010 рр.

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Темп зміни 2010 р. до 2005 р., %
Молоко оброблене рідке, тис. т	864	820	863	808	770	822,3	95
Масло вершкове, тис. т	120	104	100	85	75	92,3	76,9
Спреди та суміші, тис. т	80	71	84	82	72	79,7	99,6
Сир свіжий неферментований та сир кисломолочний, тис. т	84	93	93	92	85	87,2	103,8
Сири жирні, тис. т	274	217	246	236	228	224	81,7
Продукти кисломолочні, тис. т	499	524	533	532	492	497	99,6
Споживання на 1 особу у перерахунку на молоко, л/рік	223	217	213	208	202	200	89,7

Отже, аналіз інформації про стан вітчизняного ринку молока і молочної продукції дає змогу зробити висновок, що вітчизняний ринок молочних продуктів є одним із найбільш динамічних і перспективних. Стимулюючими факторами його розвитку є сировинні – скорочення поголів'я корів, низька ефективність селекційної роботи, низька якість сировини, застарілі технології, неефективна організація заготівлі. Саме ці проблеми потребують першочергового розв'я-

зання для подальшої ефективної роботи й розвитку молочної галузі України. Основними шляхами розвитку вітчизняного молочного ринку є новий підхід до організації та роботи молочних ферм, закупівля нових високопродуктивних порід корів, поліпшення якості як молока-сировини так і готової продукції, що забезпечить конкурентні позиції на внутрішньому ринку й вихід на міжнародний ринок.

Розглянуто основні тенденції функціонування молочної галузі в Україні. Визначено можливі варіанти організації та розвитку молокопереробних підприємств.

Рассмотрены основные тенденции функционирования молочной отрасли в Украине. Определены возможные варианты организации и развития молокоперерабатывающих предприятий.

An article reviews and analyses the basic functioning tendencies of milk processing industry in Ukraine and specifies possible variants of organization and development of milk processing industry enterprises.

* * *

¹ Державна служба статистики України. Офіс, сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

² Ринок молока і молочних продуктів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.credit-rating.ua/ua/analytics/analytical-articles/12830/>.

16 грудня 2011 року на базі Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки” за участю Національної академії наук України, Національної академії аграрних наук, ДУ „Інститут економіки та прогнозування НАН України” в рамках щорічних Лукіновських читань відбувся теоретичний семінар „Наукові надбання академіка І.І. Лукінова у формуванні методології і практики функціонування цінового механізму в аграрній сфері”.

У роботі семінару взяли участь керівники наукових установ, провідні вчені економісти-аграрники України.

Відкрив семінар Юрій Олексійович Лупенко, директор ННЦ „Інститут аграрної економіки”, доктор економічних наук, професор, академік НААН. Високо оцінюючи здобутки І.І. Лукінова як видатного вітчизняного вченого в галузі аграрно-економічної науки другої половини ХХ – початку ХХІ ст., одного з її найвидатніших організаторів, Ю.О. Лупенко наголосив, що його наукова спадщина невичерпана, вона становить невід’ємну частину скарбниці сучасної вітчизняної науки і залишається взірцем для тих, хто намагається гідно піднести імідж України як держави з високим рівнем аграрно-економічних знань.

На семінарі виступили: академіки НААН П.Т. Саблук, Б.Й. Пасхавер, О.М. Шпичак, В.Я. Месель-Веселяк, доктори економічних наук В.О. Шевчук, Л.В. Молдаван.

Нижче публікуємо матеріали семінару.

Сучасна цінність наукової спадщини І.І. Лукінова

**О.М.ШПИЧАК, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
завідувач відділення
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

В особі Івана Іларіоновича підтверджується вічна істина – все велике бачиться на відстані. Нині про цю унікальну людину, його теоретико-методологічну і практичну організаційно-наукову діяльність заслужено щиро висловилися значна частина відомих науковців, друзів в Україні і за її межами.

Науковим працям І.І. Лукінова притаманні глибина досліджень у теоретичному плані та висока практична цінність. Його велика наукова спадщина продовжує залишатися скарбницею знань, дороговказом для теперішніх і майбутніх дослідників.

Загальновизнаними є фундаментальні дослідження вченого з таких наукових напрямів, як вплив на процеси відтворення комплексного регулюючого механізму держави і ринку. Його увага концентрувалась на фундаментальній розробці проблем економічних відносин держави з сільськогосподарським підприємством, промисловістю – з сільським господарством, він розвивав теорію земельної ренти, ціноутворення, дії закону вартості, еквівалентності обміну, розкривав позитивні та негативні тенденції в АПК тощо.

Багато уваги І.І. Лукінов приділяв розробці питань методології та методики наукових досліджень, зокрема методики обчислення й аналізу ефективності виробництва, визначення величини чистого доходу та оптимальної рентабельності при розрахунках оптових і закупівельних цін, економічної оцінки землі та її застосування в народному господарстві.

Характерна особливість Івана Іларіоновича – це проникнення в глибинні економічні процеси, об’єктивна оцінка їх і конкретні прогнози та пропозиції з метою приросту ефективності або уникнення негативних явищ. Він постійно приділяв особливу увагу проблемі структури роздрібною ціни, структурі витрат та доходів на всіх етапах руху продукції від безпосереднього сіль-

ськогосподарського товаровиробника до споживача кінцевої продукції тому, що тут поєднуються інтереси всіх товаровиробників, задіяних у відповідному економічному кругообігу. Ця проблема залишається актуальною і на сьогоднішній день. Відсутність системного дослідження її на рівні, як це постійно вимагав великий Учитель, нині часто призводить до потрясінь на ринках зерна, цукру, тваринницької продукції і навіть до зміни урядів.

Іван Іларіонович, з притаманною йому науковою мужністю і принциповістю, висловлював свою позицію щодо причин і суті негативних явищ в економічних процесах та вказував шляхи їх усунення. Будучи директором НДІ економіки і організації сільського господарства ім. О.Г. Шліхтера, під своїм керівництвом і за безпосередньої участі започаткував підготовку доповідей-аналізів з економічного стану сільського господарства України в цілому та його галузей зокрема. Ці доповіді під грифом "Для службового користування" розсилалися директивним органам. Це була дуже складна й відповідальна робота як за сутністю піднятих проблем, так і форми викладення. Таку постановку питань і відповідальність миг взяли на себе лише Іван Іларіонович. Він розробляв план і структуру передбачуваної доповіді й потім безпосередньо із кожним автором відповідного матеріалу читав його, ставив питання, перевіряв розрахунки, давав позитивну або негативну оцінку, редагував до рівня, лише властивого йому, доповнював, вказував, що потрібно доопрацювати. Важливо було і те, що при цьому він аргументував свої рішення і вимагав виконавця розписуватися на кожній сторінці підготовленого матеріалу. Це був приклад, коли великий майстер учив своїх учнів ґрунтовності та відповідального ставлення до своєї роботи.

Внеском І.І. Лукінова в сучасну економічну думку є розробка моделі перехідного періоду до соціально орієнтованої економіки, визначення специфічних особливостей теорії вартості та цінової кон'юнктури при переході до лібералізованої ринкової економіки соціально спрямованості, виявлення причин і наслідків гіперінфляційного шоку, стратегічних аспектів розвитку України в нових умовах переорієнтації макро- і макроекономічної структури в антиінфляційному напрямі.

Перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки Іван Іларіонович сприймав позитивно, але негативно ставився до ейфоричних, непродумано здійснюваних заходів. Учений стверджував, що сучасне і майбутнє соціально-економічних перетворень завжди пов'язані з об'єктивною необхідністю подолання живучих застарілих догм і стереотипів мислення минулого та ґрунтовної розробки нової теоретичної бази, наукових концепцій майбутнього прогресу як надійного фундаменту стратегії і тактики загальнодержавної політики. Саме вона орієнтує і диктує визначення цілей і завдань, методів і засобів їх досягнення.

І.І. Лукінов підкреслював, що лише чітка система управління й організації перетворень, жорсткого контролю за виконанням накреслених програм і бізнес-планів із фінансовим і ресурсним забезпеченням по кожному об'єкту, зацікавленість людей активно працювати приводять до прогресивних зрушень. Капітал, інтерес, праця, знання й вміння управляти і організовувати відтворювальний процес на сучасному конкурентоспроможному рівні, дія справжнього ринку з розвиненою інфраструктурою, а не квазіринку – реально вирішують справу.

В економічній концепції академіка І.І. Лукінова закладені ті наукові підвалини, які повинні стати фундаментом ефективного функціонування агропромислового комплексу в Україні.

Наукова спадщина академіка І.І. Лукінова постійно проявляється в його методологічних і методичних підходах вирішення як глобальних, так і практичних завдань, в його умінні здійснювати глибокий, принциповий, анатомічний аналіз складних економічних процесів і на основі його роботи єдино вірні пропозиції. Використання цього надзвичайно цінного арсеналу методичних прийомів сприяє вирішенню сучасних конкретних завдань.

Загальновідомо, що у світі ринок сільськогосподарської продукції, базуючись на законі попиту і пропозиції, успішно може функціонувати лише за наявності певних економічних механізмів державного регулювання. До цих механізмів відносяться: мінімальні ціни; еквівалентні ціни; заставні операції; інтервенційні операції; квотування; митні тарифи на ввезення і вивезення продукції тощо.

Вказаний арсенал економічних механізмів ефективно функціонує в передових країнах світу з ринковою економікою. Є він і в Україні, але тут далеко не завжди

дає очікувану економічну віддачу. Це зумовлено в основному чотирма причинами.

Перша причина. У нас при введенні відповідних економічних механізмів державного регулювання ринків у багатьох випадках була відсутня системність їх здійснення в часі, відсутнє належне фінансове забезпечення, а то і партнерська порядність. Це породило недовіру товаровиробників. Недовіра – це хоч і не економічна категорія, але вона відіграє надзвичайно негативну роль в дієвості ринкових механізмів.

Друга причина – це практична відсутність належного організаційно – агротехнологічного рівня бази для забезпечення стабільного сільськогосподарського виробництва, зумовленого недопустимо малою кількістю внесення добрив, наявності технічних засобів, системи зрошення, засобів захисту рослин і тварин тощо. Так, порівняно з Білоруссю на 1 га сільськогосподарських угідь у 2010 р. вносилося в 6 разів менше мінеральних добрив, 18 разів – органічних, державна підтримка відповідно (в доларовому обчисленні) була у 7 разів менша. Це породило величезну залежність сільськогосподарського виробництва України від природних умов та викликало непередбачувані коливання пропозиції на ринку продукції, з якою існуючі економічні важелі не спроможні ефективно справитися. Це чітко простежується на прикладі найважливішого ринкового товару АПК України – зерна. Коливання тут вийшли за межі можливого регулювання їх ринковими методами і досягли майже 2,5 разів. Вони дієві при коливаннях до 50%, що, як показує аналіз, має місце в Німеччині, Великобританії, Франції.

Третя причина – відсутність раціонального державного регулювання експортно-імпорتنих операцій на ринку сільськогосподарської продукції. Наприклад, ми експортуємо зерно і завозимо продукцію тваринництва, де 60-80% концентровані корми (зерно) в балансі кормів. При цьому вивозимо додану вартість.

Четверта причина – надзвичайно низька купівельна спроможність населення. Серед країн Європи в Україні, за винятком Молдови, у 2010-2011 роках найнижчий рівень заробітної плати і купівельної спроможності населення. Це зумовлює те, що продукти харчування у доходах населення України нині становлять близько 53%, тоді як у Німеччині – 8%, Польщі – 20%. Цим пояснюється величезна вразливість нашого населення на будь-які підвищення цін на продукти харчування.

Вважаємо, для досягнення успішного регулювання ринків вітчизняної сільськогосподарської продукції за рахунок загальноприйнятних економічних важелів державного регулювання нині необхідно як мінімум усунути вказані недоліки.

На завершення слід відзначити, що наукові надбання І.І. Лукінова є вагомим внеском у розвиток сучасної економічної науки і практики. Своєю працею, науковими здобутками, інтелектом, гуманністю він заслужив, щоб пам'ять про нього жила в наших серцях.

*

Современное состояние ценового паритета в АПК

*Б.И. ПАСХАВЕР, доктор экономических наук, профессор, академик НААН
ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»*

Изучая наследие академика И.И. Лукинова, важно учесть биографические обстоятельства его научной жизни. Сменив директорские кресла в институтах экономики двух академий, Иван Илларионович возглавил не аграрное отделение, которое он вверил академику А.М. Онищенко, а отделение политической экономии. С этого времени усиливается теоретическая и макроэкономическая направленность его творчества в науке о ценообразовании. Сегодня нам тоже важно согласовать общетеоретические и прикладные разработки, посвященные аграрным ценам.

Политической экономии безразличны отраслевые и профессиональные интересы, и в этом ее объективность. Вспомним, как в теоретической модели формируется цена сельскохозяйственного продукта. Игра спроса и предложений определяет цену рыночного равновесия. Эта цена устанавливает границы ареала распространения сельскохозяйственной культуры. Если рыночная цена растет, этот ареал расширяется и в производство вовлекаются участки, считавшиеся хуже худших. Если цена падает, ареал сокращается, и понятие «худший участок» движется вверх по шкале плодородия. Предельной становится земля, где плодородие обеспечивает только среднюю норму прибыли на авансированный капитал, но не приносит ренты, а потому имеет нулевую цену земли.

Понятие «худшего участка», т.е. земли с нулевой рентой и нулевой ценой – фундаментальная категория классической теории ренты. В ней суть знаменитого высказывания Д. Рикардо о причинах рентных выплат. На всех участках, кроме худшего, возникает сверхсредняя прибыль, т.е. земельная рента, а ее капитализация дает цену земли. Иначе говоря, цена продукта формирует цену земли, а не наоборот. Понятие «худшего участка» применимо на локальном, национальном и глобальном уровнях. При высокой экономической открытости мировые цены могут определять цены национального рынка, и худшие участки будут находиться за пределами страны, все земли которой становятся рентабельными.

Когда у нас нет возможности определить худшие участки, и мы исчисляем цену продукта по средним данным, в формулу цены вводится рентная составляющая, но это всего лишь технический прием расчета. Теоретическая же основа ценообразования остается неизменной: цена продукта земли первична, цена самой земли – вторична. Поэтому развитие земельного рынка рационализирует землепользование, обеспечит сельское хозяйство ипотечными кредитными ресурсами, но не повысит его цен и доходов. Ценовая аграрная конъюнктура по-прежнему будет определяться платежеспособным спросом и мировыми ценами, но она, в свою очередь, предопределяет динамику цен земельного рынка: вздорожание продуктов питания – фактор роста земельных цен.

Например, в США за пятилетний промежуток между двумя последними сельскохозяйственными переписями рыночная цена фермерских земель увеличилась в 1,5 раза. Такую динамику этой части национального богатства Америки и других стран вызвала ценовая тенденция мирового рынка продовольствия. По данным ценовых индексов ФАО, в последней декаде минувшего века на мировом продовольственном рынке был отмечен понижающийся ценовой тренд: между 1990 и 2000 годами продовольственные цены снизились на 15%. Но в новом веке ценовая динамика изменилась на противоположную: за последние 11 лет цены на продукты питания в планетарном масштабе выросли в 2,5 раза, т.е. среднегодовой темп ценового роста составил почти 9%.

Понятно, что эта средняя цифра сильно варьирует по группам стран с разным уровнем экономического развития: в США годовой темп продовольственной инфляции в текущем веке – 3%, в Украине – 12%.

Интересно отметить, что в заканчивающемся году Украина добилась существенного снижения уровня инфляции, но лишь в III сфере АПК. Рост потребительских цен на продовольствие в этом году составит 7%. Но в I и II сферах АПК инфляция сохраняется на недопустимо высоком уровне: цены средств сельскохозяйственного производства увеличились на 19%, сельскохозяйственной продукции – на 16%. Такая двухзначная инфляция цен производителей грозит всплеском цен на потребительском рынке, и ее необходимо всемерно погасить.

Теоретической коррекции требуют предлагаемые формулы аграрных цен в отношении фонда возмещения. Согласно действующей системе бухгалтерского учета, в себестоимость сельскохозяйственной продукции включается процент за краткосрочный кредит и арендная плата за землю. Но теория гласит, что средняя норма прибыли распадается на ссудный процент и предпринимательский доход, а рента является сверхсредней прибылью. Таким образом, и плату за кредит, и плату за землю надо включать не в себестоимость, а в прибыль. Соответствующий пересчет по данным 2010 года показывает, что себестоимость растениеводческой продукции снижается на 13%, а ее рентабельность поднимается с 27 до 45%.

Следует отметить, что Система национальных счетов плату за землю и кредит включает не в промежуточное потребление, а в добавленную стоимость. Поэтому необходимо привести в соответствие положения бухгалтерского учета и Системы национальных счетов, которая признана методологической основой современной отечественной статистики.

Важный методический вопрос ценообразования – следует ли включать в формулу цены сельскохозяйственного продукта показатель скорости оборота авансированного капитала? Развитие рыночных отношений обеспечивает свободу перелива капитала, т.е. час-

тному власнику гарантується право вибору при диверсифікації капіталу. При наявності такого вибору інвестор орієнтується на норму прибутку або відсотка в річному обчисленні, що призводить до вирівнювання цього показника по об'єктам інвестування, т.е. починає діяти закон середньої норми прибутку. Але якщо річна норма прибутку усереднюється, то неминем диференціюється норма прибутку на один оборот капіталу.

Високоякісний коньяк тому так дорогий, що його ціна акумулює річні норми прибутку за весь термін зберігання, т.е. в даному випадку норма прибутку на один оборот значно більше річної прибутку. В тих же галузях, де капітал обертається декілька разів на рік, норма прибутку в розрахунок на один оборот нижче середньорічної. Отже висновок: показник швидкості обороту капіталу в формулу ціни сільськогосподарського продукту включатися не повинен. В ній присутній лише показник середньорічного наявності виробничих фондів.

Свобода диверсифікації капіталу змінює і смисловою трактування показника норми прибутку, що входить в формулу ціни продукту. Раніше норма прибутку розглядалася як джерело накоплення, необхідного для виробництва бажаними темпами. Але діючий процес диверсифікації капіталу означає для галузі наявність постійного відтоку і притоку інвестиційних ресурсів. При високій нормі прибутку – малий відток і великий приток, при недостатній прибутку – втеча з галузі своїх і чужих капіталів. В такій ситуації норма прибутку вже не стільки джерело накоплення, скільки інструмент забезпечення інвестиційної привабливості. Повністю можливий варіант, коли не власна прибуток, а інвестиції з боку стають основним каналом накоплення. Тому при прагненні підвищити темпи зростання сільськогосподарського виробництва потрібно забезпечити агросфері пріоритетну (середню) норму прибутку.

Тепер про паритетності ціни з позицій макроекономічної теорії. Наразі ми говоримо про ціновий паритет, порівнюючи рух ціни в другій сфері АПК з динамікою ціни в двох інших його сферах. Такі розрахунки, безумовно, потрібні. Але з теоретичних позицій цінового паритету можна розуміти як відповідність фактичних ціни цінам еквівалентного, т.е. необхідного виробничого, рівня, а відхилення фактичних ціни від еквівалентних – як диспаритет і міру диспаритету.

Найбільш небезпечна форма цінового диспаритету на продовольственому ринку – цінова недоступність нормального харчування, що не дозволяє забезпечити повноцінне виробництво людського капіталу. Хоча в загальнопланетарному масштабі душеве виробництво продукції сільського господарства збільшується, зростає ціна на продовольственому ринку загострює проблему голоду і недоедання, і не тільки в найбідніших країнах. В Україні середні норми споживання нижче рекомендованих медициною: по м'ясу – на 35%, молока – 46%, фруктам – 47%, а в цілому по всьому раціону харчування його вартість в поточних цінах нижче медичної норми на 30%. Оскільки в Україні немає фізичного дефіциту продовольства, ця цифра – показник цінової недоступності, т.е. кількісний вимірник цінового диспаритету для споживача продовольства.

Міру цінового диспаритету для виробників продовольства можна визначити порівнянням дефляторів випуску по всій економіці і сільському господарству. За 20 років української державності перший дефлятор був удвічі більше другого, т.е. за цей період ціни виробників в сільському господарстві зросли в два рази повільніше, ніж в цілому по народному господарству. Це привело до значного зменшення частки і ролі агросфери по багатьох економічних показниках.

Дальніше удосконалення системи ціноутворення повинно поступово усунути ці диспаритети.

*

І.І. Лукінов як фундатор методології ринкового ціноутворення на сільськогосподарську продукцію

П.Т. САБЛУК, доктор економічних наук, професор, академік НААН, радник при дирекції Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки”

Чим довше Івана Іларіоновича немає з нами, тим частіше думаю про геніальність цієї людини. Його науковий доробок – класичний приклад поєднання оригінальної теорії, що не втрачає своєї актуальності з часом, та практики. Глибина і системність праць Івана Іларіоновича повною мірою розкрилися у проблематиці ціноутворення на продукцію сільського господарства.

Перед науковцями та практиками сьогодні гостро постало питання визначення моделі подальшого розвитку аграрної економіки, в якій одне з центральних місць має відводитись механізмам ціноутворення, теоретичні підвалини яких було розвинуто І.І. Лукіновим. Методо-

логічні положення ринкового ціноутворення на продукцію сільського господарства, як це не парадоксально, Іван Іларіонович почав розробляти в умовах командно-адміністративної системи – з 1960-х років. Основні акценти його теоретико-методологічних розробок у сфері ціноутворення можна виразити кількома цитатами з наукових праць І.І. Лукінова:

„ціни покликані покривати витрати виробництва обігу, а також забезпечувати необхідний прибуток кожному нормально працюючому підприємству” – основне положення правила ринкової економіки, яке визначає доцільність існування підприємства на ринку та в даній галузі;

тному власнику гарантується право вибору при диверсифікації капіталу. При наявності такого вибору інвестор орієнтується на норму прибутку або відсотка в річному обчисленні, що призводить до вирівнювання цього показника по об'єктам інвестування, т.е. починає діяти закон середньої норми прибутку. Але якщо річна норма прибутку усереднюється, то неминем диференціюється норма прибутку на один оборот капіталу.

Високоякісний коньяк тому так дорогий, що його ціна акумулює річні норми прибутку за весь термін зберігання, т.е. в даному випадку норма прибутку на один оборот значно більше річної прибутку. В тих же галузях, де капітал обертається декілька разів на рік, норма прибутку в розрахунок на один оборот нижче середньорічної. Отже висновок: показник швидкості обороту капіталу в формулу ціни сільськогосподарського продукту включатися не повинен. В ній присутній лише показник середньорічного наявності виробничих фондів.

Свобода диверсифікації капіталу змінює і смисловою трактування показника норми прибутку, що входить в формулу ціни продукту. Раніше норма прибутку розглядалася як джерело накоплення, необхідного для виробництва бажаними темпами. Але діючий процес диверсифікації капіталу означає для галузі наявність постійного відтоку і притоку інвестиційних ресурсів. При високій нормі прибутку – малий відток і великий приток, при недостатній прибутку – втеча з галузі своїх і чужих капіталів. В такій ситуації норма прибутку вже не стільки джерело накоплення, скільки інструмент забезпечення інвестиційної привабливості. Повністю можливий варіант, коли не власна прибуток, а інвестиції з боку стають основним каналом накоплення. Тому при прагненні підвищити темпи зростання сільськогосподарського виробництва потрібно забезпечити агросфері пріоритетну (середню) норму прибутку.

Тепер про паритетності ціни з позицій макроекономічної теорії. Наразі ми говоримо про ціновий паритет, порівнюючи рух ціни в другій сфері АПК з динамікою ціни в двох інших його сферах. Такі розрахунки, безумовно, потрібні. Але з теоретичних позицій цінового паритету можна розуміти як відповідність фактичних ціни цінам еквівалентного, т.е. необхідного виробничого рівня, а відхилення фактичних ціни від еквівалентних – як диспаритет і міру диспаритету.

Найбільш небезпечна форма цінового диспаритету на продовольственому ринку – цінова недоступність нормального харчування, що не дозволяє забезпечити повноцінне виробництво людського капіталу. Хоча в загальносвітовому масштабі душеве виробництво продукції сільського господарства збільшується, зростає ціна на продовольственому ринку усуває проблему голоду і недодання, і не тільки в найбідніших країнах. В Україні середні норми споживання нижче рекомендованих медициною: по м'ясі – на 35%, молока – 46%, фруктам – 47%, а в цілому по всьому раціону харчування його вартість в поточних цінах нижче медичної норми на 30%. Оскільки в Україні немає фізичного дефіциту продовольства, ця цифра – показник цінової недоступності, т.е. кількісний вимірник цінового диспаритету для споживача продовольства.

Міру цінового диспаритету для виробників продовольства можна визначити порівнянням дефляторів випуску по всій економіці і сільському господарству. За 20 років української державності перший дефлятор був удвічі більше другого, т.е. за цей період ціни виробників в сільському господарстві росли в два рази повільніше, ніж в цілому по народному господарству. Це привело до значного зменшення частки і ролі агросфери по багатьох економічних показниках.

Дальніше удосконалення системи ціноутворення повинно поступово усунути ці диспаритети.

*

І.І. Лукінов як фундатор методології ринкового ціноутворення на сільськогосподарську продукцію

П.Т. САБЛУК, доктор економічних наук, професор, академік НААН, радник при дирекції Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки”

Чим довше Івана Іларіоновича немає з нами, тим частіше думаю про геніальність цієї людини. Його науковий доробок – класичний приклад поєднання оригінальної теорії, що не втрачає своєї актуальності з часом, та практики. Глибина і системність праць Івана Іларіоновича повною мірою розкрилася у проблематиці ціноутворення на продукцію сільського господарства.

Перед науковцями та практиками сьогодні гостро постало питання визначення моделі подальшого розвитку аграрної економіки, в якій одне з центральних місць має відводитися механізмам ціноутворення, теоретичні підвалини яких було розвинуто І.І. Лукіновим. Методо-

логічні положення ринкового ціноутворення на продукцію сільського господарства, як це не парадоксально, Іван Іларіонович почав розробляти в умовах командно-адміністративної системи – з 1960-х років. Основні акценти його теоретико-методологічних розробок у сфері ціноутворення можна виразити кількома цитатами з наукових праць І.І. Лукінова:

„ціни покликані покривати витрати виробництва обігу, а також забезпечувати необхідний прибуток кожному нормально працюючому підприємству” – основне правило ринкової економіки, яке визначає доцільність існування підприємства на ринку та в даній галузі;

„проблема цін та рентабельності органічно переплітається з глибинними процесами, що протікають у сферах виробництва та обігу” – постулат, що відображає роль цін у функціонуванні економіки;

„неможливо допускати виникнення диспропорцій між промисловим і сільськогосподарським виробництвом” – нехтування даним положенням призвело до катастрофічного диспаритету цін між сільським господарством та іншими галузями економіки, що споживають сільськогосподарську продукцію або постачають ресурси та матеріально-технічне забезпечення в аграрну галузь;

„спроби розглядати закупівельні ціни на сільськогосподарські продукти ізольовано від інших цін не дозволяють розкрити закономірності явищ ціноутворення і характеру дії закону вартості” та „ціна – регулятор міжгалузевих відносин” – визначення центрального місця ціни у формуванні справедливих міжгалузевих відносин, чому приділяється значна увага і в сучасних дослідженнях;

„співвідношення цін впливає на галузеву структуру виробництва, динаміка цін на сільськогосподарську продукцію і промислові товари відбивається на економіці всієї держави” – правдивість даного твердження яскраво підтверджується прикладом сьогодення, коли порушена раціональна структура сільськогосподарського виробництва в напрямі виробництва окремих високорентабельних експортоорієнтованих видів рослинницької продукції, що позначається на структурі харчування населення, з одного боку, а з іншого – тільки в останні кризові роки та в зв’язку із загрозою продовольчої безпеки на планеті сільське господарство відчуває приплив капіталів з інших галузей економіки і починається процес відновлення сільського господарства як потенційно високоефективного в економічному відношенні виду діяльності;

„ціна не може бути вищою суспільної вартості продукту, але не нижче витрат на її виробництво” – визначає по суті ціну як результат балансування попиту і пропозиції на ринку, її роль у забезпеченні соціального розвитку та інтересів споживача, а також роль у забезпеченні інтересів виробника;

„доданий продукт розподіляється через відхилення цін від витрат виробництва та собівартості” – визначається роль ціни у формуванні прибутку підприємств, а відповідно і можливостей його до розширеного відтворення;

„гнучкий підхід до встановлення цін” – положення, яке повною мірою відповідає законам функціонування ринку в різних аспектах – залежно від типів ринку і категорій споживачів, учасників процесу виробництва і просування продукції на ринок тощо.

Ці твердження є істиною, яку необхідно впровадити у практичну щоденну діяльність з управління сільським господарством та аграрним ринком. Адже проблемою сьогодення є недосконалий механізм ціноутворення, який за ринкової економіки не забезпечує прибутковості авансованого капіталу в сільському господарстві, адекватної середньому рівню по національній економіці, а критерій норми прибутку не став регулятором економічних відносин. Зазначене створює передумови для нерівно сприятливих умов розвитку галузі сільського

господарства порівняно з іншими галузями економіки, де норма прибутку враховує весь авансований капітал, проте в сільському господарстві поза економічним оборотом залишається ресурс землі. Необхідним на макрорівні стає забезпечення еквівалентності міжгалузевого обміну, забезпечення рівно сприятливих економічних умов господарювання та включення ресурсу землі до складу активів – на мікрорівні.

Розв’язання цього питання потребує переходу до формування доходності галузі на основі методології ціни виробництва і норми прибутку на авансований капітал. Концептуальна схема цінового регулювання в даному випадку повинна мати таку логічну послідовність:

1) досягнення балансу попиту і пропозиції по кожному виду продукції – по показниках обсягу продукції на ринку та цін;

2) ціна продукції визначається ринком залежно від кон’юнктури (платоспроможність попиту, цінові очікування, державне регулювання, в тому числі фінансові та товарні інтервенції, квотування);

3) для забезпечення економічного інтересу виробника ціна пропозиції має визначатися за формулою, що повинна враховувати вартість землі як авансованого капіталу у виробництво сільськогосподарської продукції. Ця ціна має слугувати орієнтиром при здійсненні державного регулювання ринку як в ціновому аспекті, так і при встановленні орієнтовних цін для врегулювання обсягів пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції і продовольства. Застосування даної формули розрахунку ціни дає змогу дотримуватися закону вартості, про що зазначав Іван Іларіонович, при виробництві продукції сільського господарства, адже ресурс землі має бути активом, оскільки бере безпосередню участь у процесі виробництва як засіб і предмет праці;

4) за умови незабезпечення ринковою ціною ціни пропозиції – компенсація (доплати, пільгове кредитування, стимулювання попиту тощо);

5) за умови перевищення ринковою ціною ціни попиту – застосування механізмів стимулювання попиту в межах забезпечення продовольчої безпеки країни.

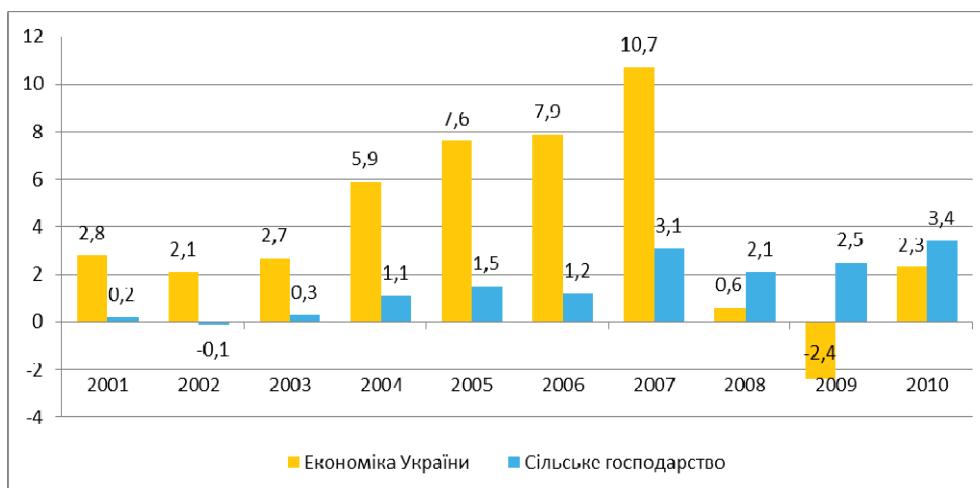
Отже, основою цінового механізму і основною метою його застосування має стати баланс обсягів та цін попиту і пропозиції.

Однією з найважливіших позицій наведеного вище механізму функціонування аграрного ринку за допомогою регулятора – ціни є визначення справедливої ціни виробництва, тобто такої ціни, що забезпечує покриття витрат та отримання прибутку на рівні не менше середнього по економіці країни. Показник норми прибутку є основним індикатором привабливості галузі як економічного виду діяльності, адже за низької норми прибутку інвестори не мають стимулу вкладати (авансувати) капітал в ту чи іншу галузь чи виробництво.

Розрахований в ННЦ „Інститут аграрної економіки” показник норми прибутку в сільському господарстві (з урахуванням вартості земель) та по економіці країни в цілому дає зрозумілу й об’єктивну картину того, що інвестиційна привабливість сільського господарства зростає в останні роки, проте була надто низькою порівняно з іншими галузями економіки впродовж тривалого періоду часу.

Схема функціонування цінового механізму в регулюванні аграрного ринку

№	Попит	Пропозиція
1	Балансування попиту і пропозиції у кількісних та вартісних показниках	
2	Включає формування попиту на ринках агропродукції	Включає ланки від виробництва до точки продажу кінцевої продукції (виробник-маркетинговий посередник-переробна структура-маркетингова структура)
3	Ціна попиту формується під впливом факторів: платоспроможність попиту, якість продукції, обсяг сегменту ринку, доступність товару, показників експорту-імпорту, ціни і доступність споріднених товарів, соціально-психологічні фактори та ін. Забезпечує соціально-економічні інтереси споживача	Ціна пропозиції формується під впливом факторів: техніко-технологічні характеристики виробництва, вартість факторів виробництва, природно-кліматичні фактори, конкуренція на ринку, показники експорту-імпорту, ціни і доступність споріднених товарів, цінові очікування та ін. Забезпечує економічні інтереси виробництва (ланок пропозиції) $Ц_v = C_v + \frac{НП}{100} \cdot К$
4	Ціна має визначатись відповідно до закону вартості. Ціна виробника повинна бути в основі вартості, грошовим виразом якої є ціна покупця	
5	Регулюється товарними, фінансовими інтервенціями, іншими важелями врегулювання цінових та кількісних параметрів аграрного ринку	Врівноважується фінансовими (дотації, податкові та кредитні пільги тощо) та адміністративними важелями (квотування)
6	Потребує розвитку інституції попиту (в т.ч. оптових ринків, обслуговуючої кооперації, професійних об'єднань виробників та ін.)	Потребує розвитку інституціонального середовища формування пропозицій (розвиток інтеграції та кооперації у сфері виробництва та просування продукції, кредитна кооперація та ін.)
7	Кінцева мета: вирішення соціальних проблем та забезпечення доступності та якості продовольства	Кінцева мета: забезпечення кількісних та якісних параметрів продовольчої безпеки, експортного потенціалу країни, економічного та соціального інтересу до сільськогосподарської діяльності

Норма прибутку в середньому по економіці України та в сільському господарстві (з урахуванням вартості земель), %

Включення вартості землі до авансованого у виробництво капіталу дасть змогу застосувати об'єктивні ринкові закони до сільського господарства, задіяти закон вартості та запровадити цивілізовані економічні правила гри, що є неодмінною передумо-

вою отримання в сільському господарстві адекватної понесеним затратам і потребам у відтворенні вкладених активів ціни на вироблену продукцію – згідно з методологічними підходами до ціноутворення, розробленими І.І. Лукіновим.

*

Фізико-економічне бачення розвитку аграрної сфери України

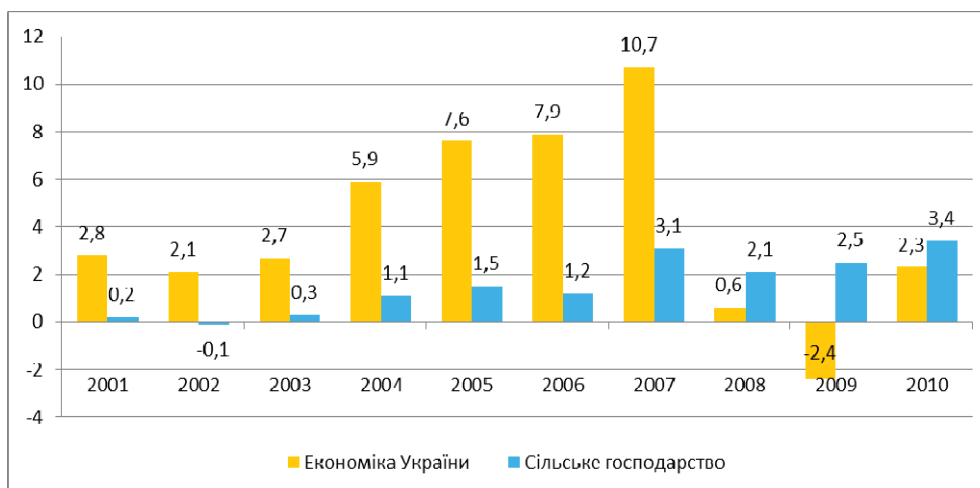
**В.О. ШЕВЧУК, доктор економічних наук, професор,
голова Наукового товариства імені Сергія Подолинського**

Стисло окреслюючи фізико-економічне бачення розвитку аграрної сфери України, можна розглядати два блоки міркувань. Перший пов'язаний безпосередньо з темою семінару, тобто з проблемами ціноутворення, другий – з фізико-економічною основою ціноутворення.

Доречно зацитувати слова, що не втратили – і не втратять актуальності, бо сказані одним українським генієм про іншого. Йдеться про новатора, якого й досі не осягнули, як свого часу не оцінили й не зрозуміли Г. Гельмгольца, Л. Майєра, В. Томсона (лорда Кельвіна). Та якраз він, самостійно усвідомивши порушені «батьками» термодинаміки ідеї енергетичної відміннос-

Схема функціонування цінового механізму в регулюванні аграрного ринку

№	Попит	Пропозиція
1	Балансування попиту і пропозиції у кількісних та вартісних показниках	
2	Включає формування попиту на ринках агропродукції	Включає ланки від виробництва до точки продажу кінцевої продукції (виробник-маркетинговий посередник-переробна структура-маркетингова структура)
3	Ціна попиту формується під впливом факторів: платоспроможність попиту, якість продукції, обсяг сегменту ринку, доступність товару, показників експорту-імпорту, ціни і доступність споріднених товарів, соціально-психологічні фактори та ін. Забезпечує соціально-економічні інтереси споживача	Ціна пропозиції формується під впливом факторів: техніко-технологічні характеристики виробництва, вартість факторів виробництва, природно-кліматичні фактори, конкуренція на ринку, показники експорту-імпорту, ціни і доступність споріднених товарів, цінові очікування та ін. Забезпечує економічні інтереси виробництва (ланок пропозиції) $Ц_v = C_v + \frac{НП}{100} \cdot К$
4	Ціна має визначатись відповідно до закону вартості. Ціна виробника повинна бути в основі вартості, грошовим виразом якої є ціна покупця	
5	Регулюється товарними, фінансовими інтервенціями, іншими важелями врегулювання цінових та кількісних параметрів аграрного ринку	Врівноважується фінансовими (дотації, податкові та кредитні пільги тощо) та адміністративними важелями (квотування)
6	Потребує розвитку інституції попиту (в т.ч. оптових ринків, обслуговуючої кооперації, професійних об'єднань виробників та ін.)	Потребує розвитку інституціонального середовища формування пропозицій (розвиток інтеграції та кооперації у сфері виробництва та просування продукції, кредитна кооперація та ін.)
7	Кінцева мета: вирішення соціальних проблем та забезпечення доступності та якості продовольства	Кінцева мета: забезпечення кількісних та якісних параметрів продовольчої безпеки, експортного потенціалу країни, економічного та соціального інтересу до сільськогосподарської діяльності

Норма прибутку в середньому по економіці України та в сільському господарстві (з урахуванням вартості земель), %

Включення вартості землі до авансованого у виробництво капіталу дасть змогу застосувати об'єктивні ринкові закони до сільського господарства, задіяти закон вартості та запровадити цивілізовані економічні правила гри, що є неодмінною передумо-

вою отримання в сільському господарстві адекватної понесеним затратам і потребам у відтворенні вкладених активів ціни на вироблену продукцію – згідно з методологічними підходами до ціноутворення, розробленими І.І. Лукіновим.

*

Фізико-економічне бачення розвитку аграрної сфери України

**В.О. ШЕВЧУК, доктор економічних наук, професор,
голова Наукового товариства імені Сергія Подолинського**

Стисло окреслюючи фізико-економічне бачення розвитку аграрної сфери України, можна розглядати два блоки міркувань. Перший пов'язаний безпосередньо з темою семінару, тобто з проблемами ціноутворення, другий – з фізико-економічною основою ціноутворення.

Доречно зацитувати слова, що не втратили – і не втраять актуальності, бо сказані одним українським генієм про іншого. Йдеться про новатора, якого й досі не осягнули, як свого часу не оцінили й не зрозуміли Г. Гельмгольца, Л. Майєра, В. Томсона (лорда Кельвіна). Та якраз він, самостійно усвідомивши порушені «батьками» термодинаміки ідеї енергетичної відміннос-

ті живого від мертвого, першим застосував їх до вивчення економічних явищ. Так свого часу сказав академік В. Вернадський про доктора С. Подолинського.

У цих словах чітко розмежування сфер живого та неживого, і натяки на сферу розумного. Бо у Подолинського є унікальні положення, де він показує, як сільський вчитель уроками в сільській школі чи пересічний музикант, навіть не дуже видатний, виконанням музики можуть впливати на підвищення продуктивності сільського господарства, не кажучи вже про вплив університетів, лабораторій тощо, роль яких учений чітко і недвозначно розкриває.

У подальшому над цими проблемами поглиблено працював академік В. Вернадський. Саме він створив фундаментальні теорії геосфери, біосфери, ноосфери, про які нині знає світ. Наш сучасник М. Руденко розвинув фізико-економічне бачення кожної з цих сфер. Так, зі сфери живого він виокремив сільське господарство, зробивши на ньому наголос, зі сфери неживого виокремив промисловість, підпорядковуючи її сільському господарству.

Якраз М. Руденко першим сказав про те, що кожна із трьох сфер володіє капіталом, тобто, за класичним визначенням, є вартістю, яка продукує додаткову вартість. Відтак капітал, який функціонує у сфері живого, мислитель назвав абсолютним, у сфері неживого – відносним, у сфері розумного – інтелектуальним. Відповідно кожен із них продукує і додаткову вартість. Так, абсолютний капітал продукує абсолютну додаткову вартість, відносний капітал продукує відносну додаткову вартість.

За іншим класичним визначенням ціна – це грошовий вираз вартості. У зв'язку з цим доречно посилатися на основоположну економічну працю М. Руденка, що має назву "Енергія прогресу". Її видання російською мовою рік тому презентували в цьому залі. М. Руденко пояснює, що являє собою енергія прогресу: це фізичний аналог абсолютної додаткової вартості. Отже, абсолютна додаткова вартість є категорією, вельми близькою до ціни, а енергія прогресу – це, так би мовити, фізичний аналог останньої.

За М. Руденком, можна вивести структуру абсолютного капіталу, що продукує абсолютну додаткову вартість. Мислитель вказує на абсолютні блага. Це земля, зерно, соломка, худоба і гній. Відсутність будь-якого з них призведе до того, що людство загине. Отже, абсолютний капітал працює і абсолютна додаткова вартість, тобто енергія прогресу, продукується тільки тоді, коли наявна сукупність цих п'яти абсолютних благ. Положення про абсолютні блага ми повинні вписати в конституцію, в рамковий чи інший закон України.

Оскільки енергетична лінія у працях М. Руденка є провідною, то належить міркувати далі над тим, що відбувається в інших досліджуваних ним сферах. Відповідно у цих сферах слід виокремити такі компоненти, як ресурси, процеси і результати. З позицій фізичної економії ці компоненти у сферах живого, неживого і розумного є діаметрально різними.

І якщо за Марксом земля та плуг, який її оре, – це одне й те ж, то за Подолинським, Вернадським і Руденком – це зовсім не те! Адже ресурси, процеси і резуль-

тати у сфері живого – це одне, у сфері неживого – інше, а в сфері розумного – ще специфічніше.

Нарощування абсолютних благ, їх примноження відбувається, умовно кажучи, на пшеничній ниві та тваринницькій фермі. Пропонуємо називати їх сукупність антиентропійними фотосинтетичними еколого-економічними системами. Для того щоб абсолютні блага самонарощувалися, а вони спроможні це робити, бо є антиентропійними і мультиплікуються, потрібні певні технічні засоби.

У сфері неживого отримати такі засоби дають змогу майстерні (слюсарні, столярні тощо), які допомагають виготовити найпростіші косу, граблі, ціп чи досконаліші трактори і т.д., включаючи найскладнішу, найсучаснішу техніку. Пропонуємо іменувати їх ентропійними техніко-економічними системами. Коли людство винайшло їх, воно у такий спосіб підвищило продуктивність сільського господарства, котре стало енергетично продуктивнішим. Закономірно це збільшило ціну його продукції.

Давно тривають пошуки джерел енергії, якісь називають альтернативними, маючи на увазі насамперед енергію вітру, води, сонця. У С. Подолинського є праця, де він цитує шведського інженера Еріксона, який довів, що треба 20 квадратних метрів площі, щоб зібрати енергію, достатню для забезпечення кожного пересічного землянина. Технічні установки, що акумулюють цю відтворену енергію, пропонуємо називати антиентропійними нефотосинтетичними енергетичними системами. Їх експлуатація теж збільшує ціну продукції сільського господарства.

З появою машин потреба сільського господарства у енергії різко зростає. Її здатні задовольнити лише викопні енергоносії – вугілля, кам'яне та буре, горючі сланці, торф, нафта, газ. Технічні установки, що працюють на викопних енергоносіях, називаємо ентропійними енергетичними системами. Спалювання невідтворених енергоносіїв різко підвищує собівартість сільськогосподарської продукції.

Сільське господарство та підпорядкована йому промисловість набувають керованості завдяки сфері розумного, яку М. Руденко поділяє на державу й логос. В українському селі єдність влади й інтелекту віддавна уособлюють сільська управа, церква і школа. Їх сучасний симбіоз іменуємо антиентропійними владно-інтелектуальними системами. Утримання цих систем також збільшує ціну продукції сільського господарства.

Щоб визначити сукупну вартість продукції сільського господарства, необхідно врахувати всі взаємозв'язки та енергетичні витрати таких систем. Для цього потрібен підхід, подібний тому, який використав В. Леонтьєв, застосувавши складну систему рівнянь для відповідних підрахунків. Також слід застосувати методи функціонально-вартісного аналізу, щоб знайти резерви економії в кожній із сфер. Доцільними є й напрацювання, зроблені свого часу академіком І. Лукиновим, про які говорили попередні доповідачі, особливо академік П. Саблук.

Подібним чином слід робити підрахунки і в сферах неживого та розумного. Оскільки ці питання виходять за рамки семінару, про них треба говорити в інший раз і в іншій аудиторії.

У зв'язку з цим доречніше вести мову про фундаментальну базу вирішення вказаних проблем, зокрема про фізико-економічну основу бачення розвитку аграрної сфери України.

Удосконалення теоретичної економії слід бачити у поєднанні двох наук. Першою є фізична економія, з якої має випливати, їй підпорядковуватися і її продовжувати та доповнювати політична економія. Бо саме таким був генезис: спочатку з'явилися фізіократи, а вже потім – Адам Сміт.

Тому поряд із теоретико-економічною слід розвивати історико-економічну складову економічного знання. Вона має два компоненти. Першим є економічна історія, яку називають історією господарювання. Її фізико-економічне бачення згідно з біоенергетичним принципом дозволяє вести мову про три типи цивілізацій. Перший тип заснований на морекультурах, другий – на трав'яних культурах, третій – на зернових культурах.

М. Руденко поррахував їх потенціал у біоенергетичних одиницях, позначивши 2 одиницями потенціал цивілізацій, заснованих відповідно на морекультурах і трав'яних культурах. Потенціал цивілізацій, заснованих на зерні, склав 5 одиниць, з яких 3 одиниці отримують за рахунок зерна і 2 – за рахунок соломи.

Стосовно другого компонента – історії економічної думки – вважаю, що можемо зробити виклик цивілізованому світу, якщо наважимося видати трьома блоками 25-30 томів під загальною робочою назвою "Фізична економія. Світове надбання". Перший блок повинні складати надбання європейської фізіократії, що була не тільки французькою, але й британською, італійською, німецькою, російською. Другий блок мають представляти надбання подвижників української школи – Подолинського, Вернадського, Руденка. Третім блоком є сучасна світова фізико-економічна думка. Її представляють близько 30 персоналій, праці яких треба узагальнити й видати. Серед них є два нобелівських лауреати: це Фредерік Содді, щоправда, лауреат із хімії, який потім захопився фізико-економічними проблемами монетарної економіки, та Моріс Алле, який помер торік, не доживши до 100 років.

Що стосується прикладної економіки, то її розвиток передбачає необхідність на засадах фізичної економії

розвивати такі галузі економічного знання, як прикладна економіка живого, прикладна економіка неживого і прикладна економіка розумного.

З огляду на те, що живе й неживе набувають керуваності лише завдяки розумному, розвитку на фізико-економічних засадах потребують теорія і практика управління економікою. Управляти живим, неживим і розумним, а особливо їх взаємодією колосально складно. Історично належить провести такі паралелі.

У час, коли творив українець С. Подолинський, поляк Б. Трентовський став засновником кібернетики. Зіставляючи доробки В. Вернадського й Н. Вінера, з'ясовуємо: Вернадський досліджував живе, неживе й розумне, а Вінер називав кібернетикою управління машиною, твариною й людиною, тобто майже тим самим. Ніхто не проводив паралелей між здобутками М. Руденка і В. Глушкова, хоча, очевидно, їх логічно провести.

На фізико-економічній основі відповідно треба розробляти і монетарну теорію. Адже М. Руденко майже 10 років тому писав, що якби «еталоном вартості зробити тонну або центнер пшениці...», сотні мільйони землян були б врятовані від голодної смерті».

Ця високогуманна думка мислителя вельми продуктивна. Очевидно, що забезпеченням такої монетарної системи мають бути вказані 5 абсолютних благ, тобто абсолютний капітал як їх сукупність, а забезпеченням стійкості економіки загалом – кластери самовідтворюваних і самодостатніх систем, впроваджуваних у сферах живого, неживого й розумного, а в подальшому – мережі та інфраструктури кластерів і навіть транснаціональні корпорації, побудовані на фізико-економічних засадах.

На цій основі треба і можна реформувати освіту. Завдяки фізико-економічній освіті ми повинні навчити студентів мислити природничими категоріями і природними законами, світовими константами. Виховати з них захисників майбутніх поколінь, наполягати на невідкладності виховання не катів, а адвокатів власних нащадків.

Так має виглядати система знань, на якій ґрунтуватиметься подальше удосконалення мислення, господарювання, урядування, а відповідно – розвиток аграрної сфери України.

*

Ціновий фактор і розвиток аграрного виробництва України

В.Я. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК, доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач відділення, заступник директора Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки”

Хотілося б перш за все згадати відзначення 50-річчя з дня народження Івана Іларіоновича. Це було в залі Інституту економіки. Він завжди свій день народження відзначав якимись досягненнями в економіці. Й до тепер це пам'ятається. Тоді я працював у відділі сільськогосподарства ЦК Компартії України завідувачем сектору науки і навчальних закладів. Трапилось так, що завідувач відділу Анатолій Дмитрович Коваленко за-

пропонував мені поздоровити Івана Іларіоновича. Тоді Іван Іларіонович зробив наукову доповідь, обґрунтував і пояснив усім академістам теорію вартості. Формулу Карла Маркса $c+v+m$ ще ніхто не спростував. Вартість товарів визначається затратами суспільно необхідної праці ($c+v$), а ціна має відшкодовувати затрати і забезпечити одержання додаткової вартості (m). Це є вимоги об'єктивного закону вартості, порушення якого призво-

У зв'язку з цим доречніше вести мову про фундаментальну базу вирішення вказаних проблем, зокрема про фізико-економічну основу бачення розвитку аграрної сфери України.

Удосконалення теоретичної економії слід бачити у поєднанні двох наук. Першою є фізична економія, з якої має випливати, їй підпорядковуватися і її продовжувати та доповнювати політична економія. Бо саме таким був генезис: спочатку з'явилися фізіократи, а вже потім – Адам Сміт.

Тому поряд із теоретико-економічною слід розвивати історико-економічну складову економічного знання. Вона має два компоненти. Першим є економічна історія, яку називають історією господарювання. Її фізико-економічне бачення згідно з біоенергетичним принципом дозволяє вести мову про три типи цивілізацій. Перший тип заснований на морекультурах, другий – на трав'яних культурах, третій – на зернових культурах.

М. Руденко поррахував їх потенціал у біоенергетичних одиницях, позначивши 2 одиницями потенціал цивілізацій, заснованих відповідно на морекультурах і трав'яних культурах. Потенціал цивілізацій, заснованих на зерні, склав 5 одиниць, з яких 3 одиниці отримують за рахунок зерна і 2 – за рахунок соломи.

Стосовно другого компонента – історії економічної думки – вважаю, що можемо зробити виклик цивілізованому світу, якщо наважимося видати трьома блоками 25-30 томів під загальною робочою назвою "Фізична економія. Світове надбання". Перший блок повинні складати надбання європейської фізіократії, що була не тільки французькою, але й британською, італійською, німецькою, російською. Другий блок мають представляти надбання подвижників української школи – Подолинського, Вернадського, Руденка. Третім блоком є сучасна світова фізико-економічна думка. Її представляють близько 30 персоналій, праці яких треба узагальнити й видати. Серед них є два нобелівських лауреати: це Фредерік Содді, щоправда, лауреат із хімії, який потім захопився фізико-економічними проблемами монетарної економіки, та Моріс Алле, який помер торік, не доживши до 100 років.

Що стосується прикладної економіки, то її розвиток передбачає необхідність на засадах фізичної економії

розвивати такі галузі економічного знання, як прикладна економіка живого, прикладна економіка неживого і прикладна економіка розумного.

З огляду на те, що живе й неживе набувають керуваності лише завдяки розумному, розвитку на фізико-економічних засадах потребують теорія і практика управління економікою. Управляти живим, неживим і розумним, а особливо їх взаємодією колосально складно. Історично належить провести такі паралелі.

У час, коли творив українець С. Подолинський, поляк Б. Трентовський став засновником кібернетики. Зіставляючи доробки В. Вернадського й Н. Вінера, з'ясовуємо: Вернадський досліджував живе, неживе й розумне, а Вінер називав кібернетикою управління машиною, твариною й людиною, тобто майже тим самим. Ніхто не проводив паралелей між здобутками М. Руденка і В. Глушкова, хоча, очевидно, їх логічно провести.

На фізико-економічній основі відповідно треба розробляти і монетарну теорію. Адже М. Руденко майже 10 років тому писав, що якби «еталоном вартості зробити тонну або центнер пшениці...», сотні мільйони землян були б врятовані від голодної смерті».

Ця високогуманна думка мислителя вельми продуктивна. Очевидно, що забезпеченням такої монетарної системи мають бути вказані 5 абсолютних благ, тобто абсолютний капітал як їх сукупність, а забезпеченням стійкості економіки загалом – кластери самовідтворюваних і самодостатніх систем, впроваджуваних у сферах живого, неживого й розумного, а в подальшому – мережі та інфраструктури кластерів і навіть транснаціональні корпорації, побудовані на фізико-економічних засадах.

На цій основі треба і можна реформувати освіту. Завдяки фізико-економічній освіті ми повинні навчити студентів мислити природничими категоріями і природними законами, світовими константами. Виховати з них захисників майбутніх поколінь, наполягати на невідкладності виховання не катів, а адвокатів власних нащадків.

Так має виглядати система знань, на якій ґрунтуватиметься подальше удосконалення мислення, господарювання, урядування, а відповідно – розвиток аграрної сфери України.

*

Ціновий фактор і розвиток аграрного виробництва України

В.Я. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК, доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач відділення, заступник директора Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки”

Хотілося б перш за все згадати відзначення 50-річчя з дня народження Івана Іларіоновича. Це було в залі Інституту економіки. Він завжди свій день народження відзначав якимись досягненнями в економіці. Й до тепер це пам'ятається. Тоді я працював у відділі сільськогосподарства ЦК Компартії України завідувачем сектору науки і навчальних закладів. Трапилось так, що завідувач відділу Анатолій Дмитрович Коваленко за-

пропонував мені поздоровити Івана Іларіоновича. Тоді Іван Іларіонович зробив наукову доповідь, обґрунтував і пояснив усім академістам теорію вартості. Формулу Карла Маркса $c+v+m$ ще ніхто не спростував. Вартість товарів визначається затратами суспільно необхідної праці ($c+v$), а ціна має відшкодовувати затрати і забезпечити одержання додаткової вартості (m). Це є вимоги об'єктивного закону вартості, порушення якого призво-

дить до значних втрат навіть до ліквідації виробництва. Відстоювання вимог закону вартості є наріжним каменем наукової роботи Івана Іларіоновича.

Сьогодні на практиці бачимо результати порушення закону вартості. Протягом багатьох років диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і матеріально-технічні ресурси, які споживає сільське господарство, постійно зростає. З 1990 року різниця в індексі цін досягла 8-кратного розміру не на користь селян.

Постійне відставання приросту цін на сільськогосподарську продукцію, в основному на тваринницьку, призвело до значного скорочення поголів'я, а відповідно і виробництва продукції. Порівняно з 1990 роком у 2010 році виробництво молока зменшилося у 2,3, м'яса – у 2,1, у тому числі великої рогатої худоби – у 4,6, свиней – у 2,5, овець та кіз – у 2,2 рази, при зростанні виробництва м'яса птиці на 35%.

Усе це наслідки цінової недосконалості, за якої у багатьох випадках не відшкодувалися затрати, тобто господарства були збитковими, а отже приречені на ліквідацію.

Диспаритетність цін зумовлена перш за все недосконалістю теоретичних основ ціноутворення. Застосування показника рівня рентабельності як відношення прибутку до собівартості продукції забезпечує окупність затрат на формування основних засобів у десятки разів меншу ніж оборотних. Це пояснюється тим, що вартість основних засобів у собівартості продукції враховується на рівні амортизаційних відрахувань (3-10% вартості), тоді як вартість оборотних включається у повному обсязі.

Постає запитання: „Чому затрати на основні і оборотні засоби окуповуються по-різному?“. Вони мають окупуватися в однаковій мірі. Тому при ціноутворенні слід застосовувати показник норми прибутку як відношення прибутку до вартості авансованого у виробництво капіталу (основних і оборотних засобів у повній

вартості). Слід враховувати також термін обороту капіталу

Отже, формула ціни на продукцію матиме такий вигляд:

$$Ц = C_n + K_{\text{нп}} \cdot (V_{\text{оз}} \cdot K_{\text{озз}} + V_{\text{оф}} \cdot K_{\text{ооф}} + V_3 \cdot K_{\text{озз}}),$$

де C_n – нормативна ціна 1 т продукції, грн;

C_n – нормативна собівартість продукції (при цьому оплата праці встановлюється на рівні галузей економіки країни, включається орендна плата за землю і майно, а оплата праці – на рівні економіки країни);

$K_{\text{нп}}$ – коефіцієнт середньої по країні норми прибутку;

$V_{\text{оз}}$ – середньорічна вартість основних засобів, що беруть участь у виробництві 1 т продукції, грн;

$K_{\text{озз}}$ – коефіцієнт оборотності основних засобів (визначається діленням терміну задіяння основних засобів у забезпеченні технологічного циклу в днях (місяцях) на кількість днів (місяців) у календарному році);

$V_{\text{оф}}$ – середньорічна вартість оборотних засобів, витрачених на виробництво 1 т продукції (повна собівартість без амортизації та орендної плати);

$K_{\text{ооф}}$ – коефіцієнт оборотності оборотних засобів за рік (визначається по основних елементах затрат діленням оборотних засобів (у днях, місяцях) на їх кількість (днів, місяців) у календарному році);

V_3 – грошова оцінка 1 га ріллі, грн.

Крім того, не відповідає жодним економічним законам той факт, що рівень рентабельності (норма прибутку) в рослинництві значно вищий ніж у тваринництві. В Україні у 2010 році рівень рентабельності рослинництва становив 26,7%, у тваринництві 7,8%, а разом 21,1%. З цієї причини тваринництво і не розвивається. Лише дотримання об'єктивного закону вартості, про що постійно твердив Іван Іларіонович Лукинов, дасть змогу гармонійно розвивати всі галузі сільського господарства і не допускатиметься міжгалузевий диспаритет цін.

*

Форми і важелі державного впливу на формування міжгалузевих цін та їх стабілізацію в агропродовольчому комплексі (зарубіжний досвід)

*Л.В. МОЛДАВАН, доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

На практиці паритету цін у сільському господарстві не буває навіть у найбільш економічно розвинених країнах, що можна бачити, наприклад, у США, де відношення індексу цін на продукцію сільськогосподарських товаровиробників до індексу цін на товари, що придбають сільськогосподарські товаровиробники (індекс паритету), є негативним для аграріїв. Зазначене обумовлює об'єктивну необхідність підтримки умов розширеного відтворення в аграрній галузі з боку держави через заходи прямого чи опосередкованого впливу на ціноутворення.

Поширеним на практиці способом недопущення демпінгу цін в урожайні роки та періоди масового се-

зонного виходу продукції на ринок є здійснення фінансових інтервенцій. Однак часто це призводить до нагромадження значних надлишків вилученої з ринку сільськогосподарської продукції, що викликає потребу у виділенні значних державних коштів для фінансування зберігання і витрат на реалізацію інтервенційних фондів продукції. Водночас встановлення цін вище рівноважних на сільськогосподарську продукцію робить привабливими внутрішні ринки для виробників інших країн, де ціни низькі. Притік імпортової сільськогосподарської продукції підвищує пропозицію, що знову створює проблеми надлишку продукції і підтримки цін.

дить до значних втрат навіть до ліквідації виробництва. Відстоювання вимог закону вартості є наріжним каменем наукової роботи Івана Іларіоновича.

Сьогодні на практиці бачимо результати порушення закону вартості. Протягом багатьох років диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і матеріально-технічні ресурси, які споживає сільське господарство, постійно зростає. З 1990 року різниця в індексі цін досягла 8-кратного розміру не на користь селян.

Постійне відставання приросту цін на сільськогосподарську продукцію, в основному на тваринницьку, призвело до значного скорочення поголів'я, а відповідно і виробництва продукції. Порівняно з 1990 роком у 2010 році виробництво молока зменшилося у 2,3, м'яса – у 2,1, у тому числі великої рогатої худоби – у 4,6, свиней – у 2,5, овець та кіз – у 2,2 рази, при зростанні виробництва м'яса птиці на 35%.

Усе це наслідки цінової недосконалості, за якої у багатьох випадках не відшкодувалися затрати, тобто господарства були збитковими, а отже приречені на ліквідацію.

Диспаритетність цін зумовлена перш за все недосконалістю теоретичних основ ціноутворення. Застосування показника рівня рентабельності як відношення прибутку до собівартості продукції забезпечує окупність затрат на формування основних засобів у десятки разів меншу ніж оборотних. Це пояснюється тим, що вартість основних засобів у собівартості продукції враховується на рівні амортизаційних відрахувань (3-10% вартості), тоді як вартість оборотних включається у повному обсязі.

Постає запитання: „Чому затрати на основні і оборотні засоби окуповуються по-різному?“. Вони мають окупуватися в однаковій мірі. Тому при ціноутворенні слід застосовувати показник норми прибутку як відношення прибутку до вартості авансованого у виробництво капіталу (основних і оборотних засобів у повній

вартості). Слід враховувати також термін обороту капіталу

Отже, формула ціни на продукцію матиме такий вигляд:

$$Ц = C_n + K_{\text{нп}} \cdot (V_{\text{оз}} \cdot K_{\text{озз}} + V_{\text{оф}} \cdot K_{\text{ооф}} + V_3 \cdot K_{\text{озз}}),$$

де C_n – нормативна ціна 1 т продукції, грн;

C_n – нормативна собівартість продукції (при цьому оплата праці встановлюється на рівні галузей економіки країни, включається орендна плата за землю і майно, а оплата праці – на рівні економіки країни);

$K_{\text{нп}}$ – коефіцієнт середньої по країні норми прибутку;

$V_{\text{оз}}$ – середньорічна вартість основних засобів, що беруть участь у виробництві 1 т продукції, грн;

$K_{\text{озз}}$ – коефіцієнт оборотності основних засобів (визначається діленням терміну задіяння основних засобів у забезпеченні технологічного циклу в днях (місяцях) на кількість днів (місяців) у календарному році);

$V_{\text{оф}}$ – середньорічна вартість оборотних засобів, витрачених на виробництво 1 т продукції (повна собівартість без амортизації та орендної плати);

$K_{\text{ооф}}$ – коефіцієнт оборотності оборотних засобів за рік (визначається по основних елементах затрат діленням оборотних засобів (у днях, місяцях) на їх кількість (днів, місяців) у календарному році);

V_3 – грошова оцінка 1 га ріллі, грн.

Крім того, не відповідає жодним економічним законам той факт, що рівень рентабельності (норма прибутку) в рослинництві значно вищий ніж у тваринництві. В Україні у 2010 році рівень рентабельності рослинництва становив 26,7%, у тваринництві 7,8%, а разом 21,1%. З цієї причини тваринництво і не розвивається. Лише дотримання об'єктивного закону вартості, про що постійно твердив Іван Іларіонович Лукинов, дасть змогу гармонійно розвивати всі галузі сільського господарства і не допускатиметься міжгалузевий диспаритет цін.

*

Форми і важелі державного впливу на формування міжгалузевих цін та їх стабілізацію в агропродовольчому комплексі (зарубіжний досвід)

*Л.В. МОЛДАВАН, доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

На практиці паритету цін у сільському господарстві не буває навіть у найбільш економічно розвинених країнах, що можна бачити, наприклад, у США, де відношення індексу цін на продукцію сільськогосподарських товаровиробників до індексу цін на товари, що придбають сільськогосподарські товаровиробники (індекс паритету), є негативним для аграріїв. Зазначене обумовлює об'єктивну необхідність підтримки умов розширеного відтворення в аграрній галузі з боку держави через заходи прямого чи опосередкованого впливу на ціноутворення.

Поширеним на практиці способом недопущення демпінгу цін в урожайні роки та періоди масового се-

зонного виходу продукції на ринок є здійснення фінансових інтервенцій. Однак часто це призводить до нагромадження значних надлишків вилученої з ринку сільськогосподарської продукції, що викликає потребу у виділенні значних державних коштів для фінансування зберігання і витрат на реалізацію інтервенційних фондів продукції. Водночас встановлення цін вище рівноважних на сільськогосподарську продукцію робить привабливими внутрішні ринки для виробників інших країн, де ціни низькі. Притік імпоротної сільськогосподарської продукції підвищує пропозицію, що знову створює проблеми надлишку продукції і підтримки цін.

Для попередження такої ситуації виникає необхідність встановлювати тарифні бар'єри або квоти на імпорт і фінансувати програми вивезення надлишків продукції на світові ринки. Якщо ціни на цих ринках є низькими, доводиться запроваджувати експортні субсидії.

Зменшення інтервенційного впливу в США компенсується новою системою підтримки цінової стабільності в аграрному секторі у формі прямих (fixed decoupled payment) та антициклічних (counter-cyclical payments) платежів, запроваджених Законом „Про безпеку фермерського господарства і сільське інвестування” (Farm Security and Rural Investment Act, 2002).

Прямі платежі з розрахунку на одиницю виробництва визначених видів продукції (для кукурудзи, наприклад, це \$ 0,28 за бушель) виплачуються у процесі виробництва продукції. Ціни паритетності є цільовими (базовими) цінами, які визначаються на стратегічні види продукції як гарантовані. Після закінчення сільськогосподарського року, в разі зниження цін на ринку порівняно з цільовими, держава виплачує фермеру антициклічний платіж (АЦП), який вираховується за схемою:

$$\text{АЦП} = (\text{цільова ціна} - \text{ставка прямої виплати} - \text{діюча ціна}) \cdot (\text{базова площа} \cdot 0,85) \cdot \text{урожайність}.$$

Зазначені важелі цінового регулювання доповнюються механізмами збалансування попиту та пропозиції. Політика впливу на пропозицію здійснюється через квотування виробництва, програми тимчасового або повного виведення земель з обробітку, програми обмеження посівних площ, зменшення поголів'я худоби тощо. Розв'язання проблеми підвищення попиту пов'язується з державною підтримкою фінансування наукових досліджень та впровадження проектів з організації використання сільськогосподарської продукції для виробництва непродовольчих товарів, застосування програм, спрямованих на збільшення споживання сільськогосподарської продукції (програми продовольчих талонів для сімей з найбільш низькими доходами, „Продовольство в ім'я миру” тощо).

В умовах організованих ринкових відносин, що сьогодні притаманно практично всім країнам усталеної ринкової економіки, одним з поширених напрямів впливу на ціноутворення в агропродовольчому ланцюжку є створення законодавчо-нормативної та інституційної бази для ведення між його галузевими суб'єктами діалогу з метою урівноважування економічних інтересів усіх учасників процесу просування продукції від виробника до кінцевого споживача. Однією з форм, що створює можливості для такого діалогу, є міжпрофесійні об'єднання (у ряді країн – узгоджувальні комітети, маркетингові центри, продуктові ради).

Міжпрофесійне об'єднання (асоціація) є недержавною громадською структурою, яка об'єднує репрезентативні професійні (галузеві) асоціації, тобто об'єднання, які відповідають встановленим законодавством вимогам, на початковому і наступних етапах виробництва продукту (виробництво сільськогосподарської продукції, переробка, розподільча сфера), з метою досягнення домовленостей щодо підходів до збалансування попиту і пропозиції, міжгалузевого ціноутворення, сприяння прозорості ринкових відносин тощо.

Міжпрофесійні об'єднання в агропродовольчому комплексі Франції легалізовані Законом, який був прийнятий в липні 1975 р. і доповнений Законом про угоди міжпрофесійних об'єднань від 9 липня 1999 р.

Правові акти забезпечують можливість створення міжпрофесійних організацій по одному виду або групі кількох споріднених видів продукції на національному чи регіональному рівнях, держава ж визнає рішення лише однієї репрезентативної міжпрофесійної організації. Нині тут нараховується понад 60 організацій, які мають міжпрофесійний характер і охоплюють майже всі основні види агропродовольчого виробництва. Про створення міжпрофесійного об'єднання в конкретному агропродовольчому секторі приймається постанова Уряду.

Загальні завдання міжпрофесійних організацій: забезпечення механізмів збалансування попиту і пропозиції та розвитку контрактних відносин між суб'єктами продовольчих ланцюжків; узгодження технологій виробництва, переробки, розфасування, пакування, презентації товарів; виконання доручень державних органів з регулювання аграрного ринку; усунення диспропорцій міжгалузевих цін та їх стабілізація.

У Міжпрофесійній організації по молоку (CNIEL) через репрезентативні професійні (галузеві) об'єднання представлені 120 000 молочних господарств, 550 молочних кооперативів та 170 приватних переробних молокозаводів. Сюди входять також представники асоціацій інших секторів молокопродовольчого комплексу. Міністерства сільськогосподарства та економіки і фінансів делегують своїх представників у ролі спостерігачів для ведення діалогу від імені держави без права участі у прийнятті рішень.

Основні функції CNIEL щодо впливу на ціноутворення:

регулювання виробництва. Протягом кожної компанії по збиранню молока, що починається у квітні та закінчується в березні наступного року, до всіх виробників застосовуються квоти на виробництво молока незалежно від того, постачають вони його на переробні підприємства чи реалізують напряму споживачам;

управління ринками. CNIEL разом з ONILAIT – державним міжпрофесійним бюро (агентством) з регулювання ринку, розробляють заходи по управлінні ринками та забезпечують виплату допомоги, що надається Європейським фондом орієнтації і сільськогосподарських гарантій (FEOGA) і є частиною загальної підтримки ринку;

допомога при складуванні: передбачає два види операцій, що фінансуються ЄС – закупівлю надлишків масла або порошкового молока, які вилучені із ринку на невизначений термін, і перерахування допомоги фермам і підприємствам, які протягом певного періоду здійснюють приватне складування певних видів продукції, що дозволяє переносити реалізацію цієї продукції на наступний сезон, коли цінова кон'юнктура більш сприятлива;

допомога при експорті, яка називається "відшкодуванням", призначена для компенсації різниці між ціною на внутрішньому і світовому ринках.

Основним документом, що характеризує результат діяльності міжпрофесійної організації, є прийняття економічної міжпрофесійної угоди, яка передбачає: встановлення правил просування продукції на ринок; коор-

¹ Діюча ціна – найвища середня фермерська ціна за відповідний рік або позичкова ставка (заставна ціна).

динацію пропозиції на продуктовому ринку; порядок укладання контрактів між суб'єктами продуктового підкомплексу; принципи формування міжгалузевих цін; порядок здійснення процедур контролю якості продукції.

Прийнята одногосно міжпрофесійна економічна угода після підтвердження Міністерством сільського господарства і Міністерством економіки та фінансів її відповідності чинному законодавству офіційно оприлюднюється і набуває статусу акта, обов'язкового до виконання всіма учасниками аграрного ринку на всій території Франції.

Одними з найефективніших форм усунення проблеми міжгалузевих цін у світовій практиці визнано кооперативні форми інтеграції в агропродовольчих комплексах.

Сфера сільськогосподарського виробництва за своєю природою завжди найбільш витратна і ризикова порівняно з іншими сферами агробізнесової діяльності – агросервісним обслуговуванням, матеріально-технічним постачанням, секторами переробки і маркетингу продукції. Вкладення капіталу у переробку продукції має менший ступінь ризику і дає можливість отримати більший прибуток, ніж виробництво сировини. Оптова і роздрібна торгівля готовими продовольчими товарами забезпечує найшвидший кругообіг капіталу і найбільшу віддачу вкладень у цю сферу порівняно з попередніми. Ця закономірність є однією з об'єктивних передумов сильніших економічних позицій партнерів сільського господарства по АПК, що зумовлює виникнення диспаритету цін та інших форм економічної дискримінації.

Отже, якщо сільськогосподарський товаровиробник пов'язує свою діяльність лише зі сферою виробництва

сировини і не знаходить способу скористатися вигодами інших сфер агробізнесу, він завжди буде знаходитись «під тиском» міжгалузевих цін.

Особливість і переваги цієї форми агропромислової інтеграції (поєднання, синтезу) полягає в тому, що, по-перше, інтеграторами тут виступають самі сільськогосподарські товаровиробники, а по-друге, між кооперативом і його членами господарські відносини не комерціалізуються, а будуються на засадах собівартості. Це дозволяє їм одержувати ціни кінцевого споживача за мінусом витрат на кооперовані сфери агробізнесу.

Засоби виробництва кооперативи постачають своїм членам також за собівартістю, тобто до цін оптових закупівель додаються лише витрати, що усуває цінові конфлікти між виробниками сільськогосподарської продукції і постачальницькими компаніями.

Основа державного впливу на розв'язання проблеми міжгалузевих цін через сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи становить кооперативне законодавство, що забезпечує правовий захист кооперативної форми агробізнесу та формування сприятливого економічного середовища для її розвитку.

Постачальницько-збутові, переробні, агросервісні сільськогосподарські кооперативи, як правило, звільняються від ряду державних і муніципальних податків, у тому числі від податку на прибуток, їм надається сприятливий режим доступу до пільгового кредитування, державних закупівель, інші форми підтримки.

Адаптація зазначених форм прямого і опосередкованого державного впливу на міжгалузеве ціноутворення до умов України заслуговує на увагу науковців і урядових структур.

*

Інституціональні засади і розвиток соціального капіталу в аграрній сфері

М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач відділення Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки"

Світовий досвід розвитку суспільних відносин вказує на формування інституціонального середовища. Інституціональна теорія сформувалася як науковий напрям на початку ХХ століття і походить від категорії „інститут” або „інституція”. Ці категорії в економіці означають наявність правил, звичаїв, певних органів і організацій, які забезпечують порядок у суспільстві. Ці правила можуть бути оформлені у вигляді нормативних актів. Системоутворюючою складовою економіки виступають закони, установи, а також інституції, які визначають поведінку суб'єктів суспільних відносин. На сільських територіях, які в сукупності представляють виробництво і соціальні умови життя, визначальним є розвиток саме таких інститутів і інституцій, які спрямовані на збереження територій, створення умов проживання і забезпечення виробників сільськогосподарської продукції в необхідних обсягах для гарантії не тільки продовольчої, але і геронтологічної безпеки. Останнє

досить важливо, оскільки гарантує виробництво продукції, що забезпечить продовження життя. Кількість продукції в асортименті – це важливо, але важливо і те, щоб продукція сприяла підвищенню тривалості життя сільського населення.

Функціонально аграрна сфера економіки підлягає дії регуляторного механізму як системи обмежень і стимулів, якими є інституціональні утворення. Інститути економіки створюють інституціональні норми, формують політику держави, структурують взаємодію учасників товарообміну через інституціоналізацію розвитку сільських територій. Взаємодії інституцій та інститутів надають економічним "субстанціям" інституціонального оформлення. Серед них праця, власність, управління і регулювання, влада, соціальний капітал, ринок, конкуренція, підприємництво, ціна, ціноутворення, інфраструктура. Ідентифікація інституцій за значимістю розкриває особливу їх природу.

динацію пропозиції на продуктовому ринку; порядок укладання контрактів між суб'єктами продуктового підкомплексу; принципи формування міжгалузевих цін; порядок здійснення процедур контролю якості продукції.

Прийнята одногосно міжпрофесійна економічна угода після підтвердження Міністерством сільського господарства і Міністерством економіки та фінансів її відповідності чинному законодавству офіційно оприлюднюється і набуває статусу акта, обов'язкового до виконання всіма учасниками аграрного ринку на всій території Франції.

Одними з найефективніших форм усунення проблеми міжгалузевих цін у світовій практиці визнано кооперативні форми інтеграції в агропродовольчих комплексах.

Сфера сільськогосподарського виробництва за своєю природою завжди найбільш витратна і ризикова порівняно з іншими сферами агробізнесової діяльності – агросервісним обслуговуванням, матеріально-технічним постачанням, секторами переробки і маркетингу продукції. Вкладення капіталу у переробку продукції має менший ступінь ризику і дає можливість отримати більший прибуток, ніж виробництво сировини. Оптова і роздрібна торгівля готовими продовольчими товарами забезпечує найшвидший кругообіг капіталу і найбільшу віддачу вкладень у цю сферу порівняно з попередніми. Ця закономірність є однією з об'єктивних передумов сильніших економічних позицій партнерів сільського господарства по АПК, що зумовлює виникнення диспаритету цін та інших форм економічної дискримінації.

Отже, якщо сільськогосподарський товаровиробник пов'язує свою діяльність лише зі сферою виробництва

сировини і не знаходить способу скористатися вигодами інших сфер агробізнесу, він завжди буде знаходитись «під тиском» міжгалузевих цін.

Особливість і переваги цієї форми агропромислової інтеграції (поєднання, синтезу) полягає в тому, що, по-перше, інтеграторами тут виступають самі сільськогосподарські товаровиробники, а по-друге, між кооперативом і його членами господарські відносини не комерціалізуються, а будуються на засадах собівартості. Це дозволяє їм одержувати ціни кінцевого споживача за мінусом витрат на кооперовані сфери агробізнесу.

Засоби виробництва кооперативи постачають своїм членам також за собівартістю, тобто до цін оптових закупівель додаються лише витрати, що усуває цінові конфлікти між виробниками сільськогосподарської продукції і постачальницькими компаніями.

Основу державного впливу на розв'язання проблеми міжгалузевих цін через сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи становить кооперативне законодавство, що забезпечує правовий захист кооперативної форми агробізнесу та формування сприятливого економічного середовища для її розвитку.

Постачальницько-збутові, переробні, агросервісні сільськогосподарські кооперативи, як правило, звільняються від ряду державних і муніципальних податків, у тому числі від податку на прибуток, їм надається сприятливий режим доступу до пільгового кредитування, державних закупівель, інші форми підтримки.

Адаптація зазначених форм прямого і опосередкованого державного впливу на міжгалузеве ціноутворення до умов України заслуговує на увагу науковців і урядових структур.

*

Інституціональні засади і розвиток соціального капіталу в аграрній сфері

М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач відділення Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки"

Світовий досвід розвитку суспільних відносин вказує на формування інституціонального середовища. Інституціональна теорія сформувалася як науковий напрям на початку ХХ століття і походить від категорії „інститут” або „інституція”. Ці категорії в економіці означають наявність правил, звичаїв, певних органів і організацій, які забезпечують порядок у суспільстві. Ці правила можуть бути оформлені у вигляді нормативних актів. Системоутворюючою складовою економіки виступають закони, установи, а також інституції, які визначають поведінку суб'єктів суспільних відносин. На сільських територіях, які в сукупності представляють виробництво і соціальні умови життя, визначальним є розвиток саме таких інститутів і інституцій, які спрямовані на збереження територій, створення умов проживання і забезпечення виробників сільськогосподарської продукції в необхідних обсягах для гарантії не тільки продовольчої, але і геронтологічної безпеки. Останнє

досить важливо, оскільки гарантує виробництво продукції, що забезпечить продовження життя. Кількість продукції в асортименті – це важливо, але важливо і те, щоб продукція сприяла підвищенню тривалості життя сільського населення.

Функціонально аграрна сфера економіки підлягає дії регуляторного механізму як системи обмежень і стимулів, якими є інституціональні утворення. Інститути економіки створюють інституціональні норми, формують політику держави, структурують взаємодію учасників товарообміну через інституціоналізацію розвитку сільських територій. Взаємодії інституцій та інститутів надають економічним "субстанціям" інституціонального оформлення. Серед них праця, власність, управління і регулювання, влада, соціальний капітал, ринок, конкуренція, підприємництво, ціна, ціноутворення, інфраструктура. Ідентифікація інституцій за значимістю розкриває особливу їх природу.

До інституційних утворень у трансформаційних процесах відносимо і соціальний капітал як сукупність зв'язків, систему економіко-соціальних відносин, інституцій, колективів, об'єднань, структур, консолідуючий фактор економіко-соціальних ролей особистості в соціумі та господарській діяльності. Соціальний капітал визначається кількістю створених об'єднань громади, в т.ч. і кооперативів, на певній території.

Що стосується соціальних питань у розвитку сільських територій, то сюди можемо віднести вирівнювання заробітної плати в аграрній сфері та інших галузях економіки, організацію й умови праці, а звідси підвищення продуктивності праці, запровадження нових інноваційних технологій, поліпшення житлових умов, розбудова інженерної інфраструктури, доріг, об'єктів охорони здоров'я і освіти. Проблемними є земельні відносини, нестабільність аграрної політики, розвиток обслуговуючої і споживчої кооперації, відсутність державних і недержавних структур захисту інтересів селян. Через недостатній розвиток структур, які б сприяли розвитку виробництва на селі, слід звернути увагу на інститут соціального капіталу. Роль соціального капіталу в організації економічної діяльності суттєва і привертає дедалі більшу увагу дослідників. Сприятливий його вплив на економіку та соціальний розвиток сільських територій проявляється насамперед через перетворення, безпосередньо пов'язані з організаційними змінами й удосконаленням інститутів і інституцій управління та координації. Зокрема, соціальний капітал часто поєднують з такими організаційними явищами як децентралізація, управління за принципом "знизу догори", кооперативи, громадська діяльність та ініціативні процеси.

Значна кількість наукових праць присвячена вивченню взаємозв'язку між соціальним капіталом і окремими рівнями та структурами економічної організації. Науковий інтерес, на наш погляд, становить проблема комплексного аналізу організаційних аспектів соціального капіталу, включаючи питання його ролі в господарській діяльності підприємств і сільських громад. Поставивши за мету удосконалення й подальший розвиток інституціональної теорії, розглядаємо як основний вплив соціального капіталу на вибір і розвиток організаційно-правової форми сільськогосподарського підприємства та на організацію життєдіяльності громад у сільських поселеннях.

В Україні взаємини між людьми традиційно є визначальним чинником сільськогосподарського і сільського розвитку. Зокрема, у великих аграрних підприємствах, виробничих кооперативах спостерігається істотний вплив внутрішньоорганізаційних відносин на ефективність їх функціонування. З іншого боку, дрібнотоварні суб'єкти господарювання часто мають потребу в різноманітних послугах і тому вважають за доцільне розвивати зв'язки з підприємствами, які, в свою чергу, також значною мірою залежать від взаємин між людьми.

Організаційні ефекти соціального капіталу можна пояснити через інститути координації, які забезпечують якісно різні підходи щодо ситуацій взаємозалежності між агентами. У літературі різні типи механізмів координації ототожнюються з інститутами і інституціями – як ринки, ієрархії, команди, правила, норми. Кожний із цих інститутів має свої переваги і недоліки. Тому ключовий аспект аналізу — виявлення оптимальних інститутів координації, необхідних для управління різними

визначеними типами виробничих ситуацій. Доречність застосування деяких інститутів координації в процесі управління можна встановити, розглянувши такі два питання: 1) чи існує необхідність застосування даного інституту і 2) чи є його застосування реальним. Необхідність їх застосування визначаємо такими параметрами міжсуб'єктних економічних відносин як "прозорість" і "взаємозалежність". Чим вища взаємозалежність, тим поглибленішою має бути координація і тим меншою є здатність даного інституту виконувати відповідні координаційні функції. Низький ступінь "прозорості" економічних відносин також робить ієрархічну координацію цих відносин неадекватною через значні агенційні проблеми. Отже, зазначені особливості економічних відносин зумовлюють вибір оптимального інституту координації сільського розвитку.

Проте застосування механізмів координації визначається не лише тим, чи є вони необхідними, а також і тим, чи реально їх використати у кожній конкретній ситуації. Це зумовлено тим фактом, що наведені інститути різняться між собою вимогами до якості міжособистісних відносин, необхідних для їх підтримки. Можна припустити, що тоді певні економічні відносини потребують застосування інститутів, які передбачають високий ступінь координації, але вони можуть бути нездійсненними, якщо якість міжособистісних відносин, тобто наявний соціальний капітал, є недостатнім. Інакше кажучи, різні інституції мають різну залежність від соціального капіталу (СК-залежність), що зумовлює їхню реалізацію у певному інституціональному і культурному середовищі. У структурах, які меншою мірою СК-залежні, застосовуються загальніші інституції координації, тоді як для СК-залежних структур вони будуть непридатні: їх можна використовувати тільки в сталих мережах або в громадах чи організаціях, що володіють значним соціальним капіталом.

Вплив соціального капіталу на вибір організаційно-правової форми сільськогосподарського підприємства зумовлений передусім тим, що різні типи організаційних структур мають неоднакову потребу в міжособистісних відносинах. Рівень залежності організаційних форм від соціального капіталу визначається тією мірою, якою організаційна структура покладається на довіру, колективне прийняття рішень і неформальні зв'язки. Так, наявність соціального капіталу є важливою умовою для створення і збереження організаційних форм, де істотну роль відіграють неформальні структури, прикладом яких, зокрема, можуть бути кооперативи. Ієрархії менш залежні від міжособистісних відносин та соціального капіталу, оскільки поведінка окремих членів керується мотиваційними інструментами відносин влади. Особливий інтерес становлять фермерські господарства: з одного боку, відносини серед членів родини базуються на значному соціальному капіталі; з іншого — цей тип соціального капіталу зазвичай "уроджений", тобто властивий з народження, який існував раніше і може бути визначений як "соціальний капітал, що зв'язує". Тому фермерські господарства виявляють надзвичайно низьку залежність від такого типу соціального капіталу, який, однак, є важливим для забезпечення високої ефективності підприємств, що складаються з не родичів ("соціальний капітал, що з'єднує").

Можна визначити три основних аспекти якості міжособистісних відносин, які є вирішальними для визна-

чення загальної залежності організаційної форми від соціального капіталу: 1) здатність досягати внутрішньої згоди; 2) довіра серед членів та 3) інтенсивність агенційних проблем, тобто довіри між членами і найманим персоналом. Відносна важливість означених аспектів для різних організаційних форм прямо пропорційна СК-залежності цих організаційних форм.

На рівні громади внутрішньоорганізаційні відносини набувають двох основних форм: 1) виробнича самоорганізація, спрямована на підтримку виробничих про-

цесів; 2) соціально-громадська самоорганізація. Ці форми різняться типом своїх економічних функцій (економічний, соціальний). Спільним для них є добровільний характер. Для обох властива критична залежність від якості міжособистісних відносин між людьми в громаді (соціальний капітал на рівні громади), тому що кожна з ініціатив, що йдуть знизу догори, може бути ініційована й підтримана тільки якщо їхні члени будуть готові й здатні співпрацювати один з одним.

*

Економічні проблеми відтворення основних засобів у сільському господарстві

*Г.М. ПІДЛІСЕЦЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, завідувач відділу
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”*

Результативність аграрного виробництва визначається наявністю, станом і структурною комплексністю всіх факторів виробництва: земельних та трудових ресурсів, основних виробничих й оборотних засобів.

Характеризуючи вплив якісних параметрів ресурсів у відтворювальному процесі, І.І. Лукінов зазначав: „Розвиток суспільного виробництва та його ефективність, якість і собівартість виробленої продукції безпосередньо залежить від якісних параметрів функціонуючих виробничих фондів, сировинних і трудових ресурсів... Не маючи якісної характеристики залучених у господарський оборот ресурсів, немисливо розробляти раціональну організацію відтворювального процесу”¹. У структурі галузевого авансованого капіталу відповідно до технологічних нормативів питома вага основних засобів має становити 40%. Фактично цей показник в аграрному секторі України значно нижчий: у 2005 році – 22%, а в 2010-му – 17%.

Модернізація матеріально-технічної бази сільського господарства здійснюється вкрай повільно через фінансову неспроможність сільськогосподарських товаровиробників, недосконалість амортизаційної й кредитної політики, недостатні обсяги і недосконалу адресність державної підтримки.

Криза інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України припала на період 1996-2000 років, коли обсяги інвестицій у галузеві основні засоби зменшилися вдвічі. З 2001 року намітилася певна активізація інвестиційних процесів і у 2005-2010 роках їх обсяги збільшилися в 3,6 раза. При цьому ціни на будівельні матеріали зросли в 2,7, а на сільськогосподарську техніку – в 2,1 раза. Поступове зниження темпів зростання цін на сільськогосподарську техніку при зростанні цін на продукцію рослинництва спричинило збільшення обсягів придбання машин та обладнання. Незважаючи на позитивні тенденції в обмінних процесах, обсяги придбання сільськогосподарської техніки були недостатніми. Нині агропідприємства щорічно списують 2,6–6,5% наявних машин, а закуповують 2,3–4,6%. Для но-

рмального ж відтворення технічних засобів потрібно закуповувати 8–10%, а з урахуванням інноваційно-інвестиційних моделей розвитку аграрної галузі – 14-20%.

Проблема забезпечення власними фінансовими ресурсами для сільськогосподарських товаровиробників залишається актуальною і в пострадянський період. Не дивлячись на певне покращення платоспроможності підприємств сільського господарства, мисливства та лісового господарства за період 2005-2010 рр., всі показники ліквідності залишаються нижче нормативних значень.

Недостатність власних фінансових ресурсів для техніко-технологічної модернізації аграрного сектору зумовлена переважно диспаритетом цін на сільськогосподарську і промислову продукцію. В 1991–1996 роках відбулося п'ятикратне перевищення цін на матеріально-технічні ресурси порівняно із зростанням цін на сільськогосподарську продукцію. За період з 1996 по 2010 рік при зростанні цін на сільськогосподарську продукцію в 6,3 раза, ціни на матеріально-технічні ресурси промислового походження, спожиті в сільському господарстві, збільшилися в 7,3 раза. Така ж тенденція спостерігалась у 60-ті, 70-ті та подальші роки минулого століття.

На часі нагальний перерозподіл національного доходу на користь аграрного сектору. Орієнтиром пріоритетного техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва є рівень фінансування, вищий від частки сільського господарства у валовій доданій вартості країни. Відповідні пропорції і розрахунки мають розроблятися центральними органами виконавчої влади та затверджуватися урядом разом із державним бюджетом.

Однією з причин звуженого характеру відтворення основних засобів у сільському господарстві є недосконалість амортизаційної системи, яка не має інвестиційного спрямування, з двох причин: по-перше, розміри амортизаційних відрахувань не відповідають витратам основного капіталу в процесі виробництва; по-друге, кошти амортизаційного фонду використовуються не за призначенням.

¹ «Воспроизводство и цены». – М.: «Экономика», 1977. – С.49.

чення загальної залежності організаційної форми від соціального капіталу: 1) здатність досягати внутрішньої згоди; 2) довіра серед членів та 3) інтенсивність агенційних проблем, тобто довіри між членами і найманим персоналом. Відносна важливість означених аспектів для різних організаційних форм прямо пропорційна СК-залежності цих організаційних форм.

На рівні громади внутрішньоорганізаційні відносини набувають двох основних форм: 1) виробнича самоорганізація, спрямована на підтримку виробничих про-

цесів; 2) соціально-громадська самоорганізація. Ці форми різняться типом своїх економічних функцій (економічний, соціальний). Спільним для них є добровільний характер. Для обох властива критична залежність від якості міжособистісних відносин між людьми в громаді (соціальний капітал на рівні громади), тому що кожна з ініціатив, що йдуть знизу догори, може бути ініційована й підтримана тільки якщо їхні члени будуть готові й здатні співпрацювати один з одним.

*

Економічні проблеми відтворення основних засобів у сільському господарстві

*Г.М. ПІДЛІСЕЦЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, завідувач відділу
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”*

Результативність аграрного виробництва визначається наявністю, станом і структурною комплексністю всіх факторів виробництва: земельних та трудових ресурсів, основних виробничих й оборотних засобів.

Характеризуючи вплив якісних параметрів ресурсів у відтворювальному процесі, І.І. Лукінов зазначав: „Розвиток суспільного виробництва та його ефективність, якість і собівартість виробленої продукції безпосередньо залежить від якісних параметрів функціонуючих виробничих фондів, сировинних і трудових ресурсів... Не маючи якісної характеристики залучених у господарський оборот ресурсів, немисливо розробляти раціональну організацію відтворювального процесу”¹. У структурі галузевого авансованого капіталу відповідно до технологічних нормативів питома вага основних засобів має становити 40%. Фактично цей показник в аграрному секторі України значно нижчий: у 2005 році – 22%, а в 2010-му – 17%.

Модернізація матеріально-технічної бази сільського господарства здійснюється вкрай повільно через фінансову неспроможність сільськогосподарських товаровиробників, недосконалість амортизаційної й кредитної політики, недостатні обсяги і недосконалу адресність державної підтримки.

Криза інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України припала на період 1996-2000 років, коли обсяги інвестицій у галузеві основні засоби зменшилися вдвічі. З 2001 року намітилася певна активізація інвестиційних процесів і у 2005-2010 роках їх обсяги збільшилися в 3,6 раза. При цьому ціни на будівельні матеріали зросли в 2,7, а на сільськогосподарську техніку – в 2,1 раза. Поступове зниження темпів зростання цін на сільськогосподарську техніку при зростанні цін на продукцію рослинництва спричинило збільшення обсягів придбання машин та обладнання. Незважаючи на позитивні тенденції в обмінних процесах, обсяги придбання сільськогосподарської техніки були недостатніми. Нині агропідприємства щорічно списують 2,6–6,5% наявних машин, а закуповують 2,3–4,6%. Для но-

рмального ж відтворення технічних засобів потрібно закуповувати 8–10%, а з урахуванням інноваційно-інвестиційних моделей розвитку аграрної галузі – 14-20%.

Проблема забезпечення власними фінансовими ресурсами для сільськогосподарських товаровиробників залишається актуальною і в пострадянський період. Не дивлячись на певне покращення платоспроможності підприємств сільського господарства, мисливства та лісового господарства за період 2005-2010 рр., всі показники ліквідності залишаються нижче нормативних значень.

Недостатність власних фінансових ресурсів для техніко-технологічної модернізації аграрного сектору зумовлена переважно диспаритетом цін на сільськогосподарську і промислову продукцію. В 1991–1996 роках відбулося п'ятикратне перевищення цін на матеріально-технічні ресурси порівняно із зростанням цін на сільськогосподарську продукцію. За період з 1996 по 2010 рік при зростанні цін на сільськогосподарську продукцію в 6,3 раза, ціни на матеріально-технічні ресурси промислового походження, спожиті в сільському господарстві, збільшилися в 7,3 раза. Така ж тенденція спостерігалась у 60-ті, 70-ті та подальші роки минулого століття.

На часі нагальний перерозподіл національного доходу на користь аграрного сектору. Орієнтиром пріоритетного техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва є рівень фінансування, вищий від частки сільського господарства у валовій доданій вартості країни. Відповідні пропорції і розрахунки мають розроблятися центральними органами виконавчої влади та затверджуватися урядом разом із державним бюджетом.

Однією з причин звуженого характеру відтворення основних засобів у сільському господарстві є недосконалість амортизаційної системи, яка не має інвестиційного спрямування, з двох причин: по-перше, розміри амортизаційних відрахувань не відповідають витратам основного капіталу в процесі виробництва; по-друге, кошти амортизаційного фонду використовуються не за призначенням.

¹ «Воспроизводство и цены». – М.: «Экономика», 1977. – С.49.

Нині основна причина невідповідності амортизаційних відрахувань витратам основного капіталу в сільськогосподарському виробництві пов'язана з базою нарахування амортизації – вартістю основних засобів, яка не відповідає ринковій через відсутність дійової практики їх переоцінки.

Недооцінені основні засоби позначаються на занижених розмірах амортизаційних відрахувань по відношенню до реальних витрат спожитого основного аграрного, зумовлюють необ'єктивність обсягів та структури всього авансованого капіталу сільського господарства. Як наслідок, нівелюються результативні показники сільськогосподарської діяльності, створюється ілюзія прибутковості (рентабельності) галузі.

При визначенні обсягів галузевого авансованого капіталу існує проблема об'єктивної інформаційної бази щодо вартісних параметрів складових капіталу, оцінених за різними видами вартості. На макрорівні відсутня об'єктивна інформаційна база для формування адекватної державної регуляторної політики в сфері фондового накопичення. Відповідно до статистичної інформації у 2010 році в загальнонаціональному фондовому балансі питома вага аграрних основних засобів становила 1,7% при частці сільського господарства в національному валовому продукті 7,2%. Тобто, фондвіддача в сільському господарстві у 4,2 раза більша середньонаціонального показника. Така пропорція не відповідає дійсності, тому є нагальна потреба в систематизованій переоцінці основних засобів. У зв'язку з цим актуалізується необхідність проведення Всеукраїнського сільськогосподарського перепису та удосконалення методики оцінки майна в АПК.

Недоліки переоцінки основних засобів на сучасному етапі спричинені недосконалістю нормативно-правової бази та реаліями практики. На практиці в основному застосовують податковий підхід до переоцінки шляхом індексації, згідно з яким з 1997 року об'єкти основних засобів можна було дооцінити лише на 80% при реальному зростанні матеріально-технічних ресурсів у 3-6 разів. За рахунок цього розміри амортизаційних відрахувань зменшені по сільськогосподарській техніці в 1,5-2,5 раза, а по будівлях – у 3-4 рази.

Світовий досвід та реалії практики переоцінки основних засобів в Україні зумовлюють необхідність поєднання переоцінки основних засобів на мікро- та макро-економічних рівнях: безпосередньо сільськогосподарськими підприємствами й шляхом загальногалузевої індексації як щорічної, так і за результатами сільськогосподарського перепису.

*

Функціонування цінового механізму в сучасних умовах розвитку аграрного ринку

***Ю.П. ВОСКОБІЙНИК, кандидат економічних наук, завідувач відділу
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки***

Питання ціноутворення в ринковій економіці є базовим у розвитку галузей, особливо сільського господарства, як найбільш вразливої галузі, яка ще й сьогодні

В частині удосконалення амортизаційної політики потребує вирішення проблема використання амортизаційного фонду за призначенням. У цьому напрямі слід запровадити стимулювання використання амортизаційного фонду на придбання основних засобів шляхом залучення пільгових кредитів та інших фінансових важелів.

Обґрунтування державної регуляторної політики у сфері фондового накопичення в сільському господарстві слід здійснювати з урахуванням потреби в основних засобах відповідно до структурних змін, що відбулися в галузі. За нашими розрахунками, на період до 2015 року вона становитиме 450 млрд грн, а до 2020-го – 685 млрд грн. При обґрунтуванні потреби в основних засобах слід враховувати не лише техніко-технологічний, а й соціально-економічні фактори, зокрема розвиток усіх форм господарювання, в тому числі малих і середніх, вирішення проблеми зайнятості та становлення підприємництва на селі.

Наприклад, за даними УкрНДІПВТ ім. Л. Погоріло-го технологічна потреба в зернозбиральних комбайнах Україна дорівнює 51200 шт., а за розрахунками відділу головного конструктора ВАТ „Херсонський машинобудівний завод” – 40 000 комбайнів. За даними ННЦ «ІАЕ» та ННЦ ”ІМЕСХ парк зернозбиральних комбайнів, визначений відповідно до соціально-економічних і техніко-технологічних факторів, має становити 65 000 шт., а з урахуванням малих форм господарювання (площа посівів зернових до 50 га) 75 780 комбайнів. Саме малий і середній агробізнес потребує державної інвестиційної підтримки, що характерно для країн світу з розвинутим сільськогосподарським виробництвом.

Таким чином, для вирішення проблем формування та відтворення основних засобів сільського господарства в умовах обмежених фінансових можливостей сільськогосподарських виробників та державного бюджету відповідно до структурних змін в аграрному секторі та сталого розвитку сільських територій доцільно:

- забезпечити вищий рівень фінансування техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва;
- удосконалити державну підтримку сільського господарства середніх та малих форм господарювання;
- сприяти залученню інвестицій з інших галузей національної економіки та наповненню ринку технічними засобами вітчизняного виробництва.

Реалізація комплексу заходів сприятиме створенню умов для зростання рівня фондозабезпеченості сільського господарства України, підвищення його ефективності та конкурентоспроможності.

Нині основна причина невідповідності амортизаційних відрахувань витратам основного капіталу в сільськогосподарському виробництві пов'язана з базою нарахування амортизації – вартістю основних засобів, яка не відповідає ринковій через відсутність дійової практики їх переоцінки.

Недооцінені основні засоби позначаються на занижених розмірах амортизаційних відрахувань по відношенню до реальних витрат спожитого основного аграрного, зумовлюють необ'єктивність обсягів та структури всього авансованого капіталу сільського господарства. Як наслідок, нівелюються результативні показники сільськогосподарської діяльності, створюється ілюзія прибутковості (рентабельності) галузі.

При визначенні обсягів галузевого авансованого капіталу існує проблема об'єктивної інформаційної бази щодо вартісних параметрів складових капіталу, оцінених за різними видами вартості. На макрорівні відсутня об'єктивна інформаційна база для формування адекватної державної регуляторної політики в сфері фондового накопичення. Відповідно до статистичної інформації у 2010 році в загальнонаціональному фондовому балансі питома вага аграрних основних засобів становила 1,7% при частці сільського господарства в національному валовому продукті 7,2%. Тобто, фондвіддача в сільському господарстві у 4,2 раза більша середньонаціонального показника. Така пропорція не відповідає дійсності, тому є нагальна потреба в систематизованій переоцінці основних засобів. У зв'язку з цим актуалізується необхідність проведення Всеукраїнського сільськогосподарського перепису та удосконалення методики оцінки майна в АПК.

Недоліки переоцінки основних засобів на сучасному етапі спричинені недосконалістю нормативно-правової бази та реаліями практики. На практиці в основному застосовують податковий підхід до переоцінки шляхом індексації, згідно з яким з 1997 року об'єкти основних засобів можна було дооцінити лише на 80% при реальному зростанні матеріально-технічних ресурсів у 3-6 разів. За рахунок цього розміри амортизаційних відрахувань зменшені по сільськогосподарській техніці в 1,5-2,5 раза, а по будівлях – у 3-4 рази.

Світовий досвід та реалії практики переоцінки основних засобів в Україні зумовлюють необхідність поєднання переоцінки основних засобів на мікро- та макро-економічних рівнях: безпосередньо сільськогосподарськими підприємствами й шляхом загальногалузевої індексації як щорічної, так і за результатами сільськогосподарського перепису.

*

Функціонування цінового механізму в сучасних умовах розвитку аграрного ринку

***Ю.П. ВОСКОБІЙНИК, кандидат економічних наук, завідувач відділу
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки***

Питання ціноутворення в ринковій економіці є базовим у розвитку галузей, особливо сільського господарства, як найбільш вразливої галузі, яка ще й сьогодні

В частині удосконалення амортизаційної політики потребує вирішення проблема використання амортизаційного фонду за призначенням. У цьому напрямі слід запровадити стимулювання використання амортизаційного фонду на придбання основних засобів шляхом залучення пільгових кредитів та інших фінансових важелів.

Обґрунтування державної регуляторної політики у сфері фондового накопичення в сільському господарстві слід здійснювати з урахуванням потреби в основних засобах відповідно до структурних змін, що відбулися в галузі. За нашими розрахунками, на період до 2015 року вона становитиме 450 млрд грн, а до 2020-го – 685 млрд грн. При обґрунтуванні потреби в основних засобах слід враховувати не лише техніко-технологічний, а й соціально-економічні фактори, зокрема розвиток усіх форм господарювання, в тому числі малих і середніх, вирішення проблеми зайнятості та становлення підприємництва на селі.

Наприклад, за даними УкрНДІПВТ ім. Л. Погоріло-го технологічна потреба в зернозбиральних комбайнах Україна дорівнює 51200 шт., а за розрахунками відділу головного конструктора ВАТ „Херсонський машинобудівний завод” – 40 000 комбайнів. За даними ННЦ «ІАЕ» та ННЦ ”ІМЕСХ парк зернозбиральних комбайнів, визначений відповідно до соціально-економічних і техніко-технологічних факторів, має становити 65 000 шт., а з урахуванням малих форм господарювання (площа посівів зернових до 50 га) 75 780 комбайнів. Саме малий і середній агробізнес потребує державної інвестиційної підтримки, що характерно для країн світу з розвинутим сільськогосподарським виробництвом.

Таким чином, для вирішення проблем формування та відтворення основних засобів сільського господарства в умовах обмежених фінансових можливостей сільськогосподарських виробників та державного бюджету відповідно до структурних змін в аграрному секторі та сталого розвитку сільських територій доцільно:

- забезпечити вищий рівень фінансування техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва;
- удосконалити державну підтримку сільського господарства середніх та малих форм господарювання;
- сприяти залученню інвестицій з інших галузей національної економіки та наповненню ринку технічними засобами вітчизняного виробництва.

Реалізація комплексу заходів сприятиме створенню умов для зростання рівня фондозабезпеченості сільського господарства України, підвищення його ефективності та конкурентоспроможності.

відійшли ще в 90-х роках, а до ринкового поки що не дійшли. Не функціонують базові інститути інфраструктури аграрного ринку, які є індикатором розвитку ринкової економіки в країні.

Вже сформовано понад 500 бірж, які не виконують і не можуть виконувати своїх функцій, не працює ринок ф'ючерсних контрактів, як головний механізм визначення майбутніх цін та хеджування товаровиробників, не створено мережу оптових ринків сільськогосподарської продукції, ринок монополізований трейдерами та різноманітними посередницькими структурами. Як наслідок, на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства не діють класичні механізми ринкового ціноутворення. Закон попиту і пропозиції відіграє не вирішальну роль в ціноутворенні. На сьогодні ціна формується за принципом: хто більший монополіст, той і встановлює ціни. Так, ціни на молоко та продукти його переробки в роздрібній мережі досягли рівня європейських, а селяни продовжують вирізати поголів'я корів. Це свідчить, перш за все, про відсутність у сільгоспвиробників економічного інтересу виробляти молоко. Головною причиною цього є недосконалий механізм ціноутворення та нееквівалентний розподіл доходів між суб'єктами маркетингового ланцюга: виробник-переробник-торгівля. В даному ланцюгу найбільш незахищеними виявляються товаровиробники, які не об'єднані в громадські професійні об'єднання і тому не мають достатнього впливу на ціноутворення. Якщо взяти ціну реалізації молока 2,5% жирності, то від неї 31,2% отримують сільськогосподарські товаровиробники (5,2% – ПДВ, яке залишається у товаровиробника), 46,9% – переробне підприємство (7,8% – ПДВ) і 21,9% – торгівля (у т. ч. 3,6% ПДВ).

Майже аналогічна ситуація й по інших продуктах сільського господарства. Переробні підприємства та торгівля одержують доходи, які значно перевищують їхню економічну участь у всіх транзакціях продуктового ланцюга, враховуючи затрати на виробництво та оборотність вкладеного капіталу.

Тому для забезпечення ефективного розвитку сільського господарства, в тому числі галузі тваринництва, необхідно невідкладно вирішити питання ціноутворення та забезпечити паритетність внутрішньогалузевих та міжгалузевих відносин. Як тільки будуть встановлені справедливі правила гри і сільськогосподарські товаровиробники будуть отримувати не менше 50 % від роздрібною ціни, тоді з'явиться економічний інтерес у сільгоспвиробників до виробництва продукції і тільки тоді можна розраховувати на розвиток тваринництва. Переконливим прикладом може бути розвиток галузі птахівництва, де на частку сільськогосподарських товаровиробників припадає 65-70% роздрібною ціни.

З метою усунення причин економічних диспропорцій у міжгалузевих відносинах необхідно в першу чергу забезпечити сільському господарству отримання прибутку на авансований у виробництво капітал з урахуванням терміну його оборотності на рівні не меншому ніж у середньому по економії держави. Адже відомо, що основним критерієм, який визначає ефективність інвестицій та вкладень у виробництво ресурсів, є їхня окупність доходами на одиницю авансованого капіта-

лу. На жаль, цей критерій, всупереч вимогам економічної теорії та світової практики, у нас ще не став основним регулятором економічних відносин, а показник рентабельності виробництва не враховує оборотності капіталу.

Проте варто зазначити, що дане питання було законодавчо врегульовано ще в 2005 році. Законом України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» одним з головних пріоритетів у державній аграрній політиці передбачено: «забезпечення в сільськогосподарському виробництві за допомогою фінансового та організаційно-правового регулювання держави отримання прибутків на авансований капітал, включаючи вартість земельних ресурсів, не нижче рівня ніж в середньому по галузях економіки держави».

Виходячи з цього необхідно певну частину критики спрямувати і в сторону самих товаровиробників. Адже і наука і влада створили підґрунтя для вирівнювання економічних умов господарювання, а далі товаровиробникам потрібно самим відстоювати свої інтереси. Як свідчить світовий досвід, товаровиробники повинні навчитися створювати кооперативи, об'єднуватися в громадські професійні об'єднання, займатися саморегулюванням ринку і нести колективну відповідальність. Наприклад, Міністерство сільського господарства США розглядає лише ті пропозиції і прохання товаровиробників, які подані асоціацією виробників даного продукту, в яку входить не менше 50 % товаровиробників. На ринку представлена продукція обов'язково повинна мати марку асоціації, до якої входить фермер, яка гарантує якість даної продукції. І якщо хтось із товаровиробників порушує умови і на ринок потрапляє неякісна продукція, втрати несуть всі виробники, які входять до даної асоціації. Саме тому там дуже чітко розвинена колегіальна відповідальність. До того ж саме через асоціації відбувається регулювання обсягів виробництва, виходячи з потреб ринку, а недопущення перевиробництва, це основа економічної безпеки товаровиробників. Ніщо не може врегулювати ціну на ринку краще, ніж узгодження попиту і пропозиції.

В Україні також необхідно створювати узгоджувальні комісії, до яких повинні входити товаровиробники, переробники, торгівля, наука, представники влади і споживачів. Такі комісії мають узгоджувати мінімальні й максимальні ціни для всіх учасників маркетингового ланцюга. Після чого на основі балансу попиту і пропозиції слід визначати мінімальні та максимальні обсяги виробництва і в подальшому регулювати їх, що в свою чергу забезпечить формування ринкової ціни в заданому ціновому коридорі. Таке регулювання повинно відбуватися в першу чергу по культурах, які виробляються переважно для внутрішнього ринку, для експорторієнтованих культур необхідно враховувати світову кон'юнктуру ринку і можливості вітчизняної інфраструктури (потужності елеваторів, пропускна спроможність портів і т. ін.)

У ситуації, коли на аграрному ринку з року в рік відбуваються коливання обсягів виробництва на 50-100%, ніякі механізми державного регулювання не зможуть забезпечити ефективне цінове регулювання аграрного ринку.

Отже, для забезпечення ефективного функціонування механізму ціноутворення на сільськогосподарську продукцію та продовольство необхідно в першу чергу об'єднати товаровиробників у кооперативи, асоціації чи інші громадсько-професійні об'єднання, які б могли відстоювати свої інтереси як на галузевому рівні (економічні відносини між переробними підприємствами, торгівлю), так і на рівні держави (удосконалення законодавчо-нормативного забезпечення, дотації, доплати

тощо. Забезпечити стабілізацію обсягів виробництва, а відповідно і цінову стабілізацію, однакові економічні умови виробництва для всіх галузей економіки країни. Формувати прогнозовану державну політику, особливо щодо регулювання аграрного ринку (введення експортних квот, мита). Створити дієву інфраструктуру аграрного ринку, запровадити торгівлю товарними деривативами, що в свою чергу дасть можливість товаровиробникам хеджувати свої цінові та курсові ризики.

* * *

Дослідження з удосконалення управління інноваційним розвитком підприємств¹

Сучасні методи управління сільськогосподарським підприємством зосереджені головним чином на розв'язанні коротко- і довгострокових питань щодо ефективної організації виробництва та реалізації продукції. При цьому доцільним вважається дотримання певної системи, сукупності прийомів з аналізу і використання інноваційної економічної інформації у господарській діяльності підприємства, оцінки її економічних показників у взаємозв'язку, дослідження процесів виробництва та реалізації продукції як одне ціле. Однак у відомих працях вітчизняних вчених В.О. Василенка, В.М. Онегіної, І.П. Отенко, Л.О. Лігоненко, З.С. Шершньової й іноземних – І. Ансоффа, М.Х. Мескона, К. Фрайлінгера та інших, присвячених удосконаленню управління підприємством шляхом запровадження певної системи оцінки й регулювання його економічних показників господарської діяльності, спостерігається відсутність взаємозв'язаних структурних елементів, що характеризують систему інноваційно-інформаційного забезпечення управління підприємством. Це не уможливило системно проводити аналіз господарської діяльності підприємства за відповідними економічними показниками, вхідними та вихідними величинами структурних елементів системи, встановлювати між ними взаємозв'язок і на цій основі порівнювати результати господарювання підприємств, що конкурують при виробництві однакової продукції. З огляду на вказану проблему удосконалення управління підприємством автор монографії «Методи управління сільськогосподарським підприємством» В.П. Павлик пропонує нетрадиційні прийоми у прийнятті інноваційних управлінських рішень щодо організації господарської діяльності підприємства, які мають новизну, теоретичне й практичне значення як для науки, так і виробництва.

Відмінність одержаних В.П. Павликом результатів досліджень з удосконалення управління підприємством полягають у наступному.

Розроблена система автоматизованого управління сільськогосподарським підприємством має структурні елементи: виробництво, ринок, ціна, інновація, інформація. Елементи системи характеризуються відповідними вхідними й вихідними економічними показниками: затрати праці, собівартість продукції, обсяг і ціна реалізованої продукції. Встановлений між ними взаємозв'язок на основі визначених рівнянь регресії дає змогу проаналізувати закономірності у їх зміні, визначати невідомі числові значення економічних показників діяльності підприємства за відомими, цим самим здійснювати прогнозування результатів. Для аналізу розробленої системи управління підприємством автор використовує основні положення тео-

рії автоматизованого управління, що дає можливість математично описати систему управління у вигляді передавальної функції, характеристичного рівняння, у якому, змінюючи коефіцієнти кожного розглянутого елемента системи, можна визначати вигідність чи не вигідність господарської діяльності підприємства у конкретній ситуації виробництва і реалізації продукції, сталість системи, здійснювати вибір кожного її структурного елемента для досягнення певного регулювання показників.

Викладені методичні положення щодо аналізу системи автоматизованого управління сільськогосподарським підприємством вносять новизну у кількісні методи оцінки економічних процесів, їх математичного опису та прийняття науково обгрунтованих управлінських рішень. Для порівняння економічних показників діяльності підприємства з іншими йому подібними за допомогою вказаної системи управління, автор пропонує здійснювати стандартизацію, виділення сільськогосподарських підприємств у характерні групи із незначними відмінностями у їх середньорічній вартості активів, за якою розподіляти підприємства за розміром на великі, середні й малі. При цьому зазначається, що існуючий поділ їх залежно від річного доходу і кількості працюючих є не зовсім коректним, оскільки ці показники можуть значно змінюватися протягом певного терміну, за роками у динаміці та не відображати достовірну інформацію про розмір підприємства. Використовуючи методи стандартизації, викладені методичні положення щодо виділення груп сільськогосподарських підприємств у відповідні параметричні ряди. На відміну від традиційного групування підприємств за встановленими запропоновано виділяти групи підприємств за середньою величиною обсягу валового виробництва продукції, характерною для відповідної області України.

Це дасть змогу керівнику підприємства комплексно і системно здійснювати аналіз собівартості продукції, доходів, прибутків, визначати економічний ефект у розрізі виділених груп підприємств, використовувати одержану економічну інформацію для оцінки конкурентів. Зазначені положення вносять новизну в інноваційно-інформаційне забезпечення, яке використовується в управлінні підприємством.

Автор зазначає що серед науковців немає єдиних підходів до розв'язання проблеми управління підприємством. Узагальнюючи наукові дослідження різних учених, він робить висновок про необхідність поєднання стратегічного й ситуаційного (оперативного) управління. Викладений інструментарій управління підприємством ґрунтується на визначенні рівнянь регресії між відповідними економічними показниками,

¹ Павлик В.П. Методи управління сільськогосподарським підприємством : монографія / В.П. Павлик. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 156 с.

які характеризують запропоновану систему управління підприємством, використанні їх із метою ефективної організації виробництва та реалізації продукції. При цьому зазначається, що суть удосконалення управління підприємством полягає в одержанні вигоди від знання інформації про господарську діяльність конкуруючих сільськогосподарських підприємств за допомогою визначених рівнянь регресії. За результатами дослідження при поєднанні стратегічного й ситуаційного управління підприємством за рахунок зниження собівартості продукції можна додатково одержати в процесі її виробництва і реалізації 9,351 тис. грн на одиницю виробленої продукції.

Важливим у монографії є зосередження на конкурентних перевагах підприємства і виходячи з ситуації у виробництві, на ринку сільськогосподарської продукції. Пропонуються методи визначення варіантів пріоритетності підприємства, часу надходження на ринок певного обсягу продукції, її ціни і реалізації, для здійснення яких наводиться відповідна організація ситуаційного (оперативного) управління підпри-

ємством. Оскільки удосконалення управління підприємством зосереджене на досягненні економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, основна увага приділяється прогресивному його розвитку – інтеграції підприємств. Запропоновано механізм знаходження взаємовигідності інтересів виробників продукції в процесі інтеграції підприємств, методичні підходи щодо прогнозування результатів господарювання підприємства, забезпечення його сталого економічного розвитку, оцінки бізнесу. За результатами дослідження встановлено, що економічний ефект від інтеграції сільськогосподарських підприємств при виробництві та реалізації цукрових буряків становитиме від 25 до 36 млн грн залежно від розміру підприємства.

Викладені у монографії В.П. Павлика результати досліджень з удосконалення управління підприємством будуть корисні для науковців, аспірантів, керівників і спеціалістів, а також усіх, хто заінтересований у підвищенні економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, ефективному управлінні підприємством.

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН*

*

Теоретичні та практичні аспекти фінансової політики аграрного розвитку

На початку нового тисячоліття, незважаючи на негативні наслідки ринкових трансформацій та інерцію процесів господарського життя, були створені певні економічні передумови для переходу українського аграрного сектору від загальної кризи, різкого спаду сільськогосподарського виробництва до стадії стабілізації, що є необхідною умовою реалізації концепції його подальшого сталого розвитку.

Економічний розвиток залежить від багатьох факторів. У посттрансформаційних умовах склалася ситуація, коли найбільш дефіцитними є фінансові ресурси, що визначає домінуюче значення фінансової складової економіки. З огляду на це різні аспекти фінансового забезпечення аграрної сфери національної економіки є предметом творчого наукового пошуку багатьох видатних економістів-аграрників. На створеному ними теоретико-методологічному базисі нині формується нова парадигма теорії аграрних фінансів. Однак, як і в кожній новій справі, в дослідженнях фінансових проблем аграрної економіки можна відзначити певну асиметрію: одні з них користуються особливою популярністю, а інші – обділені увагою дослідників. До числа останніх можна віднести питання теоретико-методологічного забезпечення фінансової політики як на рівні суб'єктів господарювання, так і на макrorівні. Тому кожне нове дослідження в цій сфері становить особливий інтерес для науковців і практиків.

Рецензована монографія¹ виділяється серед наукових досліджень фінансової політики тим, що в ній розглянуто останню в контексті реалізації концепції сталого розвитку аграрного виробництва та сільських територій, яка де-факто є домінуючою складовою аграрної політики більшості економічно розвинутих країн світу.

У першому розділі широкою панорамою представлені теоретико-методологічні засади фінансової складової аграрної політики сталого розвитку. З позиції системного аналізу автор розкриває сучасне бачення й економічну інтерпретацію основних складових понятійного апарату досліджуваної проблеми, акцентує увагу і дає розгорнуту авторську характеристику її найбільш важливих конститутивних атрибутів, аналізує наявний інструментарій фінансової політики та можливості його використання для забезпечення сталого розвитку аграрної сфери національної економіки.

У концептуальному плані в рецензованій роботі проблеми сталого розвитку агросфери розглядаються з позиції забезпечення рівноваги економічних процесів, що протікають в ній. У цій предметній площині у другому розділі монографії аналізуються теоретичні моделі макрофінансової рівноваги. Їхня практична реалізація, на думку автора, потребує визна-

¹ Ботвіна Н. О. Фінансова політика сталого розвитку агросфери. Монографія / Н.О.Ботвіна. – К.: – ННЦ ІАЕ, – 2011. – 303 с.

які характеризують запропоновану систему управління підприємством, використанні їх із метою ефективної організації виробництва та реалізації продукції. При цьому зазначається, що суть удосконалення управління підприємством полягає в одержанні вигоди від знання інформації про господарську діяльність конкуруючих сільськогосподарських підприємств за допомогою визначених рівнянь регресії. За результатами дослідження при поєднанні стратегічного й ситуаційного управління підприємством за рахунок зниження собівартості продукції можна додатково одержати в процесі її виробництва і реалізації 9,351 тис. грн на одиницю виробленої продукції.

Важливим у монографії є зосередження на конкурентних перевагах підприємства і виходячи з ситуації у виробництві, на ринку сільськогосподарської продукції. Пропонуються методи визначення варіантів прибутковості підприємства, часу надходження на ринок певного обсягу продукції, її ціни і реалізації, для здійснення яких наводиться відповідна організація ситуаційного (оперативного) управління підпри-

ємством. Оскільки удосконалення управління підприємством зосереджене на досягненні економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, основна увага приділяється прогресивному його розвитку – інтеграції підприємств. Запропоновано механізм знаходження взаємовигідності інтересів виробників продукції в процесі інтеграції підприємств, методичні підходи щодо прогнозування результатів господарювання підприємства, забезпечення його сталого економічного розвитку, оцінки бізнесу. За результатами дослідження встановлено, що економічний ефект від інтеграції сільськогосподарських підприємств при виробництві та реалізації цукрових буряків становитиме від 25 до 36 млн грн залежно від розміру підприємства.

Викладені у монографії В.П. Павлика результати досліджень з удосконалення управління підприємством будуть корисні для науковців, аспірантів, керівників і спеціалістів, а також усіх, хто заінтересований у підвищенні економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, ефективному управлінні підприємством.

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН*

*

Теоретичні та практичні аспекти фінансової політики аграрного розвитку

На початку нового тисячоліття, незважаючи на негативні наслідки ринкових трансформацій та інерцію процесів господарського життя, були створені певні економічні передумови для переходу українського аграрного сектору від загальної кризи, різкого спаду сільськогосподарського виробництва до стадії стабілізації, що є необхідною умовою реалізації концепції його подальшого сталого розвитку.

Економічний розвиток залежить від багатьох факторів. У посттрансформаційних умовах склалася ситуація, коли найбільш дефіцитними є фінансові ресурси, що визначає домінуюче значення фінансової складової економіки. З огляду на це різні аспекти фінансового забезпечення аграрної сфери національної економіки є предметом творчого наукового пошуку багатьох видатних економістів-аграрників. На створеному ними теоретико-методологічному базисі нині формується нова парадигма теорії аграрних фінансів. Однак, як і в кожній новій справі, в дослідженнях фінансових проблем аграрної економіки можна відзначити певну асиметрію: одні з них користуються особливою популярністю, а інші – обділені увагою дослідників. До числа останніх можна віднести питання теоретико-методологічного забезпечення фінансової політики як на рівні суб'єктів господарювання, так і на макrorівні. Тому кожне нове дослідження в цій сфері становить особливий інтерес для науковців і практиків.

Рецензована монографія¹ виділяється серед наукових досліджень фінансової політики тим, що в ній розглянуто останню в контексті реалізації концепції сталого розвитку аграрного виробництва та сільських територій, яка де-факто є домінуючою складовою аграрної політики більшості економічно розвинутих країн світу.

У першому розділі широкою панорамою представлені теоретико-методологічні засади фінансової складової аграрної політики сталого розвитку. З позиції системного аналізу автор розкриває сучасне бачення й економічну інтерпретацію основних складових понятійного апарату досліджуваної проблеми, акцентує увагу і дає розгорнуту авторську характеристику її найбільш важливих конститутивних атрибутів, аналізує наявний інструментарій фінансової політики та можливості його використання для забезпечення сталого розвитку аграрної сфери національної економіки.

У концептуальному плані в рецензованій роботі проблеми сталого розвитку агросфери розглядаються з позиції забезпечення рівноваги економічних процесів, що протікають в ній. У цій предметній площині у другому розділі монографії аналізуються теоретичні моделі макрофінансової рівноваги. Їхня практична реалізація, на думку автора, потребує визна-

¹ Ботвіна Н. О. Фінансова політика сталого розвитку агросфери. Монографія / Н.О.Ботвіна. – К.: – ННЦ ІАЕ, – 2011. – 303 с.

чення критеріїв та індикаторів фінансової політики, надійного й оперативного інформаційного забезпечення. Науковий і практичний інтерес становлять теоретичні й методичні аспекти оцінки трансформацій в аграрному секторі економіки та їхня відповідність завданню забезпечення сталого розвитку.

Третій розділ монографії презентує кількісний і якісний аналіз особливостей, закономірностей і тенденцій участі державних фінансів у забезпеченні сталого розвитку аграрного виробництва. Автор дає обґрунтовану критичну оцінку сформованій системі бюджетного фінансування розвитку аграрного виробництва та сільських територій на фоні членства України у Світовій організації торгівлі. Цікавими для науковців і практиків є висновки й пропозиції автора за результатами аналізу податкової та кредитної складової фінансової політики розвитку аграрного виробництва.

Важливого значення автор надає механізму практичної реалізації обґрунтованої моделі фінансової політики сталого розвитку агросфери. Науковому аналізу цього питання присвячений четвертий розділ рецензованої монографії. Комплексне наукове його вирішення ґрунтується на таких складових, як дослідження сутності механізму фінансової політики й етапів розвитку в новітній економічній історії України, критичній оцінці ефективності механізму реалізації фінансової політики сталого розвитку агросфери та аргументації наукових засад і передумов його гармонізації.

Актуальний науковий аналіз теоретичних засад та практичних аспектів сучасної фінансової політики в аграрній сфері дає змогу автору сформулювати новий теоретичний базис і практичні рекомендації щодо формування стратегії фінансової політики сталого розвитку агросфери. В авторській концепції, висвітленій у п'ятому розділі монографії, він представлений організаційно-економічним передумовами, інституційним забезпеченням та системою заходів щодо модернізації фінансової політики сталого розвитку агросфери.

На нашу думку, результати проведеного дослідження є суттєвим внеском у теоретичне розв'язання актуальної проблеми формування ефективної фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва і сільських територій та заслуговує високої позитивної оцінки. Разом із тим варто відзначити, що існує значний потенціал для розширення й поглиблення наукових досліджень автора в цій сфері. Передусім це стосується регіонального зрізу проблеми та подолання окремих деформацій і асиметрій, характерних для багатьох адміністративно-територіальних формувань.

Результати проведених досліджень можуть слугувати теоретичною, методологічною й практичною базою науковцям, працівникам державних установ, керівникам агроформувань, працівникам економічних служб, докторантам, аспірантам, викладачам вузів і технікумів, студентам вищих та середніх навчальних закладів щодо пошуків ефективних механізмів формування й реалізації фінансової політики сталого розвитку агросфери.

***П.А. СТЕЦЮК, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник***

*

Формування конкурентоспроможного м'ясного скотарства

Основою збалансованого харчування є рівень споживання продуктів тваринного походження, які майже на 60% забезпечують потреби організму людини в білках. Збалансоване харчування людини залежить, передусім, від рівня споживання м'яса та продуктів його переробки як основного джерела білків. З огляду на рекомендовані раціональні обсяги споживання м'яса людиною на рік яловичина має становити 22 кг, проте реально у 2010 році ця норма дорівнювала 9,5 кг, що у 2,4 рази менше. Забезпечення населення країни високоякісною м'ясною продукцією є пріоритетним національним завданням агропромислового комплексу. Сучасний стан аграрного сектору в Україні зумовлює розвиток усіх галузей сільськогосподарського виробництва, зокрема спеціалізованого м'ясного скотарства. Визначальними об'єктивними чинниками розвитку цієї галузі є продовольчі, соціально-економічні, ресурсні та екологічні.

Нині м'ясне скотарство перебуває в кризовому стані. Поголів'я м'ясних корів у всіх категоріях господарств суттєво скоротилося, особливо катастрофічна ситуація склалася в сільськогосподарських підприємствах, які в дореформений період були основними виробниками яловичини. Головними чинниками, що негативно впливають на розвиток галузі, є загальна економічна криза в державі, що призвело до зниження купівельної спроможності населення, а також диспаритет цін на продукцію сільського господарства і промисловості, відсутність цілеспрямованої й науково обґрунтованої державної підтримки галузі, недосконалість кредитної, податкової та інвестиційної політики. Проблема ефективності виробництва м'яса великої рогатої худоби, найбільш конкретним узагальнюючим виразом чого є подолання збитковості й досягнення прибутковості виробництва, останнім часом набула особливої актуальності. Необхідні пошук і застосування дійових економічних важелів, які спонукають сільськогосподарських това-

чення критеріїв та індикаторів фінансової політики, надійного й оперативного інформаційного забезпечення. Науковий і практичний інтерес становлять теоретичні й методичні аспекти оцінки трансформацій в аграрному секторі економіки та їхня відповідність завданню забезпечення сталого розвитку.

Третій розділ монографії презентує кількісний і якісний аналіз особливостей, закономірностей і тенденцій участі державних фінансів у забезпеченні сталого розвитку аграрного виробництва. Автор дає обґрунтовану критичну оцінку сформованій системі бюджетного фінансування розвитку аграрного виробництва та сільських територій на фоні членства України у Світовій організації торгівлі. Цікавими для науковців і практиків є висновки й пропозиції автора за результатами аналізу податкової та кредитної складової фінансової політики розвитку аграрного виробництва.

Важливого значення автор надає механізму практичної реалізації обґрунтованої моделі фінансової політики сталого розвитку агросфери. Науковому аналізу цього питання присвячений четвертий розділ рецензованої монографії. Комплексне наукове його вирішення ґрунтується на таких складових, як дослідження сутності механізму фінансової політики й етапів розвитку в новітній економічній історії України, критичній оцінці ефективності механізму реалізації фінансової політики сталого розвитку агросфери та аргументації наукових засад і передумов його гармонізації.

Актуальний науковий аналіз теоретичних засад та практичних аспектів сучасної фінансової політики в аграрній сфері дає змогу автору сформулювати новий теоретичний базис і практичні рекомендації щодо формування стратегії фінансової політики сталого розвитку агросфери. В авторській концепції, висвітленій у п'ятому розділі монографії, він представлений організаційно-економічними передумовами, інституційним забезпеченням та системою заходів щодо модернізації фінансової політики сталого розвитку агросфери.

На нашу думку, результати проведеного дослідження є суттєвим внеском у теоретичне розв'язання актуальної проблеми формування ефективної фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва і сільських територій та заслуговує високої позитивної оцінки. Разом із тим варто відзначити, що існує значний потенціал для розширення й поглиблення наукових досліджень автора в цій сфері. Передусім це стосується регіонального зрізу проблеми та подолання окремих деформацій і асиметрій, характерних для багатьох адміністративно-територіальних формувань.

Результати проведених досліджень можуть слугувати теоретичною, методологічною й практичною базою науковцям, працівникам державних установ, керівникам агроформувань, працівникам економічних служб, докторантам, аспірантам, викладачам вузів і технікумів, студентам вищих та середніх навчальних закладів щодо пошуків ефективних механізмів формування й реалізації фінансової політики сталого розвитку агросфери.

***П.А. СТЕЦЮК, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник***

*

Формування конкурентоспроможного м'ясного скотарства

Основою збалансованого харчування є рівень споживання продуктів тваринного походження, які майже на 60% забезпечують потреби організму людини в білках. Збалансоване харчування людини залежить, передусім, від рівня споживання м'яса та продуктів його переробки як основного джерела білків. З огляду на рекомендовані раціональні обсяги споживання м'яса людиною на рік яловичина має становити 22 кг, проте реально у 2010 році ця норма дорівнювала 9,5 кг, що у 2,4 рази менше. Забезпечення населення країни високоякісною м'ясною продукцією є пріоритетним національним завданням агропромислового комплексу. Сучасний стан аграрного сектору в Україні зумовлює розвиток усіх галузей сільськогосподарського виробництва, зокрема спеціалізованого м'ясного скотарства. Визначальними об'єктивними чинниками розвитку цієї галузі є продовольчі, соціально-економічні, ресурсні та екологічні.

Нині м'ясне скотарство перебуває в кризовому стані. Поголів'я м'ясних корів у всіх категоріях господарств суттєво скоротилося, особливо катастрофічна ситуація склалася в сільськогосподарських підприємствах, які в дореформений період були основними виробниками яловичини. Головними чинниками, що негативно впливають на розвиток галузі, є загальна економічна криза в державі, що призвело до зниження купівельної спроможності населення, а також диспаритет цін на продукцію сільського господарства і промисловості, відсутність цілеспрямованої й науково обґрунтованої державної підтримки галузі, недосконалість кредитної, податкової та інвестиційної політики. Проблема ефективності виробництва м'яса великої рогатої худоби, найбільш конкретним узагальнюючим виразом чого є подолання збитковості й досягнення прибутковості виробництва, останнім часом набула особливої актуальності. Необхідні пошук і застосування дієвих економічних важелів, які спонукають сільськогосподарських това-

ровиробників знижувати собівартість, впроваджувати інтенсивні ресурсозберігаючі технології виробництва високоякісної конкурентоспроможної яловичини.

Вимагають подальшого вирішення питання щодо перспектив розвитку м'ясного скотарства в підприємствах усіх форм власності та господарювання України. Необхідні розробки й рекомендації стосовно підвищення конкурентоспроможності м'ясного скотарства в сільськогосподарських підприємствах із метою недопущення поглиблення кризових явищ. Саме проблемі організаційно-економічного забезпечення конкурентоспроможного розвитку м'ясного скотарства присвячена рецензована монографія¹.

З огляду на актуальність завдання підвищення конкурентоспроможного розвитку основних товаровиробників яловичини, особливо з погляду їх ефективного функціонування і державної підтримки, поява книги цілком закономірна.

Рецензована наукова праця містить чотири розділи. Перший розділ автор присвячує вивченню сутності та особливостей прояву конкуренції у сучасній економічній науці. Проаналізовано ієрархічний підхід до вивчення конкурентоспроможності з позицій продукції, підприємства, галузі й національної економіки. Визначено, що це різні за сутністю поняття, які гармонійно доповнюють один одного, виступають соціально-економічною формою єдності ефективності виробництва, організації управління і подальшої стратегії розвитку. У роботі запропоновано поділ основних трактувань категорії "конкуренція" за такими напрямками: конкуренція як основна об'єктивна закономірність ринкової економіки; конкуренція як боротьба та суперництво; конкуренція як механізм реагування на потреби ринку; конкуренція як механізм макроекономічної системи. Встановлено, що сутність конкуренції як діалектичної єдності розкривається через критичне сприйняття, тобто поєднання найважливіших позитивних сторін поглядів учених і окремих негативних сторін, що дає змогу об'єктивно дослідити процес становлення уявлень щодо цієї категорії в її нерозривному гносеологічному зв'язку. Немає єдиного універсального методу пізнання конкуренції, що зумовлюється не лише складністю цієї дефініції в процесі її розвитку, але й багатоманітністю чинників впливу різних течій економічної науки, що супроводжується як суб'єктивізмом, так і об'єктивною реальністю досліджень.

У другому розділі рецензованого видання розглядаються методологічні питання формування та розвитку галузі як важливого структурного елемента АПК. Встановлено, що м'ясне скотарство – це складна виробничо-господарська підсистема АПК, яка складається із сукупності підприємств і організацій, що планомірно й організовано забезпечують виробництво, заготівлю, транспортування, переробку, зберігання та реалізацію вітчизняного й імпортного м'яса – яловичини і телятини, а також м'ясопродуктів з них. Особливостями галузі, що ви-

вчається, є розведення великої рогатої худоби з метою одержання основної продукції – м'яса, а головним завданням м'ясного скотарства є забезпечення потреб людини в м'ясі, а землеробства – органічними добривами.

У цьому контексті автор зазначає, що виробництво яловичини базується на ефективному використанні наявних кормових ресурсів, максимальному застосуванню біологічних особливостей м'ясної худоби, яка здатна використати на корм велику кількість грубих кормів, не надто вимоглива до умов утримання, достатньо технологічна. Основою успішного розвитку галузі м'ясного скотарства є створення міцної, стабільної кормової бази, передусім використання кормів власного виробництва та максимального продовженого утримання її на пасовищах, за рахунок чого на дешевих кормах можна одержувати 80% м'яса великої рогатої худоби. На добрих пасовищах м'ясна худоба здатна забезпечити 700-800 г середньодобового приросту без підгодовлі концентрованими кормами.

Третій розділ монографії спрямовано на дослідження потенціалу великої рогатої худоби. Проведено оцінку стану функціонування м'ясного скотарства, здійснено аналіз конкурентоспроможності виробництва яловичини у сільськогосподарських підприємствах України. Розкрито і дано оцінку конкурентоспроможності ринку м'яса та вплив на нього основних чинників. Автор відзначає, що останніми роками в м'ясному скотарстві відбуваються негативні зміни, які полягають як у скороченні поголів'я худоби, так і зменшенні виробництва яловичини. Низький рівень ефективності тваринництва зумовлений диспаритетом цін, скороченням державного фінансування та підтримки галузі, значним подорожчанням кредитів, монополізмом переробних, торгових і сервісних послуг, а наявний механізм заготівельно-закупівельних цін не дає змоги здійснювати стратегію розвитку м'ясного скотарства. Спостерігається поступове неухильне зниження обсягів вирощування та реалізації на забій м'яса великої рогатої худоби. Останніми роками обсяги вирощування й виробництва скоротилися в 2,3 і 2,6 рази відповідно. Автор зазначає, що економічна збитковість виробництва яловичини в Україні зумовила перехід більшості сільськогосподарських підприємств на товарне вирощування великої рогатої худоби і винятково в напрям діяльності, що формується за залишковою ознакою. Найчастіше постачання найбільших обсягів яловичини на ринок пропонують сільськогосподарські підприємства, які спеціалізуються на виробництві молока.

Місткий і глибокий четвертий розділ, де зосереджено увагу на розробці стратегії розвитку галузі м'ясного скотарства України у довгостроковій перспективі з метою формування ефективного й стабільного виробництва високоякісної яловичини, що гарантуватиме продовольчу безпеку країни, насичення ринку доступними для всіх верств населення м'ясними продуктами харчування. Для її реалізації потрібно прискорити відродження галузі м'ясного скотарства і на цій основі зменшити імпорт яловичини при поступовому підвищенні споживання рекоме-

¹ Пуцентейло П. Р. Конкурентоспроможність м'ясного скотарства України: теорія і практика; моногр. / П. Р. Пуцентейло. – Тернопіль : ВПЦ "Економічна думка ТНЕУ", 2011. – 420 с.

ндованих норм харчування на одну особу. У монографії доведено, що активізація інноваційних процесів може забезпечити оптимальний розвиток м'ясного скотарства в нинішніх умовах завдяки використанню наукових розробок, які є в арсеналі науково-дослідних установ країни.

Автор особливу увагу акцентує на інтеграційних аспектах м'ясного скотарства, що об'єднує підприємства з вирощування та відгодівлі великої рогатої худоби, землеробство і ветеринарне обслуговування, які органічно пов'язані між собою в техніко-економічному відношенні. Вони створюють найбільш сприятливі умови для узгодження економічних інтересів учасників інтеграції та підвищення ефективності виробництва. Встановлено, що найбільш ефективним методом господарювання у м'ясному скотарстві є замкнутий цикл виробництва, який передбачає вирощування м'ясної худоби, її переробку і реалізацію у межах власності одного суб'єкта господарювання або їхнього поєднання у вигляді виробничо-наукових, переробно-збутових об'єднань, асоціацій, аграрних холдингів тощо. Перспективним напрямом агропромислових формувань є створення агропромислового кластера – мережі постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємозв'язаних у процесі створення додаткової вартості. Важливе місце у розвитку взаємовідносин сільськогосподарських і м'ясо-переробних підприємств займають ціни, за якими узгоджуються і реалізуються економічні інтереси партнерів. Їхні взаєморозрахунки за реалізовану худобу проводяться за діючими державними закупівельними цінами, які покривають лише 25–30% витрат на виробництво 1 ц живої маси. Підвищення ефективності м'ясного підкомплексу неможливе без усунення диспаритету цін на худобу і м'ясо та оптових цін на промислові засоби виробництва, споживані в галузях тваринництва. У зв'язку з цим необхідно застосовувати гнучкий державний вплив на ринковий господарський механізм створенням сприятливіших фінансово-кредитних, податкових і цінових умов для сільськогосподарських товаровиробників.

Пропозиції автора спрямовані на активізацію розробки Державної цільової економічної програми розвитку м'ясного скотарства на період до 2020 року, яка забезпечить продовольчу безпеку держави шляхом розвитку конкурентоспроможного м'ясного скотарства і нарощування його експортного потенціалу на основі концентрації державних ресурсів та коштів на пріоритетних напрямах розвитку галузі.

Вагомим внеском є розгляд у цьому розділі структурної політики держави, що має бути спрямована на розвиток аграрного виробництва і зростання кількості конкурентоспроможних підприємств м'ясного скотарства, які зможуть швидко адаптуватися до викликів ринкової кон'юнктури і забезпечити зростання інноваційно-інвестиційної діяльності. Одним із головних завдань державного регулювання аграрного сектору є забезпечення ефективної взаємодії різних організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств та оптимальних темпів їхнього розвитку. Це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції м'ясного скотарства на основі поліпшення її якості, зниження витрат на виробництво за допомогою використання наукоємних агротехнологій і сучасного технічного забезпечення. Підвищення конкурентоспроможності м'ясного скотарства сприятиме сталому розвитку сільських територій.

Наукове видання не позбавлене й деяких недоліків і упущень. Так, конкурентоспроможність галузі не має прив'язки до соціальної політики держави, зайнятості населення. Слід, очевидно, провести ширший аналіз конкурентоспроможності аграрних холдингів щодо виявлення їхнього потенціалу й прихованих резервів підвищення продуктивності. Надто стисло висвітлені проблеми забезпечення кормами сільськогосподарських товаровиробників. Не повною мірою розкрито питання управління конкурентоспроможністю у м'ясному скотарстві. Проте зазначені упущення не впливають на загальну високу оцінку рецензованого монографічного дослідження, яке буде корисним для науковців, керівників і фахівців сільськогосподарського виробництва.

***О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник***

* * *